ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΑΝΕΚΔΟΤΟΝ
ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΥ,

Η

ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΜΦΙΣΣΗΣ, ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ, ΓΑΛΑΞΕΙΔΙΟΥ,
ΛΟΙΔΟΡΙΚΙΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΧΩΡΩΝ,

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΩΝ

ΜΕΤΑ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ,

ΝΥΝ ΠΡΩΤΟΝ ΕΚΔΙΔΟΝΤΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ν. ΣΑΘΑ
φοιτητοῦ τῆς ἰατρικῆς.

ΕΝ Ω ΠΡΟΣΗΡΤΗΤΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΠΙΝΑΞ
ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ.

«Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον, ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων, ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύναμις ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα τὸν πάντα τἄλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως τοῖς ἐπιγιγνομένοις».

Διοδ. Σικελ. Α'. 2.

ΑΘΗΝΗΣΙΝ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΙΩ. ΚΑΣΣΑΝΔΡΕΩΣ καὶ Σ^{ας}.

1865.

ΤΟΙΣ ΣΕΒΑΣΤΟΙΣ ΜΟΙ ΘΕΙΟΙΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗι ΛΥΤΣΙΚΑι

ΙΑΤΡΩι ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΙΩΑΝΝΗι ΛΥΤΣΙΚΑι

ΙΑΤΡΩι ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

ΑΘΑΝΑΣΙΩι ΛΥΤΣΙΚΑι

ΙΑΤΡΩι ΕΝ ΓΑΛΑΖΙΩι ΤΗΣ ΒΛΑΧΙΑΣ,

ΤΟ ΠΡΩΤΟΛΕΙΟΝ ΤΟΔΕ

ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

ΔΥΟ ὑψιτενεῖς βράχοι ὑπερκείμενοι σχηματίζουσιν ἀμφιθεατροειδῆ κλιτύν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐφαπλοῦται τὸ Γαλαξείδιον. Παρὰ τὰ ἐρυμνώδη πλευρὰ ἑνὸς τῶν βράχων τούτων, καὶ ἐπὶ μαγευτικῆς τοποθεσίας, ἵδρυται ἡ Μονὴ τοῦ Σωτῆρος, διαλελυμένη ἀπὸ τῶν μέσων τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος· ἀμυδρά τις παράδοσις ἀπομνημονεύει, ὅτι, ἕνεκεν ἐπισυμβάντος σεισμοῦ, ἀφανισθέντος τοῦ ἐκεῖσε ἀναβλύζοντος ποσίμου ὕδατος, οἱ ὀλίγοι μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν ἵν' ἀποχωρήσωσι. Τὰ λιθόκτιστα τῶν μοναχῶν κελλεῖα κατάκεινται εἰς σωροὺς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ἡ δυτικὴ πλευρά, τὴν λύμην τοῦ πανδαμάτορος χρόνου ὑποςᾶσα, κατέρρευσε. Κατὰ δὲ τὸν ἐπισυμβάντα ἐν ἔτει 1862 τρομερὸν σεισμόν, κατέπεσε καὶ ἡ στέγη τοῦ ἱεροῦ, μετὰ τῶν τοίχων.

Ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ ἐκέκτητο οὐχὶ ὀλίγα χειρόγραφα· κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἄνθρωποι γεωργοῦντες τὰ πέριξ ἀνεκάλυψαν τοιαῦτα ἱστορικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὕλης, πωλήσαντες εἰς Ἑπτάννησον καὶ ἀλλαχοῦ (1).

Ἐν ἀνασκαφῇ γενομένῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου Π. Ε. ἀνεκαλύφθη καὶ χειρόγραφον περιέχον τὴν ἱστορίαν τοῦ Γαλαξειδίου, ἀπὸ τοῦ Ι΄ μέχρι τέλους τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Τὸ χειρόγραφον, ὡς εἰκάζεται, ἐνέκειτο εἴς τινα κρύπτην ἐπὶ τῶν τοίχων·

(1) Πρὸ ὀλίγου ἀνεκαλύφθησαν τρία ἐκκλησιαστικὰ χειρόγραφα ὑπό τινος λειβαδοφύλακος, ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο ἐπὶ περγαμηνῆς, τὸ δὲ τρίτον ἐπὶ χάρτου. Ἓν χειρόγραφον μουσικῆς (στιχηράριον) ἀρκετὰ ὀγκῶδες καὶ ἐπὶ μεμβράνης διατηρεῖ ὁ μουσικοδιδάσκαλος Κ. Βατικιώτης.

ὅτε δὲ οὗτοι κατέῤῥευσαν, κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1862, συμπεσὸν κατεχώθη ὑπὸ τὰ ἐρείπιά των. Ἔρευναι λεπτομερέστεραι ἴσως ἀποκαλύψωσι καὶ ἕτερα, διότι αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ περιωρίσθησαν εἰς μόνον τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ἱεροῦ.

Τὸ ἐν λόγῳ χειρόγραφον σύγκειται ἐκ σελίδων τεσσαράκοντα, ἄνευ ὤας, περιτετυλιγμένον ἐντὸς μεμβρανίου φύλλου σητοβρώτου· αἱ δύο πρῶται καὶ τελευταῖαι πέντε σελίδες εἰσὶν ἄγραφοι· ἐπὶ τῆς τρίτης ὑπάρχει ὁ τίτλος, καὶ ἡ μετ᾽ αὐτὴν εἶνε ὁμοίως ἄγραφος. Ὁ χαρακτὴρ τῆς γραφῆς παριστᾷ ἰδιάζον τι· αἱ ἀνορθογραφίαι βρίθουσιν ἐν ἑκάστῳ στίχῳ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν ἑκάστῃ λέξει. Ὁ ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ μνημονευόμενος *Εὐθύμιος Ἱερομόναχος*, δὲν φαίνεται ὁ ἀρχικὸς τούτου συντάκτης· τὸ ἀμέτρητον πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν, ἡ παντελὴς ἀδαημοσύνη τῆς γλώσσης, καταδείκνυσιν αὐτόν, ὡς ἀντιγραφέα ἀδέξιον τούτου, συνταχθέντος ἀναμφιβόλως ὑπ᾽ ἄλλου ὁπωσοῦν εἰδήμονος τῆς γλώσσης καὶ δυναμένου ἵν᾽ ἀναγιγνώσκῃ τὰ ἐν τῇ Μονῇ τεθησαυρισμένα χρυσόβουλλα, καὶ ἄλλα τῆς Βυζαντινῆς στριφνογραφίας ἔγγραφα.

Τὸ καθόλου περιεχόμενον δὲν ἔχει μεγάλην ἱστορικὴν σπουδαιότητα, διότι ἐκτὸς τῆς κατὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἰδίως τὴν Παρνασσίδα, Βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς, ὁ γράψας τοῦτο, μονάζων ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ, καὶ Γαλαξειδιώτης τὴν πατρίδα, περιωρίσθη εἰς μόνον τὰ τὴν μονὴν καὶ τὸ Γαλαξείδιον ἀφορῶντα. Ἐνιαχοῦ ὅμως διορῶνται μικραί τινες, ἀλλ᾽ ὁπωσοῦν σπουδαῖαι περὶ τῆς Στερεᾶς ὅλης διαμνημονεύσεις.

Ὁ χρόνος, οἱ σκώληκες, ἡ κόνις καὶ ἡ ὑγρασία τῶν τοίχων σπουδαίως ἐπενήργησαν ἐπὶ τοῦ χειρογράφου, ὅπερ ἄνευ τοῦ μεμβρανίου περιειλίματος ἀναμφιβόλως ἤθελεν εἰς τὸ παντελὲς φθαρῆ. Χάριτες δὲ μεγάλαι ὀφείλονται εἰς τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Κυρίου Ι. Σακελλίωνος, τοῦ σοφοῦ τῆς Πατμιακῆς βιβλιοθήκης συγγραφέως, μετὰ προθυμίας ἀναδεχθέντος τὴν ἀντιπαραβολὴν τοῦ ἡμετέρου ἀντιγράφου πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Χρονικοῦ, καὶ

συμπληρώσαντος ὅσα ἡ ἐμὴ ἀπειρία ὡς ἐξίτηλα ἢ δυσδιάγνωστα ἐθεώρησε.

Δημοσιεύων νῦν τὸ Χρονικὸν τοῦτο (1), καλὸν ἔκρινα ἵνα εἰσαγωγικῶς προτάξω τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τούτῳ μνημονευομένων πόλεων, τὸ μὲν διότι οὐδεὶς οὔτε τῶν παρ' ἡμῖν, οὔτε Εὐρωπαῖος ἔγραψέ τι ἰδίως περὶ αὐτῶν, τὸ δὲ ἵνα, συνδυαζομένων τούτων μετὰ τῶν ἐν τῷ Χρονικῷ, γνῶσιν ὁπωσοῦν λεπτομερῆ περὶ τούτων, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως χορηγήσω τῷ ἀναγνώστῃ, ἐπιφυλαττόμενος ἵνα, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἄλλοτε λεπτομερέστερον τὰ τῆς Ἐπαρχίας ταύτης περιγράψω, εἰ μὴ ὁ πατριωτισμὸς ἑτέρου προλάβῃ τὴν πρόθεσίν μου.

Τὴν κατὰ πόλεις ἱστορίαν, καὶ ἰδίως ἐν τῷ μεσαιωνὶ, ὀφείλει ἕκαστος φιλόπατρις νέος ἵνα σπουδάζῃ καὶ διαφωτίζῃ, διότι αὕτη θεωρεῖται ὁ σκελετὸς ἐπὶ τοῦ ὁποίου θέλουσιν ἐπιτεθῆ τὰ κρέατα καὶ τὰ νεῦρα, καὶ δοθῆ ψυχὴ εἰς τὸ νῦν, κακῇ μοίρᾳ, ἄψυχον σῶμα τῆς κατὰ τὸν μεσαιῶνα πατρῴας ἱστορίας.

Ὑποκλέπτων ὥρας τῶν μαθηματικῶν ἀσχολειῶν μου συνηρμολόγησα τὰ δημοσιευόμενα, ἕτεροι δὲ κάῤῥονες τὰ βέλτιστα γραψάντων.

Ἐν τέλει προσήρτηται σοφὴ πραγματεία περὶ ἀνεκδότων νομισμάτων τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν κομήτων τῶν Σαλόνων, ὀφειλομένη εἰς τὴν καλοκἄγαθον προθυμίαν τοῦ Κυρίου Παύλου Λάμπρου, πρὸς ὃν ἀπονέμω δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην δι' ὅσα ὁ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὰ γράμματα ἁγνὸς αὐτοῦ ἔρως ἐπεδαψιλεύσατο, ἐμοὶ ἰδίως, βοηθήματα.

Εὐγνωμονῶ δὲ καὶ πρὸς τὸν ἐν Γαλαξειδίῳ θεῖόν μου Γεώργιον Σάθαν, φαρμακοποιόν, προθύμως καταβαλόντα τὴν πρὸς τύπωσιν δαπάνην.

(1) Τὸ κείμενον δημοσιεύεται ἀπαραλλάκτως, μόνον δὲ τὰς ἀνορθογραφίας διώρθωσα, καὶ τὰς χρονολογίας προσέθηκα.

Πρὸς ἄρσιν δὲ πάσης ὑπονοίας περὶ τοῦ χειρογράφου, δημοσιεύω πιστοποιητικὸν περὶ τῆς ὑπάρξεως τούτου, ὑπογεγραμμένον ὑπὸ τῶν Κυρίων Στεφάνου Κουμανούδη, καθηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ καὶ διδασκάλου τοῦ Βασιλέως ἡμῶν, Ἰωάννου Σακελλίωνος τοῦ ἐπὶ τῶν χειρογράφων τῆς Δημοσίου Βιβλιοθήκης, καὶ Σοφοκλέους Κ. Οἰκονόμου, τοῦ ἐν ἰατροῖς καὶ φιλολόγοις ἀρίστου, πρὸς ὃν ἀπονέμω δημοσίως τὰς χάριτας δι' ὅσα σπουδαῖα βοηθήματα μοὶ ἐχορήγησεν ἡ πλουσία βιβλιοθήκη αὐτοῦ.

« Πιστοποιοῦμεν ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι, ὅτι ὁ Κύριος » Κωνσταντῖνος Σάθας ἐπέδειξεν ἡμῖν χειρόγραφον βιβλιδάριον » σχήματος 8ου μικροῦ, συγκείμενον ἐξ εἴκοσι φύλλων χάρτου » βαμβακίνου, ὧν τὸ πρῶτον καὶ τὰ δύο τελευταῖα εἰσὶν ἄ- » γραφα, ἔχον δ' ἐπικάλυμμα ἐκ περγαμηνῆς, καὶ ἐπιγραφόμε- » νον οὕτως :

Ἱστορία Γαλαξειδίου, εὐγαλμένη ἀπὸ παλαιὰ χερόγραφα, μεμβράνια, σιζίλια, καὶ Χρυσόβουλλα αὐθεντικά, ὁποῦ εἶναι καὶ εὑρίσκονται εἰς τὸ Βασιλικὸ Μοναστῆρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, χτισμένο παρὰ τοῦ ποτὲ αὐθέντη καὶ δεσπότη Κὺρ Μιχαὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, οὗ αἰωνία ἡ μνήμη. Διὰ χειρὸς Εὐθυμίου Ἱερομονάχου. Ἔτος αψγ', μῆνας Μαρτίου.

« Φέρει δὲ ἔξωθεν καὶ ἔσωθεν λύμην ἐμφαίνουσαν, ὅτι ὑπῆρχε πρὸ χρόνων κεκαλυμμένον ὑπὸ γῆν. »

Ἀθήνῃσι τῇ 5 Νοεμβρίου 1864.

Σ. Κ. Οἰκονόμου.
Στέφανος Α. Κουμανούδης.
Ι. Σακκελίων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

Περὶ Ναυπάκτου.

Ἡ Ναύπακτος ἐπίσημος ἐπιθαλάσσιος πόλις τῆς Ἑσπερίου ἢ Ὀζολικῆς Λοκρίδος κεῖται εἰς 19°, $30'$, $45''$, ἀνατολικοῦ μήκους καὶ 38°, $21'$, $50''$, πλάτους βορείου, (1) λαβοῦσα τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν Δωριέων. Ἐν ἔτει **1104** Π. Χ. ὁ στρατὸς τῶν Ἡρακλειδῶν μελετῶν τὴν εἰς Πελοπόννησον εἰσβολὴν συνηθροίσθη κατὰ τὰ παράλια τῆς Λοκρίδος καὶ Αἰτωλίας· Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην συνῳκίσθη ὑπὸ τῶν κατελθόντων Δωριέων ἡ Ναύπακτος, οὕτω κληθεῖσα ἀπὸ τῆς ἐκεῖσε ναυπηγίας τοῦ στόλου (2). Ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν, ὅτι ἐν Ναυπάκτῳ ὁ στρατὸς τῶν Ἡρακλειδῶν ὑπέστη πολλὰς συμφοράς· ὁ διὰ κεραυνοῦ θάνατος τοῦ Ἀριστοδήμου, ἑνὸς τῶν ἐπιφανεστέρων ἀρχηγῶν τῆς μεταναστεύσεως, καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ Δωριέως Ἱππότου φόνος τοῦ Ἀκαρνᾶνος μάντεως Κάρνου, ἐπήνεγκον πολλὰς ταραχάς· ἐν τέλει δὲ ὁ λοιμὸς ἐπῆλθε πρὸς συμπλήρωσιν τῶν δυστυχημάτων. (3) Εἰκάζεται δὲ, ὅτι καὶ μετὰ

(1) Πτολεμαῖος, 49°, 30.—37°, 35.

(2) «Ὠνόμασται δ' ἀπὸ τῆς ναυπηγίας τῆς ἐκεῖ γενομένης, εἴτε τῶν Ἡρακλειδῶν ἐκεῖ ναυπηγησαμένων τὸν στόλον, εἴθ' ὥς φησιν Ἔφορος, Λοκρῶν ἔτι πρότερον παρασκευασάντων» (Στράβ. Θ'. § 7.).

(3) Ἀπολλοδ. Β'. 8. — Κόνωνος Διηγ. κς'. — Σχολ. Θεοκρίτου, Εἰδύλ. Ε'. ς. 83.—Παυσαν. Γ'. 1,13.—Μαρκιαν. Ἡρακλ. Περιήγ. — Οἰνόμαος παρ' Εὐσεβίῳ (Εὐαγγελ. Παρασκ.)

τὴν θριαμβευτικὴν τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδον εἰς Πελοπόννησον, οἱ ἀσθενεῖς ἢ δειλοὶ ἄνδρες τοῦ Δωρικοῦ στρατοῦ ἀπέμειναν εἰς Ναύπακτον ἀδυνατοῦντες ἵνα παρακολουθήσωσι τοὺς ἑταίρους πρὸς νέους κινδύνους (1).

Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου πολλαὶ προσπάθειαι κατεβλήθησαν παρὰ τῶν διαμαχομένων μερῶν πρὸς κατάληψιν τῆς Ναυπάκτου, ἣν ὁ κατέχων *ἐθαλασσοκράτει τοῦ Κρισσαίου κόλπου*.

Ἐν ἔτει 454 Π. Χ. (Ὀλυμπ. 81, ά.) Τολμίδης ὁ τῶν Ἀθηναίων ναύαρχος ἁμιλλώμενος πρὸς τὴν Μυρωνίδου ἀρετὴν καὶ δόξαν, κυριεύσας τὴν Μεθώνην καὶ τὸ Γύθιον καὶ πυρπολήσας τὰ τῶν Λακεδαιμονίων νεώρια κατέπλευσεν εἰς Ζάκυνθον, ἣν ὑποταξάμενος διέπλευσεν εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον καὶ κατῆρεν εἰς Ναύπακτον· ὁμοίως δὲ καὶ ταύτην ἐξ ἐφόδου λαβὼν ἀπὸ τῶν κατεχόντων Λοκρῶν, κατῴκισεν ἐν αὐτῇ τοὺς ὑπὸ τῶν Λακεδαιμονίων, ἀφεθέντας ὑποσπόνδους Μεσσηνίους, συμμάχους τῶν Ἀθηναίων (2).

Ἐν ἔτει 431 οἱ Ἀθηναῖοι ἔστειλαν τὸν στρατηγὸν Φορμίωνα εἰς Ναύπακτον ἵνα ἐπιτηρῇ τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ φρουρῇ ἵνα μηδεὶς τῶν ἐχθρῶν ἐκπλέῃ ἢ εἰσπλέῃ τὸν Κορινθιακὸν καὶ Κρισσαῖον κόλπον. Ταὐτοχρόνως δὲ οἱ Χάονες καὶ οἱ Ἀμβρακιῶται σύμμαχοι τῶν Λακεδαιμονίων, βουλόμενοι ἵνα δῃώσωσι τὴν χώραν τῶν Ἀκαρνάνων καὶ ἀποσπάσωσι τού-

(1) Raoul Rochette, Colonies tom. III. Παράβαλλε καὶ Muller Die Dorien.

(2) Διοδωρ. Σικελ. XI, 84.—Παυσ. Μεσσην. 23.—Θουκυδ. 1,103. Μετοικισθέντες εἰς Ναύπακτον οἱ φιλοπόλεμοι Μεσσήνιοι καὶ μὴ ἀρεσκόμενοι εἰς βίον εἰρηναῖον ἐξεστράτευσαν κατὰ τῶν Οὐνιαδῶν, λαοῦ Ἀκαρνανικοῦ, τῶν ὁποίων διὰ πολιορκίας ἐκυρίευσαν τὸ ἰσχυρὸν φρούριον, ἀναθέντες εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διὸς ἄγαλμα Νίκης ἐπὶ κίονος, ἔργον Μενδαίου Παιωνίου. Ἀλλ' οἱ Ἀκαρνᾶνες δύναμιν μεγάλην ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συλλέξαντες ἐβουλεύοντο ἵνα κατὰ τῆς Ναυπάκτου ἐκστρατεύσωσι· μάχης δὲ πολυχρονίου καὶ αἱματηρᾶς γενομένης, οἱ Μεσσήνιοι ἠναγκάσθησαν ἵνα ἐγκαταλίπω) ει τὴν χώραν τῶν Οὐνιαδῶν διασωθέντες εἰς Ναύπακτον. (Παυσ. Μεσσην. 25.

τους τῆς πρὸς Ἀθηναίους συμμαχίας, παρώτρυναν τοὺς Λακεδαιμονίους ἵνα τοῖς στείλωσι βοήθειαν, τρέφοντες τὴν ἐλπίδα, ὅτι σὺν ταῖς ἄλλαις πόλεσι θέλουσι κυριεύσει καὶ τὴν Ναύπακτον. Οἱ Λακεδαιμόνιοι πεισθέντες ἔπεμψαν Κνῆμον τὸν ναύαρχον μεθ' ὁπλιτῶν. Οἱ δ' Ἀκαρνᾶνες προαισθόμενοι τὸν ἐπαπειλοῦντα κίνδυνον ἔστειλαν πρὸς τὸν Φορμίωνα ζητοῦντες βοήθειαν· ἀλλ' οὗτος τοῖς ἀπήντησεν, ὅτι, ἀδύνατος ὤν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐρήμην τὴν Ναύπακτον.

Ἐνῷ δὲ ὁ Κνῆμος ἀνεπιτυχῶς ἐπολέμει ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ὁ συμμαχικὸς στόλος τῶν Πελοποννησίων συγκείμενος ἐκ τεσσαράκοντα ἑπτὰ νηῶν, προωρισμένος πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ Κνήμου καὶ τῶν συμμάχων κατὰ τῶν Ἀκαρνάνων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἕνεκα τῆς αὐστηρᾶς τοῦ Φορμίωνος φρουρήσεως. Ἐπὶ τέλους δὲ ἠναγκάσθη ἵνα ναυμαχήσῃ πρὸς τὰς Ἀθηναϊκὰς ναῦς. Ὁ Ἀθηναῖος στρατηγός, καίτοι πολὺ ὑποδεέστερος τῶν ἐχθρῶν, κατὰ τὰς δυνάμεις, κατενίκησεν αὐτούς, κυριεύσας δώδεκα ναῦς, ἐκτὸς τῶν καταποντισθεισῶν, καὶ φονεύσας ἀρκετοὺς πολεμίους. Μετὰ τὴν νίκην ὁ Φορμίων ἔπλευσεν εἰς Μολύκρειαν τῆς Λοκρίδος, καὶ τρόπαιον στήσας ἐπὶ τῷ Ῥίῳ, καὶ ἀναθεὶς ναῦν εἰς τὸν Ποσειδῶνα (1) ἐπανέστρεψεν εἰς Ναύπακτον (2). Ἀκολούθως δ' ἐπανελήφθη ἡ μεταξὺ Φορμίωνος καὶ Λακεδαιμονίων ναυμαχία περὶ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Πελοποννήσου Πάνορμον, καθ' ἣν ἐνικήθησαν καὶ αὖθις οἱ Πελοποννήσιοι, μὴ ὁμολογοῦντες ὅμως τὴν ἧτταν ἔστησαν τρόπαιον νίκης ἐπὶ τὸ Ῥίον τὸ Ἀχαϊκόν, ὡς καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τὸ Μολυκρικόν (3).

Διαλυθέντος δὲ τοῦ κατὰ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ναυτικοῦ

(1) Ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Ῥίου ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος. (Στραβ. Η'. 335).

(2) Θουκ. Β'. 69, 80—84.

(3) Θουκ. Β'. 86—92. — Ἐν τῇ ναυμαχίᾳ ἐκείνῃ Τιμοκράτης ὁ Λακεδαιμόνιος βλέπων καταβυθιζομένην τὴν ναῦν του, ἐσφάγη ἰδίᾳ χειρὶ καὶ ἐξέπεσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ναυπάκτου.

τῶν Λακεδαιμονίων, ὁ Φορμίων ἐκπλεύσας τῆς Ναυπάκτου, κατὰ τὸν ἐπελθόντα χειμῶνα, ἐξεστράτευσε μέχρι τῆς Ἀκαρνανίας· ἐκεῖθεν δ' ἐπιστρέψας εἰς Ναύπακτον ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας συνεπάγων τὰς κυριευθείσας ναῦς τῶν πολεμίων (1).

Ἐν ἔτει 426 Π. Χ. ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Δημοσθένης, πειθόμενος εἰς τὰς προτροπὰς τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Μεσσηνίων, ἐκστρατεύει κατὰ τῶν Αἰτωλῶν, παραγγείλας εἰς τοὺς Ὀζόλας Λοκροὺς ἵνα μετὰ τῶν Ἀθηναίων ἑνωθῶσι κατὰ τὰ μεσόγεια τῆς Λοκρίδος· διότι ὅμοροι καὶ ὁμόσκευοι τοῖς Αἰτωλοῖς ὄντες ἤθελον παρέξει μεγάλην εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὠφέλειαν, *μάχης τε ἐμπειρίᾳ τῆς ἐκείνων καὶ χωρίων*.

Στρατοπεδεύσας ὁ Δημοσθένης πέριξ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Νεμείου Διός, ἐν ᾧ λέγεται ὅτι ἀπέθανεν ὁ ποιητὴς Ἡσίοδος, τὴν πρωΐαν τῆς ἐπιούσης ἐπορεύετο κατὰ τῆς Αἰτωλίας· καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν κυριεύει τὴν Ποτιδανίαν, τὴν δευτέραν τὸ Κροκύλειον, καὶ τὴν τρίτην τὸ Τείχιον. Στρατοπεδεύσας δ' ἐνταῦθα ἀπέστειλε τὴν λείαν εἰς Εὐπάλιον τῆς Λοκρίδος. Διενοεῖτο δὲ ἵνα, καταστρέφων τὰ ἄλλα χωρία τῶν Αἰτωλῶν, ἐπαναστρέψῃ εἰς Ναύπακτον, καὶ ἐκεῖθεν μετὰ νέων δυνάμεων ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Ὀφιονέων, Αἰτωλικοῦ λαοῦ. Οἱ ἐν Ναυπάκτῳ ὅμως Μεσσήνιοι παρώτρυνον αὐτὸν ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν ἐκδρομήν του, παριστῶντες εὔκολον τὴν τῆς χώρας κατάκτησιν, καὶ μὴ ἀναβάλῃ τὴν ἐκστρατείαν, μήπως παρ' ἐλπίδα οἱ Αἰτωλοὶ συσσωματωθέντες τῷ ἀντιπαραταχθῶσι. Πεισθεὶς ὁ Δημοσθένης εἰς τὰς προτροπὰς καὶ βλέπων ἄλλως τε τὴν τύχην μειδιῶσαν, ἀπεφάσισεν ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰτωλίας· καὶ δὴ μὴ ἀναμείνας τὴν περιμενομένην τῶν Λοκρῶν ἐπικουρίαν, ἀφοῦ μάλιστα ἐστερεῖτο ψιλῶν ἀκοντιστῶν, ἐπέπεσε κατὰ τοῦ Αἰγιτίου, ὅπερ κατὰ κράτος ἐκυρίευσε· διότι οἱ ἐν αὐτῷ κάτοικοι, ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ

(1) Θουκ. Β΄. 102—103.

Ἀθηναϊκοῦ στρατοῦ, φυγόντες ἐκ τῆς πόλεως ἐκαθέσθησαν ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων λόφων. Οἱ δ' Αἰτωλοὶ δραμόντες πρὸς βοήθειαν τοῦ Αἰγιτίου προσέβαλλον τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ἀπὸ τῶν λόφων ἀκοντίζοντες ἔβλαπτον ὑπερβαλόντως τοὺς περὶ τὸν Δημοσθένη, διὰ τοῦ ἀτάκτου αὐτοῦ πολέμου· διότι, ἅμα μὲν τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀθηναίων ἐπήρχετο κατ' αὐτῶν, ἀνεχώρουν· ὅταν δ' ὑπεχώρει ἐπετίθεντο ὄπισθεν· ἡ δὲ τοιουτότροπος μάχη ἐπὶ πολὺ διήρκεσε περιοριζομένη εἰς διωγμοὺς καὶ ὑπαγωγάς, καθ' ἃ πάντοτε οἱ Ἀθηναῖοι ἐφθείροντο.

Καταστρεπτικὴ διὰ τοὺς Ἀθηναίους ἀπέβη ἡ ἐκστρατεία αὕτη· διότι, μετὰ πολλὰς κακουχίας καὶ φθοράς, μετὰ βίας περὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὸν Οἰνεῶνα τῆς Λοκρίδος οἱ ἐπιμείναντες κατέφυγον· ἀπέθανον δὲ τῶν συμμάχων πολλοὶ καὶ περὶ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσιν ὁπλῖται Ἀθηναῖοι, ὡς καὶ ὁ ὑποστράτηγος Προκλῆς. Τοὺς νεκροὺς διὰ σπονδῶν λαβόντες παρὰ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ἀναχωρήσαντες εἰς Ναύπακτον, ὕστερον εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ πλοίων ἀπέστειλαν· ὁ δὲ στρατηγὸς Δημοσθένης ἔμεινεν εἰς Ναύπακτον καὶ τὰ πέριξ μέρη, φοβούμενος τὴν κατ' αὐτοῦ ὀργὴν τῶν Ἀθηναίων διὰ τὰ πραχθέντα.

Κατὰ τὸ αὐτὸ θέρος οἱ Αἰτωλοὶ ἔπεμψαν πρέσβεις εἰς Κόρινθον καὶ Λακεδαίμονα ζητοῦντες βοήθειαν κατὰ τῶν κατεχόντων τὴν Ναύπακτον Ἀθηναίων. Ἐξέπεμψαν δ' οἱ Λακεδαιμόνιοι περὶ τὸ φθινόπωρον τρισχιλίους ὁπλίτας ἐκ τῶν συμμάχων, καὶ στρατηγὸν τὸν Σπαρτιάτην Εὐρύλοχον. Συναθροισθέντος δὲ τοῦ στρατεύματος εἰς Δελφούς, ὁ Εὐρύλοχος ἔστειλε κήρυκας πρὸς Λοκρούς, διότι καὶ διὰ τούτων ἦγεν ἡ πρὸς Ναύπακτον ὁδός, καὶ διότι ἤθελεν ἵνα τοὺς ἀποσπάσῃ τῆς συμμαχίας τῶν Ἀθηναίων. Συνέπραττον δὲ μετ' αὐτοῦ μάλιστα ἐκ τῶν Λοκρῶν οἱ Ἀμφισσεῖς, διὰ τὸ πρὸς τοὺς Φωκεῖς μῖσος· καὶ αὐτοὶ πρῶτοι δόντες εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ὁμήρους, ἔπεισαν καὶ τοὺς ἄλλους τῶν Λοκρῶν, ἵνα μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα, διὰ τὸν φόβον τοῦ ἐπερχομένου στρατεύματος. Πρῶτοι μὲν ἐκ

τῶν Λοκρῶν ἔδωκαν ὁμήρους οἱ Μυονεῖς, ἔπειτα οἱ Ἱπνεῖς καὶ Μεσσάπιοι καὶ Τριταιεῖς, καὶ Χαλαῖοι καὶ Τολοφώνιοι καὶ Ἡσσιοι καὶ Οἰανθεῖς· πάντες δ' οὗτοι καὶ συνεστράτευσαν τοῖς Λακεδαιμονίοις. Οἱ Ὀλπαῖοι ἔδωκαν μὲν ὁμήρους, δὲν συνεστράτευσαν ὅμως· οἱ δὲ Ὑαῖοι δὲν ἠθέλησαν ἵνα δώσωσιν ὁμήρους, μέχρις οὗ ἐκυριεύθη ἡ κώμη αὐτῶν Πόλις ὀνομαζομένη.

Ἀφοῦ δὲ τὰ πάντα παρεσκευάσθησαν, καὶ οἱ ὅμηροι κατετέθησαν εἰς Κυτίνιον τὸ Δωρικόν, ὁ Εὐρύλοχος ἡγούμενος τῆς στρατιᾶς ταύτης ἐπροχώρει κατὰ τῆς Ναυπάκτου, διὰ τῆς χώρας τῶν Λοκρῶν, καὶ πορευόμενος κυριεύει τὰς Λοκρικὰς πόλεις Οἰνεῶνα καὶ Εὐπάλιον, αἵτινες δὲν παρεδέχθησαν τὴν πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους συμμαχίαν. Ἐλθόντες δ' εἰς Ναυπακτίαν, καὶ προσελθόντων τῶν Αἰτωλῶν, ἐλεηλάτουν τὴν χώραν, καὶ τὸ προάστειον, ἀτείχιστον ὄν, ἐκυρίευσαν. Ἀκολούθως ἐλθόντες κατὰ τῆς Μολυκρίας, ἥτις ἦτο Κορινθίων μὲν ἀποικία, Ἀθηναίων δ' ὑπήκοος κυριεύουσιν αὐτήν.

Ὁ δὲ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Δημοσθένης, διαμένων, μετὰ τὰ κατ' Αἰτωλίαν, περὶ τὴν Ναύπακτον, πληροφορηθεὶς περὶ τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ καὶ φοβούμενος περὶ τῆς πόλεως, ἐλθὼν πείθει τοὺς Ἀκαρνᾶνας ἵνα βοηθήσωσι τὴν Ναύπακτον· οὗτοι δὲ πέμπουσι μετ' αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πλοίων χιλίους ὁπλίτας, οἵτινες εἰσελθόντες ἐνίσχυσαν τὸ τεῖχος, ὅπερ, μέγα ὄν, φόβος ὑπῆρχε μήπως δὲν ἀντιστῇ, ἐλλείψει τῶν ἀμυνομένων. Ὁ Εὐρύλοχος δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ πληροφορηθέντες, ὅτι ἀξιόλογος ἐπικουρία εἰσῆλθε καὶ ἐπομένως ἀδύνατος καθίστατο ἡ διὰ τῆς βίας πόρθησις τῆς πόλεως, ἀνεχώρησαν εἰς τὴν Καλυδῶνα καὶ Πρόσχιον τῆς Αἰτωλίας· περὶ δὲ τὰ μέρη ταῦτα στρατοπεδεύσας ὁ Λακεδαιμόνιος στρατηγὸς ἡσύχαζε. (1)

Ἐν ἔτει 396 (Ὀλυμ. 94, δ'.) οἱ Λακεδαιμόνιοι νικήσαντες τοὺς Ἀθηναίους εἰς τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς μάχην, ἐξέβαλον

(1) Θουκ. Γ'. 94—102 — Διόδωρ. ΙΒ'. 60.

τοὺς Μεσσηνίους ἀπὸ τῆς Ναυπάκτου, παραδόντες τὸ φρούριον εἰς τοὺς προκατόχους Λοκρούς· οἱ δὲ Μεσσήνιοι διὰ τὸ παλαιὸν πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας μῖσος, πανταχόθεν ἐλαυνόμενοι, μετὰ τῶν ὅπλων ἀνεχώρησαν τῆς Ἑλλάδος, καί τινες μὲν αὐτῶν πλεύσαντες εἰς Σικελίαν ἐγένοντο μισθοφόροι Διονυσίου· οἱ δ' ἄλλοι εἰς Κυρήνην κατέφυγον, καὶ μετὰ τῶν ἐκεῖ φυγάδων ταχθέντες, ἐφονεύθησαν σχεδὸν ἅπαντες μαχόμενοι κατὰ τοῦ τυράννου Ἀρίστωνος. (1)

Μετ' οὐ πολὺ κατέλαβον τὴν Ναύπακτον ἀπὸ τῶν κατεχόντων Λοκρῶν οἱ Ἀχαιοί, ἐκδιωχθέντες ἐν ἔτει (361 Π. Χ.) ὑπὸ Ἐπαμινώνδα τοῦ Θηβαίου. (2)

Φίλιππος ὁ τοῦ Ἀμύντου παρεχώρησε τὴν Ναύπακτον εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς διακατέχοντας αὐτὴν διαρκῶς, μέχρις οὗ ὁ Αὔγουστος τὴν παρέδωκεν εἰς τοὺς Πατρεῖς. (3)

Ὅτε δὲ οἱ Αἰτωλοί, *δυσχερῶς τὴν εἰρήνην φέροντες καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἰδίων ὑπαρχόντων δαπάνας, ὡς ἂν εἰθισμένοι ζῆν ἀπὸ τῶν πέλας, . . οὐδὲν οἰκεῖον, πάντα δ' ἡγούμενοι πολέμια, ἐζήτουν ἀφορμὰς καὶ προφάσεις τῆς εἰς Πελοπόννησον ἐπιπλοκῆς, ἀγόμενοι κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐπὶ τὰς ἐκ ταύτης ἁρπαγὰς* (4), περιεπλέχθησαν εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀχαιῶν πόλεμον, ἕδραν εἶχον τὴν Ναύπακτον, ἐξ ἧς διηύ-

(1) Διοδ. Σικελ. ΙΔ, 34. — Παυσαν. Μεσσην. — Ἐν ἔτει 408 Π. Χ. ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγὸς Κόνων ἤ, κατὰ Θουκυδίδην, Νικόστρατος, παραλαβὼν ἐκ Ναυπάκτου ἑξακοσίους Μεσσηνίους ἀπεβίβασεν εἰς Κέρκυραν· ἔνθα μετὰ τοῦ ὄχλου ἑνωθέντες ἀπέσφαξαν τοὺς ἀριστοκράτας. (Διοδ. ΙΓ, 49. — Θουκυδ. Γ'.)

(2) Διοδώρου ΙΕ'. 75.

(3) Στράβ. Θ'.—Δημοσθέν. Φιλιπ.—Ὁ Σουΐδας λέγει, ὅτι ὁ Φίλιππος κυριεύσας τὴν Ναύπακτον, γνώμῃ τῶν Ἀχαιῶν, ἀπέκτεινε πάντας τοὺς φρουροῦντας ἐν αὐτῇ, ὡς Θεόπομπος ἱστόρησεν· ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία Φρουρήσεις ἐν Ναυπάκτῳ· ὁ δ' αὐτὸς λεξικογράφος τὴν παροιμίαν ταύτην λέγει γενέσθαι, διὰ τὸ πενιχρὸν τοῦ μισθοῦ τῶν ἐν Ναυπάκτῳ φρουρούντων, καὶ τῆς μεγάλης ὑπερτιμήσεως τῶν πρὸς ζῆν ἐπιτηδείων.

(4) Πολυβ. Ἱστορ. Δ'. 3.

θυνον τὰς κατὰ τῆς Πελοποννήσου συνεχεῖς ἐπιδρομάς των.

Ἅμα δὲ ἀρξαμένου τοῦ μεταξὺ Αἰτωλῶν καὶ Ἀχαιῶν πολέμου, ὁ Ἰλλυριὸς Σκερδιλαΐδας (ὀλυμπ. 139, δ'. 218, π. Χ.) ληϊζόμενος τὰ ἔξω καὶ ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, κατέπλευσεν εἰς Ναύπακτον, ἔνθα συνθήκας ποιησάμενος πρὸς Αἰτωλοὺς, δι' Ἀγελάου τοῦ στρατηγοῦ των, περὶ μερισμοῦ τῶν ἐκ τῆς Πελοποννήσου λαφύρων, ὑπέσχετο ἵνα ἐπιπέσῃ μετὰ τούτων πανστρατιᾷ κατὰ τῶν Ἀχαιῶν. (1)

Ἐν Ὀλυμπιάδι 140, γ'. (215 π. Χ.), ἐν ᾧ ὁ τῶν Αἰτωλῶν στρατηγὸς Ἀγήτας συναγαγὼν πανδημεὶ τοὺς Αἰτωλοὺς ἐλεηλάτει τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Ἤπειρον, ὁ ναύαρχος τῶν Ἀχαιῶν συχνὰς ἀποβάσεις ποιῶν εἰς τὴν Ναυπακτίαν καὶ Καλυδωνίαν ἐλαφυραγώγει τὴν χώραν, καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπελθοῦσαν βοήθειαν τῶν Αἰτωλῶν δὶς ἀπέκρουσε. Συνέλαβε δὲ καὶ αἰχμάλωτον τὸν Κλεόνικον, ἐπίσημον Ναυπάκτιον, τὸν ὁποῖον δὲν ἐπώλησεν ὡς δοῦλον, διότι δεσμὸς φιλοξενίας συνέδεε τοῦτον μετὰ τῶν Ἀχαιῶν. (2)

Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει Φίλιππος Γ'. ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας, σύμμαχος τῶν Ἀχαιῶν, εὑρισκόμενος εἰς τὴν ἐν Ἄργει πανήγυριν τῶν Νεμέων, ἔμαθεν ἐξ ἐπιστολῆς περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀννίβα ἥττης τῶν Ῥωμαίων ἐν Τυῤῥηνίᾳ (3), καὶ θεωρῶν πρόσφορον τὴν στιγμὴν ἵνα ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς Ἰλλυρίας καὶ Ἰταλίας, ἐλευθερώσας τὸν αἰχμάλωτον Κλεόνικον τὸν Ναυπάκτιον, ἀπέστειλε παραχρῆμα πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς περὶ εἰρήνης. Δὶς δὲ ἢ τρὶς τοῦ Κλεονίκου ἀναστρέψαντος ἐκ μέρους τῶν Αἰτωλῶν ζητούντων ἰδιαιτέραν συνέντευξιν, ὁ Φίλιππος ἀποθέμενος

(1) Αὐτόθι, 16.

(2) Πολ. Ε', 95—96. Τοιαῦται πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς ἐπικοινωνίαι τῶν Αἰτωλῶν ἐπεκράτουν. Ὁ Παυσανίας (Ἠλιακ. ς'. 16) ἀναφέρει, ὅτι ἐν Ὀλυμπίᾳ ὑπῆρχεν ἄγαλμα τοῦ Τίμωνος, ἐπὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ὁποίου ἐφέρετο, ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ χαριζόμενοι κατέστησάν ποτε τοῦτον ἡγεμόνα τῆς ἐν Ναυπάκτῳ φρουρᾶς.

(3) Μετὰ τοῦ Ἀννίβα εἶχε ποιήσει ὁ Φίλιππος συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας κατὰ τῶν Ῥωμαίων (Πολ. Ζ. 9, Reliquiae.).

πᾶσαν περὶ πολέμου ἰδέαν, πρὸς μὲν τοὺς συμμάχους ἐξαπέστειλε γραμματοφόρους περὶ ἀποστολῆς τῶν συνέδρων καὶ τῶν μεθεξόντων εἰς τὴν περὶ εἰρήνης συνδιάσκεψιν, αὐτὸς δ' ἐξ Αἰγίου μετέβη μετὰ τῆς δυνάμεως εἰς Πάνορμον, λιμένα τῆς Πελοποννήσου κείμενον ἀπέναντι τῆς Ναυπάκτου, ἀναμένων τοὺς τῶν συμμάχων συνέδρους. Ἀθροισθέντων δὲ τούτων ἀπέστειλε πρὸς τοὺς Αἰτωλοὺς τὸν Ἄρατον καὶ Ταυρίωνα, οἵτινες ἐλθόντες πρὸς τούτους, πανδημεὶ συνηθροισμένους εἰς Ναύπακτον συνωμίλησαν ὀλίγον, καὶ κατανοήσαντες τὴν πρὸς εἰρήνην προθυμίαν των, ἐπανέστρεψαν πρὸς τὸν Φίλιππον. Οἱ δ' Αἰτωλοὶ ἀφ' ἑτέρου, σπεύδοντες ἵνα καταπαύσωσι τὸν πόλεμον, ἐξαπέστειλαν μετὰ τούτων καὶ ἰδίους πρέσβεις πρὸς Φίλιππον, ἀξιοῦντες ἵνα ἔλθῃ μετὰ τῆς δυνάμεως παρ' αὐτοῖς, πρὸς εὐχερεστέραν διαξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως.

Ὁ βασιλεὺς διέπλευσε πρὸς τὰ λεγόμενα *Κοῖλα τῆς Ναυπακτίας*, ἀπέχοντα τῆς πόλεως εἴκοσι στάδια· ἐκεῖ δὲ στρατοπεδεύσας ἀνέμενε τὴν ὥραν τῆς συνεντεύξεως. Οἱ Αἰτωλοὶ ἦλθον πανδημεὶ μετ' οὐ πολὺ ἄνευ ὅπλων, καὶ διαφόρων προτάσεων ἀνταλλαχθεισῶν, ἀπεφασίσθη ἡ εἰρήνη. Τότε δὲ καὶ πολλαὶ δημηγορίαι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἀπηγγέλθησαν, ἃς ὁ Πολύβιος παραλείπει, *διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν μνήμης ἄξιον*. Τῆς δὲ πατριωτικῆς παραινέσεως Ἀγελάου τοῦ Ναυπακτίου μετ' ἐπαίνων ὁ ἱστορικὸς ὁλόκληρον παραθέτει. Ἡ δημηγορία τοῦ Ἀγελάου κύριον θέμα εἶχε τὴν ὁμόνοιαν, καὶ συγκέντρωσιν τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν Φίλιππον πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ δούλων Ἑλλήνων. Πατριωτισμὸς δυστυχῶς σπανιώτατος κατὰ τὴν οἰκτρὰν ἐκείνην τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποσύνθεσιν!

Ἀνθομολογήσαντες ὅθεν οἱ διαμαχόμενοι τὰς κατὰ μέρος συνθήκας καὶ κυρώσαντες τὴν τοῦ πολέμου κατάπαυσιν, διελύθησαν φέροντες ἕκαστος εἰς τὰς πατρίδας εἰρήνην ἀντὶ πολέμου (1)

(1) Πολ. Ε'. 101—106.

Γενομένης δὲ τῆς εἰρήνης, οἱ Αἰτωλοὶ ἐξελέξαντο στρατηγὸν Ἀγέλαον τὸν Ναυπάκτιον, ὡς τὰ μάλιστα συμβαλόντα ὑπὲρ ταύτης. Μόλις δὲ παρῆλθεν ὀλίγος χρόνος, καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἠτιῶντο καὶ κατεμέμφοντο τοῦ Ἀγελάου, ὡς ἀποστερήσαντος πάσας αὐτῶν τὰς ἐκ τῆς Πελοποννήσου συνήθεις ὠφελείας, καὶ ἀποκόψαντος τὰς ἐν τῷ μέλλοντι ἐλπίδας· διότι κατώρθωσε γενικὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας εἰρήνην, καὶ οὐχὶ πρὸς μόνον πόλεις· ὁ δὲ φιλόπατρις καὶ συνετὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ ὑποφέρων πάσας τὰς ὕβρεις καὶ μέμψεις αὐτῶν, ἐδέσμευε τὰς ὁρμάς των παρὰ φύσιν (1).

Οἱ Ῥωμαῖοι ἀπαλλαγέντες τοῦ Ἀννίβα ἔστρεψαν τὰ νικηφόρα ὅπλα των κατὰ τῆς Ἑλλάδος· ὁ δὲ πολυμήχανος στρατηγὸς Κόϊντος Φλαμίνιος, νικήσας τὸν Φίλιππον Γ'. εἰς *Κυνὸς Κεφαλὰς* ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐκάλεσε τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις εἰς ἐλευθερίαν. (197 Π. Χ.) Οἱ Αἰτωλοὶ κατανοήσαντες τὸ κατακτητικὸν πνεῦμα τῆς Ῥώμης, συνῆλθον ἐν Ναυπάκτῳ εἰς γενικὴν συνέλευσιν. Ἐκεῖ δ' ἀποφασίσαντες ἵν' ἀναλάβωσι τὸν τελευταῖον ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα, ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς τὸν Ἀντίοχον Γ'. βασιλέα τῆς Συρίας, ζητοῦντες τὴν συνδρομήν του κατὰ τῶν Ῥωμαίων (2).

Ἀφοῦ ὁ πρὸς βοήθειαν τῶν Αἰτωλῶν ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἀσίας Σελευκίδης ἐνικήθη εἰς Θερμοπύλας ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, βοηθουμένων καὶ ὑπὸ τοῦ ἀστάτου Φιλίππου, ὁ Ὕπατος Ἀκίλιος Γλαβρίων πεισθεὶς, ὅτι τὸ ἐν Ὑπάτῃ συνέδριον τῶν Αἰτωλῶν δὲν ἔκλινε πρὸς τὴν εἰρήνην, ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς Ναυπάκτου, τοποθετήσας προηγουμένως τετρακισχιλίους Ῥωμαίους ὑπὸ τὸν Ἄππιον Κλαύδιον ἐπὶ τῶν δυσβάτων στενωπῶν, πρὸς ματαίωσιν πάσης ἐνδεχομένης βοηθείας ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης, εἰς ἣν συνεκεντροῦντο οἱ Αἰτωλοί. Οὗτοι γνωρίζοντες τὸ κινδυνῶδες τῶν εἰς Ναύπακτον ἀγουσῶν στενωπῶν, οὐδεμίαν

(1) Πολ. Ε. 107.
(2) Tit. Livius. XXXV, 12.

στρατιωτικὴν δύναμιν ἀντέταξαν. Ὁ δὲ Ῥωμαῖος Ὕπατος μετ' ἀπείρους δυσχερείας καὶ φθορὰν ἀνδρῶν καὶ φορτηγῶν ζώων κατακρημνισθέντων εἰς τὰ ὑποκείμενα βάραθρα τοῦ ὑπὲρ τὴν Ναύπακτον ὄρους Κόρακος ἔφθασε πρὸ τῆς πόλεως, καὶ ἐγείρας προμαχῶνα κατὰ τῆς ἀκροπόλεως, κατέλαβε τὰ ἄλλα μέρη, διαμοιράσας τὸν στρατὸν, κατὰ τὴν διευθέτησιν τῶν τειχῶν.

Ἐνῷ ἡ πολιορκία τῆς Ναυπάκτου διήρκει ἐπὶ δύο μῆνας, ἦλθεν ἐκεῖσε καὶ ὁ στρατηγὸς τῶν Ῥωμαίων Τίτος Κόϊντος. Τὸ φρούριον εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπελπισίαν· μεμονωμένοι οἱ Αἰτωλοὶ καὶ στερούμενοι τῶν ἀναγκαίων πρὸς μακροχρόνιον ἀντίστασιν, ἐμάχοντο μετ' ἀπελπισίας πρὸς διατήρησιν ἀκατονομάστου ἐλευθερίας. Ὁ στρατηγὸς Κόϊντος πολλὰς ἀφορμὰς μίσους εἶχε κατὰ τῶν Αἰτωλῶν· πρῶτον μὲν διότι μόνον αὐτοὶ ἠθέλησαν ἵνα τῷ ἀφαιρέσωσι τὸν ἔνδοξον τίτλον τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῆς Ἑλλάδος· δεύτερον δὲ, ὅτι ἐκώφευσαν εἰς τὰς συμβουλάς του, ὅταν ἡ πρόβλεψίς του, τόσον ὀρθῶς δικαιολογηθεῖσα ὑπὸ τῶν συμβάντων, ἐζήτησε νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ ἐκ τῆς ἀπάτης, διὰ τῆς παραστήσεως τῶν ἐπικειμένων δυστυχημάτων. Ἐν τούτοις θεωρῶν ὅτι δὲν ἦτο ἴδιον τῆς τιμῆς του ν' ἀφανίσῃ οὐδὲν ἔθνος διὰ τῆς μερίμνης του ἐλευθερωθὲν, ἀνέβη ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, ἵνα τὸν ἴδωσιν οἱ Αἰτωλοί. Αἱ πρωτοφυλακαὶ τὸν ἀνεγνώρισαν, καὶ μετ' ὀλίγον ὅλοι οἱ ἐν Ναυπάκτῳ ἔμαθον, ὅτι ὁ Κόϊντος ἦτο παρών. Παραχρῆμα τὰ τείχη πληροῦνται πολιτῶν, οἵτινες τείνουσι πρὸς τοῦτον χεῖρας ἱκέτιδας, τὸν καλοῦσιν ὅλοι διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φωνῆς, καὶ τὸν ἐξορκίζουσιν ἵνα τοὺς σώσῃ. Ἐπὶ στιγμὴν καίτοι νυχθεὶς ἐκ τῶν παρακλήσεων ἐκείνων, διὰ χειρονομίας τοῖς παριστᾷ, ὅτι δὲν ἔγκειται εἰς τὰς χεῖράς του ἡ δύναμις τοῦ νὰ τοῖς παράσχῃ οὐδεμίαν βοήθειαν· ἀλλὰ μεταβὰς παρὰ τῷ Ὑπάτῳ. « *Μάριε,* *τῷ εἶπε, δὲν βλέπεις τὰ συμβαίνοντα; Ἢ ἐὰν αἱ συνέπειαι δὲν διαφεύγωσι τὴν προσοχήν σου, πιστεύεις, ὅτι τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας δὲν κινδυνεύει σπουδαίως;—Ἐξηγήθητι!*

τῷ εἶπεν ὁ Ὕπατος. — *Λοιπόν!* ἀπεκρίθη ὁ Κόϊντος, *δὲν βλέπεις, ὅτι ἀπὸ τῆς ἥττης τοῦ Ἀντιόχου ματαιοπονεῖς εἰς πολιορκίαν δύο πόλεων, ἐνῷ ἐγγίζει τὸ τέρμα τῆς ὑπατείας σου! καὶ ἀφοῦ ὁ Φίλιππος, οὐδὲν μέρος εἰς τὰς μάχας λαβὼν, μηδόλως μάλιστα τὰς ἐχθρικὰς σημαίας προσβλέψας, ὑπέταξεν οὐ μόνον πόλεις, ἀλλ' ὁλοκλήρους χώρας· καὶ ὅμως τὸ συμφέρον ἡμῶν εἶνε μᾶλλον νὰ προλάβωμεν τὸ μεγαλεῖον τοῦ Φιλίππου, ἢ νὰ ἐξασθενήσωμεν τὴν δύναμιν τῶν Αἰτωλῶν. Ὁ Φίλιππος ἀφαιρεῖ ἀπὸ σοῦ καὶ τῶν στρατιωτῶν σου τὴν τιμὴν τῆς νίκης, κατακτῶν περισσοτέρας ἐπαρχίας, παρ' ὅσας πόλεις σὺ ὑπέταξας!* »

Ὁ Ὕπατος Μάνιος Ἀκίλιος ἀναγνωρίζων τὴν ὀρθότητα τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἀφῆκε τὸν Κόϊντον ἵνα πράξῃ κατὰ βούλησιν. Οὗτος δ' ἐπαρουσιάσθη ἐκ νέου πρὸ τῶν ἐπάλξεων, ὅθεν αἱ ὀδυνηραὶ φωναὶ τῶν πολιορκουμένων προσέβαλον πρὸ μικροῦ τὰ ὦτά του. Εἰς τὴν θέαν τούτου αἱ κραυγαὶ διπλασιάζονται· οἱ Αἰτωλοὶ τὸν καθικετεύουσι μὲ νέας παρακλήσεις ἵνα λάβῃ συμπάθειαν εἰς τὰ δυστυχήματά των. Τότε τοὺς προσκαλεῖ ἵνα τῷ ἀποστείλωσι πρεσβείαν· καὶ παραχρῆμα οἱ ἐπισημότεροι ἐξέρχονται καὶ ἐρχόμενοι ῥίπτονται εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ. « *Τὸ μεγαλεῖον τῆς δυστυχίας σας,* τοῖς εἶπεν, *ἀφοπλίζει τὴν καθ' ὑμῶν δικαίαν ὀργήν μου, καὶ μοῦ ἀπαγορεύει πᾶσαν ἐπίπληξιν. Αἱ προῤῥήσεις μου ἐπηλήθευσαν· καὶ δὲν ἐλάβετε μάλιστα τὴν λυπηρὰν παρηγορίαν νὰ δειχθῆτε ἀντάξιοι τῶν δυστυχημάτων σας. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ὁ προορισμός μου εἶνε ἵνα γίνω ἐλευθερωτὴς τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀγνωμοσύνη σας δὲν μ' ἐμποδίζει πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πράττειν τὸ καλόν. Ἀποταθῆτε πρὸς τὸν Ὕπατον παρακαλοῦντες ἵνα σᾶς χορηγήσῃ ἀνακωχὴν, τῆς ὁποίας ὠφελούμενοι, στείλατε πρεσβευτὰς εἰς Ῥώμην, ἵν' ἀνατεθῇ ἡ τύχη σας εἰς τὴν διάκρισιν τῆς γερουσίας. Παρὰ τῷ Ὑπάτῳ θέλω μεσιτεύσει, προστατεύων ὑμᾶς.* » Ἡ συμβουλὴ αὕτη προ-

θύμως ἐδέχθη καὶ ὁ Ἀκίλιος εὐνοϊκῶς δεχθεὶς τὴν πρεσβείαν, παρεχώρησεν εἰς τοὺς Αἰτωλοὺς ἀνακωχὴν μακρὰν, ἵνα δυνηθῶσι καὶ λάβωσι τὴν ἐκ Ῥώμης ἀπάντησιν. Μετὰ δὲ τοῦτο, λύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Ναυπάκτου, κατηυθύνθη μετὰ τοῦ στρατεύματος εἰς Πελοπόννησον (191 Π. Χ.).

Μετ' οὐ πολὺ, ἐπαναστρεψάντων ἐκ Ῥώμης τῶν πρέσβεων, οἱ Αἰτωλοὶ ἐπληροφορήθησαν, ὅτι οὐδεμία ἐλπὶς εἰρήνης ὑπῆρχε· τότε ἀπεφάσισαν ἵν' ἀγωνισθῶσι τὸν τελευταῖον ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, καὶ ὀχυρώσαντες τὴν Ναύπακτον, ἔστειλαν στρατεύματα ἐπὶ τοῦ ὄρους Κόρακος ἵνα ἐμποδίσωσι πᾶσαν διὰ ξηρᾶς προσβολὴν τῆς πρωτευούσης.

Ὁ Ἀκίλιος πληροφορηθεὶς τὰς ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν γιγνομένας πολεμικὰς παρασκευὰς, ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς Ἐλατείας, καὶ διὰ τῶν Θερμοπυλῶν πορεύεται κατὰ τῆς Λαμίας, ἣν, μεθ' ἡρωϊκὴν ἀντίστασιν, ἐξεπόρθησε. Μετὰ τὴν διανομὴν καὶ πώλησιν τῶν λαφύρων, βλέπων ὅτι ἡ ἐκπολιόρκησις τῆς Ναυπάκτου, τὴν ὁποίαν οἱ ἀπελπισθέντες Αἰτωλοὶ ἐφρούρουν, δὲν ἦτο ἴσως εὔκολος, καὶ ἵν' ἀφήσῃ εἰς τούτους τὴν ἀπόλαυσιν εἰρήνης, ἣν ἡ σύγκλητος τοῖς ἠρνήθη, ἐπορεύθη κατὰ τῆς Ἀμφίσσης (¹).

Τέλος δ' ἐν ἔτει 146, τῆς Ἑλλάδος μεταβληθείσης εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἡ Ναύπακτος μετὰ τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων ὑπετάγη τοῖς Ῥωμαίοις.

Κατὰ τὴν Η. Μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα ἡ Ἑλλὰς διῃρέθη εἰς ὀκτὼ ἐπαρχίας ἢ θέματα· ἐξ ὧν τὸ Β'. τὸ τῆς κυρίως λεγομένου Ἑλλάδος περιλαμβάνον τὴν Ἀττικὴν, Βοιωτίαν, Φωκίδα, Λοκρίδα, Αἰτωλοακαρνανίαν, Εὔβοιαν, Αἴγιναν καὶ πόλεις 39, ἕδραν εἶχε τὴν Ναύπακτον ἔχουσαν καὶ θρόνον Μητροπολίτου ἀπὸ τοῦ Ε. αἰῶνος. Κατὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα (860) ἡ Ναύπακτος, Μητρόπολις οὖσα, ἐπώπτευεν ἐννέα ἐπισκοπῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, ἤτοι τῆς Χειμάῤῥας, Βουθρωτοῦ,

(1) Tit. Livius XXXVI, 30, 34, XXXVII, 4—5.—Πλουτ. Φλαμιν. XV.

Δρυϊνουπόλεως, Φωτίκης, Ἰωαννίνων, Ῥωγῶν, Βονίτσης, Ἀετοῦ καὶ Ἀχελώου. Ὁ δὲ Μητροπολίτης Ναυπάκτου ἐλέγετο *ἔξαρχος πάσης Αἰτωλίας* (1).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (553 Μ. Χ.)σεισμοὶ καταστρεπτικώτατοι πολλὰ μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας κατηφάνισαν. Τότε δὲ καὶ ἡ Ναύπακτος μετ' ἄλλων ὀκτὼ Ἑλληνικῶν πόλεων κατεστράφη ἐκ θεμελίων, καὶ ἄνθρωποι πολλοὶ ἐφονεύθησαν. Οἱ σύγχρονοι τῷ γεγονότι Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ πολλὰς σελίδας ἀφιεροῦσι πρὸς ἐξιστόρησιν τῶν πρωτοφανῶν, διὰ τὰς καταστροφὰς καὶ τὰ ἄλλα ἀποτελέσματα, σεισμῶν ἐκείνων. Ὁ Προκόπιος λέγει, ὅτι χωρία ἀναρίθμητα ἐξηφανίσθησαν. Ἡ Ἑλλάς, καὶ ἰδίως αἱ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ πόλεις ὑπέστησαν τὴν καταστρεπτικὴν ἐκείνην μάστιγα τῆς θεομηνίας. Εἰς πολλὰ μέρη ἡ γῆ ἠνοίχθη, καὶ τῶν σχισμάτων τὰ μὲν ἡνώθησαν, τὰ δὲ διεστηκότα ἐπέμειναν. Ἡ θάλασσα ἀνέβη, κατὰ τὰ μέρη τῶν Θερμοπυλῶν, μέχρι τῆς κορυφῆς τῶν ὀρέων, χρόνον πολὺν κατακλύζουσα. Ἀλλαχοῦ δ' ἐξέλιπε, καὶ οἱ ἄνθρωποι πεζοὶ διήρχοντο ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην Ἤπειρον (2). Ὁ ἱστορικὸς Ἀγαθίας σύγχρονος τῷ συμβεβηκότι διὰ ζωηρῶν χρωμάτων ἐξεικονίζει τὰς ὑπὸ τῶν σεισμῶν γενομένας καταστροφάς, ἰδίως δὲ τῆς Κῶ, ἧς αὐτόπτης ἐγένετο (3). Ὁ δὲ χρονογράφος Ἰωάννης Μαλαλᾶς διηγούμενος τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλας καταστροφάς, λέγει ὅτι πύρινοι γλῶσσαι ἐξήρχοντο τῆς γῆς, καὶ ἔφλεγον οἰκίας καὶ πᾶν τὸ προστυχόν (4).

Τὴν Ναύπακτον ὁ ἐν ἔτει 968 ἐπισκεφθεὶς ἐπίσκοπος Κρεμώνης Λιουτπράνδος λέγει κακῶς ἀνήκουσαν τῇ ἐπαρχίᾳ Νι-

(1) Codinus de offic. 1648, σελ. 406.

Ὁ Γρηγορᾶς (ΣΤ'. 1,) λέγει καὶ τὴν ἐπισκοπὴν τῆς Κοζύλης ὑποκειμένην τῇ μητροπόλει Ναυπάκτου.

(2) Προκ. Γοτθ. Δ'. 25.

(3) Ἀγαθ. Μυρ. σελ. 95—100, ἐκδ. Βόννης.

(4) Μαλαλᾶ χρονολ. σελ. 419. κ' ἐπ. Ἰδὲ καὶ Θεοφάνους χρονολ. 6046. Historia Miscella, 8, 25. Προκ. Ἀνέκδ. ιή.

κοπόλεως, ἐνῷ κατὰ Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον (περὶ θεμάτων) ἡ μὲν Νικόπολις ἀνῆκεν εἰς τὸ Η΄. θέμα, ἡ δὲ Ναύπακτος εἰς τὸ Ε΄. τὸ καλούμενον τῆς Ἑλλάδος (1).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Η΄. (1026 Μ. Χ.) ἀναφέρεται στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Ναυπάκτου Γεώργιός τις, ἀνὴρ ἀστάτου χαρακτῆρος, Μωρογεώργιος ἐπονομαζόμενος, ὅστις κατεβασάνιζε τοὺς κατοίκους διὰ παντοίων καὶ βαρυτάτων φόρων. Τὸ τυραννικὸν τούτου μὴ ἀνεχόμενοι οἱ Ναυπάκτιοι, διεγέρσει τοῦ Μητροπολίτου, ἐφόνευσαν διαρπάσαντες τὰ ὑπάρχοντά του. Ὁ δὲ βασιλεὺς πληροφορηθεὶς τὸ γεγονὸς ἀπηνῶς ἐτιμώρησε τοὺς αἰτίους τοῦ φόνου, τυφλώσας καὶ τὸν Μητροπολίτην (2).

Ἐν ἔτει 1204 κυριευθείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, καὶ διανεμηθείσης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ Ναύπακτος ἔλαχεν εἰς τὴν μερίδα τῶν Βενετῶν (3). Τότε δὲ Μιχαὴλ ὁ Κομνηνὸς ὠφελούμενος τῆς ἐπικρατούσης ταραχῆς καὶ συγχύσεως ἵδρυσεν ἀνεξάρτητον ἐν τῇ Ἠπείρῳ δεσποτείαν, κυριεύσας τὰς ἀπὸ Δυῤῥαχίου, μέχρι Ναυπάκτου πόλεις (4). ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία τῆς Ναυπάκτου συνεχωνεύθη τῇ μητροπόλει τῆς Ἄρτης, πρωτευούσης τῆς Ἠπειρωτικῆς Δεσποτείας· ὁ δὲ νέος Μητροπολίτης προσηγορεύετο μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, *ὑπέρτιμος Ἄρτης καὶ Ναυπάκτου, καὶ ἔξαρχος Αἰτωλίας* (5).

Ἔκτοτε διετέλεσεν ἡ Ναύπακτος ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου. Ἐν δ' ἔτει 1294 ὁ δεσπότης Θωμᾶς ὑ-

(1) Ζαμπελ. Βυζαντιναὶ Μελέται.

(2) Γεώργ. Κεδρ. σελ. 721 ἔκδ. Βενετίας.

(3) Paulo Rannusio.

(4) Ἀκροπολ. § 8.

(5) Οἱ μέχρι τῆς συγχωνεύσεως γνωστοὶ ἀρχιερεῖς τῆς Ναυπάκτου εἰσί· Καλλικράτης (197). Εἰρηναῖος (451). Ἀντώνιος (861). Βασίλειος (1156) καὶ Ἰωάννης (1229), ἐφ' οὗ ἐγένετο ἡ συγχώνευσις. (Lequien, Oriens Christianus.—Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρωτικά.)

πανδρεύσας τὴν θυγατέρα του Ἰθάμαρ πρὸς τὸν Φίλιππον τοῦ Ταρέντου ἔδωκεν αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ βασιλικὸν φρούριον τῆς Ναυπάκτου, (real chastel de Nepant), τὸ τοῦ Βραχωρίου (Blecova), τοῦ Ἀγγελοκάστρου καὶ τῆς Βονίτσης, μεθ' ὅλων τῶν προσαρτημάτων των (1). Ὁ δὲ νέος τῆς Ναυπάκτου δεσπότης ἔκοψε καὶ νομίσματα φέροντα ἀφ' ἑνὸς μὲν σταυρὸν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν PHS. P. TAR. DESP. ἀφ' ἑτέρου δὲ φρούριον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν NEPANTI CIVIS. (2)

Ἐν ἔτει 1338—39 γενομένης ἐν Ἀκαρνανίᾳ ἐπαναστάσεως ὑπὸ τοῦ Νικολάου Βασιλίτση καὶ Ἀλεξίου Καβάσιλα κατὰ τοῦ βασιλέως Ἀνδρονίκου προσεκλήθησαν εἰς βοήθειαν οἱ Ταραντῖνοι, πρὸς οὓς παρεχώρησαν οἱ ἐπαναστάται τὴν Ναύπακτον μετὰ τῆς Βονίτσης καὶ τοῦ Βουθρωτοῦ (3).

Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει ἡ Ναύπακτος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀλβανὸς φύλαρχος Ἰωάννης Σπάτας εἶχεν ἁρπάσει ἀπὸ τῶν Ταραντίνων, ἐκυριεύθη διὰ πολέμου ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ἀπὸ τοῦ τότε κατόχου αὐτῆς Παύλου τοῦ Σπάτα (4).

Ἀκολούθως οἱ Βενετοὶ τὴν παρεχώρησαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις, ἕνεκα τῆς ὁσημέραι ἐπιφόβου καθισταμένης δυνάμεως τῶν Τούρκων, ἀδυνατῶν ἵνα τὴν διατηρήσῃ ἐπώλησεν ἀντὶ πεντακοσίων δουκάτων εἰς τοὺς Ἑνετούς (5).

Παραλαβόντες οἱ Βενετοὶ τὴν Ναύπακτον καθωράϊσαν διὰ νέων οἰκοδομῶν καὶ ὠχυροποίησαν διὰ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ τέως εὐπορθήτου αὐτῆς τείχους καὶ τοῦ ἐξοπλισμοῦ τῶν φρουρίων· ὥστε ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας Καππελλέτος δι-

(1) Livre de la Conqueste. ἐκδ. Buchon σελ. 322· τὸ δ' αὐτὸ βιβλίον « castel royal de Neopant » καλεῖ τὴν Ναύπακτον.

(2) Saulcy. Monnaies des Cois. Pl. XV, N° II.

(3) Κανταχουζ. Ἱστορ. B, 37.

(4) Ἱστορία Πολιτικὴ Κωνσταντινουπόλεως. Krusio Turco-Graecia Lib. I, σελ. 31.

(5) Coronelli.—Cappelletti.

ϰαίως ἀποκαλεῖ τὴν Ναύπακτον, il più forte baluardo, che avessero i populi christiani (1).

Οἱ Ἐνετοὶ κατέχοντες τὴν Ναύπακτον, ἣν ἐθεώρουν ὡς *κυριωτέραν κατοχὴν ἐπιμαρτυροῦσαν τὴν ἐν Ἑλλάδι ἰσχύν των* (2), ἀγερώχως ἀντετάσσοντο εἰς τὰς κατακτητικὰς τῶν Τούρκων ὁρμάς, τῶν ὁποίων ἡ ἀγρία φιλοδοξία συνετρίβετο πρὸ τοῦ ἐπισήμου τούτου προμαχῶνος. Δύο δυνάμεις ἰσόπαλοι ὑφ' ἑνὸς ἐμπνεόμεναι αἰσθήματος, τοῦ τῆς κατακτήσεως, πολλάκις ἐμετρήθησαν πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ναυπάκτου!

Κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1463 Ἀμάρης, υἱὸς τοῦ Ὀθωμανοῦ στρατηγοῦ Τουραχάνη, μετὰ πολυαρίθμου καὶ ἐμπειροπολέμου στρατιᾶς, ἀνδραποδισάμενος καὶ κακώσας τὴν περὶ Ναύπακτον χώραν, ἐπολιόρκησε στενῶς καὶ ταύτην. Τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος Λωρεδάνος ἔσπευσε πρὸς βοήθειαν· μὴ δυνάμενος ἵν' ἀντικρούσῃ τοὺς κατὰ ξηρὰν πολιορκητάς, μετέβη εἰς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ Τουρκικὰς κτήσεις, καὶ διερχόμενος πυρπολεῖ τὴν Βοςίτζαν, αἰχμαλωτίσας πλῆθος κατοίκων. Ὁ δὲ Ἀμάρης βλέπων τὸν ὑπὸ τοῦ Λωρεδάνου προξενούμενον κατ' αὐτοῦ ἀντιπερισπασμόν, ἠναγκάσθη ἵνα λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Ναυπάκτου, ἀνταλλάξας τοὺς αἰχμαλώτους πρὸς τοὺς τοῦ Ἐνετοῦ ναυάρχου (3).

Ἐν ἔτει 1477 Μ. Χ. ἡ πολιορκία τῆς Ναυπάκτου ἀπεφασίσθη ἐν τῷ Σουλτανικῷ Συμβουλίῳ. Εἰς τὸν εὐνοῦχον Σουλεϊμὰν Πασσᾶν ἀνετέθη ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, δι' ἣν στρατὸς ἐκ τριάκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν προσδιωρίσθη· ὅλα τὰ μέσα ἐχορηγήθησαν, καὶ πᾶσα θυσία τοῦ ἀκμάζοντος ἐκείνου κράτους ἐπεδαψιλεύθη διὰ τὸν μονομερῆ σκοπὸν τῆς ἐκπορθήσεως τῆς Ναυπάκτου, ἣν οἱ κατέχοντες Ἐνετοὶ παρεσκεύασαν πρὸς ματαίωσιν παντὸς ἐνδεχομένου κινδύνου. Ὁ ἀρχιστράτηγος

(1) Storia Della Republica di Venezia. Tom. VI, σελ. 365.
(2) Hammer, Empire Ottoman.
(3) Φραντζῆ Χρον. σελ. 29, ἔκδοσις Ἀλτερ.

τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας Ἀντώνιος Λωρεδάνος, σταθμεύων τότε μετὰ τοῦ στόλου εἰς Ναύπλιον, ἅμα ἐπληροφορήθη περὶ τῆς Σουλτανικῆς ἀποφάσεως, μετέβη ἐσπευσμένως εἰς τὸν κόλπον τῆς Ναυπάκτου μετὰ τριάκοντα δύο γαλερῶν. Τὸ ὄνομα τοῦ Λωρεδάνου ἦτο ἡ καλλιτέρα ἐγγύησις πρὸς ματαίωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἐπιχειρήματος. Ταὐτοχρόνως δὲ ἡ Ἐνετικὴ Πολιτεία μαθοῦσα τὸν ἐπαπειλοῦντα τὴν Ναύπακτον κίνδυνον, ἀπέστειλε σημαντικὴν ἐπικουρίαν, εἰσαγαγοῦσα εἰς τὸ φρούριον στρατιώτας καὶ ζωοτροφίας. Μόλις αἱ προφυλάξεις αὗται ἐλήφθησαν καὶ ὁ Ὀθωμανικὸς στρατὸς ἐπαρουσιάσθη πρὸ τῆς Ναυπάκτου, ἀρξάμενος ἀμέσως τῆς πολιορκίας. Αἱ κανονοστοιχίαι τοῦ Σουλεϊμὰν-Πασσᾶ ἀνέτρεψαν παραχρῆμα τὰ τείχη, καὶ ἤνοιξαν ῥῆγμα· ἅμα δὲ τοῦτο ἐπλατύνθη ἀρκούντως, ἤρχισεν ἡ ἔφοδος. Τὰ Ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἀνδρείως ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἐν Ναυπάκτῳ Βενετῶν καὶ Ἑλλήνων· ὁ καρτερόψυχος ὅμως Σουλεϊμὰν μὴ ἀποθαῤῥυνθεὶς ἐκ τῆς πρώτης ἀποτυχίας, ἀνενέωσε τὴν προσβολὴν ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν δυνάμεών του· ἡ φρουρὰ καρτερικῶς βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ στόλου ἀνέτρεψεν ὅλα τὰ σχέδια τῶν Τούρκων. Ἐπὶ τέλους ὁ Ὀθωμανὸς ἀρχιστράτηγος καταπεισθείς, ὅτι ἄνευ συμπράξεως καὶ τοῦ στόλου, δὲν ἠδύνατο νὰ εὐδοκιμήσῃ, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν· λυσσῶν δὲ διὰ τὴν ἀποτυχίαν ἐξεδικήθη ἐπὶ ἐγκαταλελειμμένων τινων φρουρίων, μὴ ἀφήσας λίθον ἐπὶ λίθου (1).

Ἡ ἀποτυχία αὕτη δὲν ἀπεθάῤῥυνε τοὺς Τούρκους. Τὴν 1 Ἰουνίου ὁ *βεηλέρβεης* (3) τῆς Ῥούμελης Μουσταφᾶ-Πασσᾶς, ὁ ὑστερώτερον μέγας Βεζύρης, ἀπεστάλη πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Ναυπάκτου. Ταὐτοχρόνως δ' ὁ ναύαρχος Νταοὺδ-Πασσᾶς ἀνεχώρησε μετὰ τριακοσίων πολεμικῶν πλοίων καὶ ἄλλων φορτηγῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ. Ἄνεμοι ἐναντίοι ἠνάγκασαν τὸν τελευταῖον ἵνα

(1) Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, Tom. III, σελ. 212. — Cappelletti Storia di Venezia, Tom. VI, σελ. 365.

(3) Ἀντιβασιλεύς· κατὰ λέξιν δὲ βέης τῶν βέηδων.

μείνῃ ἠγκυροβολημένος ἐπὶ τρεῖς μῆνας ὑπὸ τὴν νῆσον Σαπιέντσαν, ἀντικρὺ τῆς Μεθώνης. Ἐν τῷ μεταξὺ δ' ὁ ὑπὸ τὸν Μουσταφᾶν στρατὸς ἐπροχώρησε μέχρι τῶν πλησίον τῇ Ναυπάκτῳ πεδιάδων. Ἅμα ὁ Χαλὴλ-μπεης, τοπάρχης (sandjak) τοῦ Μωρέως, ἐγνωστοποίησε τὴν ἐνώπιον τῆς Κορώνης βιαίαν διαμονὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ςόλου, ὁ γηραιὸς μέγας Βεζύρης Ἐρσὲκ-Ἀχμὲτ Πασσᾶς ἔδραμε μετὰ πολλῶν μυριάδων γιανιτσάρων, καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Χλουμούτσης, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος συνήντησε τὸν τῆς Ἐνετίας, ὅστις συγκείμενος ἐξ 150 πλοίων ἤρχετο ἵνα διαφιλονεικήσῃ τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου. Ὁ ναύαρχος Ἀντώνιος Γριμάνης, καίτοι κατωτέρας τοῦ ἐχθροῦ ἔχων δυνάμεις, ἡτοιμάζετο πρὸς μάχην, ὅτε ἔφθασεν ἐκ Κερκύρας ὁ Λωρεδάνος μετ' ἐπικουρίας δεκαπέντε καλῶς ἐξωπλισμένων πλοίων. Ἡ ἄφιξις τοῦ Λωρεδάνου, ὃν ἡ Ἐνετικὴ δημοκρατία ἐθεώρει τὸν ἐπιδεξιώτερον ναύαρχον, διήγειρε τὴν ζηλοτυπίαν τοῦ μοχθηροῦ Γριμάνη. Οἱ δύο στόλοι ἑτοιμοπόλεμοι ἔπλεον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀπέναντι ἀλλήλων. Ὁ Ἐνετὸς Ἀλβάνος Ἀλμέριος διώκει τὴν ἐμπροσθοφυλακήν, ὁ δὲ Λωρεδάνος καὶ ὁ Γριμάνης τὰς ὑπὸ τὰς διαταγάς των ναῦς. Τρεῖς ἀρχηγοὶ οὐχ ἧττον ἔμπειροι ἐμερίσθησαν τὴν διοίκησιν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ στόλῳ· ὁ καπετὰν-πασσᾶς Νταοὺδ, καὶ οἱ ὑπὸ τὰς διαταγάς του Κιαμὰλ-μπεης καὶ Μποῤῥάκ-μπεης.

Οἱ δύο ἐχθρικοὶ στόλοι συνεπλάκησαν παρὰ τὴν νῆσον Σαπιέντσαν. Ὁ Ἀλβάνος Ἀλμέριος ἰδὼν τὴν μεγάλην ναῦν τοῦ Μποῤῥάκ-μπεη, κεχωρισμένην τοῦ λοιποῦ στόλου καὶ προχωροῦσαν πρὸς τὴν Κυλλήνην (Γλαρέντσαν), ἀπεσπάσθη τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου ἵνα τὴν προσβάλλῃ, ἐκδικούμενος τὰς ὑπὸ τοῦ Μποῤῥάκ-μπεη προξενηθείσας εἰς τοὺς Χριστιανοὺς κακώσεις· ὁ Λωρεδάνος ἐπροχώρησεν ἵνα τὸν ὑποστηρίξῃ. Οἱ δύο Ἐνετοὶ ναύαρχοι ἔῤῥιψαν τὰς ἁρπάγας των σχεδὸν ταὐτοχρόνως ἐπὶ τοῦ Τουρκικοῦ πλοίου, καὶ ἐπήδησαν ξιφήρεις ἐπὶ τοῦ καταστρώματος. Τὰ πάντα ἐκυριεύθησαν ὑπ' αὐτῶν· ὁ δὲ Μποῤῥάκ-

μπεης, καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλε ν' αἰχμαλωτισθῇ, ἀκούων μόνον τὴν φωνὴν τῆς ἀπελπισίας του, ἔβαλε πῦρ ἐπὶ τῶν δύο Ἐνετικῶν πλοίων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων εὑρίσκετο τὸ ἐδικόν του. Ἡ πυρκαϊὰ ταχέως μετεδόθη εἰς τὸ σῶμα καὶ τὰ ἐξάρτια· τὰ τρία πλοῖα μετεβλήθησαν εἰς μέγαν πύρινον σίφωνα, καὶ οἱ μᾶλλον περίφημοι ναυτικοὶ τῶν δύο στόλων ὁ Λωρεδάνος καὶ ὁ Ἀλμέριος, ὁ Μποῤῥάκ-μπεης καὶ ὁ Καρὰ-Χασὰν ἀπωλέσθησαν οἰκτρῶς μετὰ τῶν πληρωμάτων των ἐν μέσῳ τῆς καταναλισκούσης τὰ πλοῖα πυρκαϊᾶς (28 Ἰουνίου 1499).

Ὁ κακεντρεχὴς Γριμάνης, ὅστις ἐκ φιλοδοξίας δὲν ἠθέλησεν ἵνα σπεύσῃ πρὸς σωτηρίαν τοῦ Λωρεδάνου, ἐπέστρεψεν εἰς Κέρκυραν, ἐγκαταλιπὼν εἰς τὸν Τουρκικὸν στόλον ἐλευθέραν τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου εἴσοδον. Μετ' ὀλίγον δ' ἐπέστρεψεν ἐκεῖθεν βοηθούμενος ὑπὸ εἴκοσι δύο γαλλικῶν καὶ δύο Ῥοδίων νηῶν, καὶ συναντήσας τὸν Τουρκικὸν στόλον, ἠρκέσθη ἵνα ἐπ' ὀλίγον μακρόθεν κανονοβολήσῃ. Ὁ διοικῶν τὰ γαλλικὰ πλοῖα βλέπων τὴν μὴ ἐνεργητικότητα τοῦ Ἐνετοῦ ναυάρχου ἠναγκάσθη ἵνα τὸν ἐγκαταλείψῃ. Ὁ Τουρκικὸς στόλος ἠγκυροβόλησεν ἐνώπιον τῆς Ναυπάκτου, καὶ ὁ ἄνανδρος Γριμάνης δὲν ἐτόλμησεν ἵνα βοηθήσῃ τὴν πόλιν. Ὁ Ἐνετὸς διοικητὴς τῆς Ναυπάκτου Ζουάνος Μόρης, βλέπων ἑαυτὸν ἐγκαταλελειμμένον, ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὸ φρούριον (28 Αὐγούστου 1499), ἀφοῦ μάλιστα εἶδεν ἀπομακρυνόμενον τὸν Ἐνετικὸν στόλον. Οὐχ ἧττον δὲ καὶ οἱ Ναυπάκτιοι μὴν ἐλπίζοντες οὐδαμόθεν βοήθειαν, καὶ βλέποντες τὰς κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν μεγάλας τῶν Τούρκων δυνάμεις, ἔστερξαν εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως, ἐπὶ τῇ συμφωνίᾳ τριετοῦς ἀσυδοσίας.

Ἅμα ὁ Σουλτάνος Βαγιαζίτης, ὅστις ἦτο παρὼν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τούτων, ἐγένετο κύριος τοῦ σημαντικωτέρου ἐν Ἑλλάδι προμαχῶνος τῶν Ἐνετῶν, διέταξεν ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου, διὰ τῆς οἰκοδομήσεως δύο φρουρίων ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων Ῥίου καὶ Ἀντιῤῥίου, ἐπιφορτισθέντος τοῦ Σι-

νὰν-Πασᾶ, βεηλέρβεη τῆς Ἀνατολῆς, τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐργασιῶν τούτων (1).

Κατὰ τὸ ἔτος 1571, ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου, Δὸν Ζουὰν ὁ Αὐστριακὸς ἀφήρεσεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Μουσουλμάνων τὸ σκῆπτρον τῶν θαλασσῶν, καὶ ἡ φήμη τῆς μεγάλης ἐκείνης νίκης ἀντήχησεν ἀπὸ τῆς Ναυπάκτου, μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς ὑφηλίου.

Ἤρχισε πλέον ἡ Εὐρώπη νὰ τρέμῃ τὸ Τουρκικὸν ὄνομα. Οἱ Τοῦρκοι πανταχοῦ νικηταί, καθ' ἑκάστην διέθετον νέας δυνάμεις, νέους θησαυρούς, δι' ὧν ἠπειλεῖτο ἡ ὑποδούλωσις τοῦ κόσμου· οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ κατακτήσεως, καὶ περὶ τῆς ἰδίας ὑπάρξεως ἕκαστος ἐφοβεῖτο. Ἡ Δύσις δὲν εἶχε λεγεῶνας ἵν' ἀντιτάξῃ πρὸς τὰ τροπαιοφόρα σμήνη τῶν γιανιτσάρων, ἅτινα ἠπείλουν ὁσημέραι ἵνα τὴν κατακλύσωσι καὶ καθυποτάξωσιν. Οἱ Ὀθωμανικοὶ στόλοι, πολυαριθμότεροι πάντων τῶν μεγαλειτέρων ναυτικῶν ἐθνῶν, ἐφαίνοντο ἐπιβεβαιοῦντες τὴν κυριαρχίαν τῆς Μεσογείου. Ἤδη ἐπρόκειτο πλέον πάλη μεταξὺ δύο θρησκειῶν, τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἡμισελήνου, μεταξὺ δύο κόσμων, τοῦ γεγηρακότος Εὐρωπαϊκοῦ, καὶ τοῦ νεάζοντος Ἀσιατικοῦ. Ἡ Βενετία ἔκλινε πρὸς τὴν παρακμήν· τὰ τέως νικηφόρα ὅπλα της ὑπεχώρουν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπέναντι τῶν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ πνευματικὴ κυριαρχία τοῦ Πάπα ἐκινδύνευεν, ἡ δὲ κοσμικὴ ἐκλονεῖτο ἐκ θεμελίων. Ἡ λοιπὴ Εὐρώπη μετὰ τρόμου ἀπήγγελλε τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου δεσπότου. Πίος ὁ Β'. κατεῖχε τὸν ποντηφικὸν θρόνον. Ἐκήρυξε σταυροφορίαν κατὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἐν ὀνόματι τοῦ κινδυνεύοντος Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀγωνιώσης ἐλευθερίας. Ὅλοι οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης ἀσχολούμενοι εἰς ἐσωτερικοὺς σπαραγμούς, ἐκώφευσαν εἰς τὴν φωνήν του· μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας Φίλιππος ὁ Β'. ἔδραμε πρὸς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης Εὐρώπης.

(1) Hammer, Tom. IV, σελ. 57.—Ἱστορία Πολιτική, παρὰ Φραντζῇ καὶ Κρουσίῳ. — Sagredo, Monarchi Ottomani, σελ. 109.

Τὴν 25 Μαΐου 1571 ὁ Πάπας, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας καὶ ἡ Ἑνετικὴ δημοκρατία ὑπέγραψαν συνθήκην συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας, τῆς ὁποίας ἀντικείμενον ἦτο ἡ ταπείνωσις τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Αἱ συμμαχικαὶ δυνάμεις ὤφειλον σύγκεισθαι ἐκ διακοσίων γαλερῶν, δεκαπέντε χιλιάδων πεζῶν καὶ τεσσάρων χιλιάδων πεντακοσίων ἱππέων. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἱσπανίας ἀνεδέχετο τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης, ὁ Πάπας τὸ ἓν ἕκτον, καὶ οἱ Ἑνετοὶ τὸ ἓν τρίτον. Ὁ στρατὸς ὤφειλε νὰ ἦναι ἕτοιμος τὸν Μάϊον καὶ συγκεντρωθῇ εἰς Μεσσήνην. Ἐπειδὴ δ' ὁ Πάπας οὐδὲν πολεμικὸν πλοῖον εἶχεν, οἱ Ἑνετοὶ ὑπεχρεοῦντο ἵνα τῷ χορηγήσωσι δώδεκα καλῶς ἐξωπλισμένας γαλέρας. Ἡ ἀρχιστρατηγία ὤφειλε ν' ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ἱσπανὸν στρατάρχην.

Ἡ μεταξὺ τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων συνθήκη ἐδημοσιεύθη τὴν 22 Ἰουλίου, μετὰ τὴν τελετὴν πομπώδους δοξολογίας τελεσθείσης, διὰ τοῦ Ἱσπανοῦ πρέσβεως, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Μάτην ὁ ἐκ Βενετίας διερχόμενος πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινουπόλει, προσεπάθησεν ἵνα κλονίσῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς γερουσίας.

Ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους ἡ συνθήκη αὕτη ἦτο ἡ δεκάτη τρίτη γενομένη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κατὰ τοῦ κηρυχθέντος ἐχθροῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ· ὡς δ' ἐκεῖναι πᾶσαι, εἶχε καὶ αὕτη κυριώδεις μοχλοὺς τὸν Πάπαν καὶ τὴν Δημοκρατίαν. Αἰὼν ὁλόκληρος εἶχε παρέλθει ἀφ' ὅτου ὁ Καρδινάλιος Καράφας συνεκρότησε τὴν περιβόητον συμμαχίαν, ἥτις ἐπέφερεν ὡς τρόπαιον τὴν ἅλωσιν τῆς Ἀτταλείας· καὶ τριάκοντα τέσσαρα ἔτη ἀπὸ τῆς τελευταίας συμμαχίας τῆς γενομένης μεταξὺ τῶν αὐτῶν δυνάμεων, τοῦ Πάπα, τῆς Ἱσπανίας καὶ τῆς Δημοκρατίας.

Δὸν Ζουὰν ὁ Αὐστριακός, νόθος υἱὸς Καρόλου τοῦ Ε΄., τοῦ ὁποίου ὁ δεξιὸς νοῦς, ἡ ἀξία καὶ ἡ μετὰ τοῦ πατρὸς ὁμοιότης, ἦσαν ἐχέγγυα αἰσίων ἐλπίδων, ἀπέπλευσε τῆς Μεσσήνης τὴν 25 Σεπτεμβρίου 1571 μεθ' ἑβδομήκοντα γαλερῶν τῆς Ἱσπανίας,

ἐξ τῆς Μελίτης, καὶ τρεῖς τῆς Σαβοΐας. Πρὸς τὸν στόλον τοῦτον ἡνώθησαν δώδεκα γαλέραι τοῦ Πάπα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Κολώνα, δουκὸς τοῦ Παλιάνου καὶ Ταλιακότσου, καὶ ἑκατὸν ὀκτὼ γαλέραι καὶ ἓξ μαῶναι (galéasses) μεγάλης χωρητικότητος, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἐνετοῦ ναυάρχου Σεβαστιανοῦ Βενιέρου. Εἰς συμβούλιον συγκροτηθὲν ἐν τῇ ναυαρχίδι, συνεζητήθη περὶ τοῦ τόπου τῆς διευθύνσεως. Ὁ Βενιέρος καὶ ὁ Δὸν Ζουὰν ἐγνωμοδότησαν ἵνα πορευθῶσιν εἰς τὰ ὕδατα τοῦ Ἀρχιπελάγους, καὶ ἡ πρότασίς των ὑπερίσχυσεν. Ὁ στόλος μετέβη εἰς Γουμενίτσαν, λιμένα ἀντικρὺ τῆς Κερκύρας· πληροφορηθέντες ὅμως περὶ τῆς προσεγγίσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου ἀνεχώρησαν διὰ Κεφαλληνίαν. Μοῖρα ἐξ ὀκτὼ γαλερῶν προηγεῖτο πρὸς κατόπτευσιν, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἰωάννου Κορδόβα, ναυάρχου τῆς Σικελίας. Ὄπισθεν ἤρχετο ἡ ὀπισθοφυλακὴ συγκειμένη ἐκ πεντήκοντα τεσσάρων γαλερῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἐνετοῦ ναυάρχου Ἀνδρέου Δόρια. Ἥμισυ μίλλιον πρὸ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ στόλου ἦσαν αἱ ἓξ μαῶναι τῶν Ἐνετῶν, ἃς ὡδήγει ὁ Δουόδος. Ἡ πρώτη γραμμὴ τῆς μάχης συνέκειτο ἐξ ἑξήκοντα καὶ μιᾶς γαλερῶν, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐκυμαίνοντο αἱ σημαῖαι τοῦ δουκὸς τοῦ Παλιάνου, τοῦ ἀρχιναυάρχου καὶ τῆς Δημοκρατίας· ἡ δευτέρα σειρὰ ἐκ πεντήκοντα γαλερῶν διοικουμένων ὑπὸ τοῦ προβλεπτοῦ Βαρβαρίγου. Τέλος ὁ Ἄλβαρος Βαζάνος, μαρκέσιος τοῦ Σάντα-Κρότσε, ναύαρχος τῆς Νεαπόλεως, ἔκλειε τὸν τεταγμένον στόλον μετὰ τριάκοντα γαλερῶν.

Κατὰ τὸ πρότερον παραδεδεγμένον σχέδιον ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ καὶ ὀπισθοφυλακὴ ὤφειλον ἵνα τοποθετηθῶσι παρὰ τὰς πλευράς.

Ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος συγκείμενος ἐκ διακοσίων τεσσαράκοντα γαλερῶν, τεσσαράκοντα γαλιωτῶν, εἴκοσι φουστῶν, ἤτοι τὸ ὅλων ἐκ 300 πλοίων ἐστάθμευεν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ναυπάκτου, ὑπὸ τὴν γενικὴν διοίκησιν τοῦ ναυάρχου Μουεζινζαδὲ-Ἀλῆ ἔχοντος ὑπὸ τὰς διαταγάς του τὸν Οὐλοὺτζ-Ἀλῆ βεηλέρ-

βεην τοῦ Ἀλγερίου, Δζαφὲρ-Πασσᾶν βεηλέρβεην τῆς Τριπόλεως, Χασὰν-Πασσᾶν υἱὸν τοῦ Καϊρεδὶν-Βαρβερουσσίου, καὶ δεκαπέντε ἑτέρους διοικητὰς (sandjaks) ἔχοντας δικαίωμα, ὡς *ἡγεμόνας τῆς θαλάσσης*, ἵνα θέτωσι φανοὺς ἐπὶ τῆς πρύμνης τῶν γαλερῶν των. Ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς ἐπιβιβασθεὶς ἐπὶ τῶν πλοίων ἐδιοικεῖτο ὑπὸ τοῦ Περτὲβ-Πασσᾶ, ὅστις ἀνωφελῶς μετὰ τοῦ Οὐλοὺτζ-Ἀλῆ διϊσχυρίσθη, ὅτι τὰ πληρώματα ἦσαν ἀκατάλληλα πρὸς τοιαύτην ῥιψοκινδύνευσιν. Ὁ ἄλογος ζῆλος τοῦ καπετὰν-πασσᾶ ὑπεσκέλισε τὴν φρόνησίν των καὶ ἐπέφερε τὴν ὁλοσχερῆ ἀπώλειαν τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγάς του στόλου.

Τὴν νύκτα τῆς 6 πρὸς τὴν 7 Ὀκτωβρίου **1571** ὁ Χριστιανικὸς στόλος ἤγειρε τὴν ἄγκυραν, καὶ τὴν ἐπομένην, ἡμέραν Σάββατον, μίαν καὶ ἡμισεῖαν ὥραν Μ. Μ. ἐφάνη ἄνωθεν πέντε μικρῶν νήσων καλουμένων Ἐχινάδων (Curzolari).

Ὅταν ἡ φρεγάτα ἡ ἀποσταλεῖσα πρὸς κατόπτευσιν, εἰς τὰ κατὰ τὴν Ναύπακτον, ἦλθεν ἀγγέλλουσα τὴν προσέγγισιν τοῦ ἐχθροῦ, ὁ Δὸν Ζουὰν ἀνεπέτασεν ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ τῆς πρύμνης πρασίνην σημαίαν τετραγώνου σχήματος φέρουσαν ἐν τῷ κέντρῳ τὸν ἐσταυρωμένον ἐν μέσῳ τῶν δύο ἀποστόλων (1), καὶ ἔδωκε παραχρῆμα τὴν διαταγὴν ἵνα διευθετηθῇ ἡ γραμμὴ τῆς μάχης. Ὁ Ἰωάννης Δόριας ἐπὶ κεφαλῆς πεντήκοντα τεσσάρων γαλερῶν ἀποτελουσῶν τὸ δεξιὸν κέρας, μόλις διαπεράσας δύο ὑφάλους τῶν Ἐχινάδων, ἀπεκάλυψε τὸν Ὀθωμανικὸν στόλον, ὅστις ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ δύναμιν τοῦ Χριστιανικοῦ, κρυπτομένου ἀπὸ τῶν Ἐχινάδων, παρετάχθη εἰς μάχην παραλλήλως τῇ Πελοποννησιακῇ παραλίᾳ.

Ὁ προβλεπτὴς Βαρβαρῖγος, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ Χριστιανικοῦ στόλου συγκειμένης ἐκ πεντήκοντα τριῶν γαλερῶν, διηυθύνθη πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου καὶ ὑπερέ-

(1) Ἡ σημαία αὕτη σώζεται νῦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Γαέτης. (Buchon, Atlas.)

βη τὴν νῆσον τοῦ Πεταλᾶ (Villa di Marmo) ἀπέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου, ἔκτοτε κληθέντος *Κακὴ Ἄκρα* ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ *Αἱματώδης Ἄκρα (καναλοὺ-μπουρούμ)* ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἐν τῷ κέντρῳ ἐξετείνετο ἡ κυρία γραμμὴ τοῦ ναυτικοῦ στρατοῦ διηυθετημένη ἐν σχήματι ἡμισελήνου. Ἡ γραμμὴ αὕτη διετέλει ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Πρίγκηπος τῆς Πάρμας, ναυάρχου τῆς Σαβοΐας, τοῦ δουκὸς Οὐρβανοῦ, ναυάρχου τῆς Γενούης, τοῦ ναυάρχου τῆς Νεαπόλεως, καὶ τοῦ Ταξιάρχου τῆς Καστιλλίας· μία τῶν γαλερῶν τούτων διῳκεῖτο ὑπὸ τοῦ Καρακόλη, κόμητος Βικκάρη, βραδύτερον περιγράψαντος τ' ἀνδραγαθήματα Δὸν Ζουὰν τοῦ Αὐστριακοῦ, ἐν οἷς ἔσχε καὶ οὗτος ἔνδοξον μέρος. Ὁ Δὸν Ἄλβαρος μαρκέσιος τοῦ Σάντα-Κρότζε ἐδιοίκει τὴν ὀπισθοφυλακήν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κυρίας γραμμῆς τῆς μάχης, προσεχώρουν αἱ τρεῖς ναυαρχίδες· ἐν μέσῳ ἡ τοῦ Δὸν Ζουάν, ἐκ δεξιῶν ἡ τοῦ Μάρκου Κολώνα, ναυάρχου τοῦ Πάπα, καὶ ἐξ ἀριστερῶν ἡ τοῦ Σεβαστιανοῦ Βενιέρου, ναυάρχου τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας. Ἡ Γενουήνσιος ναυαρχὶς διοικουμένη ὑπὸ τοῦ Ἕκτορος Σπινόλα, καὶ ἐφ' ἧς εὑρίσκετο ὁ Ἀλέξανδρος Φαρνέζιος δοὺξ τῆς Πάρμας, ἔπλεε πρὸς τὴν δεξιὰν πτέρυγα παρακολουθοῦσα τὸν Κολώναν. Ἀριστερόθεν καὶ πλησίον τοῦ Βενιέρου ἔπλεεν ἡ ναυαρχὶς τῆς Σαβοΐας, διοικουμένη ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Λεϋνίου καὶ ἐπιβαινομένη ὑπὸ τοῦ πρίγκηπος Οὐρβανοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ, ἀμέσως μετὰ τὸν Δὸν Ζουάν, ἤρχετο ἡ ναῦς τοῦ ἀντιναυάρχου τῆς Ἰσπανίας (Patrona) ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ μεγάλου Ταξιάρχου τῆς Καστιλλίας. Εἰς τὰ ἄκρα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος ἔπλεεν ἡ ναυαρχὶς τῆς Μελίτης, ἐπιβαινομένη ὑπὸ τοῦ μεγάλου καθηγουμένου τῆς Μεσσήνης· ἡ ναυαρχὶς τοῦ Λομελίνη εὑρίσκετο εἰς τὸ ἄκρον τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος.

Ἡ διοίκησις τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν Οὐλοὺτζ-Ἀλῆν βεηλέρβεην τοῦ Ἀλγερίου, καὶ ἡ τῆς ἀριστερᾶς εἰς τὸν Μουαμμὲτ-Σχασιλὰκ βέην τῆς Εὐβοίας. Πρὸ τῆς γραμμῆς τοῦ κέντρου καὶ ἀντικρὺ τῶν τριῶν

Χριστιανικῶν ναυαρχίδων, ἦτο ἡ ναυαρχὶς τοῦ καπετὰν-πασᾶ Μουεζινζαδὲ-Ἀλῆ, ἔχουσα δεξιόθεν μὲν τὴν γαλέραν τοῦ βεζύρου καὶ *σερασκέρη* Περτὲβ-Πασᾶ, ἀριστερόθεν δὲ τὴν τοῦ θησαυροφύλακος τοῦ στόλου.

Οἱ δύο ναυτικοὶ στρατοὶ παρετήρησαν ἀλλήλους μετ' ἀμοιβαίου θαυμασμοῦ. Ὁ ἥλιος ἔλαμπεν ἐν πάσῃ τῇ μαρμαρυγῇ του. Ἐνῷ οἱ Τοῦρκοι κατεθαμβοῦντο ἐκ τῆς ἀντανακλάσεως τῶν περικεφαλαιῶν, τῶν θωράκων καὶ τῶν ἀσπίδων, ἐκ λείου χάλυβος, τῶν συμμάχων, οὗτοι ἀφ' ἑτέρου ἐθαύμαζον τὰ ζωηρὰ καὶ ποικίλα χρώματα τῶν πλοίων καὶ τῶν Τουρκικῶν πληρωμάτων· τοὺς χρυσοῦς φανούς των, τὰς ἐν γράμμασι χρυσοῖς καὶ ἀργυροῖς πεποικιλμένας πορφυροχρόους σημαίας τῶν Τουρκικῶν ναυαρχίδων, ἐξεικονιζούσας τὴν δίστομον ῥομφαίαν τοῦ Ἀλῆ, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας καὶ τὴν περιπεπλεγμένην ὑπογραφὴν τοῦ Σουλτάνου.

Ἡ σιγὴ διεκόπη δι' ἐκπυρσοκροτήσεως κανονίου ἄνευ σφαίρας ἐκ τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος, εἰς σημεῖον χαιρετισμοῦ καὶ προσκλήσεως τοῦ Χριστιανοῦ ναυάρχου πρὸς ἀναγνώρισιν. Συριγμὸς βόμβας μεγάλης ὁλκῆς ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἀπάντησις τοῦ Δὸν Ζουάν.

Ἡ πρώτη προσβολὴ ἐγένετο πρὸς τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα τῶν Χριστιανῶν, καὶ μετ' ὀλίγον ἤρχισε καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τερατώδης συμπλοκὴ πεντακοσίων πλοίων. Περὶ τὰς τέσσαρας ὥρας καὶ ἡμισεῖαν μετὰ μεσημβρίαν, ἐνῷ ὁ Μωχαμμὲτ-Σχασιλὰκ καὶ ὁ Γκιαοὺρ-Ἀλῆς ἠσχολοῦντο ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν συμμάχων, ὁ δὲ Βαρβαρίγος περικυκλωθεὶς πανταχόθεν ἔπιπτεν ὑπὸ νέφος βελῶν, θανασίμως πληγωθείς, ὁ ἀρχιναύαρχος Μουεζινζαδὲ-Ἀλῆς διηυθύνθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν γαλέραν τοῦ Δὸν Ζουὰν ἵνα μετρηθῇ πλοῖον πρὸς πλοῖον, καὶ σῶμα πρὸς σῶμα. Ἀλλ' ἐξαίφνης περιεκυκλώθη ὑπὸ τῶν δύο ναυαρχίδων τοῦ Δὸν Ζουὰν καὶ τοῦ Βενιέρου. Ὁ Περτὲβ-Πασᾶς ὥρμησε κατὰ τῆς γαλέρας τοῦ Κολώνα. Οἱ τρια-

κόσιοι γιανιτσάροι καὶ οἱ ἑκατὸν ὁπλῖται τῆς Ὀθωμανικῆς ναυαρχίδος ἐπολέμησαν μετὰ τῆς μεγαλειτέρας ἀνδρείας κατὰ τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου τοῦ Δὸν Ζονὰν 400 Σάρδων. Ἡ λυσσώδης πάλη διήρκεσε πλέον τῆς μιᾶς ὥρας· οἱ Χριστιανοὶ πολλάκις καταλαβόντες τὸ ἥμισυ τοῦ καταστρώματος τῆς Τουρκικῆς ναυαρχίδος ἀπεκρούσθησαν. Ὅταν ὁ ἀρχιναύαρχος Μουεζινζαδὲ-Ἀλῆς ἔπεσε πληγωθεὶς θανασίμως ὑπὸ σφαίρας, οἱ Ἱσπανοὶ ὠφεληθέντες τῆς ἐπελθούσης συγχύσεως παρὰ τοῖς Τούρκοις, ξιφήρεις ἐπήδησαν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, καὶ κυριεύσαντες τὴν γαλέραν κατεβίβασαν τὴν Τουρκικὴν σημαίαν καὶ ἀνεπέτασαν τὴν Χριστιανικήν. Ἱσπανὸς στρατιώτης ἀπέκοψε τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀθωμανοῦ ἀρχιναυάρχου, ἀναπνέοντος ἔτι, καὶ προσεκάλει τοὺς ἐκπορθητὰς ἵνα καταβῶσιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πλοίου πρὸς εὕρεσιν χρημάτων. Ὁ στρατιώτης οὗτος ἔφερε τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν Δὸν Ζουάν, ὅστις ἀπωθῶν ταύτην μετὰ φρίκης διέταξεν ἵνα τὴν ῥίψωσιν εἰς τὴν θάλασσαν· οὐχ ἧττον ὅμως ἀνηρτήθη ἐπὶ δόρατος καὶ ἐκρεμάσθη ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἱστοῦ. Ὁ Καραγκότζ, διοικητὴς τῆς Αὐλῶνος καὶ ὁ Μαχμούτ, διοικητὴς τῆς Μιτυλήνης παρακολουθούμενοι ὑπὸ τεσσάρων πλοίων φανοφόρων ἔσπευσαν πρὸς βοήθειαν τῆς ναυαρχίδος των, καὶ ἤρχισαν πάλην λυσσωδεστάτην. Ὁ μαρκέσιος τοῦ Σάντα-Κρότζε βλέπων τὸν ἀπειλοῦντα τοὺς τρεῖς ἀρχηγοὺς τοῦ συμμαχικοῦ στόλου κίνδυνον ἔσπευσε μετὰ τῆς ὀπισθοφυλακῆς πρὸς βοήθειαν τοῦ Δὸν Ζουάν. Δύο ναύαρχοι Βενετοί, ὁ Λωρεδάνος καὶ ὁ Μαλιπιέρης ὥρμησαν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἑλκύσαντες καθ' ἑαυτῶν τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα ἀπέθανον μετὰ τῆς δόξης, ὅτι ἔσωσαν τὸν ἀρχηγόν των καὶ ἀπεφάσισαν περὶ τῆς τύχης τῆς μάχης. Αἱ γαλέραι τοῦ Καραγκὸτζ καὶ τοῦ Περτὲβ ἐκυριεύθησαν διὰ τῆς εἰσπηδήσεως· ὁ πρῶτος ἐφονεύθη, ὁ δὲ δεύτερος ῥιφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, ἠδυνήθη νὰ σωθῇ ἐπὶ μιᾶς λέμβου.

Ἡ τύχη ἐδείκνυτο ἧττον εὔνους κατὰ τὴν δεξιὰν πτέρυγα

τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ὁ Οὐλουτσαλῆς βραδύτερον ἐπεμβὰς εἰς τὸν ἀγῶνα, κατώρθωσε, διὰ τεχνασμάτων, ν' ἀποστρέψῃ τὴν μοῖραν τοῦ Δόρια, θέσας τοῦτον ἐκτὸς τοῦ πεδίου τῆς μάχης. Ἡ ἀκανόνιστος πορεία τῶν χριστιανικῶν πλοίων διέσπασεν αὐτὰς, χωρισθείσας κατὰ μεγάλα ἀποστήματα. Ὁ Οὐλουτσαλῆς, βλέπων δεκαπέντε γαλέρας Ἱσπανικὰς, Ἑνετικὰς καὶ Μελιταίας συσσωματωθείσας εἰς ἀρκούντως μεγάλην ἀπόστασιν, ὥρμησε κατ' αὐτῶν μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών του· περικυκλωθεῖσαι ὑπ' ἐχθροῦ πολὺ ἀνωτέρου κατὰ τὸν ἀριθμόν, αἱ συμμαχικαὶ γαλέραι, ἀντέστησαν μολοντοῦτο μετὰ μεγάλης καρτερίας. Ὁ Οὐλουτσαλῆς ἐκυρίευσε τὴν ναυαρχίδα τοῦ Τάγματος τῆς Μελίτης, καὶ ἀπέκοψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ ἱππότου τῆς Μεσσήνης. Ἀλλὰ βλέπων ὅτι τὸ κέντρον τοῦ Τουρκικοῦ ϛόλου ἐνέδιδεν, ἀνεπέτασεν ὅλα τὰ ἱστία τῶν πλοίων του καὶ διῆλθεν ἀϐλαϐὴς ἐν μέσῳ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου μετὰ τεσσαράκοντα γαλερῶν, αἵτινες μόναι ἀπέφυγον τὴν καταστροφήν· φθάσας δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀνήγγειλε πρῶτος, ἐν μέσῳ μεγάλης ἀπελπισίας, τὸ λυπηρὸν διὰ τοὺς Τούρκους συμϐάν.

Οἱ Τοῦρκοι ἀπώλεσαν διακόσια εἴκοσι τέσσαρα πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων 94 συνετρίϐησαν ἐπὶ τῶν παραλίων ἢ ἐπυρπολήθησαν, τὰ δ' ἕτερα διενεμήθησαν μεταξὺ τῶν συμμάχων· πρὸς δέ, ἑκατὸν ἑπτὰ κανόνια μεγάλης ὁλκῆς, καὶ διακόσια πεντήκοντα ἓξ κατωτέρας, καὶ τρεῖς χιλιάδας τετρακοσίους ἑξήκοντα ὀκτὼ αἰχμαλώτους. Δεκαπέντε χιλιάδες δοῦλοι χριστιανοὶ εὑρισκόμενοι ἐπὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου ἠλευθερώθησαν. Τριάκοντα χιλιάδες Ὀθωμανῶν ἀπωλέσθησαν ἐν τῇ ναυμαχίᾳ ταύτῃ, τῇ μεγαλειτέρᾳ, ἀφ' ἧς ἐποχῆς, πρὸ δεκαὲξ αἰώνων καὶ παρ' αὐτὰ τὰ μέρη μεταξὺ τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἀντωνίου, ἀπεφασίσθη ἡ τύχη τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Οἱ σύμμαχοι ἀπώλεσαν δεκαπέντε γαλέρας καὶ ὀκτὼ χιλιάδας στρατιωτῶν καὶ ναυτῶν. Ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ὑπῆρξεν ὁ Βαρϐαρῖγος ἀποθανὼν ἐκ τῶν πληγῶν του μετὰ τρεῖς ἡμέ-

ρας, καὶ εἴκοσιν ἐννέα εὐγενεῖς ἐκ τῶν πρώτων οἴκων τῆς Βενετίας, ὡς ὁ Τρισῖνος, ὁ Κορνάρος, Βενιέρος, Πασχαλῖγκος, Κονταρίνης, Λωρεδάνος, Κυρίνης, ὁ καθηγούμενος τῆς Μελίτης καὶ ὁ μέγας Ταξίαρχος τῆς Γερμανίας. Ὁ ἀριθμὸς τῶν πληγωθέντων ἦτο πολὺ συμαντικώτερος· ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων ὑπῆρχε καὶ ὁ Ἱσπανὸς Κερβαντές, ὁ ἀθάνατος συγγραφεὺς τοῦ Δὸν Κιχώτου, ἀπολέσας τὴν ἀριστερὰν χεῖρα. Μεταξὺ τῶν ἐλευθερωθέντων αἰχμαλώτων εὑρίσκετο ὁ Φλωρεντῖνος Ζαμφιλιάτσης, ὅστις ὠνομάσθη ἐξερχόμενος τῆς δουλείας πρέσβυς τῆς Φλωρεντίας παρὰ τῷ Σουλτάνῳ Μουράτῃ Γ'.

Παρεκτὸς τοῦ ἀρχιναυάρχου Ἀλῆ οἱ Τοῦρκοι ἠρίθμησαν μεταξὺ τῶν νεκρῶν των τοὺς διοικητὰς τῆς Ναυπάκτου, Νικοπόλεως, Χίου, Ἀγκύρας, Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλων μερῶν, τὸν ἐπιθεωρητὴν τοῦ ναυστάθμου, καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐκ τῶν καλλιτέρων ἀρχηγῶν των. Μεταξὺ τῶν ὑπὸ τῶν χριστιανῶν αἰχμαλωτισθέντων ὑπῆρχον ὁ Μωχαμμὲθ ἔγγονὸς τοῦ βεηλέρβεη τοῦ Ἀλγερίου, Σαλὶχ-Ῥεῒς, οἱ τοπάρχαι Γκιαοὺρ-Ἀλῆς καὶ Τζαφὲρ, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀρχιναυάρχου Ἀλῆ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπίσημοι Ἀγάδες.

Οἱ χρυσοῖ φανοί, αἱ δι' ἀστέρων, ἡμισελήνων, καὶ ἐπιγραφῶν ἐν χρυσοῖς γράμμασι κεκοσμημέναι σημαῖαι, καὶ αἱ οὐραγοὶ τῶν σερασκέριδων, ἐγένοντο λεία τῶν νικητῶν.

Ἡ ἐπιτυχία τῆς τόσον ἀξιομνημονεύτου ταύτης μάχης ἀποδοθείτω εἰς τὴν ἀνδρείαν τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ, καὶ πρὸ πάντων τὴν ὑπερέχουσαν δραστηριότητα μεθ' ἧς αἱ Ἑνετικαὶ μαῶναι διηύθυνον τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ τῶν τηλεβόλων των. Ὑπὲρ τῆς νίκης συνετέλεσαν τὰ μάλιστα καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου Ἕλληνες· τὴν τότε ἀναδειχθεῖσαν ἀπαραδειγμάτιστον ἀνδρείαν καὶ ἐμπειρίαν τούτων θεωρεῖ ὁ Ἑνετὸς ἱστορικὸς Σαγγρέδος, μίαν τῶν κυριωτέρων αἰτιῶν τῆς ἐπιτυχίας.

Μετὰ τὴν τρομερὰν ταύτην ναυμαχίαν, ὁ κόλπος τῆς Ναυπάκτου φρικῶδες παρίστα θέαμα· ἡ θάλασσα κατέστη ἐρυθρὰ

ἐκ τοῦ ἀφθόνως χυθέντος αἵματος, καὶ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἡ ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο ἐκ σιβάδων πτωμάτων καὶ ναυαγίων (1).

Ἡ χαρὰ τῶν χριστιανῶν ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος· πανταχοῦ δοξολογίαι ἐπίσημοι, κωδωνοκρουσίαι, κανονοβολισμοί, εὐθυμίαι, ἄσματα καὶ ἐνθουσιασμὸς φρενήρης (2). Ὁ ναύαρχος τοῦ Πάπα εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς Ῥώμην, ἀνέβη ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου καὶ κατέθεσεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς Παρθένου ἀργυρᾶν στήλην, ἐφ' ἧς εἶχε χαράξει στίχους τοῦ Ὁρατίου. Ἡ γερουσία τῷ ἀνήγειρεν ἀνδριάντα· καὶ ὁ Πάπας παρεχώρησεν εἰς τὸν ναύαρχόν του ἀμοιβὴν ἐκ δουκάτων ἑξήκοντα χιλιάδων, ἀποδοὺς ἅμα μέγιστον σεβασμὸν εἰς τὴν απαράμιλλον γενναιότητα τοῦ ἀρχιναυάρχου Δὸν Ζουάν, ἐφαρμόζων αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ εὐαγγελίου, « *ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης.* » Ποιήματα καθ' ὅλας τὰς γλώσσας ἐξύμνησαν τὴν μεγάλην ταύτην νίκην, καὶ ἀργυρᾶ ἀριστεῖα ἐκόπησαν πρὸς ἀνάμνησιν αὐτῆς· τούτων δὲ τὰ περιεργότερα καὶ ἐπισημότερα εἰσί: α) ἀφ' ἑνὸς ἔχον προτομὴν τοῦ Πάπα εὐλογοῦντος διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐξεικονίζον τὴν ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίαν· πέριξ δὲ τῶν ἀπειραρίθμων πλοίων ἀμφοτέρων τῶν στόλων ἀναγινώσκεται A domino factum est istud 1571. β) Προτομὴν τοῦ αὐτοῦ Πάπα ἐνδεδυμένου μοναχικά, κρατοῦντος ἐν χειρὶ τὸν ἐσταυρωμένον καὶ εὐχαριστοῦντος τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ νίκῃ· ὄπισθεν διορᾶται ὁ κόλπος τῆς Ναυπάκτου μετ' ἀμφοτέρων τῶν παραλιῶν· ὁ Τουρκικὸς στόλος διασκορπίζεται, καὶ ὁ Χριστιανικὸς συνενοῦται ἐν καλῇ τάξει· πέριξ ἡ ἐπιγραφὴ Dextera Dom. Fecit Virtutem. γ) Προτομὴν τιαροφόρον τοῦ Πάπα εὐλογοῦντος· ὄπισθεν τὸν Αἰώνιον πυρπολοῦντα διὰ τῶν ἀκτίνων του τὸν Ὀθωμανικὸν στόλον, ἐν ᾧ ἡ θρησκεία ἐν μέσῳ τοῦ χριστιανικοῦ ἱσταμένη μὲ

(1) Gallucci, Vita di Jacopo Raggazioni, etc. — Herrera, Relacion della batalla naval de Lepanto, Sevilla, 1572.

(2) Cappelletti, Storia della Republica, Tom. IX.

τὸν σταυρὸν ἀνὰ χεῖρας ἐνθαῤῥύνει τοὺς Χριστιανούς· πέριξ ἀναγιγνώσκονται Dextera tua Dom. Percusit inimicum, 1571· δ) ἐξεικονίζον ὡραίαν προτομὴν τοῦ Δὸν Ζουάν· ὄπισθεν ναυμαχικὴν στήλην ἄνω τῶν ὑδάτων ἱδρυμένην ἐπὶ τροπαίου ἐξ ὅπλων καὶ περικυκλουμένην ὑπὸ πολυαρίθμου στόλου κυκληδὸν διηυθετημένου μετ' ἐπιγραφῆς Classe Turcica ad Naupactum deleta, die Octobr. 1571 (1).

Ἅμα ἡ εἴδησις τῆς τρομερᾶς καταστροφῆς διεδόθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, μεγάλη ταραχὴ καὶ ἀπερίγραπτος ἀπελπισία ἐπεκράτησεν· ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἀναμὶξ ἔτρεχον τῇδε κακεῖσε κραυγάζοντες καὶ ὀδυρόμενοι. Ὁ *μουφτῆς* καὶ ἄλλοι ἐπεμβάντες δὲν ἠδυνήθησαν ἵνα παρηγορήσωσι τοὺς θρηνοῦντας ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ Τούρκους. Ἐπιστεύετο, ὅτι μετ' ὀλίγον οἱ τροπαιοῦχοι χριστιανοὶ ἤθελον ἐμφανισθῇ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Φόβος πανικὸς κατέλαβε τὸ Διβάνιον· μετ' ἀπιστεύτου ταχύτητος κατεσκευάσθη ἐπὶ τῶν Δαρδανελλίων μέγα φρούριον, ἐργαζομένων ἀκαταπαύττως τριάκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν· καὶ διαταγαὶ κατεπειγόντως ἐστάλησαν πρὸς τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν, ἵνα οὗτοι ἐπαγρυπνῶσι καὶ ὦσιν ἑτοιμοπόλεμοι (2).

Οἱ ἱστορικοὶ ὀθωμανοὶ διηγοῦνται, ὅτι ἅμα ὁ Σουλτάνος ἔμαθε τὴν ἐν Ναυπάκτῳ συμφοράν, ἔμεινε κεραυνόπληκτος, ἀρνηθεὶς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τοῦ νὰ λάβῃ τροφήν. Γονυκλιτὴς καὶ μὲ τὸ πρόσωπον καταγῆς, ὡσεὶ ταπεινούμενος ὑπὸ τὸν κραταιὸν τοῦ Θεοῦ βραχίονα, καθικέτευεν αὐτὸν ἵνα λάβῃ οἶκτον ὑπὲρ τοῦ λαοῦ του. Τὴν τετάρτην ἡμέραν ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας τὸ Κοράνιον ἀνέγνωσε μετὰ σεβασμοῦ καὶ κατανύξεως δύο ῥητά, ἔπειτα δὲ κλείσας τὸ ἱερὸν βιβλίον, ἤνοιξεν αὐτὸ ἐκ νέου κατὰ τύχην καὶ ἀνέγνωσε τὸ ἑξῆς ῥητόν. « ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλεήμονος καὶ φιλοικτίρμονος Θεοῦ, πάσχω ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν Χριστιανῶν ἐπὶ τῶν κατοίκων τῆς γῆς· ἐν τῷ μέλλοντι οὐχ εὑρήσου-

(1) Buchon, Eclairis. sur la Morée, σελ. 416.
(2) Sagredo, Monarchi Ottomani, Venetia 1688, σελ. 401.

σι γῆν πρὸς αἶνον τῆς νίκης». Ὁ Σελὴμ θεωρῶν τοὺς λόγους τούτους ὡς χρησμὸν θεῖον ἀγγέλλοντα αὐτῷ τὴν παρέλευσιν τῆς θείας ὀργῆς, ἀνεθάῤῥησε. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς συγγραφεῖς, ἡ μεγάλη αὕτη καταστροφὴ τῶν Ὀθωμανικῶν ὅπλων ἠγγέλθη προφητικῶς, διὰ τῆς πτώσεως τοῦ φατνώματος τοῦ ἐν Μέκκᾳ ναοῦ. Ὁ Σουλτάνος διέταξεν ἵν' ἀνακτισθῇ ἐκ λίθου, ὡς ἐμβλήματος τῆς στερεότητος τῆς αὐτοκρατορίας του (1).

Ὁ Paruta λέγει, ὅτι ἡ ἐν Ναυπάκτῳ μάχη ὑπῆρξε *σπάνιον φαινόμενον ὅλων τῶν αἰώνων*. Ἐθεωρήθη ὡς ἔργον τῆς θείας χειρὸς διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν συναῤῥωγὴν καὶ τῶν φυσικῶν στοιχείων· γεγονὸς ἀπρόοπτον σῶσαν τὸν κόσμον καὶ τὸν πολιτισμόν.

Καὶ ὅμως ἡ τόσον πολύκροτος εἰς τὰ Χρονικὰ ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχία, ἄγονος ἀπέβη, ἕνεκα τῆς νωθρότητος τῶν Χριστιανῶν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ νομιζομένη ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου, κατέδειξε τὴν ἀνθηρὰν κατάστασιν τοῦ ἀκμάζοντος ἐκείνου κράτους, μάλιστα ὑπὸ διοίκησιν ἡγεμόνος μεθύσου· χάρις δὲ εἰς τὴν καρτερικὴν ἐνέργειαν τοῦ μεγάλου Βεζύρου Μωχαμμὲτ-Σόκκολι, αἱ ἐν Ναυπάκτῳ ἀπώλειαι τῶν Ὀθωμανῶν παραχρῆμα ἀνεπληρώθησαν, καὶ μετ' οὐ πολὺ στόλος ἰσάριθμος τῷ καταστραφέντι ἐξῆλθε τῶν Δαρδανελλίων.

Πρὸς ἀνταμοιβὴν τοῦ ζήλου, τὸν ὁποῖον ὁ Οὐλουτσαλῆς ἔδειξε κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ὁ Σουλτάνος Σελίμης τὸν προεβίβασεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ναυάρχου, καὶ διέταξεν ἵνα ἐν τῷ μέλλοντι τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ Οὐλούτς, μεταβληθῇ εἰς *Κιλίτζ*, σημαῖνον *Ῥομφαίαν*. Ὁ νέος καπετὰν-πασσᾶς ἥνωσε τὰς προσπαθείας του πρὸς τὰς τοῦ μεγάλου Βεζύρου ἵνα καταστήσῃ τὸν στόλον καταπληκτικώτερον. Ἐνῷ οἱ Ἐνετοὶ ἠσχολοῦντο ἵνα κοσμῶσι δι' εἰκόνων τὸν ναύσταθμόν των, οἱ Τοῦρκοι ἐσπευσμένως ἐπολλαπλασίαζον τὰ νεώριά των· καὶ τὸν μετὰ τὴν ἐν Ναυ-

(1) Turquie, par Jouannin et Van Gaver, σελ. 161.

πάκτῳ ναυμαχίαν χειμῶνα κατεσκευάσθησαν ἑκατὸν πεντήκοντα γαλέραι καὶ ὀκτὼ μαῶναι· ἀριθμὸς ὑπερβαίνων τὸν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου. Ἐν μιᾷ τῶν μετὰ τοῦ μεγάλου Βεζύρου συνδιαλέξεων ὁ Κιλὶτζ-Ἀλῆς, τῷ παρετήρησεν ὅτι ἠδύναντο μὲν νὰ ναυπηγηθῶσιν ἐντὸς ἑνὸς χειμῶνος ἑκατὸν πεντήκοντα πλοῖα, ἀλλ' ἀδύνατον εἰς τόσον μικρὸν διάστημα ἵνα προμηθευθῶσιν αἱ ἀναγκαιοῦσαι ἄγκυραι καὶ ἄλλοι ἐξοπλισμοί. « *Αὐθέντα Πασᾶ*, τῷ ἀπεκρίθη ὁ μέγας Βεζύρης, *ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δύναμις τῆς Αὐτοκρατορίας εἶνε τοιαύτη, ὥστε, ἐν ἀνάγκῃ, δυνάμεθα νὰ κατασκευάσωμεν ἀγκύρας ἀργυρᾶς, ἐξάρτια καὶ ἱστία μεταξωτά· ἄλλως τε, ἂν λείψῃ τι εἰς τὰ πλοῖά σου, ἐλθὲ νὰ μοὶ τὸ ζητήσῃς.* »

Ὁ Ἐνετὸς Βάρβαρος διαμένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετὰ τὴν κυρίευσιν τῆς Κύπρου καὶ τὴν μάχην τῆς Ναυπάκτου, ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸν μέγαν Βεζύρην ἵνα σταθμίσῃ τὰς διαθέσεις του, καὶ μάθῃ ἂν ἔκλινε πρὸς τὴν εἰρήνην ἢ τὸν πόλεμον. « *Ἔρχεσαι ἀναμφιβόλως*, ἀνέκραξε πρὸς τοῦτον ἀποτεινόμενος ὁ μέγας Βεζύρης, *ἵνα ἴδῃς ἕως ποῦ εὑρίσκεται τὸ θάῤῥος μας, μετὰ τὸ συμβὰν εἰς ἡμᾶς τελευταῖον δυστύχημα· ἀλλ' ὑπάρχει μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀπωλείας σας καὶ τῆς ἡμετέρας. Σᾶς ἀπεσπάσαμεν ἓν βασίλειον, καὶ σᾶς ἐκόψαμεν ἕνα βραχίονα. Σεῖς δὲ νικήσαντες τὸν στόλον μας, μᾶς ἐξυρίσατε μόνον τὸ γένειον. Βραχίων ἀποκοπεὶς δὲν ἀναγεννᾶται, ἐνῷ τὸ ξυρισθὲν γένειον αὐξάνει πάλιν μετὰ μεγαλειτέρας δυνάμεως παρὰ πρότερον.* »

Καὶ οἱ λόγοι ἐκεῖνοι δὲν ἦσαν κενὴ κομποῤῥημοσύνη, ἀλλ' ἁπλῆ ἀλήθεια· διότι ἅμα ἀρχομένου τοῦ Ἰουνίου, Τουρκικὸς στόλος ἐκ διακοσίων πεντήκοντα πλοίων ἐῤῥίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ! (1)

Εἰς τὴν Ναύπακτον διατελοῦσαν ὑπὸ τοὺς Τούρκους εἶχον

(1) Hammer, Tom. VI, σελ. 420, squ.—Sagredo, 349—405.

συναθροισθῇ πανταχόθεν, ἰδίως δ' ἐκ τῆς Ἀλγερίας καὶ τῆς Τριπόλεως, πολλοὶ πειραταί, οἵτινες βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἐλαφυραγώγουν τὰ ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ καὶ Κρισσαίου κόλπου παράλια, αἰχμαλωτίζοντες τοὺς Χριστιανούς, οὓς ἐπώλουν ὡς δούλους. Ἡ Ναύπακτος ἐπωνομάσθη *Μικρὸν Ἀλγέριον* (picolo Alger) καὶ ἕνεκα τοῦ ἐξασκουμένου ἐν αὐτῇ ἀτίμου ἐπαγγέλματος καὶ τῶν ἐγκαταστηθέντων Μαύρων. Ἀμυδρά τις παράδοσις μετὰ φρίκης ἀναφέρει τὰς πειρατικὰς λυβερνίδας (*φούστας*), αἵτινες τόσον τὴν Χριστιανοσύνην ἐκάκωσαν, καὶ παροιμιώδης κατέστη ἡ Ναύπακτος διὰ τοὺς πειρατάς της (1).

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1687 γενομένην παντελῆ ἧτταν τῶν Τούρκων ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ τῶν Βενετῶν, οἱ Ὀθωμανοὶ φρούραρχοι τῶν Πατρῶν καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῇ Ναυπάκτῳ φρουρίου τοῦ Μωρέως (Ῥίου), ὑπὸ πανικοῦ καταληφθέντες φόβου ἐγκατέλιπον τὰς θέσεις των καὶ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς στρατιωτῶν ἔφυγον αἰσχρῶς εἰς Κόρινθον. Τῆς εὐκαιρίας ταύτης ὠφελούμε-

(1) Καὶ ἐν Ἁγίᾳ Μαύρᾳ (Λευκάδι) ἐνεφώλευον πολλοὶ Ὀθωμανοὶ πειραταὶ λῃίζοντες καὶ καταπονοῦντες τὰ συναντώμενα πλοῖα καὶ τὰ πέριξ παράλια μέρη. Κατὰ τούτων ἀπεστάλη ἐν ἔτει 1600 Ὀθωμανικὸς στόλος, ὅστις κατέστρεψε τὴν φωλεὰν τούτων τῶν πειρατῶν, ἀποπνιγέντων τῶν ἀρχηγῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατεσχέθη καὶ ἡ Ναύπακτος ὑπὸ τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Τάγματος τῆς Μελίτης. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους καὶ οἱ Οὐσκόκοι, θηριώδεις πειραταὶ τῆς Δαλματίας, ὑποβοηθούμενοι ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς κυβερνήσεως, ἀπέβησαν ἡ ὀλεθρία μάστιξ τοῦ τε Ἀδριατικοῦ καὶ Ἰονίου πελάγους. Αἱ θηριωδίαι αὐτῶν ὑπῆρξαν ἐκ τῶν θηριωδεστέρων πράξεων τῆς ἀνθρωπότητος· ἀδιακρίτως πάντα ἐφόνευον. Τῶν δὲ Βενετῶν πλοιάρχων ἀπέσπων τὴν καρδίαν, καὶ ἑψήνοντες τὴν ἔτρωγον. Ἐνίοτε μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ φονεύειν τοὺς ναύτας τῶν κατασχομένων πλοίων ἐδέσμευον τὸ πλήρωμα, κλείοντες αὐτὸ ὑπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ πλοίου, ὅπερ ἄνευ πηδαλίου ἀφιέμενον καὶ περιπλανώμενον ἐγίγνετο ἀναπόφευκτος βορὰ τῶν κυμάτων ἢ τῶν σκοπέλων, ὅτε οἱ ἐπιζῶντες ἐγίγνοντο θύματα οἰκτρὰ τῆς πείνης. Οἱ θηριώδεις οὗτοι πειραταὶ ἐξωλοθρεύθησαν εἰς τὸ παντελὲς ἐν ἔτει 1618 ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ Νεαπολιτανῶν· ἔκτοτε δ' ἀπεσβέσθη ἡ θηριώδης αὕτη φυλή. (Ἀραβαντινοῦ, Ἠπειρωτ. Α. 219.)

νος ὁ Ἐνετὸς ναύαρχος διηυθύνθη κατὰ τῆς Ναυπάκτου· καὶ ἐν πρώτοις προσέβαλε τὸ παρὰ ταύτην φρούριον τοῦ Ἀντιῤῥίου, ὑπερασπιζόμενον ὑφ᾽ ἑνὸς Πασσᾶ καὶ ἑξακισχιλίων Ὀθωμανῶν. Ὁ Πασσᾶς βλέπων, ὅτι δὲν ἠδύνατο ἵν᾽ ἀντιστῇ εἰς τὰ νικηφόρα ὅπλα τῶν Βενετῶν ἔκρινε προτιμώτερον ἵνα παραδώσῃ εἰς τὰς φλόγας τὸ φρούριον, παρὰ εἰς τὴν ἀνδρείαν τῶν πολεμίων· διὸ ἐνέβαλε παρευθὺς πῦρ εἰς τὰ ἐν τῇ ἀποθήκῃ ἀποτεταμιευμένα πολεμεφόδια, καὶ ἐκ τῆς ἐπιγενομένης ἐκρήξεως, ἀνατιναχθέντων δύο μεγάλων πύργων (torrioni) τοῦ τε μεσαίου καὶ τοῦ πρὸς τὴν Ναύπακτον, ἔμεινε τὸ φρούριον κατεστραμμένον κατὰ τὸ ὡραιότερον καὶ ἰσχυρότερον αὐτοῦ μέρος. Ἀφοῦ δὲ περίφοβα ἀπεμακρύνθησαν ἐκεῖθεν τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα, ὁ ναύαρχος, ἄνευ χρονοτριβῆς, διὰ συντόνου κωπηλασίας κατέπλευσεν ὑπὸ τὸ φρούριον τῆς Ναυπάκτου. Εὗρε δὲ τὴν πόλιν ἐγκαταλελειμμένην ὑπὸ τῶν Τούρκων, φωλεὰν πειρατῶν, τὴν ὁποίαν παραλαβών, διώρισεν ἔκτακτον Προβλεπτὴν τὸν Θαδαῖον Γραδενῖγον, τακτικὸν δὲ τὸν Ἰωσὴφ Μαρίαν Μέλην· ἐπίσης δὲ διώρισε προβλεπτὰς εἰς τὰ παρακείμενα τῷ κόλπῳ δύο φρούρια (1).

Τὴν 5 Ὀκτωβρ. 1692 ὁ Χαλὴλ-Πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἔχων συνάρχους τρεῖς ἄλλους Πασσάδες τῶν ὁμόρων χωρῶν ἐπαρουσιάσθη μετὰ πολυπληθοῦς στρατιᾶς πρὸ τῆς Ναυπάκτου, προσκαλέσας ἐγγράφως τὸν τότε Προβλεπτὴν Μάρκον Βενιέρον ἵνα

(1) Pietro Garzoni senatore, Storia ; Venezia 1705. Lib. V, σελ. 211.— Copice Diplomatico Gerosolimitano· Lucca 1737, σελ. 453. — Ἡ κατὰ τόν ΙΖ′. αἰῶνα περιηγηθεῖσα τὴν Ἑλλάδα Σουηδὴ Ἄννα Ἀκερχέλμ, γράφει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ της· « Τὴν 24 Φεβρουαρίου 1687 ἐγένετο μάχη μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑνετῶν· χάριτι Θείᾳ οἱ Χριστιανοὶ ἐνίκησαν, ἐνσπείραντες τὴν σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες ἔβαλον πῦρ εἰς τὸ στρατόπεδόν των. Ἅμα οἱ φυλάσσοντες τὴν Ναύπακτον Τοῦρκοι καὶ τὰς Πάτρας εἶδον τὴν ἧτταν τοῦ στρατοῦ των ἔφυγον, ἐγκαταλιπόντες εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Ἑνετῶν τὰς πόλεις ταύτας μετὰ τῶν λαμπρῶν φρουρίων των, καὶ τῶν δύο τῶν ἐν θαλάσσῃ. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκυρίευσαν 200 βαρέα τηλεβόλα, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ μάχῃ ληφθεισῶν σημαιῶν καὶ κανονίων. κλπ. »

τῷ παραδώσῃ τὸ φρούριον. Ὁ Βενιέρος προγνωρίζων τὴν κατὰ τῆς Ναυπάκτου προετοιμαζομένην ἐκστρατείαν, εἶχε λάβει ὅλα τὰ μέτρα του· ὅθεν ἀγερώχως ἀπέῤῥιψε τὴν πρότασιν τοῦ Τούρκου. Ὁ Χαλὴλ-Πασσᾶς διένειμε τὸ ἱππικὸν εἰς τὴν πεδιάδα, κατὰ τὴν ἐπιθαλάσσιον πύλην· τὸ δὲ πεζικὸν παρὰ τὴν πύλην τῆς ξηρᾶς εἰς μέρος ὀρεινὸν καὶ κρημνῶδες, ἐντὸς χαρακωμάτων ἀποτελουμένων ὑπὸ τῆς φύσεως ἐκ λίθου σκληροῦ. Ἐκ τοῦ μέρους τούτου ἤρχισε νὰ ἐνοχλῇ τὸ φρούριον ἄνευ σπουδαίας βλάβης, διότι τῷ ἔλειπε τὸ τρομερώτερον μέσον τοῦ πυροβολικοῦ, ὅπερ εἰσέτι δὲν εἶχε φθάσει· ἑπομένως τὸ πολιορκητικὸν ἔργον συνίστατο εἰς ἀνωφελῆ τουφεκισμόν, καὶ κτυπήματα σκαπάνης, ἔνθα τὸ ἔδαφος ἐπέτρεπε. Παραχρῆμα ἔφθασεν εἰς βοήθειαν ὁ γενικὸς Προβλεπτὴς Βανδραμῖνος μετὰ τεσσάρων κατέργων, ἐνισχύσας τὸ φρούριον μὲ τὸν λόχον τῆς σωματοφυλακῆς του καὶ μὲ τρεῖς λόχους τοῦ Συντάγματος Μεταξᾶ. Ἰδὼν τὸ ἐχθρικὸν ἱππικὸν ἐκτεθειμένον ἐπὶ τῆς ὑφαπλουμένης πεδιάδος ἔστρεψε τὰς πρύμνας τῶν κατέργων, καὶ ἐπὶ πλείστας ὥρας ἐκανονοβόλησεν αὐτὸ, ἀναγκασθὲν ἵν' ἀποσυρθῇ πρὸς τὸ ἕτερον μέρος, καὶ ἡ πολιορκία περιωρίσθη εἰς τὴν μίαν μόνην πλευράν. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε φθάσει βοήθεια ἐκ χιλίων πεντακοσίων Τούρκων, καὶ περιεμένετο αὐτοπροσώπως καὶ ὁ Σερασκέρης, μετὰ μείζονος παρασκευῆς. Ὁ Χαλὴλ ἠγωνίζετο τὸ κατὰ δύναμιν ἵνα μόνος καρπωθῇ τὴν δόξαν τῆς ἐκπορθήσεως τῆς Ναυπάκτου, οἱ δ' ἄλλοι ἀρχηγοὶ εἰργάζοντο ἀκαταπαύστως πρὸς κατασκευὴν ὑπονόμων. Ἐπικαιριωτάτη ἦτο ἡ στιγμὴ ἐκείνη· καὶ ἡ ἀπελπιστικὴ προσπάθεια τῶν Τούρκων πρὸς τὴν διὰ πάσης θυσίας κατάληψιν τῆς Ναυπάκτου, ἐνέβαλλεν εἰς φόβους τοὺς πολιορκουμένους, ὅτε ἔφθασεν ἐπικουρία ἐκ χιλίων καὶ ἐπέκεινα λογάδων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ὑποστρατήγων Βαττάλια, Λαβόϊα καὶ Βόλου· συνέκειτο δ' ἐκ δύο συνταγμάτων ἱππέων καὶ πεζῶν τῶν συνταγματαρχῶν Ἰσίη καὶ Μεδιοῦ, μεθ' ἑκατὸν δραγώνων τοῦ συνταγματάρχου Στρέελ,

καὶ μετὰ τοῦ μηχανικοῦ Καμούκη. Προηγουμένως εἶχε στείλει ἀριθμόν τινα ἀνδρῶν καὶ ὁ Προβλεπτὴς τῶν Πατρῶν Φραγκῖσκος Φαλιέρος· ὥστε συμποσουμένης οὕτω τῆς φρουρᾶς εἰς τρισχιλίους μετ' ἐμπείρων καὶ ἀνδρείων ἀξιωματικῶν, ἀπεφασίσθη ἡ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ προσβολὴ δι' ἰσχυρᾶς ἐξόδου ἵνα, εἰ δυνατόν, ἐκδιωχθῇ οὗτος πρὶν αὐξήσῃ ὁ κίνδυνος. Εἰς τὸν ὑποστράτηγον Βόλον ἀνετέθη ἡ φροντὶς τῆς διευθετήσεως τῆς ἐξόδου. Ὁ συνταγματάρχης Ἰσίης διετάχθη καὶ ἐξῆλθε διὰ τῆς ἐπιθαλασσίου πύλης μίαν ὥραν πρὸ τοῦ λυκαυγοῦς, μετὰ πεντακοσίων Σκλαβούνων, ἑκατὸν πεντήκοντα ἀνδρῶν ὁπλισθέντων δαπάνῃ τοῦ Λογοθέτου, Ὑπερκόμητος τῆς Ζακύνθου, καὶ στίφους ἰσχυροῦ ἐθελοντῶν, μετὰ τῆς ῥητῆς παραγγελίας ἵνα κυκλώσωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ καταλάβωσιν, ὠφελούμενοι τοῦ σκότους, τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους, εἰς τοὺς πρόποδας, τοῦ ὁποίου ἦσαν οἱ Τοῦρκοι τοποθετημένοι. Ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, δοθέντος σημείου, ὁ ὑποστράτηγος Βόλος μετὰ δύο συνταγμάτων πεζικοῦ καὶ μιᾶς ὕλης ἱππικοῦ ἐξῆλθε διὰ τῆς πύλης τῆς ξηρᾶς μὲ τὴν πρόθεσιν ἵνα τοποθετηθῇ ὑπὸ τὰ τηλεβόλα τοῦ φρουρίου, καὶ δύναται οὕτως οὐ μόνον νὰ ἐπιπέσῃ πρὸς τὰ νῶτα τῶν πολεμίων, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἐξασφαλίσῃ, ἐν οἵᾳ δήποτε περιπτώσει, τὴν ὑποχώρησιν τῶν Ὑπερθαλασσίων. Καὶ τὰ κάτεργα δὲ παρεσκευάσθησαν ἵνα συντελέσωσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον· ἓν ἐκ τούτων ἀκολουθούμενον ὑπὸ πολλῶν λέμβων πεπληρωμένων πολεμιστῶν, μετὰ πολλῶν σημαιῶν καὶ τυμπάνων κροτούντων ἐπεχείρησε προσποιητὴν ἀπόβασιν πρὸς τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων, ἵνα ἐπιφέρῃ τὴν σύγχυσιν. Τὰ δ' ἄλλα τρία προσεγγίσαντα τὴν ἀκτήν, ἔνθα κεῖται τὸ προάστειον, ἡτοίμασαν τὰ τηλεβόλα των ἵνα προσβάλλωσιν τοὺς ἐχθρούς, ἂν τυχὸν μετέβαινον πρὸς βοήθειαν τῶν προσβαλλομένων. Προχωρήσας ὁ ἀνδρεῖος Ἰσίης ἐπετέθη ἐξαίφνης μετὰ μεγίστης ὁρμῆς κατὰ τῶν χαρακωμάτων τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες θορυβηθέντες ἐκ τῶν κτυπημάτων καὶ ἀναγκαζόμενοι πρὸς ἄμυναν, θαῤῥοῦντες δ' ἅμα καὶ εἰς τὸ ὀχυρὸν τοῦ

χωρίου ἀπέκρουον καρτερῶς τὰς ἐφόδους. Τέλος ἐβιάσθησαν ἵνα ὑποχωρήσωσι, μετὰ μεγάλων ζημιῶν. Τὸ Τουρκικὸν ἱππικὸν εἰδοποιηθὲν ἐκ τοῦ πατάγου καὶ δι' ἀγγέλων, ἡτοιμάσθη ἵνα σπεύσῃ πρὸς βοήθειαν· ἀλλὰ μόλις ἐξεκίνησε καὶ τὰ κάτεργα ἤρχισαν νὰ τὸ κεραυνοβολῶσι δι' ἀδιακόπου κανονοβολισμοῦ· προσεπάθησε μολαταῦτα ἵνα διαβῇ, ἀλλὰ φονευθέντων πολλῶν ἀνδρῶν καὶ ἵππων, ἐβιάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ.

Ἐκ τῶν Ἐνετῶν ἔπεσαν τεσσαράκοντα νεκροὶ καὶ τραυματίαι· ἐκ δὲ τῶν Τούρκων πεντακόσιοι μὲν κατὰ τὴν δεκαπενθήμερον πολιορκίαν, καὶ ἄλλοι τόσοι κατὰ τὴν ἄνω θριαμβευτικὴν τῶν Βενετῶν ἔξοδον. Κατὰ τὴν τρίωρον διάρκειαν τῆς μάχης ὁ μηχανικὸς Καμούκης ἐξελθὼν ἐκ τῆς πύλης τοῦ μεγάλου πύργου, μεθ' ἑνὸς λόχου ἐπιλέκτων καὶ ἑτέρου τουφεκιστῶν καὶ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ σκαπανέων, κατέστρεψεν ἄρδην τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τῶν Τούρκων.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ λεία τῶν ὑπὸ τὸν Ἰσίην Σκλαβούνων, συγκειμένη εἰς σημαίας, ὅπλα, ζωοτροφίας καὶ ἕτερα λάφυρα. Ἡ γερουσία μετ' ἐπευφημιῶν ἐτίμησε τὸν Ἰσίην, ὡς ἀποδιώξαντα διὰ τῆς ἀνδρείας του τὴν ἐχθρικὴν στρατιὰν καὶ λυτρώσαντα τὴν Ναύπακτον (1).

Ἐν τέλει δέ, διὰ τῆς ἐν ἔτει 1700 γενομένης ἐν Καρλοβίτσῃ συνθήκης εἰρήνης μεταξὺ τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ καὶ τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας, ἡ Ναύπακτος μετὰ τῆς Πρεβέζης παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους (2), ὑπὸ τοὺς ὁποίους διετέλεσε μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἡ Ναύπακτος (3), κεῖται ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς κρημνώδους κλιτύος τοῦ ὄρους Πίνδου (Ῥιγάνι), τοῦ ὁποίου αἱ γυμναὶ κο-

(1) Garzoni, storia· σελ. 479—82.

(2) Ὡσκύτως σελ. 811.—Μελετίου Γεωγρ. σελ. 310 κλπ.

(3) Ὁ Ναύπακτος παρὰ Διοδώρῳ· Nepant καὶ Naupatas ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ Καταλάνων· Lepanto ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν· Ἐνεβαχτὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων· Νεόπαντος καὶ Ἔπαχτος ἐν τῷ μεσαιῶνι καὶ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

ρυφαὶ ἁμιλλῶνται κατὰ τὸ ὕψος πρὸς τὰς τοῦ Ταφίου (Κλοκόβου). Παριστᾷ σχῆμα πυραμίδος, καὶ βαθμηδὸν ἀνερχομένη διαιρεῖται εἰς πέντε ἀνωμάλους περιβόλους (1), ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τελευταίου τῶν ὁποίων ὑψοῦται τὸ φρούριον. Περιζώννυται ὑπὸ τειχῶν ἀρχαίων, ἐπεσκευασμένων ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, χθαμαλῶν ὅμως καὶ ἄνευ ἀναχώματος. Ὁ ᾠοειδὴς αὐτῆς λιμὴν ἄλλοτε ἦτο ἀρκετὰ εὐρύχωρος· ἕνεκα ὅμως τῶν ὑπὸ τῆς καθημερινῶς γενομένης παλιῤῥοίας ἐπισωρευομένων ἄμμων ἐφράχθη καὶ σήμερον μήτε εἰς μικρὰ πλοῖα παρέχει ἀσφάλειαν· ἔχει πεντήκοντα πόδας κατὰ τὸ ἄνοιγμα καὶ πεντακοσίους τὴν περιφέρειαν· τὰ ἐξ ἀνάγκης καταπλέοντα πλοιάρια πρέπει ν' ἀναμείνωσι τὴν πλημμυρίδα πρὸς ἀσφαλῆ ἔξοδον.

Ἦτο πατρὶς Καρκίνου τοῦ ποιήσαντος τὰ Ναυπάκτια, ἀπολεσθέντα δυστυχῶς, καὶ τῶν ἀγαλματοποιῶν Μεναίχμου καὶ Σοΐδα, κατασκευασάντων τὸ ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ ἄγαλμα τῆς ἐν Καλυδῶνι Λαφρίας Ἀρτέμιδος, ληφθὲν ὑπὸ τῶν Πατρέων κατὰ τὴν ἐπὶ Αὐγούστου ἐρήμωσιν τῆς Αἰτωλίας (2). Εἶχεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἐπὶ τῇ θαλάσσῃ καὶ ἄγαλμα ὀρθὸν τοῦ θεοῦ ἐκ χαλκοῦ πεποιημένον· ἔτι δὲ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος καὶ ἄγαλμα ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, παριστῶν τὴν Θεὰν ἀκοντίζουσαν (3). Ἡ Ἀφροδίτη ἐτιμᾶτο ἐν σπηλαίῳ, ἔνθα ἐρχόμεναι ηὔχοντο αἱ γυναῖκες, ἰδίως δ' αἱ χῆραι αἰτοῦσαι παρὰ τῆς Θεᾶς ὑπανδρείαν (4). Προσέτι καὶ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ κτισθὲν ὑπό τινος ἰδιώτου Φαλυσίου διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἐνῷ οὗτος ἐνόσει τοὺς ὀφθαλμοὺς μέχρι τυφλώσεως, ἐνεφανίσθη

(1) Οἱ Coronelli καὶ Μάρκος Σανοῦδος τρεῖς ἀναφέρουσι καλουμένους, Peritorio, Uramasio καὶ Neo-Castron.

(2) Παυσ. Ἀχαϊκά. 18.

(3) Ἐκαλεῖτο Αἰτωλή· τὸ δ' ἄγαλμα τοῦτο, ἀναφέρει ὁ Pouqueville, ὑπάρχον ἔν τινι σηκῷ τοῦ φρουρίου Πατρῶν.

(4) Εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Ῥιγάνι ὑπάρχει ἄχρι τοῦδε τὸ ἐν λόγῳ ἄντρον τῆς Ἀφροδίτης, εἰς ὃ αἱ νέαι Λοκρίδες μεταβαίνουσιν ἵνα συμβουλευθῶσι τὰς Μοίρας, ἀνατιθέμεναι πλακούντια ἐκ μέλιτος, καὶ μάθωσι τὰ περὶ

καθ' ὕπνον ὁ Θεὸς τῆς Ἐπιδαύρου εἰς τὴν ποιήτριαν Ἀνύτην, ἐγχειρίζων αὐτῇ δέλτον ἐσφραγισμένην ἵνα τὴν παραδώσῃ εἰς τὸν Φαλύσιον. Ἀφυπνίσασα ἡ Ἀνύτη καὶ εὑροῦσα ἀνὰ χεῖρας τὴν ἐσφραγισμένην δέλτον ἔπλευσεν εἰς Ναύπακτον καὶ διέταξε τὸν τυφλὸν Φαλύσιον ἵνα, λύσας τὴν σφραγίδα, ἀναγνώσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς κομιζομένης δέλτου. Οὗτος δὲ μὴ δυνάμενος ν' ἀναγνώσῃ, ἕνεκα τοῦ πάθους τῶν ὀφθαλμῶν, ἐλπίζων ὅμως καλόν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ τῆς Ὑγείας, λαμβάνει τὴν δέλτον, καί ἐνῷ ἀπεσφράγιζε προσβλέψας εἰς τὸν κηρόν, ἐθεραπεύθη διὰ θαύματος. Δοὺς δὲ εἰς τὴν Ἀνύτην στατῆρας δισχιλίους χρυσοῦ, ἔκτισε τὸ ἐν λόγῳ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἠρειπωμένον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Παυσανίου (1).

Φλέγων ὁ Τραλλιανός, ἐν τῷ περὶ Θαυμασίων, λέγει ὅτι εἰς Ναύπακτον ὑπῆρχεν ἱερὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ, κατ' ἔθος παλαιόν, προσεφέροντο θυσίαι (2). Ἐτιμᾶτο δὲ καὶ ὁ Διονύσιος ἐν Ναυπάκτῳ, εἰς ὃν ἐγένοντο αἱ ἀφιερώσεις τῶν δούλων (3)

Ἡ νῆσος Κέως ἦτο ἀποικία τῆς Ναυπάκτου· πρότερον μὲν ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος Ὑδροῦσα, καὶ κατῴκουν ἐν αὐτῇ νύμφαι, αἵτινες ἐκφοβηθεῖσαι ὑπὸ λέοντος διέβησαν εἰς Κάρυστον· Κέως δ' ἐκ Ναυπάκτου διαβὰς κατῴκησε τὴν νῆσον, ὑπὸ τούτου ἔκτοτε οὕτως κληθεῖσαν (4).

Οἱ κατὰ τὰ 1676 περιηγηθέντες ἐν Ἑλλάδι Spon καὶ Wheler ἀναφέρουσιν ὅτι ἐν Ναυπάκτῳ οἱ μὲν Ἕλληνες εἶχον δύο ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ἡ ἐπισημοτέρα ἡ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου· οἱ δὲ

τῆς ὑπανδρείας των. Οὕτω τὰ ἐλεγεῖα τοῦ ἔρωτος ἀντηχοῦσιν ἔτι ἐπὶ τῶν ἀκτῶν ἐκείνων, καὶ ἡ μυστηριώδης Ἀφροδίτη δέχεται ὑπ' ἄλλο ὄνομα τὴν μυστικὴν λατρείαν καρδίας σφριγώσης διὰ τὸ μέλλον, τοῦ ὁποίου τὰς ἀπατηλὰς ἡδονὰς αἱ ἄγαμοι φαντάζονται. (Pouq. Tom. III, κεφ. 88.)

(1) Παυσ. Θ'. 38.

(2) Westerman, Παραδοξογράφοι. σελ. 127.

(3) Boeck, Corpus Inscriptionum, N. 1736 καὶ 1737.

(4) Ἡρακλ. Ποντ. Θ'.—Ὁ Pouqueville ἀναφέρει φήμην καθ' ἣν τὸ νῦν Βραχώριον κατῳκίσθη ὑπὸ Ἑβραίων διωχθέντων ἐκ τῆς Ναυπάκτου (Voy. III,84).

Τοῦρκοι ἓξ τσαμία, ὧν τὸ ἐπὶ θαλάσσῃ κείμενον, εἰκάζει ὁ Spon, ὡς κτισθὲν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος· καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τρεῖς συναγωγάς, ἐγκαταλειφθείσας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, δι' ἔλλειψιν τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ τῶν ἐκκλησιαζομένων. Τὰ προϊόντα τῆς πόλεως ταύτης συνίσαντο εἰς δέρματα, ἔλαιον, καπνόν, σίτον, ὄρυζαν καὶ κριθήν, τίοντα δασμὸν ἐξαγωγῆς τρία τοῖς ἑκατὸν εἰς τὸν Τοῦρκον τελώνην, ὅστις ἐπλήρονεν ἓξ χιλιάδας γροσίων ἐτησίως εἰς τὸν Σουλτάνον (1). Ἐκτὸς τῆς Ναυπάκτου οἱ Τοῦρκοι εἶχον πυριτομήλους.

Ὁ Πουκεβίλλ οἰκτρὰν παριστᾷ τὴν κατάστασιν τῆς πόλεως ταύτης κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἡ Ναύπακτος πρωτεύουσα τῆς Ἐπικτήτου Αἰτωλίας (*Βενέτικου*) ἐθεωρεῖτο ὡς τόπος δυσμενείας τοῦ ἐκεῖσε ἑδρεύοντος διούρου πασσᾶ (2), ἐκτεινομένης τῆς δικαιοδοσίας του ἐπὶ δεκαὲξ χωρίων, ἀποτελούντων μετὰ τῆς πρωτευούσης πληθυσμὸν ἓξ χιλιάδων ὀγδοήκοντα πέντε ψυχῶν, ἐξ ὧν τὸ ἓν τρίτον ἦσαν Μουσουλμάνοι. Ἡ σατραπεία ἐχορήγει ἐτήσιον εἰσόδημα ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδων γροσίων, τὰ ὁποῖα ὁ πασσᾶς ηὔξανε διὰ τῶν ἀγγαρειῶν, καὶ τῶν ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, εἰς ἃς ἐλάμβανεν ἀείποτε μέρος. Ὀλίγα κανόνια ἀτάκτως ἐῤῥιμμένα ἐπὶ τῶν προμαχώνων τῆς θαλάσσης, εἷς διοικητὴς πυροβολικοῦ διὰ τὸν τύπον, καὶ δρὰξ ἀτάκτων γιανιτσάρων ἀπετέλουν τὴν φρουράν, ἢ μᾶλλον *τὴν ἐκπνέουσαν ἀναρχίαν κράτους ἱδρυθέντος διὰ τοῦ στρατιωτικοῦ δεσποτισμοῦ*. Οὕτως ἡ ἀποθάῤῥυνσις καὶ ἡ ἀθλιότης ἔφθασαν εἰς τὸν ἀνώτατον ὅρον· καθ' ἑκάστην ἡ Ναύπακτος ἠρημοῦτο· οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ἄλλοτε ἦσαν πολυάριθμοι ἔφυγον τὴν ἐρημωθεῖσαν ταύτην γῆν, τῆς

(1) Ὁ Spon ἐπαινεῖ τὸν οἶνον αὐτῆς, ὡς τὸν κάλλιστον τῆς Ἑλλάδος.

(2) Κατ' ἀρχὰς τὸ σαντσιὰκ τῆς Ναυπάκτου μετ' ἄλλων 13 ὑπήγετο ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τοῦ ἐν Καλλιπόλει ἑδρεύοντος βεηλέρβεη (Ἰδ. Leunclavii, Pand. Hist. Turcicae).

ὁποίας ὁ πληθυσμὸς *θέλει περιορισθῇ ὅσον οὔπω εἰς τὸν τοῦ οἴκου τοῦ πασσᾶ, τῆς φυλακῆς καὶ τῶν ὑπηρετῶν του* (1).

Πέντε ὥρας πρὸς μεσημβρίαν τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ μᾶλλον προσεγγίζοντος τὴν νῆσον τῶν Τριζονίων ὑπάρχει ἡ Βυζαντινὴ μονὴ τῆς Βαρνάκοβας. Ἐπὶ τῶν στηλῶν τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς:

« *Μετάγραψις εὐγαλμένη ἀπὸ ταῖς κολώναις τῆς ἐκκλησίας τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐπονομαζομένης Βαρνάκοβας, πλησίον τῆς πόλεως Ναυπάκτου.*

» *Ἐβασίλευσεν ὁ* Κὺρ *Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς χρόνος τριάντα ἑπτὰ (λζ), ὅστις διὰ τοῦ θείου καὶ εὐαγγελικοῦ σχήματος μετωνομάσθη Ἀκακίας. Κεῖται δὲ ἐν τῷ λάρνακι, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ ναῷ, ἐν τῷ ἀριστερῷ μέρει, ἐν τῇ αὐτοῦ μονῇ Βερνικώβου.*

» *Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν ὁ Ἀνδρέας ἔτη κδ'. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσε Κὺρ Μανουὴλ ὁ Πορφυρογέννητος· Κεῖται δὲ αὐτὸς ἐν λάρνακι τῆς ἑαυτοῦ μονῆς Βερνικώβου, εἰσερχόμενοι ἐν τῷ ναῷ δεξιά, ἀντίκρυς τοῦ Κὺρ Ἀλεξίου, ὡς καὶ αὐτὸς Κὺρ Μανουὴλ κρατήσας τῆς βασιλείας ἔτη λή.*

» *Καὶ εἶναι οἱ κτήτορες τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης τῆς Βερνικώβου Ἀλέξιος τοῦ Κομνηνοῦ, Μανουὴλ τοῦ Πορφυρογεννήτου, Ἄγγελος τοῦ Δούκα, καὶ Ἀνδρόνικος καὶ εἶναι γραμμένοι οἱ ἄνωθεν κτήτορες ἐν τῷ κώδηκι τῆς αὐτῆς μονῆς, καὶ μνημονεύονται ἀκαταπαύστως εἰς ταῖς ἁγίαις, θείαις καὶ ἱεραῖς μυσταγωγίαις καὶ ἀκολουθίαις ἕως τὴν σήμερον.*

» *Τὸ δὲ τοποθέσιον τῆς Βερνικώβου ἦν ἐπὶ τόπου πεδινοῦ εἰς μέσον ἀνωμάλου, δηλαδὴ λακκώδη, ὁρίζον καὶ τοὺς τόπους τούτους, ἀπὸ τὸν πόρον τοῦ ὀνομαζομένου ποταμοῦ Μόρνου, ἕως τὸ ἄκρι τῆς θαλάσσης καὶ ἕως τὸ παλαιο-*

(1) **Pouqueville, Voyage. Tom. III.** Οἰκία συγκειμένη ἐξ ἑνὸς μαγειρίου, ἀποθήκης, αὐλῆς καὶ κήπου, ἐπωλήθη ἐν ἔτει **1817** δι' εἴκοσι δύο γρόσια, ἢ εἴκοσι φράγκα περίπου! (ὁ αὐτός.)

κλῆσι τοῦ ὀνομαζομένου τοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ ὅλον τὸν λόγγον καὶ ἀφιερώθη εἰς τὸ αὐτὸ μοναστήριον παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου Ἐμμανουὴλ τοῦ Πορφυρογεννήτου. Ἔχει δὲ καὶ μετόχιον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ λόγγου· ἀφιερώθη παρὰ Ἰωάννου βασιλέως τοῦ μετ' Ἀκακίου, ἡγουμενεύοντος ἔτι Ἰωάννου τοῦ μοναχοῦ. Εἶχον δὲ καὶ τὸ πλησίον τῆς Ναυπάκτου μετόχιον εἰς τὴν πέτραν τὴν ὑπέξωθεν τῆς Ναυπάκτου, καὶ ἐλαιαῖς ῥίζαις ἑξακόσιαις ἑβδομῆντα ἕως εἰς τὸ ξηροπήγαδον, καὶ ἐλαιοτρίβιον, καὶ ἕτερον μῦλον, καὶ χρυσόβουλλα βασιλικά, βεδράνα, καὶ ἄλλο μετόχιον πλησίον τῆς παλαιᾶς Πάτρας, τὸ ὀνομαζόμενον Τρεῖς Ἐκκλησίαις, αἱ ὁποῖαι ἐκτίσθησαν παρὰ τοῦ εὐσεβεστάτου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, αὐθεντεύοντος τούτου τῆς Παλαιᾶς Πάτρας ἔτη θ'. καὶ τότε ἀφιέρωσε τὰς πρόσθεν ἐκκλησίας εἰς τὸ ἄνωθεν μοναστήριον, τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου καὶ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, αἱ ὁποῖαι εἶναι, ὡς φαίνονται, καὶ ἀνταμωμέναις· ἔχων ἐκεῖ καὶ ζευγάρια ἕξη, καὶ ἐλαιαῖς ἑκατὸν ὀγδοήκοντα, καὶ τόπον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ποταμοῦ Λευκᾶς, ὅπου εἶναι κατὰ τὴν Πάτραν, καὶ ἕτερα χρυσόβουλλα εἰς τὸ νὰ μὴν ἀποξενωθῶσι ταῦτα. Γεγόνασι δὲ ταῦτα ἡγεμονεύοντος ἔτι τοῦ Κὺρ Τιμοθέου, ὁ ὁποῖος ἦν πρώην τοῦ Ἰωάννου τοῦ μοναχοῦ, βασιλεύοντος τοῦ Κὺρ Ἰωάννου τοῦ Ἀνδρεᾶ, καὶ ἐδόθησαν χρυσόβουλλα ἄξια παρὰ πάντων τῶν αὐθεντῶν. Καὶ διὰ τὴν εὐλάβειαν τοῦ αὐτοῦ μοναστηρίου ὥρκισε πρὸς Θεὸν τὸ μηδεὶς τῶν μεταγενεστέρων αὐθεντῶν τε καὶ βασιλέων ἐνοχλῆσαι τίποτε τὸ ἄνωθεν μοναστήριον. Ἦσαν δὲ τότε ἱερομόναχοι καὶ ἱεροδιάκονοι ἐννενήκοντα ἕξη, ὡς φαίνονται τὰ κελλία των, καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ καθενὸς εἰς τὸν κώδικα τοῦ μοναστηρίου. Ἐν ἔτει ἀπὸ Ἀδὰμ 6702, ἀπὸ Χριστοῦ 1212. »

Κάτωθι ἀναγιγνώσκονται τὰ ἑξῆς.

« Τὰ ἀντίγραφα ταῦτα ἀντεγράφησαν, ὡς διηγοῦνται οἱ

μοναχοί, ἀπὸ τὰς τετραγώνους στήλας τῆς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ἦτον ἀνέκαθεν τῆς κτίσεως τῆς ἐκκλησίας γεγραμμέναι.»

Ὁ Χριστόφορος Ῥάμος (Catal. Numorum Vet. Musci Reg. Daniae, T.I, σελ. 158, No 1, Tab. III Fig. II,) περιγράφει ἀρχαῖον νόμισμα τῆς Ναυπάκτου· ἀφ᾽ ἑνὸς ΝΑΥ. κένταυρος βαδίζων καὶ κρατῶν βέλος ὑπὸ τὸν ἀριστερὸν βραχίονα·—ἀφ᾽ ἑτέρου Ἡρακλῆς γυμνὸς κρατῶν διὰ τῆς δεξιᾶς τὸ ἐπὶ τοῦ ὤμου τεθειμένον ῥόπαλον, καὶ ὁδηγῶν τὸν Κέρβερον ἀλυσόδετον.

Ἕτερα δὲ νομίσματα ὑπὸ Mionnet καὶ ἄλλων τῇ Ναυπάκτῳ ἀποδιδόμενα, θεωροῦνται μᾶλλον τῶν Ναυκρατίων καὶ τοῦ Ἀνακτορίου.

Περὶ Ἀμφίσσης.

Ἡ Ἄμφισσα *μεγίστη καὶ ὀνομαστοτάτη πόλις τῶν Λοκρῶν*, κεῖται εἰς 38°, 33′ Πλάτους Βορείου, καὶ 20°, 11′ Μήκους. Περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἐπικρατοῦσι τρεῖς διάφοροι γνῶμαι. Ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι ἐδόθη εἰς τὴν πόλιν τὸ ὄνομα ἀπὸ Ἀμφίσσης θυγατρὸς τοῦ Μάκαρος, υἱοῦ τοῦ Αἰόλου, ἐρωμένης τοῦ Ἀπόλλωνος (1). Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Λυκόφρονος διηγεῖται, ὅτι πολύπους περιώδευεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ· βασιλεὺς δέ τις περιερχόμενος καὶ ἰδὼν τὸν πολύπουν, ἔκτισε πόλιν Ἄμφισσαν αὐτὴν προσαγορεύσας, *διὰ τὸ τὸν πολύποδα ζῆν ἐν τῇ γῇ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ*· ἢ διότι οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν ἀμφίβιοι, ζῶντες ἐκ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης (2). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Ὀπουντίων Πολιτείᾳ* λέγει, ὅτι οἰκιστὴς τῆς Ἀμφίσσης ἐγένετο ὁ Ἀνδραίμων. *Ἄμφισσαν δ' ὠνόμασαν διὰ τὸ περιέχεσθαι* (ἀμφιέχεσθαι) *τὸν τόπον ὄρεσι* (3). Ἐπικρατεστέρα φαίνεται ἡ Ἀριστοτέλειος ἰδέα, ὡς πρὸς τὸ γεωγραφικὸν τοῦ τόπου μᾶλλον συνᾴδουσα, καὶ ὑπ' ἄλλων τῆς ἀρχαιότητος συγγραφέων παραδεδεγμένη· διότι εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ἐκ τοῦ ὑψικαρήνου Ἐλάτου ἐξαρτωμένων ἐρημνωδῶν ἀποφύσεων καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς ὑπὸ τῶν πέριξ ὀρέων σχηματιζομένης ἀμφιθεατροειδοῦς κοιλάδος ἐφαπλοῦται ἡ Ἄμφισσα, ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας τοποθεσίας καὶ νῦν κειμένη· καὶ διότι οἱ Ἁρποκρατίων, Σουΐδας

(1) Παυσ. Χ, 38.
(2) Τζέτζου, Σχόλια εἰς Λυκόφρονα.
(3) Fragmenta Historicorum graec. ed. Müller.

καὶ Στέφανος Βυζάντιος μόνον τὴν ὑπὸ τοῦ Σταγειρίτου παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος παραδέχονται· ὁ τελευταῖος τούτων λέγει: « *Ἄμφισσα, πόλις Ὀζολῶν Λοκρῶν. Ἐκλήθη δὲ διὰ τὸ ἐμπεριέχεσθαι τοῖς ὄρεσι τοῖς παρακειμένοις. Παραγώγως δέ, ὡς ἐκ τῆς Ἀντὶ Ἄντισσα, καὶ τῆς Ἐπὶ Ἔπισσα, οὕτως Ἀμφὶ Ἄμφισσα· ὁ πολίτης Ἀμφισσαῖος καὶ Ἀμφισσεύς· τὸ ἐκ τοῦ τόπου Ἀμφισσῆθεν* » (1).

Κλίνοντες μᾶλλον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παραδεχόμεθα, ὅτι οἰκιστὴς τῆς Ἀμφίσσης ἐγένετο ὁ Ἀνδραίμων, ἀπόγονος τοῦ Αἰτωλοῦ, ὅστις πιθανῶς καὶ ἐδυνάστευσεν αὐτῆς, διότι ὁ Παυσανίας (2) εἶδεν ἐν Ἀμφίσσῃ τὸ μνῆμα τούτου ὡς καὶ τὸ τῆς συζύγου αὐτοῦ Γόργης, θυγατρὸς τοῦ Οἰνέως βασιλέως τῆς Καλυδῶνος. Προβαίνοντες δὲ τολμῶμεν ἵνα παραδεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἀπογόνων τοῦ Ἀνδραίμονος παρετάθη ἡ ἐν Ἀμφίσσῃ Αἰτωλικὴ δυναστεία· ὁ αὐτὸς περιηγητὴς μνημονεύων τοῦ ἐν τῇ ἀκροπόλει τέως σωζομένου χαλκοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς λέγει *κομισθῆναι ὑπὸ Θόαντος ἐξ Ἰλίου καὶ εἶναι τῶν λαφύρων τῶν ἐκ Τροίας*. Τοὐντεῦθεν δ' ἕπεται, ὅτι ὁ Θόας, υἱὸς τοῦ Ἀνδραίμονος, συνῆπτεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ καὶ τὴν Ἄμφισσαν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι συνεξεστράτευσαν ὑπὸ τὸν Αἰτωλὸν βασιλέα (3)· διότι ἄλλως ἀκατανόητον φαίνεται πῶς ἡ Ἄμφισσα συμμετεῖχε τῶν ἐπιλαχόντων τῷ Θόαντι Τρωϊκῶν λαφύρων, ὧν μέρος ἀπετέλει τὸ ἐν τῇ ἀκροπόλει ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, εἴπερ μὴ ὑπέκειτο καὶ συνεξεστράτευεν

(1) Καὶ Νικόλαος δὲ ὁ Γερβέλιος τούτοις ἑπόμενος λέγει: Amphissa dicta, quod utrinque montibus sit commullata. Quem ad modum et Amphipolis, quam undique Strymon amnis circumfluit. (Descript. Graec. Sophiani, Basiliae, σελ. 153).

(2) Παυσαν. Φωκ. 38.

(3) Οἱ δ' ἕτεροι Λοκροὶ Ὀζόλαι ἐξεστράτευσαν κατὰ τῆς Τροίας ὑπὸ τὸν Αἴαντα. Ἰδὲ Mauri Servii Honorati, in Virgilium commentaria, Parisiis 1532, σελ. 298 καὶ 635.—Bruzen La Martinière, Grand Dictionaire Geographique, Venise 1737. Tom. VI, λέξ. Locres:

αὐτῷ. Ὁ δ' Ἀντωνῖνος Λιβεράλις ἐν τῷ περὶ Δρυόπης μύθῳ ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἄμφισσος, ἀπόγονος τοῦ Ἀνδραίμονος, *πάντων τῶν περὶ Οἴτην τόπων ἐκράτει, καὶ παρὰ ταύτην κτίσας πόλιν ὁμώνυμον τῷ ὄρει, τῶν ἐκεῖ τόπων ἐβασίλευε* (1). Ἐκ δὲ τῶν λόγων τοῦ μυθογράφου συνάγεται, ὅτι ὁ Ἀνδραιμονίδης οὗτος ἐβασίλευσε καὶ τῆς ὁμωνύμου αὐτῷ πόλεως, ἐκ ταύτης, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, λαβὼν καὶ τὸ ὄνομα.

Ἕτεροι δὲ λόγοι πείθουσι πρὸς παραδοχὴν τῆς Αἰτωλικῆς ἀρχῆς τῆς Ἀμφίσσης. Ὁ Πλούταρχος γράφων περὶ τῆς ἔνθεν τοῦ Παρνασσοῦ μεταναστεύσεως τοῦ Λοκροῦ, ἀφ' οὗ ἡ ἑσπέριος ἐκλήθη Λοκρίς, λέγει ὅτι οὗτος ἔκτισε τὴν Οἰάνθην καὶ τοὺς Φυσκεῖς (2)· οὐδόλως δὲ μνημονεύει τῆς Ἀμφίσσης,ὡς ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ Λοκροῦ οἰκισθείσης, ἀφοῦ αὕτη καὶ ἐπισημοτέρα τῶν ἄλλων Λοκρικῶν πόλεων ἐθεωρεῖτο, καὶ ὁ Χαιρωνεὺς φιλόσοφος ὑπ' ὄψιν εἶχε τὴν ἀπολεσθεῖσαν συγγραφὴν τοῦ Ἀμφισσέως Ἀρχύτα, ὅστις τὴν ἀρχὴν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος κάλλιον παντὸς ἄλλου ἐξηκρίβου. Ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι οἱ Ἀμφισσεῖς *εἰσεποίουν αὐτοὺς ἐς τὸ Αἰτωλικόν*· ὁ δ' αὐτὸς ἀναφέρει, ὅτι κατὰ τὸν ἐπὶ Αὐγούστου συνοικισμὸν τῆς Νικοπόλεως, οἱ πλείονες τῶν ἀνεστίων Αἰτωλῶν ἐπροτίμησαν ἵνα μετοικίσωσιν εἰς Ἄμφισσαν (3), μεθ' ἧς δεσμὸς ἀρχαίας συγγενείας συνέδεεν αὐτούς. Πρὸς τούτοις, ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Ἀμφισσεῖς, ὁμοφρονοῦντες τοῖς Αἰτωλοῖς, συνεμάχουν τοῖς Λακεδαιμονίοις (4)· καὶ ἐπὶ τοῦ λεγομένου Αἰτωλικοῦ πολέμου, οἱ Ἀμφισσεῖς ἀντετάχθησαν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὰ δεινὰ ἀπελπιστικῆς πολιορκίας ὑπέστησαν, συμμαχοῦντες τοῖς Αἰτωλοῖς.

(1) Ἀντων. Λιβεράλις, Συλλογ. Μεταμορφώσεων λβ'.

(2) Πλουτάρχ. Ἑλλην. Καταγρ. ιέ.

(3) « Καὶ δὴ καὶ ἔχει λόγον εἰκότα, ὅτε βασιλεὺς ὁ Ῥωμαίων ἀναστάτους εἰς τὸν Νικοπόλεως συνοικισμὸν ἐποίησεν Αἰτωλούς, ἀποχωρῆσαι τοῦ δήμου τὸ πολὺ εἰς τὴν Ἄμφισσαν. » (Παυσ. Χ, 38.)

(4) Σχολ. Θουκυδίδου.—Διόδωρ. XII, 112.

Πρὸς δ' ἕτερον ἀναφύεται ζήτημα· ὁ Ἀνδραίμων ἰδιωτεύων, ἢ βασιλεύων τῆς Καλυδῶνος ἐθεμελίωσε τὴν Ἄμφισσαν; Οἱ παῖδες τοῦ Ἀγρίου καθαιρέσαντες τὸν Οἰνέα ἐκ τῆς βασιλείας τῆς Καλυδῶνος ἀνηγόρευσαν τὸν ἑαυτῶν πατέρα. Ὁ Διομήδης, ἔγγονὸς τοῦ Οἰνέως, λάθρα ἐλθὼν ἐξ Ἄργους ἀπέκτεινε τοὺς παῖδας τοῦ Ἀγρίου, καί, *ἐπειδὴ γηραιὸς ἦν ὁ Οἰνεύς, Ἀνδραίμονι τῷ τὴν θυγατέρα τοῦ Οἰνέως Γόργην γήμαντι*, (τὴν βασιλείαν) *ἔδωκε* (1). Ἐπειδὴ δ' ἐν τοῖς νομίσμασι τῶν Ἀμφισσέων φέρονται τὰ αὐτὰ τῇ Καλυδῶνι σύμβολα (2), πιθανολογεῖται, ὅτι βασιλεύων τῆς Καλυδῶνος ἔκτισε τὴν Ἄμφισσαν.

Συνδυαζομένων τῶν διαφόρων γεγονότων εἰκοτολογεῖται, ὅτι ἡ Ἄμφισσα κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Αἰτωλοῦ Ἀνδραίμονος, κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους τῆς ὑπὸ τοῦ Λοκροῦ θεμελιώσεως τῆς Οἰάνθης, Φύσκου καὶ τῶν ἄλλων Λοκρικῶν πόλεων, διετέλεσεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν ἐν Καλυδῶνι βασιλευσάντων Ἀνδραιμονιδῶν· ἀκολούθως δ', ἕνεκα τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἰσχύος τῶν Λοκρῶν, ἀπεσπάσθη τῆς Αἰτωλικῆς δεσποτείας, συναφθεῖσα μὲν τῇ Λοκρίδι, τηρήσασα ὅμως, ὡς ἄνω ἐῤῥέθη, τὴν ἀνάμνησιν τῆς πρὸς τοὺς πρώτους αὐτῆς ἱδρυτὰς συγγενείας. Τοῦτο δ' ἀριδήλως δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τοῖς νομίσμασιν αὐτῆς μικτῶν συμβόλων, καθότι ἡ ἔνθεν μὲν ἐξεικονιζομένη σιαγὼν τοῦ Καλυδωνίου κάπρου καὶ ὁ βότρυς εἰσὶν Αἰτωλικὰ σημεῖα, ὁ δ' ἑσπέριος ἀστὴρ τῶν Λοκρῶν σύμβολον (3).

(1) Ἀπολλοδώρου Βιβλιοθ. ἔκδ. Heyne, 1803, σελ. 60.

(2) Leake, Numismata Hellenica.

(3) Ὁ Hunter περιγράφων Αἰτωλικὸν νόμισμα φέρον τὰ γράμματα ΑΙΤΩ ΑΡΣΕΩΝ, ἰσχυρίζεται ὅτι ἀντὶ ΑΜΦΙΣΣΕΩΝ πρέπει ν' ἀναγνωσθῇ ἡ ἐν τῷ Αἰτωλο-Λοκρικῷ νομίσματι συντετμημένη ἐπιγραφή.

Τὰ νομίσματα τῶν Ἀμφισσέων φέρουσι τὸν ἑξῆς τύπον· ἔμπροσθεν μὲν κεφαλὴν Ἀπόλλωνος πρὸς δεξιὰ ἐστραμμένην· ὄπισθεν ΑΜΦΙΣΣΕΩΝ· αἰχμὴν δόρατος μετὰ σιαγόνος κάπρου· ἐν μέσῳ τὸν ἑσπέριον ἀστέρα καὶ τὴν συντετμημένην ἐπιγραφὴν ΑΡ. (ὄνομα ἄρχοντος)· ἐπὶ δὲ τοῦ πεδίου, ἀριστερόθεν, εἰκονίζεται βότρυς. (Leake, Numismata Hell.—Mionnet, Description des Médailles, Suppl. Tom. III)

Πάσας τὰς εἰκασίας ταύτας ἤθελε διασαφίσει ἡ τοῦ Ἀμφισσέως Ἀρχύτα συγγραφή, ἐξιστοροῦσα τὰ τῶν Λοκρῶν, ὡς φαίνεται παρὰ Πλουτάρχῳ, ἐὰν μὴ ὁ παντολέτωρ χρόνος ἀπωρφάνευεν ἡμᾶς αὐτῆς (1).

Ἀλλὰ ταῦτα ἐῶντες τοῖς ταῦτα διϋλίζουσι δεινοῖς κριτικοῖς, προβῶμεν εἰς τὴν ἀφήγησιν.

Ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου ἡ Ἄμφισσα, χάρις εἰς τὸ ὀχυρὸν τῶν τειχῶν της, διέφυγε τὴν βαρβαρικὴν δῄωσιν, ἄσυλον παρασχοῦσα καὶ εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ καταφυγόντας Φωκεῖς (2).

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἱεροσύλου Κίῤῥας, οἱ Ἀμφισσεῖς φαίνονται ἀξιοῦντες δικαιώματα κατοχῆς ἐπὶ τοῦ Κιῤῥαίου πεδίου, ἀφιερωμένου εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Θεόν. Ὅτε δὲ ὁ Περσικὸς χρυσός, διὰ τοῦ Τιμοκράτους κομισθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐματαίωσε τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν λαμπρὰ τοῦ Ἀγησιλάου τρόπαια, οἱ Θηβαῖοι πρὸς οὓς δαψιλέστερον διενεμήθησαν τὰ χρήματα τοῦ βασιλέως, παρώτρυναν τοὺς Ἀμφισσεῖς ἵνα καταλάβωσι τὸ διεκδικούμενον· οὗτοι δ' εἰσβαλόντες εἰς τὴν ἀμφισβητήσιμον γῆν ἐθέρισαν τὰ ἐν αὐτῇ ἐσπαρμένα σιτηρὰ καὶ ἄλλην τῶν Φωκέων λείαν λαβόντες ἐπανέστρεψαν. Οἱ Φωκεῖς ἀντεκδικούμενοι πανστρατιᾷ εἰσήλασαν εἰς τὴν Λοκρίδα καὶ ἐδῄωσαν τὴν χώραν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ Ἀμφισσεῖς μετὰ τῶν ἄλλων Λοκρῶν, ἔχοντες συμμάχους καὶ τοὺς Θηβαίους, ἐπανελθόντες ἐλεηλάτησαν τὴν χώραν τῶν Φωκέων, οἵτινες παρεπονέθησαν,

Ἕτερον δὲ νόμισμα τῶν Ἀμφισσέων, φέρει τὸν ἑξῆς τύπον· κεφαλὴν ἐστεμμένην τοῦ Διός· ΑΜΦΙΣΣΕΩΝ, μετὰ τοῦ βότρυος, τοῦ ἑσπερίου ἀστέρος καὶ τοῦ μονογράμματος ΑΕ (ὀνόματος ἄρχοντος). (Sestini, Descriptio Numorum Veterum, σελ. 167.

(1) Παρὰ Πλουτάρχῳ (Ἑλλην. Καταγρ. ιέ) σώζεται μόνον ὁ ἑπόμενος στίχος τοῦ Ἀρχύτα·

« Τὴν βοτρυστέφανον μυρίπνουν Μακύναν ἐραννήν. »

Ἄδηλον δ' ἐὰν ἐμμέτρως ἢ πεζῶς, παρενείρας ἐν τῷ πεζῷ καὶ στίχους, ἔγραψεν ὁ ἐν λόγῳ Ἀμφισσεύς.

(2) Ἡροδ. Η'.

ἐπὶ τῷ ἀδικήματι εἰς τοὺς συμμάχους αὐτῶν Λακεδαιμονίους. Ἐκ τούτου δ' ἐπῆλθεν ὁ λεγόμενος *Κορινθιακὸς πόλεμος*, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς ἐν Ἀλυάρτῳ τῆς Βοιωτίας μάχης, καθ' ἣν ἐνικήθησαν οἱ Σπαρτιᾶται, καὶ καταλήξας εἰς τὴν παρὰ τὴν Κορωνείαν (394 Π. Χ.), ἐν ᾗ ὁ ἐξ Ἀσίας ἀνακληθεὶς Ἀγησίλαος, νικήσας τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς συμμαχοῦντας Λοκρούς, ἐστερέωσε τὴν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος κυριαρχίαν τῶν Λακεδαιμονίων (1).

Οὐχ ἧττον ὅμως οἱ Ἀμφισσεῖς τολμηρότεροι γενόμενοι κατέλαβον τὸ Κιῤῥαῖον πεδίον, καὶ τὸν λιμένα τὸν *ἐξάγιστον καὶ ἐπάρατον* πάλιν ἐτείχισαν, καὶ συνῴκησαν ἐν τῷ πεδίῳ ἐγείραντες κεραμοποιεῖα καὶ παραπήγματα, εἰσπράττοντες τέλη παρὰ τῶν εἰσπλεόντων ἐν τῷ λιμένι, πρὸς οὐδὲν δὲ λογιζόμενοι τὰς ἀποφάσεις τῶν Ἀμφικτυόνων, οἵτινες εἶχον καθιερώσει τὸ πεδίον εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξελέχθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων πυλαγόρας ἐν τῷ Ἀμφικτυονικῷ συνεδρίῳ ὁ ῥήτωρ Αἰσχίνης, ἀργυρώνητος τοῦ Φιλίππου ὑπηρέτης· ἐνῷ δὲ οἱ Ἀμφικτύονες κατεγίνοντο πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ καὶ ἀναπλήρωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Φωκέων συληθέντων, οἱ Ἀθηναῖοι ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλλωνι χρυσᾶς ἀσπίδας ἐπιγράψαντες « *Ἀθηναῖοι ἀπὸ Μήδων καὶ Θηβαίων, ὅτε τἀναντία τοῖς Ἕλλησιν ἐμάχοντο* ». Αἱ ἀσπίδες αὗται ἀνηρτήθησαν ἐν τῷ ἐν Δελφοῖς ναῷ πρὸ τῆς νέας ἐγκαινιάσεως· οἱ δὲ Θηβαῖοι δυσαρεστηθέντες, διὰ τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀτιμωτικὴν ἐκείνην ἐπιγραφήν, δὲν ἠθέλησαν ἵν' ἀμέσως ἐκφράσωσι τὴν ἑαυτῶν δυσαρέσκειαν· διήγειραν ὅμως τὸν

(1) Παυσαν. Λακων. κεφ. Θ'. — Ξενοφ. Ἑλλην.

Οἱ Θηβαῖοι, οἵτινες μετεχειρίζοντο τοὺς Ἀμφισσεῖς ὡς ὄργανα τῶν ἐμφυλίων σπαραγμῶν καταληξάντων εἰς τὴν ἐν Χαιρωνείᾳ ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἀκολούθως διεπληκτίζοντο πρὸς τούτους, δῃοῦντες καὶ δῃούμενοι. Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων, κατεδικάσθησαν ὑπὸ τοῦ Μετέλλου ἵν' ἀποζημιώσωσι τοὺς Ἀμφισσεῖς, διότι εἰσβαλόντες ἔ τ α μ ο ν τ ὴ ν χ ώ ρ α ν τ ο ύ τ ω ν π ε ρ ὶ ἀ κ μ ὴ ν σ ί τ ο υ ο ὖ σ α ν. (Παυσ. Ἀχαϊκ. Ζ'.)

πυλαγόραν τῶν Ἀμφισσέων ἵνα κατηγορήσῃ τοὺς Ἀθηναίους· οὗτος δ' ἀναστὰς ἐν τῷ συνεδρίῳ εἶπεν ὅτι « *ἐὰν οἱ Ἀμφικτύονες ἐσωφρόνουν, οὐ μόνον ἤθελον ἀποῤῥίψει τὴν προσφοράν, ἀλλ' οὔτε ἀνέχεσθαι ἵν' ἀπαγγέλληται τὸ ὄνομα τῶν Ἀθηναίων· πρὸς τιμωρίαν δὲ τῆς μετὰ τῶν ἱεροσύλων Φωκέων συμμαχίας αὐτῶν ἔπρεπεν ἵνα οὗτοι ἀποπεμφθῶσι τοῦ ἱεροῦ, ὡς ἐναγεῖς.* »

Ὁ Αἰσχίνης, τὸν ὁποῖον ὁ Φίλιππος εἶχεν ἐπιφορτίσει ἵνα διεγείρῃ ταραχὰς ἐν τῇ Πυλαίᾳ, καὶ προκαλέσῃ Ἀμφικτυονικὸν πόλεμον, ἐδράξατο τῆς περιστάσεως ἵνα ὑπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ Μακεδόνος ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὑπερασπίσεως τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος. Ἠγέρθη μετὰ παροξυσμοῦ καὶ ἀφοῦ ἐλάλησεν ὅ,τι ἠδύνατο πρὸς δικαίωσιν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τῆς ὑπὸ τῶν Ἀμφισσέων προσαπτομένης μομφῆς, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τῶν δικαστῶν ἐπὶ τῆς πατρίδος τοῦ κατηγόρου, καὶ δεικνύων διὰ τῆς χειρὸς τὸ πεδίον καὶ τὸν λιμένα τῆς Κίῤῥας, κείμενα ὑπὸ τὸν ἐν Δελφοῖς ναὸν, « *Βλέπετε,* εἶπεν, *ὦ ἄνδρες Ἀμφικτύονες, τὸ πεδίον τοῦτο ἐξειργασμένον ὑπὸ τῶν Ἀμφισσέων καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ᾠκοδομημένα κεραμεῖα καὶ παραπήγματα· ὀφθαλμοφανῶς βλέπετε τὸν ἐξάγιστον καὶ ἐπάρατον λιμένα τετειχισμένον. Γνωρίζετε, καὶ ἀνάγκην μαρτύρων δὲν ἔχετε, ὅτι οἱ Ἀμφισσεῖς καὶ τέλη εἰσέπραξαν καὶ χρήματα λαμβάνουσιν ἐκ τοῦ ἱεροῦ λιμένος* ». Μετὰ ταῦτα ἀνέγνωσε τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ὅρκον καὶ τὰς ἀρὰς τῶν Ἀμφικτυόνων, προσθεὶς ἐν τέλει, « *ἐν ὀνόματι τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, παραδέχομαι ἐγώ τε τὰ τέκνα καὶ ἡ οἰκογένειά μου ἵνα βοηθήσωμεν διὰ πάσης δυνάμεως τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἱερὰν γῆν καὶ δι' ἔργων καὶ λόγων, καὶ ἑπομένως τίθημι τὴν ἡμετέραν πόλιν μακρὰν τῆς ἀρᾶς τῶν θεῶν. Ὑμεῖς δὲ σκέφθητε ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν. Τὰ ἱερὰ κανᾶ εἰσὶν ἕτοιμα· τὰ θύματα ἵστανται παρὰ τοὺς βωμούς· μέλλετε ἵνα προσφέρητε θυσίας πρὸς ὑμετέραν εὐτυχίαν. Ἀλλὰ μὲ ὁποίαν φωνήν, ποί-*

αν ψυχήν, τίνα βλέμματα, μὲ ποῖον θάῤῥος θέλετε προσέλθει εἰς θυσίαν πρὸς τοὺς Θεούς, ἐὰν ἀφήσητε ἀτιμωρήτους τοὺς ἐναγεῖς Ἀμφισσεῖς, ἐνόχους τῶν ἀρῶν; οὐχὶ αἰνιγματωδῶς, ἀλλὰ ῥητῶς, ἀναφέρεται ἐν τῇ ἀρᾷ, ὅτι ὁμοίως θέλουσι τιμωρηθῇ ὡς ἱερόσυλοι, καὶ οἱ ἐπιτρέψαντες ἢ συμμετασχόντες αὐτῆς. Τέλος ἐν τῇ ἀρᾷ γέγραπται, ὅτι ἡ ἀρνηθέντες ἵνα παράσχωσι τὴν ἑαυτῶν συνδρομὴν τῷ Θεῷ, εἰσὶν ὁμοίως ἐγκληματίαι, καὶ ἀπαράδεκτος πᾶσα πρὸς τοὺς Θεοὺς θυσία αὐτῶν.»

Ὁ Αἰσχίνης ταῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ λαλήσας ἐξῆλθεν αἰφνιδίως τοῦ συνεδρίου, ἐν ᾧ κραυγὴ μεγάλη καὶ θόρυβοι ἀντήχουν. Αἱ ἐν Δελφοῖς ἀνατεθεῖσαι ἀσπίδες τῶν Ἀθηναίων ἐλησμονήθησαν, καὶ μόνον περὶ τῆς τιμωρίας τῶν Ἀμφισσέων ἀποκλειστικῶς ἐπρόκειτο.

Ἀργότερον προελθὼν ὁ κήρυξ ἀνέγνωσε ψήφισμα τῶν Ἀμφικτυόνων, δι' οὗ προσεκαλοῦντο πάντες οἱ ἐν Δελφοῖς, ἄνω τῆς ἡλικίας τῶν δεκαὲξ ἐτῶν, ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, ἵνα παρευρεθῶσιν, ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, πρὸς τὸ καλούμενον Θυτεῖον (1), φέροντες σκαπάνας καὶ δικέλλας· ὁ αὐτὸς δὲ κήρυξ προσεκάλει τοὺς ἱερομνήμονας καὶ πυλαγόρας ἵνα παρευρεθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ πρὸς βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς γῆς, ἐπὶ τῇ ἀπειλῇ, ὅτι πᾶσα πόλις, τῆς ὁποίας οἱ πληρεξούσιοι δὲν παρευρεθῶσι θέλει ἐκβληθῇ τοῦ ἱεροῦ ὡς εναγὴς καὶ ἔνοχος τῇ ἀρᾷ. Αἱ θρησκευτικαὶ δοξασίαι ἐπὶ πολὺ πρὸς τὰς πολιτικὰς συνεκρούσθησαν, καὶ ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσεν ὁ ἄλογος φανατισμός, ὅστις κατέφερε τὸν πρῶτον τῆς σκαπάνης κτύπον πρὸς ἀνόρυξιν τοῦ λάκκου, ἐν ᾧ μετ' ὀλίγον ἐτάφη ἡ ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία!

Τὴν ἐπιοῦσαν πρωΐαν οἱ Ἀμφικτύονες μετὰ τῶν ἐν Δελφοῖς κατοίκων παρευρέθησαν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ ψηφίσματος ὁρισθέντα τόπον, καὶ καταβάντες εἰς τὸ Κιῤῥαῖον πεδίον, κατέσκαψαν τὸν λιμένα καὶ ἐνέπρησαν τὰς ὑπὸ τῶν Ἀμφισσέων ἐγερθείσας

(1) Μέρος ἐν Δελφοῖς, ἔνθα ὁ Ἀπόλλων ἐφόνευσε τὸν Γίγαντα ἢ λῃστὴν Τιτυόν. (Ἔφορος παρὰ Στράβ. Θ'.)

οἰκίας ἐπὶ τῆς ἱερᾶς γῆς. Οἱ δ' Ἀμφισσεῖς ἔνοπλοι ἔτρεξαν πανδημεὶ πρὸς ἀντίκρουσιν· καὶ ἤθελον ἀπολεσθῇ πάντες οἱ Ἀμφικτύονες, ἐὰν μή, βλέποντες τὸν προφανῆ κίνδυνον, ἐσπευσμένως κατέφευγον εἰς Δελφούς.

Ἕνεκα τοῦ νέου τούτου τῶν Ἀμφισσέων ἐγκλήματος, οἱ Ἀμφικτύονες ἐξέδωκαν τὸ ἑξῆς δόγμα : « *ἐπὶ ἱερέως Κλειναγόρου, ἔδοξεν εἰς τοὺς πυλαγόρας καὶ τὸ κοινὸν τῶν Ἀμφικτυόνων, ἐπειδὴ οἱ Ἀμφισσεῖς ἐπιβαίνουσιν ἐπὶ τὴν ἱερὰν γῆν σπείροντες καὶ ὁδηγοῦντες τὰ βοσκήματά των πρὸς νομήν, ἵνα ἐπέλθωσιν οἱ πυλαγόραι καὶ οἱ σύνεδροι καὶ σημάνωσι διὰ στηλῶν τὰ ὅρια, ἀπαγορεύοντες τοῖς Ἀμφισσεῦσιν, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἐπιβαίνωσι* ».

Τῇ δ' ἐπιούσῃ Κότυφος, ὁ τὰς γνώμας ἐπιψηφίζων, συνεκάλεσε γενικὴν τοῦ συνεδρίου ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ ἀπεφασίσθη ἵνα προσκληθῶσιν οἱ Ἀμφισσεῖς καὶ δικασθῶσιν ἐνώπιον τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ, δι' ὅσα πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ἱερὰν γῆν καὶ τοὺς Ἀμφικτύονας ἐξήμαρτον.

Τὰ ψηφίσματα ταῦτα ἤχθησαν ὑπὸ τοῦ Αἰσχίνου εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐπεκροτήθησαν ὡς θρησκευτικὴ πρᾶξις πλείστην τιμὴν περιποιοῦσα τῇ Πολιτείᾳ, ἐκδικουμένῃ κατὰ τῶν Ἀμφισσέων ἐπὶ τῇ κατ' αὐτῆς καταφορᾷ τούτων. Ἀλλ' ὁ Δημοσθένης ὑποβλέπων τὴν πανουργίαν τοῦ Φιλιππίζοντος Αἰσχίνου ἀπεδοκίμασε καὶ τὰ ψηφίσματα καὶ τὴν ἐκτέλεσίν των· καὶ ἐπειδὴ ἐθεώρει ἀδύνατον ἵνα πείσῃ τότε τὸν λαὸν περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Αἰσχίνου εἰσέρχεται εἰς τὴν βουλὴν καὶ προβάλλει ψήφισμα δι' οὗ περιωρίζετο ἡ ἐξουσία τῶν πυλαγορῶν τῶν Ἀθηναίων, ἀπαγορευομένης πάσης συνεννοήσεως τούτων πρὸς ἐκείνους τῶν ἄλλων πόλεων, περὶ τῶν προταθησομένων ἐν τῇ ἐπιούσῃ Ἀμφικτυονικῇ συνόδῳ.

Ὁ Αἰσχίνης, συνεπείᾳ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς βουλῆς, ἔμεινεν εἰς Ἀθήνας, μὴ θεωρηθέντος ἁρμόζοντος ἵνα ἀντιπρόσωπος τῶν Ἀθηνῶν παρευρεθῇ εἰς τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα

συμβάντα. Ὁ σπόρος ὅμως ὁ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ Μακεδόνος ὑπὸ τοῦ Αἰσχίνου σπαρεὶς εὗρε γόνιμον, οὕτως εἰπεῖν, ἔδαφος, τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον.

Οἱ ἄλλοι Ἀμφικτύονες συνελθόντες εἰς Θερμοπύλας ἐψηφίσαντο ἵνα ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῶν Ἀμφισσέων, ἐκλέξαντες ἀρχηγὸν Κότυφον τὸν Φαρσάλιον, τὸν τὰς ψήφους συναθροίζοντα καὶ πάντοτε πρὸς ὄφελος τοῦ Φιλίππου συμβιβάζοντα αὐτάς. Ἐκλεχθεὶς στρατηγὸς δὲν ἐνήργησε δραστηρίως· ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν Ἀμφισσέων, αἵτινες ἀπέτυχον· ἀκολούθως τοῖς ἐπεβλήθη χρηματικὸν πρόστιμον πληρωτέον τῷ θεῷ ἐν ῥητῷ χρόνῳ καὶ ἐξεδιώχθησαν τῆς Ἀμφίσσης οἱ μᾶλλον ἔνοχοι τῆς ἱεροσυλίας, ἐπανελθόντων τῶν δι' εὐσέβειαν φυγόντων· ἐπειδὴ ὅμως οἱ Ἀμφισσεῖς οὐ μόνον τὰ χρήματα δὲν ἐπλήρονον τῷ θεῷ, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκδιωχθέντας ἐναγεῖς ἐπανέφερον, ἐκβαλλόντες τῆς πόλεως τοὺς ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου κατελθόντας θεοσεβεῖς, οἱ Ἀμφικτύονες δεύτερον κατ' αὐτῶν ἐξεστράτευσαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κοτύφου, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλης ζημίας ὑπὸ τῶν Ἀμφισσέων.

Οἱ Ἀμφικτύονες μένεα πνέοντες κατὰ τῶν Ἀμφισσέων, μὴ θαῤῥοῦντες δὲ καὶ εἰς τὸ δραστήριον τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἐξελέξαντο στρατηγὸν Φίλιππον τὸν Μακεδόνα, ἄρτι ἐπανελθόντα ἐκ τῆς κατὰ Σκυθῶν ἐκστρατείας, διὰ τοῦ ἑπομένου ψηφίσματος, ἐμπιστευσάμενοι αὐτῷ τὴν κατὰ τῶν Ἀμφισσέων ἐκδίκησιν. « *Ἐπὶ ἱερέως Κλειναγόρου ἐν τῇ ἐαρινῇ συνεδριάσει, ἔδοξεν εἰς τοὺς πυλαγόρας καὶ συνέδρους τῶν Ἀμφικτυόνων, ἐπειδὴ οἱ Ἀμφισσεῖς τὴν ἱερὰν χώραν καταλαβόντες γεωργοῦσι καὶ βοσκήματα νέμουσι, καὶ ἀποτρεπόμενοι τούτου, ἐνόπλως τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων συνέδριον διὰ τῆς βίας ἐμποδίζουσι, τραυματίσαντες καί τινας τῶν Ἀμφικτυόνων, — ἵνα πεμψωσι τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀμφικτυόνων Κότυφον πρὸς Φίλιππον τὸν Μακεδόνα ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Ἀμφικτυόνων, καὶ κατὰ*

τῶν ἀσεβούντων πρὸς τὸν Θεὸν Ἀμφισσέων· καὶ διότι αὐτὸν τὸν Φίλιππον στρατηγὸν ἐκλέγουσιν οἱ Ἕλληνες οἱ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου τῶν Ἀμφικτυόνων. »

Πᾶσα ἡ Ἑλλάς, ἐξαιρουμένων τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, ἐπεκρότησεν ἐπὶ τῇ ὀλεθρίᾳ ἐκείνῃ ἐκλογῇ· ἡ ἐν Δελφοῖς Πυθία πρὸ πάντων ἐπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀπόλλωνος, παραγγέλλουσα ταὐτοχρόνως εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς λαούς, ἵνα δυσπιστῶσιν εἰς τοὺς ἑαυτῶν ῥήτορας. Ἐν πρώτοις ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ Δελφικὸς χρησμὸς ἠννόει τὸν Δημοσθένη, ἰσχυριζόμενον, ὅτι ἡ Πυθία ἐφιλίππιζεν. Ὁ Δημοσθένης ἔῤῥιψε τὸν χρησμὸν ἐπὶ τοῦ Αἰσχίνου· ἀλλ' ἡ Πυθία τὸν πρῶτον ἠννόει, εἰδοποιοῦσα κατ' ἰδίαν τοὺς Ἀθηναίους, ὅτι παρ' αὐτοῖς ὑπῆρχεν ἄνθρωπος τὰ πάντ' ἀποδοκιμάζων καὶ οὐδενὸς τὴν γνώμην παραδεχόμενος· ἐν τούτοις ὁ ἐνάρετος Φωκίων ἐξέλαβε τὸν χρησμὸν δι' ἑαυτὸν ῥηθέντα, καὶ οὐδένα ἕτερον ἀποβλέποντα.

Ὁ Κότυφος ἀσμένως παρέδωκε τὴν στρατηγίαν τῷ Φιλίππῳ. Μολονότι δὲ αἱ δυνάμεις τῶν Μακεδόνων ἤρκουν πρὸς καθυποταγὴν τῶν Ἀμφισσέων, ὁ πανοῦργος Φίλιππος ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ ὅτι ἐπεθύμει νὰ καταστήσῃ ἐπισημοτέραν τὴν ἐκδίκησιν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐκτελῶν τὸ ψήφισμα τῶν Ἀμφικτυόνων, ἠθέλησεν ἵνα τὸν παρακολουθήσωσι ςρατεύματα ἀπὸ πασῶν τῶν μετεχουσῶν τοῦ συνεδρίου πόλεων· βουλόμενος κυρίως ἵνα ἐκ τούτου ἴδῃ τὴν προθυμίαν τῶν ὑπὸ τὰς διαταγάς του παραδεχομένων ἵνα ἐκστρατεύσωσι πόλεων, καὶ τὸ φρόνημα τῶν μυστικῶς ἀπεχθανομένων αὐτόν. Διὸ ἔπεμψε τὴν ἑξῆς ἐγκύκλιον ἐπιστολήν:

« *Βασιλεὺς Μακεδόνων Φίλιππος· πρὸς τοὺς ἄρχοντας καὶ συνέδρους τῶν ὁμοσπόνδων τῆς Πελοποννήσου, καὶ τοὺς ἄλλους πάντας συμμάχους, τὸ χαίρειν.*

« *Ἐπειδὴ οἱ Ἀμφισσεῖς πλημμελοῦσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνος, καὶ ἐρχόμενοι ἐνόπλως λεηλατοῦσι τὴν*

ἱερὰν χώραν, θέλω ἵνα δράμω μεθ' ὑμῶν πρὸς βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τιμωρίαν τῶν παραβαινόντων τι τῶν ἐν ἀνθρώποις ἱερῶν· ὥστε συναντᾶτέ με ἐνόπλως εἰς τὴν Φωκίδα, ἔχοντες ζωοτροφίας ἡμερῶν τεσσαράκοντα. Τοὺς ἀρνησαμένους ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὰς ἡμετέρας διαταγὰς θέλομεν ἀναγκασθῇ ἵνα τιμωρήσωμεν. Εὐτυχοῖτε. »

Ἡ πρόσκλησις αὕτη περιέπλεξε τοὺς Θηβαίους, οἵτινες ἤρχιζον ἵν' ἀπεχθάνωνται τὴν φιλίαν καὶ τὰς εὐεργεσίας τοῦ Φιλίππου, βλέποντες μετὰ φθόνου τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν δύναμίν του. Ἄλλως τε δὲ μὴ κρίνοντες τὸ πρᾶγμα ἄξιον μεγάλης περισκέψεως καὶ ἐνεργείας, καὶ ἔχοντες ὑπ' ὄψιν ἀμφικτυονικὴν ἀπόφασιν πρὸς ἣν ὤφειλον ἀνενδοιάστως ἵνα συμμορφωθῶσιν, ἔκριναν εὔλογον ἵνα βαδίσωσι κατὰ τῶν Ἀμφισσέων, οἵτινες χάριν τῶν ἀχαρίστων Θηβαίων ἐκινδύνευον σπουδαίως τὴν στιγμὴν ἐκείνην· ἔστειλαν ὅθεν σῶμα πεζικοῦ ἀξιόλογον ὑπὸ τῶν ἀρχηγίαν ἑνὸς τῶν στρατηγῶν των Προξένου τοὔνομα, μισθοδοτουμένου ὑπὸ τοῦ Φιλίππου. Οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐξηκολούθησαν ἵνα μένωσιν ἀμέτοχοι τοῦ ἔργου· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἔπραξαν ὀλέθριον λάθος. Ὁ Δημοσθένης τοὺς προέτρεπεν ἵνα ὠφεληθέντες τῆς περιστάσεως ἀντιστῶσι τῷ Φιλίππῳ διὰ πάσης δυνάμεως, βοηθοῦντες τοῖς Ἀμφισσεῦσιν, ἱεροσύλοις ἢ μή, ἄλλως ἀκωλύτως ὁ Φίλιππος εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Αἰσχίνης ἀφ' ἑτέρου τοὺς ἐβεβαίου, ὅτι καὶ ἂν ὁ κατὰ τῶν Ἀμφισσαίων πόλεμος τοῦ Φιλίππου ὑπέκρυπτεν εὐρύτερα σχέδια κατακτήσεως, οἱ Θηβαῖοι κυρίως ὤφειλον ἵν' ἀναλογισθῶσι τὰς συνεπείας, καὶ μετὰ τούτους αὐτοί· οἱ Ἀθηναῖοι ἐπὶ τέλους μὴ δυνάμενοι ἵνα ἠρεμῶσιν, ἔπεμψαν πάντας τοὺς μισθωτοὺς αὐτῶν, ἀποτελοῦντας σῶμα πλέον τῶν δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν ὑπὸ τὴν στρατηγίαν τοῦ Χαριδήμου, ὑπὲρ τῶν Ἀμφισσέων (1).

(1) Δείναρχ. κατὰ Δημοσθένους.

Ὁ Δημοσθένης ἐνήχθη εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον, ὡς ἀναγκάσας τοὺς Ἀθηναίους πρὸς βοήθειαν τῶν Ἀμφισσέων.

Ὁ Φίλιππος πορευόμενος κατὰ τῆς Ἀμφίσσης καὶ μαθὼν ὅτι αἱ πρὸς ταύτην ἄγουσαι στενωποὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Θηβαίων καὶ Ἀθηναίων, καὶ ἀμηχανῶν περὶ τῆς διόδου ἐξαπατᾷ τοὺς πολεμίους, πέμψας πλαστὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐν Μακεδονίᾳ Ἀντίπατρον, λέγων ἐν αὐτῇ ὅτι ἀναβάλλων τὴν κατὰ τῆς Ἀμφίσσης ἐκστρατείαν, ἐπροτίθετο ἵνα ἐσπευσμένως μεταβῇ εἰς Θράκην, πρὸς κατάπαυσν τῶν ἐκεῖσε ταραχῶν. Ὁ γραμματοκομιστής, ἐπίτηδες διελθὼν διὰ τῶν στενῶν, συλλαμβάνεται ὑπὸ τῶν φρουρούντων, καὶ οἱ στρατηγοὶ Χάρης καὶ Πρόξενος ἀναγνόντες τὴν ἐπιστολὴν καὶ πιστεύσαντες εἰς τὰ γραφόμενα, ἐγκατέλειψαν τὴν φυλακὴν τῶν στενῶν. Ὁ δὲ Φίλιππος ὠφεληθεὶς τῆς ὑποχωρήσεως, ἐπιτίθεται κατὰ τούτων, καὶ νικήσας, ἐπορεύθη κατὰ τῆς Ἀμφίσσης, τὴν ὁποίαν καὶ ἐκυρίευσε (1).

Κύριος γενόμενος ὁ Φίλιππος τῆς Ἀμφίσσης, ἔθηκε φρουρὰν ἐν αὐτῇ, ἐγκαταλιπὼν εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας τὴν φροντίδα τῆς τιμωρίας τῶν κατοίκων. Κατέστρεψε δὲ καί τινας πόλεις τῆς Λοκρίδος, αἵτινες εἶχον συμμετάσχει τοῦ τῶν Ἀμφισσέων κινήματος.

Αἱ εἰδήσεις αὗται ἐπροξένησαν μεγάλην εἰς Ἀθήνας ταραχήν· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο μὴ ὁ νικηφόρος τοῦ Φιλίππου στρατὸς εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα πληρεστέρας ἐκδικήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος. Τότε περὶ οὐδενὸς ἄλλου ἐπρόκειτο, εἰμὴ περὶ ἐξοικονομήσεως χρόνου καὶ ἐπικαλέσεως βοηθείας τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν πόλεων. Οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεφάσισαν ἵνα ἐπὶ τούτῳ πέμψωσι πρεσβείαν τῷ Φιλίππῳ περὶ ἀνακωχῆς, ἂν καὶ ὁ πόλεμος δὲν εἶχεν εἰσέτι διακηρυχθῇ ὑπ' οὐδενός, διὰ τῶν νομίμων διατυπώσεων.

Ὅλα τότε ὅμως ἀπέβησαν ἕωλα καὶ μάταια· ὁ ἐχθρὸς εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος ἀμαχητεί, καὶ τὸ λάθος

(1) Πολυαιν. Στρατ. Δ'. 2, § 8.

τῶν Ἀμφικτυόνων, περὶ τῆς Ἀμφίσσης, ἐγένετο ἡ μόνη αἰτία πρὸς τελείαν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος (1).

Ἐν ἔτει 278 Π. Χ. ὁ Βρέννος ἄγων πολυάριθμον στρατιὰν Γαλατῶν (2), εἰσήλασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διευθυνόμενος κατὰ τῶν Δελφῶν ἵνα συλήσῃ τὰ μυθώδη τοῦ Ἀπόλλωνος πλούτη. Τότε δ' ἔδραμον πρὸς βοήθειαν τοῦ κινδυνεύοντος θεοῦ τετρακόσιοι ὁπλῖται ἐκ τῆς Ἀμφίσσης, μετὰ τῶν Φωκέων καὶ Αἰτωλῶν. Διὰ τῆς ἀνδρείας δὲ τῶν ἐν Δελφοῖς καὶ τῶν ἐπελθόντων συμμάχων, ἅμα δὲ καὶ θαύματος ὀφθαλμοφανοῦς τοῦ Ἀπόλλωνος (3) κατασυνετρίβη ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν ἡ φοβερὰ ἐκείνη

(1) Αἰσχ. Κτησιφ.—Περὶ Παραπρεσβείας.—Δημοσθ. Περὶ Στεφάνου κλπ — Φωτίου Βιβλιοθ. § 264. — Olivier, Histoire de Philippe Tom. 2, Paris 1740. — Grote, History of Greece, Tom. XI. — Πολλαί, ὁπωσοῦν ἀσήμαντοι, ἐπικρατοῦσι δοξασίαι περὶ τοῦ ἀκριβοῦς τῆς χρονολογίας τοῦ πρὸς Ἀμφισσεῖς Ἀμφικτυονικοῦ πολέμου. Ὁ Κορσίνης (Fasti Attica I, 140—4) λέγει ὅτι ὁ πρὸς Ἀμφισσεῖς πόλεμος καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἀνάῤῥησις τοῦ Φιλίππου, ἐγένοντο ἐπὶ ἄρχοντος Λυσιμαχίδου (338, Π. Χ.) ἓξ μῆνας πρὸ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης, ἰσχυριζόμενος, ὅτι τὴν 16 τοῦ μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος (Φεβρουαρίου) 338 Π. Χ., Αἰσχίνης πυλαγόρας ἐστάλη, καὶ ἀμφικτυονικῷ δόγματι Φίλιππος ᾑρέθη ἡγεμών. — Κατὰ Τάϋλορ (ἐν Δημοσθ. Περὶ Στεφάνου) ἡ χρονολογία ἔχει οὕτω· 16 Ἀνθεστηριῶνος 339 Π. Χ. Αἰσχίνης πυλαγόρας, καὶ Φίλιππος ἡγεμὼν αἱροῦνται· Βοηδρομιῶνος 339, Φίλιππος ἐπιστέλλει τοῖς συμμάχοις. — Σκιῤῥοφοριῶνος 338, Ἐλάτεια ὑπὸ Φιλίππου καταλαμβάνεται· 7 Μεταγειτνιῶνος 338, ἡ ἐν Χαιρωνείᾳ μάχη ἐγένετο. Τῇ γνώμῃ τοῦ Τάϋλορ καὶ Βεσελίγγιος ἕπεται, ἐν Διοδώρου XVI, 84. (ἰδ. Clintonis, Fasti Hellenica).

(2) Ὁ Γαλατικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐξ ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδων πεζῶν καὶ εἴκοσι χιλιάδων ἱππέων.

(3) Ὁ ἐν Δελφοῖς θεὸς συμβουλευθεὶς περὶ τοῦ πρακτέου ἀπήντησεν, ὅτι οὐδεὶς φόβος ὑπῆρχε, καὶ αὐτὸς θέλει ὑπερασπισθῆ τὰ ἑαυτοῦ. Οἱ ἱερεῖς καταληφθέντες ὑπὸ θείου ἐνθουσιασμοῦ, λυσίκομοι, φέροντες τὰ στέμματα καὶ τὰ ἱερὰ σύμβολά των, φρενητιῶντες προεβάδισαν κατὰ τῶν Γαλατῶν, ἵνα προσφερθῶσιν ὁλοκαυτώματα ὑπὲρ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἅμα δὲ ἀρξαμένης τῆς συμπλοκῆς, ἀνέκραξαν, ὅτι παρέστη ὁ θεὸς ὁπλοφόρος συνοδευόμενος ὑπὸ δύο ἐνόπλων παρθένων, τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῆς Ἀρτέμιδος· ἤκουσαν τὸν συριγμὸν τοῦ τόξου καὶ τὴν κλαγγὴν τῶν ὅπλων του, καὶ ταῦτα κραυγάζοντες οἱ ἱερεῖς παρεκάλουν καὶ ἐξώρκιζον τοὺς μαχητὰς ἵνα ὁρμήσωσι κατὰ τῶν ἐχθρῶν,

βαρβαρικὴ στρατιά, ἡ τοσοῦτον τρόμον προξενήσασα τὸ ἐξ ἀρχῆς, καὶ ὁ Βρέννος καιρίως τραυματισθεὶς αὐτοκτονεῖται ἐν τῇ παραφόρῳ ἀπελπισίᾳ του ἐν μέσῳ τοῦ μυριονέκρου τῆς μάχης πεδίου (1).

Ἐπὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ πολέμου ὁ Ἀκίλιος ἐκπορθήσας τὴν Λαμίαν, μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν, ἀπεφάσισεν ἵνα βαδίσῃ κατὰ τῆς Ἀμφίσσης· ἀναχωρήσας ἐκ τῆς Ἡρακλείας ἔφθασε μετὰ τοῦ στρατεύματος, διὰ τῆς Οἴτης, πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ταύτης (190 Π. Χ.). Βλέπων δὲ ὅτι οἱ ἐν Ἀμφίσσῃ θαῤῥοῦντες εἰς τὸ ὀχυρὸν τῶν τειχῶν των, δὲν παρεδίδοντο, ἀπεφάσισεν ἵνα τὴν κυριεύσῃ διὰ τακτικῆς πολιορκίας. Αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ, καὶ ἰδίως ὁ κριός, ἐκ διαφόρων μερῶν ταυτοχρόνως προσέβαλον τὰ τείχη. Οἱ κάτοικοι βλέποντες τὰ ἀνοι-

ἀκολουθοῦντες τοὺς θεούς, καὶ συμμετάσχωσι τῆς νίκης των Ἐνθουσιασθέντες ἐκ τῶν λόγων τούτων πάντες ἐπέπεσαν μανιωδῶς κατὰ τῶν βαρβάρων. Τότε δὲ ἡ ὑπὸ τῶν Γαλατῶν πατουμένη γῆ ἤρχισε νὰ σείηται, ἐν μέσῳ συνεχῶν βροντῶν καὶ κεραυνῶν, καὶ διάφορα φαντάσματα ἡρώων ἐνεφανίσθησαν μαχόμενα κατὰ τούτων. Καὶ ταῦτα μὲν τὴν ἡμέραν· τὴν δὲ νύκτα τρομερὸς παγετὸς καὶ χιὼν ἀδιάκοπος· συγχρόνως δὲ παμμέγιστοι λίθοι ἀποσπώμενοι τοῦ Παρνασσοῦ ἐκυλίοντο μετὰ πατάγου καὶ συνέτριβον πολλοὺς τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες, ὑπὸ πανικοῦ καταληφθέντεες φόβου, ἀτάκτως ἔφευγον διωκόμενοι πανταχόθεν ὑπὸ τῶν βοηθούντων τῷ Ἀπόλλωνι Ἑλλήνων, καὶ φονεύοντες τοὺς μὴ δυναμένους ἵνα τοὺς ἀκολουθήσωσι τραυματίας. Καταληφθέντες ὑπὸ τῆς νυκτὸς κατεσκήνωσαν· ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν δὲ τοῦ φόβου διατελοῦντες καὶ φανταζόμενοι ὅτι κατεδιώκοντο ἔτι, ἤρχισαν ἵν' ἀλληλοσφάζωνται. Ὁ ὁλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἀπολεσθέντων Γαλατῶν ὑπερέβαινε τὰς εἴκοσι πέντε χιλιάδας.

Μοῖρα τῆς βαρβαρικῆς ταύτης στρατείας, συμποσουμένη εἰς τεσσαράκοντα χιλιάδας πεζῶν καὶ ὀκτακοσίους ἱππεῖς, εἶχεν εἰσβάλει προηγουμένως εἰς τὴν Αἰτωλίαν· ἀλλὰ καρτερικῶς ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς χώρας ταύτης κατεπολεμήθησαν οἱ βάρβαροι καὶ πλείονες τῶν ἡμίσεων ἐφονεύθησαν. Καὶ τὰ περισωθέντα λείψανα τῶν Γαλατῶν καθ' ὁδὸν ὑπ' ἄλλων λαῶν καταπολεμηθέντα εἰς τὸ παντελὲς ἠφανίσθησαν· «Οὕτω δέ, λέγει ὁ Ἰουστῖνος, ἐκ τῆς καταπληκτικῆς ἐκείνης στρατιᾶς, ἥτις, ἐγκαυχωμένη τῇ ἰσχύϊ της, ἐτόλμησεν ἵνα πολεμήσῃ πρὸς τοὺς θεούς, οὐδὲ εἷς ἄνθρωπος διεσώθη ἵνα διηγηθῇ καὶ ἀναπολήσῃ τὴν τρομερὰν καταστροφήν.»

(1) Παυσαν. X, 19—23.—Justinus, XXIV, 6—8.—Διοδ.

γόμενα ῥήγματα ἠδυνάτουν ἵν' ἀντιτάξωσί τι εἰς τοιοῦτον εἶδος πολέμου· θαῤῥοῦντες ὅμως εἰς τὰ ὅπλα καὶ τὴν ἀνδρείαν των ἐποίουν συνεχεῖς ἐξόδους, φθείροντες ἐν ἑκάστῃ πολλοὺς ἐχθροὺς καὶ ἐμβάλλοντες τὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὰς πολιορκητικὰς μηχανάς.

Αἱ συνεχεῖς τῶν πολιορκουμένων ἔξοδοι, ἂν καὶ καταστρεπτικαί, δὲν ἠδυνήθησαν ἵνα ματαιώσωσι τὰς πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Ἀμφίσσης ἐπιμόνους ἐνεργείας τῶν Ῥωμαίων· ἄλλως τε ὁ ὕπατος Μάνιος Ἀκίλιος ἀνενδότως ἐπέσπευδε τὴν ἐκπολιόρκησιν, θέλων ἵνα διὰ ταύτης ἐπισφραγίσῃ τὴν λῆξιν τῆς ὑπατείας του. Τέλος μετὰ πολλὰς καὶ ἀλλεπαλλήλους προσβολὰς τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, ἠνοίχθησαν διάφορα ῥήγματα ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ τείχους. Ἐνῷ δὲ οὕτως ἡ πολιορκία τῆς Ἀμφίσσης ἐπροχώρει, ἐγένετο γνωστόν, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἀκιλίου Λεύκιος Σκιπίων ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἀπολλωνίαν ἤρχετο, διὰ τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἐπὶ κεφαλῆς δεκατριῶν χιλιάδων πεζῶν καὶ πεντακοσίων ἱππέων. Φθάσας ὁ Σκιπίων κατὰ τὸν Μαλιακὸν κόλπον προσεκάλεσε τὴν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν κατεχομένην Ὑπάτην ἵνα παραδοθῇ. Ἐπειδὴ δὲ οἱ κάτοικοι ἀπεκρίθησαν, ὅτι μόνον δυνάμει δόγματος ὅλου τοῦ Αἰτωλικοῦ ἔθνους θέλουσι πράξει τοῦτο, ὁ ὕπατος μὴ θέλων ἵνα χρονοτριβήσῃ εἰς Ὑπάτην, πρὶν καθυποτάξῃ τὴν Ἄμφισσαν, προέπεμψε τὸν ἀδελφόν του Σκιπίωνα τὸν Ἀφρικανόν, αὐτὸς δὲ ὄπισθεν ἐβάδισε, κατὰ ταύτης. Ἅμα τῇ προσεγγίσει τῶν Ῥωμαίων, οἱ ἐν Ἀμφίσσῃ πολιορκούμενοι ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας τὰ τείχη ἦσαν κατὰ μέρος κατεστραμμένα, καὶ κατέφυγον ἅπαντες, ἔνοπλοι καὶ μή, εἰς τὴν ὑπερκειμένην ἀπόρθητον ἀκρόπολιν.

Ὁ ὕπατος ἵδρυσε τὸ ἑαυτοῦ στρατόπεδον ἓξ μίλλια περίπου ἀπὸ τῆς Ἀμφίσσης. Ἐκεῖ δ' ἀφίχθη πρεσβεία τῶν Ἀθηναίων ἵνα μεσολαβήσῃ ὑπὲρ τῶν Αἰτωλῶν· ἔλαβε δὲ ἀρκούντως εὐνοϊκὴν ἀπάντησιν παρὰ τοῦ Σκιπίωνος, ὅστις ἐζήτει πρόσχημα

ἵν' ἀπαλλαχθῇ ἐντίμως τοῦ κατὰ τῶν Αἰτωλῶν πολέμου, καὶ μεταβῇ εἰς Ἀσίαν ἵνα μετρηθῇ μετ' ἰσοπάλου ἐχθροῦ, τοῦ Ἀντιόχου. Ὑπεχρέωσεν ὅθεν τοὺς Ἀθηναίους ἵνα συμβουλεύσωσι τοὺς Αἰτωλούς, ὡς καὶ τοὺς Ῥωμαίους, ἵνα προτιμήσωσι τὴν εἰρήνην τοῦ πολέμου. Μετ' ὀλίγον, τῇ ὑποκινήσει τῶν Ἀθηναίων, πολυάριθμος πρεσβεία Αἰτωλῶν ἀνεχώρησεν ἀπὸ τῆς Ὑπάτης καὶ ἐλθοῦσα εἰς Ἄμφισσαν ἐπαρουσιάσθη τῷ ὑπάτῳ, ὅστις ἐπεβεβαίωσε διὰ τῶν λόγων του τὰς περὶ εἰρήνης ἐλπίδας των. Οἱ πρέσβεις ἐπανέστρεψαν εἰς Ὑπάτην· τὸ δ' ἐκεῖσε συμβούλιον τῶν Αἰτωλῶν ἠμηχάνει περὶ τοῦ πρακτέου, διότι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ῥωμαίου οὐδὲν βέβαιον καὶ ἀσφαλὲς περὶ τῆς ἑαυτῶν ἐλευθερίας συμπέρασμα ἐξήγετο. Εἰς τὴν αὐτὴν πρεσβείαν ἀνετέθη τὸ χρέος ἵνα ἐπανέλθῃ παρὰ τῷ ὑπάτῳ καὶ τῷ ζητήσῃ σαφῆ ἀπάντησιν, ἐὰν δηλονότι ἡ Ῥώμη ἐπροτίθετο ἵνα παραχωρήσῃ πραγματικῶς τὴν εἰρήνην, ἢ ἐνέπαιζε, διὰ σκληρᾶς ἀπάτης, τὰς ἐλπίδας ἑνὸς δυστυχοῦς λαοῦ.

Ἡ Αἰτωλικὴ πρεσβεία ἐπανῆλθεν εἰς Ἄμφισσαν παρὰ τῷ ὑπάτῳ, ὅστις ἐχορήγησεν ἀνακωχὴν πρὸς τοὺς Αἰτωλούς, προτρέψας ἵν' ἀποταθῶσιν εἰς Ῥώμην πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης. Μετὰ δὲ τὴν συνομολόγησιν τῆς ἀνακωχῆς, ὁ τέως ὕπατος Μάνιος Ἀκίλιος λύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀμφίσσης, καὶ παραδοὺς τὸ ὑπὸ τὰς διαταγάς του στράτευμα εἰς τὸν διάδοχον Λεύκιον Σκιπίωνα, ἀνεχώρησε μετὰ τῶν χιλιάρχων διὰ Ῥώμην. Ὁ δὲ νέος ὕπατος ἀναχωρήσας ἀπὸ τῆς Ἀμφίσσης, διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θρᾴκης, κατῆλθεν εἰς Ἑλλήσποντον (1).

Μετὰ ταῦτα ἡ Ἄμφισσα δὲν ἀξιοῦται ἰδιαιτέρας μνήμης τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν χρονογράφων. Ἀναντιῤῥήτως ὑπέστη, μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλληνίδων πόλεων, τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν (2), τῶν ἐνσκη-

(1) Titi Livii, lib. XXXVII, cap. V—VII. — Πολυβ. ΚΑ'. 2.

(1) Ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου ἐξάγεται, ὅτι ἡ Ἄμφισσα ὠχυρώθη ἐπὶ

ψάντων λοιμῶν, καὶ τῶν καταστρεπτικωτάτων σεισμῶν, περὶ ὧν λεπτομερεῖς ἀφηγήσεις δυστυχῶς δὲν ἐπέσωσαν οἱ τῆς ἐποχῆς γνωστοὶ ἱστορικοί. Τοῦτο δὲ μόνον γνωρίζομεν, ὅτι μέχρι τοῦ Ζ΄. Μ. Χ. αἰῶνος ἡ Ἄμφισσα ἠξιοῦτο τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, συναριθμουμένη εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀκμάζοντος γραμματικοῦ Ἱεροκλέους, μεταξὺ τῶν 79 πόλεων τῆς ὑπὸ ἀνθύπατον κυβερνωμένης ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, ἢ Ἀχαΐας (1).

Καὶ ἴσως μὲν λανθάνουσιν ἡμᾶς συγγραφεῖς λόγον περὶ Ἀμφίσσης ποιοῦντες. Ἐκ τοῦ ἡμετέρου ὅμως χρονικοῦ ἀρυόμεθα τὴν ἄλλως τε σπουδαίαν πληροφορίαν, ὅτι ἐπὶ τῆς καταστρεπτικῆς εἰσβολῆς τῶν Βουλγάρων ἡ ἐν λόγῳ πόλις ἄρδην κατεστράφη· ἴσως δ' οἱ διαφυγόντες τὴν βαρβαρικὴν μάχαιραν Ἀμφισσεῖς διεσπαρμένοι κατεσκήνωσαν ἐπὶ τῶν πέριξ ἐρυμνωδῶν ὀρέων, καὶ ἐκεῖθεν ἢ μετὰ τὴν εἰρήνευσιν ἐπανέστρεψαν εἰς τὰς ἐρημωθείσας ἑστίας των, ἢ συνεχόμενοι ὑπὸ τοῦ φόβου παρέμειναν ὀρεσίβιοι· διότι ναὶ μὲν τὸ χρονικὸν μνημονεύει τῆς Ἀμφίσσης, παθούσης ἐκ τῆς λοιμικῆς θεομηνίας, ἄπορον ὅμως φαίνεται πῶς ὁ ἄλλως τε λεπτολόγος αὐτοῦ συγγραφεὺς οὔτε λόγον ποιεῖται περὶ ταύτης ἐν τῇ ἀμέσως μνημονευομένῃ βαρβαρικῇ τῶν Οὔζων ἐπιδρομῇ. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα εἰκάζομεν, ἢ ὅτι ἡ Ἄμφισσα εἰς τὸ παντελὲς κατεστράφη ἐπὶ τῶν Βουλγάρων, ἢ οἱ ἐπιζήσαντες εὐάριθμοι αὐτῆς κάτοικοι δὲν ἀπετέ-

Ἰουστινιανοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὕνων, οἵτινες, « ἐν ἑκάστῃ ἐμβολῇ μυριάδας εἴκοσιν ἀνῄρουν καὶ ἠνδραπεδίζοντο τῶν Ῥωμαίων. » (Ἀνέκδοτα, ἔκδ. Isambert σελ. 218). « Καὶ πόλεις δὴ τῆς Ἑλλάδος ἁπάσης αἵπερ ἐντὸς εἰσὶ τῶν Θερμοπυλῶν ἐν βεβαίῳ κατεστήσατο εἶναι, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος ἅπαντας· κατηρείπωσαν γὰρ πολλῷ πρότερον, » (Προκ. Aedific. IV, 2)· καὶ ἀφοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν Προκόπιον, « αἱ περὶ Κρισσαῖον πόλεις τῆς παρ' αὐτοῦ (τοῦ αὐτοκράτορος) προνοίας τὰ μάλιστα ἠξίωνται. »

(1) Καὶ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος καταλέγει τὴν Ἄμφισσαν εἰς τὸ πέμπτον Θέμα τῆς Εὐρώπης (Ἑλλάδος) μετὰ τῆς Ναυπάκτου, Δελφῶν, Δαυλίας, Σκαρφείας, Ἐλευσῖνος, Χαιρωνείας καὶ ἄλλων 72 πόλεων. (Περὶ Θεμάτων Βιβλ. Β΄.)

λουν ἀριθμὸν μήτε κατὰ τὸ ἥμισυ ἰσοδυναμοῦντα πρὸς τοὺς ἐπὶ Ἱεροκλέους καὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἀρχικοὺς αὐτῆς κατοίκους, ἀποτελοῦντας *πόλιν*. Τὴν δ' εἰκασίαν ταύτην στηρίζει ὁ λόγος, ὅτι ἐπὶ τῆς καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Φράγκων οὐδόλως ὑπερίσχυσε τὸ ἀρχικὸν τῆς πόλεως ὄνομα· καθότι εἰς τὰ σωζόμενα ἐπὶ τῶν Φράγκων ἔγγραφα, ἐξ ὧν ὁ χρονογράφος ἠρύσατο τὰς πληροφορίας του, ἐμνημονεύετο, ὅτι τὸ ἐπονομασθὲν Σάλονα ἦτο *χώρα παμπάλαια καὶ ἐξακουστὴ στῶν Ἑλλήνων τὸν καιρό, . . . ἀλλέως λεγάμενη προτήτερα*· ἐξ ὅλων τούτων πιθανολογεῖται, ἐν ἐλλείψει ἑτέρων ἀποχρωσῶν ἐνδείξεων, ὅτι ἐκ τῆς γενομένης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων γενικῆς ἐν Ἀμφίσσῃ σφαγῆς, οἰκογένειαί τινες διαφυγοῦσαι τὸν θάνατον ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰ πέριξ ὄρη καὶ τὰ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Γαλαξειδίου νησίδια· ἴσως δ' ἢ ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν ἐπελθουσῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τῆς ἐλλείψεως βραχιόνων πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἀκροσφαλοῦς διὰ τὴν τοποθεσίαν πατρίδος των, ἢ ἕνεκα συγκινητικῶν καὶ πικρῶν ἀναμνήσεων, διέμειναν ἀπάτριδες, μέχρις οὗ παγιωθείσης ἐν Σαλόνοις τῆς ὑπὸ τοῦ μαρκεσίου Μομφερράτου ἱδρυθείσης νέας Φραγγικῆς δυναστείας, ἐπανέκαμψαν, μετὰ τριῶν περίπου αἰώνων ἑκούσιον ἐξορίαν, εἰς τὰς ἠρημωμένας ἑστίας τῶν δυστυχῶν προγόνων των (1).

Κατὰ τὴν ἐν ἔτει **1204** Μ. Χ. γενομένην ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διανομὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ὁ μαρκέσιος Βονιφάτιος Μομφερράτος καταλαβὼν τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ *ῥήγας τῆς Σαλονίκης* (2) ἐπικληθείς, ἤρχισε νὰ μελετᾷ φιλόδοξα σχέδια περαιτέρω κατακτήσεως. Κατέχων τὴν Κρήτην, ὡς προῖκα τῆς μητρός του, θυ-

(1) Καὶ ἐν τῷ λεπτομερεῖ καταλόγῳ τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων γενομένης διανομῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἡ Ἄμφισσα οὐδόλως μνημονεύεται. (Ἰδ. Paulo Rannusio Lib. III, σελ. 159).

(2) Χρον. Μορέως, ἐκδ. Buchon.

γατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἐμμανουήλ, ἀντήλλαξε ταύτην πρὸς τὰς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπιλαχούσας κτήσεις τῶν Βενετῶν (1)· ἐπὶ κεφαλῆς δὲ ἀξιολόγου στρατοῦ ἄρας ἐκ Θεσσαλονίκης διῆλθεν ἀμαχητεὶ τὴν Θεσσαλίαν, τρέψας εἰς φυγὴν διὰ μόνης τῆς παρουσίας του τὸν ἐν Θερμοπύλαις στρατὸν τοῦ αὐθέντου τῆς Κορίνθου, Λέοντος Σγουροῦ (2). Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν Λοκρίδα ἐγένετο κύριος τῆς Ἀμφίσσης, ἔκτοτε Σάλονα ἐπονομασθείσης, ὡς ἀνηκούσης εἰς τὸν *ῥῆγα τῆς Σαλονίκης*. Ὁ Μομφερράτος ἐνίδρυσε τὴν *αὐθεντείαν* ἢ *κομητείαν* τῶν Σαλόνων, πρῶτον αὐθέντην καταστήσας ἐν αὐτῇ τὸν Θωμᾶν Στρομογκοῦρτον, ἕνα τῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ Φράγκων εὐπατριδῶν, γνωστὸν ἔκτοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα *Θωμᾶς πρῶτος αὐθέντης τῶν Σαλόνων*.

Ἀκολούθως ὁ βασιλεὺς τῆς Σαλονίκης καθυπέταξε τὴν Φωκίδα, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικήν. — Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἐγίγνοντο ἄλλοι ἀνέστιοι Φράγκοι ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Καμπανίας τῆς Γαλλίας Γουλιέλμου Σαπλίττου, ἐξεκίνησαν ἵνα κυριεύσωσι χώρας ἐν Ἑλλάδι. Τὴν 1 Μαΐου 1205 ἔφθασεν ὁ τυχοδιωκτικὸς συρφετὸς εἰς Πελοπόννησον καὶ ἀποβὰς εἰς Ἀχαΐαν ἐκυρίευσε τὰς Πάτρας, τὴν Ἀνδραβίδαν καὶ ἄλλας πόλεις. Ὁ Μομφερράτος μελετῶν τὴν κατάκτησιν ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Στερεάν, μετέβη διὰ τοῦ ἰσθμοῦ εἰς Πελοπόννησον ἵνα ἴδῃ αὐτοπροσώπως τὸν *περίφημον κατακτητήν*, ὃν ἐν μέσῳ

(1) Flaminio Cornelio, Creta Sacra. Venet. 1775. Τῆς ἐπελθούσης συγχύσεως ὠφελούμενοι διάφοροι ἀρχηγοὶ Ἕλληνες κατέλαβον τόπους, ἐν τῇ εἰσβολῇ τῶν Φράγκων, κατασταθέντες αὐθεντίσκοι, ὡς Μιχαὴλ ὁ Κομνηνός, περὶ οὗ παρακατιών, ἕτερός τις καταλαβὼν τὰ ὀρεινὰ μέρη τῆς Θεσσαλίας, Πίνδου καὶ Μεγαλοβλαχίας, καὶ ἄλλοι. (Νικ. Χων. σελ. 841.)

(2) Ὁ Βονιφάτιος συνέστησε τὴν αὐθεντίαν τοῦ Δομοκοῦ, τὴν βαρωνίαν τοῦ Ζητουνίου, τὴν μαρκιωνίαν τῆς Βουδονίτσης, καὶ τὴν αὐθεντείαν τῆς Γραβιᾶς. Περὶ τῶν δεσποτῶν τούτων ἴδε Hopf, de Fontibus Duc. Athen. Appendix.—Innoc. III, Let. edit. Baluze. Πρὸς δὲ καὶ τὰ παρὰ τὰ χωρία Ἀγόριαννη καὶ Δαδίον σωζόμενα ἐρείπια φραγκικῶν φρουρίων δεικνύουσι τὴν ποτὲ ὕπαρξιν φράγκων αὐθεντίσκων καὶ κατὰ τὰ μέρη ταῦτα. (Buchon voy. en Grèce, σελ. 280).

μεγάλων χαρῶν ἐγνώρισεν ἐν Κορίνθῳ· ἀμφότεροι δ' οἱ τυχοδιῶκται ἀπεφάσισαν ἵνα ἐνεργήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν κατάκτησιν. Πορευθέντες κατὰ τοῦ Ἄργους, μετὰ πόλεμον, κατέλαβον αὐτό. Τότε δ', ὠφεληθεὶς τῆς ἀπουσίας των, ὁ ἐν τῇ Ἀκροκορίνθῳ ἐγκεκλεισμένος τυραννίσκος Λέων Σγουρός, κατῆλθε διὰ νυκτὸς καὶ ἐν στόματι μαχαίρας διεπέρασε πάντας τοὺς ἐν τῇ πόλει Φράγκους.

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου καιροῦ ὁ Μομφεῤῥάτος ἠθέλησεν ἵν' ἀναχωρήσῃ τῆς Κορίνθου· ὁ δὲ Καμπανίτης τὸν παρεκάλεσεν ἵνα τῷ δωρήσῃ τόπους τινας τοῦ βασιλείου του. Ὁ μαρκέσιος, ὡς *εὐγενὴς καὶ ῥήγας ὁποῦ ἦτον*, ἐδωρήσατο αὐτῷ τὴν αὐθεντείαν τῶν Ἀθηνῶν, τὰς τρεῖς αὐθεντίας τῆς Εὐρίπου, καὶ τῆς Βουδονίτσης, καθὼς καὶ τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων, αἵτινες ἐξηρτῶντο τοῦ βασιλείου του, γράψας καὶ πρὸς τοὺς αὐθέντας τῶν δωρηθέντων τόπων ἵνα παρουσιασθῶσιν ἐνώπιόν του· τούτου δὲ γενομένου, ὁ Μομφεῤῥάτος τοῖς ἀνήγγειλεν ὅτι τοῦ λοιποῦ θέλουσιν εἶσθαι ὑποτελεῖς τῷ Καμπανίτῃ (1).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνου αὐτοκράτορος Βαλδουΐνου, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἐῤῥίκος ἀναλαβὼν τὰ σκῆπτρα τῆς Βυζαντινῆς τῶν Φράγκων αὐτοκρατορίας καὶ αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην γενικῆς ἁρμονίας καὶ συνασπίσεως μεταξὺ τῶν κατακτητῶν, συνεκάλεσε, κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἔαρος ἡμέρας τοῦ ἔτους **1210**, ἐπίσημον συνέλευσιν εἰς τὰς

(1) Προηγουμένως ὁ Μαρκέσιος ἔδωκε τὸ νεοσυστηθὲν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν Θηβῶν εἰς τὸν ἐκ Βουργωνίας Ὄθωνα Dela Roche· τὴν δ' Εὔβοιαν διένειμεν, ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεώς της, εἰς τρεῖς κυριαρχίας. (Χρον. Μορέως)· ὁ αὐτὸς ἔδωκεν ὡς τιμάριον εἰς τὸ Τάγμα τῶν Ναϊτῶν τὸ Ζητούνιον· ἡ δὲ παραχώρησις αὕτη ἐπεκυρώθη ἀκολούθως καὶ ὑπὸ τοῦ μαρκεσίου τῆς Βουδονίτσης Γουλιέλμου Παλαβιτζίνου (Innoc. Γ'. Ἐπις. Tom. 11, σελ. 477 ἐκδ. Baluze.) Κατὰ τὰ αὐτὰ ἔτη οἱ ἱππόται τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου κατέλαβον ἐν πρώτοις ἓν μοναστήριον τῆς ἐπισκοπῆς Γαρδικίου, ἔπειτα δὲ καὶ αὐτὴν τὴν ἐπισκοπὴν καὶ τὸ φρούριον τοῦ Γαρδικίου, δείραντες καὶ τὸν πρὸς αὐτοὺς σταλέντα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἐπίτροπον, ἀπειλοῦντες, ὅτι θέλουσι φονεύσει καὶ αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον. (idem σελ. 463).

πεδιάδας τοῦ Ῥαβενικοῦ ἢ Ῥαβάνης, κειμένης μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἀξιοῦ καὶ Στρυμόνος παρὰ τῇ Θεσσαλονίκῃ.

Ὅλοι οἱ μεγάλοι τιμαριοῦχοι τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας παρευρέθησαν ἐκεῖσε, ἔνθα ἐν πρώτοις συνεζητήθησαν τὰ πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, ἐν ὀνόματι τῆς ὁποίας ἐπεχειρίσθη ἡ κατάκτησις, ἀκολούθως τὰ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ ἐν τέλει τὰ ἀμοιβαῖα δικαιώματα, καὶ ὁ ὑπογραμμὸς τῆς διαγωγῆς ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσιν ἀπέναντι τῶν κατακτηθέντων λαῶν, πρὸς ἑδραιοτέραν τῆς κατακτήσεως θεμελίωσιν.

Ἐν τῇ συνελεύσει ἐκείνῃ μεταξὺ τῶν ἄλλων Λατίνων αὐθεντῶν καὶ ἐπισκόπων, παρευρέθησαν ὅ τε κόμης τῶν Σαλόνων Θωμᾶς Στρομογκοῦρτος, καὶ ὁ ἐν τῇ νέᾳ κομητείᾳ διορισθεὶς δυτικὸς ἐπίσκοπος, ὧν αἱ ὑπογραφαὶ φέρονται ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Λατίνου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θωμᾶ Μοροζίνη καὶ τῶν μητροπολιτῶν τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ἀττικῆς ἀφ' ἑνός, καὶ τῶν αὐθεντῶν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἀφ' ἑτέρου, —γενομένῃ πράξει περὶ προσδιορισμοῦ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κυριαρχικῶν δικαιωμάτων· πρὸς δ' ἐν τῇ ἐπικυρωτικῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πάπα Ῥώμης Ἰννοκεντίου Γ'. ὡς καὶ ἐν τῇ ἐν ἔτει **1740** τυπωθείσῃ ἐν Ῥώμῃ συλλογῇ τῶν Χρυσοβούλλων (1).

Περὶ τῆς τύχης τοῦ πρώτου τῶν Σαλόνων κόμητος Θωμᾶ Στρομογκούρτου σιωπῶσιν οἱ σύγχρονοι Φράγκοι χρονογράφοι. Τὸ δ' ἡμέτερον χρονικὸν ἀναφέρει, ὅτι Μιχαὴλ ὁ Κομνηνός, δεσπότης τῆς Ἠπείρου, συλλέξας πολυάριθμον στρατόν, ἐν ᾧ κατελέγοντο καὶ οἱ κατοικοι τοῦ Γαλαξειδίου, ἐπορεύθη κατὰ τούτου, καὶ μάχης αἱματηρᾶς γενομένης, ἐνικήθησαν οἱ Φράγκοι, ἐξ ὧν πλεῖστοι ἔπεσαν νεκροί, ἐν οἷς καὶ ὁ ἐν λόγῳ Θωμᾶς.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ὁ μαρκέσιος Βονιφάτιος Μομφεῤῥάτος

(1) Ἐπιστολαὶ Ἰννοκεντίου Γ'. ἔκδ. Baluze, tom. II, σελ. 496. — Bullar. Ampliss. Colltectio Romae 1740. Tom. III, pag. III, squ. Nº XLI.—Ducange, Histoire de Constantinople II, cap. 43.—Buchon, Nouvel. Recherches, tom. I, avant-Propos Nº XLIX.

ἐδωρήσατο εἰς τὸν ἐκ Καμπανίας ἐλθόντα τυχοδιώκτην Σαμπλίττην τὸ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου κυριαρχικὸν δικαίωμα, δοὺς αὐτῷ, ὡς ὑποτελεῖς, καὶ τὰς αὐθεντίας τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Εὐρίπου, Βουδονίτσης καὶ Σαλόνων. Ὁ *μέγας κύρης* τῶν Ἀθηνῶν Ὄθων Δελαρὸς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς τοιαύτην ὑποταγήν, παρέσυρε καὶ τοὺς αὐθέντας τῆς Εὐρίπου, Βουδονίτσης καὶ Σαλόνων, συμμερισθέντας τὰς περὶ ἀνεξαρτησίας ἰδέας του· ὅθεν οἱ ἐν λόγῳ αὐθεντίσκοι διεκήρυξαν, ὅτι τὸν πρίγκηπα τοῦ Μορέως,

Οὐκ ἐγνώριζουν τον, μόνον καὶ σύντροφόν τους·
Ἀλλ' οὐδὲ καταδέχονται ὁμάτσιο (1) νὰ τοῦ πήσουν.

Ὁ τότε πρίγκηψ τῆς Πελοποννήσου Γουλιέλμος Βιλλαρδουΐνος, διάδοχος τοῦ Καμπανίτου, ἐξῆλθεν ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιολόγου στρατοῦ κατὰ τῶν ἐν λόγῳ ἀνταρτῶν, καὶ μάχης γενομένης παρὰ τὸ ὄρος Καρύδι, ἐγγὺς τῶν Μεγάρων, νικῶνται οἱ πρῶτοι,

Καὶ ἐκέρδισεν ὁ πρίγκηπας τὸν πόλεμον ἐκεῖνον.

Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ (1258 Μ. Χ.) παρῆν ὡς σύμμαχος τοῦ αὐθέντου τῶν Ἀθηνῶν, καθ' οὗ ἰδίως ἐξεστράτευσεν ὁ Βιλλαρδουΐνος, καὶ ὁ κόμης τῶν Σαλόνων Θωμᾶς Β'.

Ὁ αὐθέντης γὰρ τοῦ Σάλονος μισὲρ Ντομᾶς ἐκεῖνος,
Οἱ τρεῖς αὐθένταις Εὔριπου, κ' ἐκεῖνος ὁ μαρκέζης
Αὐτοὶ βαστοῦσαν φλάμπουρα, ἴδιον ὁ καθένας (2).

Ἔκτοτε δὲ διετέλεσεν ἡ κομητεία τῶν Σαλόνων ἐξαρτωμένη τῆς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου, διότι μέχρι τοῦ 1310, ἔκ τινος πράξεως, ἐξ ἧς ὁ Guichenon ἀρύεται τὰς πληροφορίας του, φαίνεται διαρκοῦσα ἡ τοιαύτη ἐξάρτησις (3).

(1) Γαλ. hommage = ὑποταγή.

(2) Χρονικὸν Μορέως, Β'. ἔκδ. Buchon.

(3) Ὁ κόμης τῶν Σαλόνων ἀπήλαυε τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων, οἷα καὶ οἱ ἐν Πελοποννήσῳ βαρῶνοι, καταλεγόμενος μεταξὺ τῶν δώδεκα ὑψηλῶν τιμαριούχων πάσης τῆς ἡγεμονίας Μορέως, οἵτινες ἦσαν οἱ ἑξῆς: ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν· ὁ δοὺξ τοῦ Ἀρχιπελάγους· ὁ δοὺξ τῆς Λευκάδος· ὁ μαρκέσιος τῆς Βουδονίτσης· ὁ κόμης τῆς Κεφαλληνίας· ὁ κόμης τῶν Σαλόνων· οἱ τρίαρχοι τῆς Εὐρίπου· ὁ αὐθέντης τῆς Χαλανδρίτσας, καὶ ὁ βαρῶνος τῶν Πατρῶν.

Μετὰ τὸν Θωμᾶν Β'. περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν, ἀναφέρεται καὶ Θωμᾶς Γ'. κόμης τῶν Σαλόνων παρακολουθήσας ἐν ἔτει 1298 τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν εἰς Ἀχαΐαν (1). Ὁ Wadding εἰς τὰ *Χρονικὰ τῶν Ἐλασσόνων Ἀδελφῶν* μνείαν ποιεῖται τοῦ κόμητος τούτου διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Μοναχοί τινες Φραγκισκάνοι ἀπήλαυσαν ἐν ἔτει 1294 παρὰ τοῦ Πάπα Σελεστίνου Ε'. τῆς ἀδείας τοῦ ν' ἀποσπασθῶσι τοῦ Τάγματος καὶ γίνωσιν ἐρημῖται ἐν Ἰταλίᾳ· καταδιωχθέντες ὅμως ἐκεῖσε ἀπηνῶς ὑπὸ τοῦ τάγματός των, μετέβησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μετὰ πολλὰς δὲ περιπλανήσεις οἱ εἰρημένοι μοναχοὶ ἀπήλαυσαν ἐν ἔτει 1301 παρὰ τοῦ Θωμᾶ Γ'. κόμητος τῶν Σαλόνων μικρᾶς τινος νήσου, ἐκ τῶν ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ κειμένων, πρὸς ἐρημοβίωσιν. Καὶ ἐκεῖ ὅμως οἱ ἐν τῇ Ἑλλάδι διατρίβοντες ἀδελφοί των ἐζήτησαν ἵνα τοὺς ταράξωσι· μὴ ἐπιτυχόντες δὲ τοῦ ποθουμένου, ἀντιφρονοῦντος αὐτοῖς, ὡς φαίνεται, τοῦ Θωμᾶ, οἱ διῶκται ἀνεφέρθησαν πρὸς τὸν Πάπαν· μ' ὅλην δὲ τὴν ὑποστήριξιν, ἣν ὁ δυτικὸς ἀρχιεπίσκοπος τῶν Πατρῶν ἐδείκνυε πρὸς τοὺς δυστυχεῖς ἐρημίτας, ὁ Πάπας Βονιφάτιος Η'. ἐπεφόρτισε τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν ἵνα ἐξετάσῃ τὸ πρᾶγμα· ἐπειδὴ ὅμως καὶ οὗτος ἐκηρύχθη κατ' αὐτῶν, οἱ ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Κρισσαίου κόλπου ἐρημῖται ἐξεδιώχθησαν (2).

Περὶ τοῦ Θωμᾶ τούτου, τοῦ τρίτου κόμητος τῶν Σαλόνων, ἄλλας πληροφορίας δὲν κατέλιπον οἱ σύγχρονοι Λατίνοι χρονογράφοι. Τὸ βιβλίον τῆς Κουγκέστας ἀναφέρει τοῦτον ὡς σχετικὸν τῷ δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὡς *τὸν γουνεχέστερον τῶν ἐν Ῥωμανίᾳ αὐθεντῶν*, (le Seignor de la Sola,... le plus preudome que on sceust en Romanie) (3). Τὸ ὄνομα τοῦ Θωμᾶ τούτου ἀναφέρεται εἰς πολλὰ διπλώματα τῶν Μοντίων Ἀρχείων (4)

(1) Livre de la Conqueste.

(2) Wadding, tom. II, σελ. 647. III σελ. 2—8.

(3) L. de Conqueste, σελ. 391.

(4) Catalogue du cabinet Saint-Genois'-Archives de Mons en Hainaut.

Τούτου ἀποθανόντος πρὸ τοῦ **1310**, ἔμεινεν ἡ χήρα αὐτοῦ ὡς κόμησσα τῶν Σαλόνων, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο ἡ ληστρικὴ ἐπιδρομὴ τῶν Καταλάνων, περὶ ὧν ἀναγκαῖον ἵνα εἴπωμέν τινα σχέσιν ἐν τέλει πρὸς τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων ἔχοντα.

Κάρολος ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας θέλων ἵνα κυριεύσῃ τὴν Σικελίαν πόλεμον ἐκίνησε κατὰ τοῦ βασιλεύοντος τῆς νήσου Θεοδωρίκου, ὅστις βλέπων τὸ ἀσθενὲς τῶν δυνάμεών του, ἀπέναντι τῶν τεραστίων παρασκευῶν τοῦ ἀντιπάλου του, προσεκαλέσατο εἰς βοήθειαν πειρατήν τινα Ῥογέριον, ὅστις ἔχων στρατὸν συγκείμενον ἐκ τυχοδιωκτῶν τῆς Ἰβηρίας καὶ Γαλατίας διῆγεν ἀφόβως ληστρικὸν βίον. Ὁ Ῥογέριος οὗτος, τῇ ἐντολῇ τοῦ Θεοδωρίκου, συναθροίσας χιλίους ἱππεῖς καὶ χιλίους ναυτικοὺς συνέδραμε σπουδαίως αὐτόν, νικήσαντα τὸν Κάρολον. Μετὰ τὸ πέρας τοῦ πολέμου, καταλήξαντος εἰς τὸν αἱμοχαρῆ Σικελινὸν ἑσπερινόν, οἱ μισθοφόροι τυχοδιῶκται ἤρχισαν νὰ διαλογίζωνται περὶ τύχης βίου, *οὐ γὰρ ἦσαν αὐτοῖς οἰκίαι καὶ κτήσεις ἑστῶσαι, ἵνα τὴν ἐπάνοδον ἐπισπεύδωσιν· ἀλλ' ἄλλοθεν ἄλλος καὶ πολλοὶ πολλαχόθεν ἄσκευοι καὶ γυμνῆτες, κέρδους ἕνεκα ληστρικοῦ συνδραμόντες, πλανῆτα καὶ διαπόντιον ἔβοσκον βίον* (1). Ἐπὶ τέλους ὁ Ῥογέριος παρήγγειλε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρόνικον, ἐὰν δέχηται τὴν συμμαχίαν των εἰς τὸν κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Τούρκων πόλεμον· δεχθέντος δ' ἀσμένως τοῦ βασιλέως τὴν πρότασιν, ἀνεχώρησαν οἱ τυχοδιῶκται μισθοφόροι ἐκ Σικελίας, δισχίλιοι τὸν ἀριθμόν, ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις ὠνομάζοντο Καταλάνοι, ὡς ἕλκοντες τὸ γένος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Καταλωνίας, Ἰσπανικῆς ἐπαρχίας. Τὸν Ῥογέριον ἐλθόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος ἐποιήσατο γαμβρὸν ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀνεψιᾷ Μαρίᾳ, τιμήσας καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ *μεγάλου δουκός*. Ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Ῥογερίου,

(1) Νικηφ. Γρηγορ. Τομ. Α'. σελ. 220. ἔκδ. Βόννης.

ἦλθε καὶ ἕτερος Καταλάνος τυχοθήρας, Βερεγγάριος Ἐντένσας ὀνομαζόμενος, ὁ βασιλεὺς τὸ μὲν ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκὸς ἔδωκεν εἰς τοῦτον, τὸν δὲ Ῥογέριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος ἐτίμησε. Τοσαύτη δὲ δαπάνη χρημάτων ἐγένετο πρὸς ἐνδυμασίαν, ἀμοιβὰς καὶ σιτηρέσια, *ὥστ' ἐν βραχεῖ τὸ βασιλικὸν ἐξεκένωσε ταμεῖον*. Μεταβὰς εἰς τὴν Ἀσίαν ὁ τυχοδιώκτης ἐκεῖνος λαὸς πλείςας κακώσεις καὶ διαρπαγὰς κατὰ τῶν Χριςιανικῶν πόλεων διεπράξατο. Τὸ δ' ἐπόμενον ἔτος πεμφθέντες πρὸς ἐκδίωξιν τῶν πολιορκούντων τὴν Φιλαδέλφειαν Τούρκων, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν. Μετὰ τοῦτο ἐπέπεσαν ὡς ἅρπυιαι κατὰ τῶν πόλεων, προφασιζόμενοι, ὅτι τὴν παρὰ τοῦ βασιλικοῦ πρυτανείου ταχθεῖσαν ἐπέτειον δαπάνην καθυστεροῦντο· ἤρχισαν ὅθεν διαρπάζοντες τὰς περιουσίας τῶν ταλαιπώρων Χριστιανῶν, ἀτιμάζοντες παρθένους καὶ γυναῖκας, βασανίζοντες ἀπανθρώπους τοὺς κατοίκους πρὸς ἀποκάλυψιν ὑποτιθεμένων κεκρυμμένων θησκυρῶν, δεσμεύοντες καὶ ὑβρίζοντες ἱερεῖς καὶ γέροντας, καὶ πλείστας ὅσας ἄλλας θηριωδίας καὶ ἀνοσιουργίας διαπράττοντες.

Ἀφοῦ δ' εἶδον ὅτι ἐξηντλήθησαν τ' ἀντικείμενα τῆς ἀπληστίας των διέβησαν πρὸς τὴν Θρᾴκην, καὶ καταλαμβάνουσι τὴν Καλλίπολιν· ἐκεῖθεν ὁ Ῥογέριος μετὰ διακοσίων μετέβη παρὰ τῷ βασιλεῖ ἵν' ἀπαιτήσῃ τὴν ὑποσχεθεῖσαν αὐτοῖς ἐτήσιον πρόσοδον· παρουσιασθεὶς δὲ προσεπάθησε δι' ἀπειλῶν ν' ἀπολαύσῃ τοῦ ποθουμένου, ὅτε τινὲς τῶν βασιλικῶν σωματοφυλάκων ὀργισθέντες ἀπέσφαξαν αὐτὸν καί τινας τῶν μετ' αὐτοῦ.

Μαθόντες οἱ κατὰ τὴν Καλλίπολιν Καταλάνοι τὸν φόνον τοῦ ἀρχηγοῦ των Ῥογερίου, πρῶτον μὲν κατέσφαξαν πάντας τοὺς ἐν Καλλιπόλει Χριστιανούς, ἄνευ διακρίσεως γένους καὶ ἡλικίας· ἀκολούθως ὀχυρώσαντες τὰ τείχη διήρεσαν τὸν στρατὸν εἰς δύο μοίρας· καὶ διὰ τῶν μὲν ἐπλήρωσαν τὰς τριήρεις, ὀκτὼ ὅλας οὔσας, διορίσαντες ναύαρχον τὸν Βερεγγάριον Ἐντένσαν, ἵνα

αἰχμαλωτίζῃ πάσας τὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον πλεούσας Χριστιανικὰς ναῦς· οἱ δ' ἕτεροι ἐξῆλθον πρὸς λεηλασίαν καὶ καταστροφὴν τῆς Θράκης, κακοποιοῦντες νυχθημερὸν αὐτήν· ἀλλὰ τὸ μὲν ναυτικόν των ὀλίγον ἤκμασε, διότι δεκαὲξ καλῶς ἐξωπλισμέναι Γενουήνσιοι τριήρεις, ἅμα μαθοῦσαι τὰς πειρατικάς των πράξεις, ἦλθον κατ' αὐτῶν, οἵτινες ἀγνοοῦντες τὸν ἀριθμὸν συνεπλάκησαν· καὶ οἱ μὲν ἐγένοντο θύματα τῆς θαλάσσης καὶ τῆς μαχαίρας, ὁ δὲ ναύαρχος Βερεγγάριος ζωγρηθεὶς μετ' ἄλλων ἐπωλήθη. Τὸ ῥάπισμα τοῦτο κατέῤῥιψε τὴν ὀφρὺν τῶν Καταλάνων, οἵτινες δειλιάσαντες ἐκλείσθησαν ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ περιστοιχούμενοι ὑπὸ ποικίλων φόβων ἔπεμψαν πρεσβείαν πρὸς τοὺς ἀντιπέραν οἰκοῦντας Τούρκους, ζητοῦντες βοήθειαν· ἐκ τούτων ἦλθον πρὸς συμμαχίαν πεντακόσιοι τὸν ἀριθμόν· μετ' ὀλίγον δὲ καὶ ἕτεροι αὐτόμολοι προσῆλθον· τότε καρτερήσαντες οἱ Καταλάνοι ἤρχισαν τὰς διακοπείσας ἐπὶ τὴν Θράκην ληστρικὰς ἐκδρομάς των καὶ δηώσεις. Ὁ βασιλεὺς Μιχαήλ, διαδεχθεὶς τὸν πατέρα του Ἀνδρόνικον, ἀναλαβὼν τὰς Θρᾳκικὰς καὶ Μακεδονικὰς δυνάμεις καὶ μετ' αὐτῶν τὰς τῶν Μασσαγετῶν καὶ Τουρκοπούλων φάλαγγας ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Καταλάνων, καὶ μάχης γενομένης εἰς τὸ περὶ τοὺς Ἄπρους πεδίον, νικῶνται ἀνελπίστως τὰ Βυζαντινὰ στρατεύματα· διότι, μόλις ἀρξαμένου τοῦ πολέμου, αἱ φάλαγγες τῶν Μασσαγετῶν καὶ τῶν Τουρκοπούλων, εἴτε κατὰ προηγουμένην συνεννόησιν, ἢ διὰ τὸ πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς μῖσος ἀπεχώρησαν τοῦ πεδίου τῆς μάχης· ἡ ἀνέλπιστος αὕτη προδοσία μεγάλην ταραχὴν καὶ δειλίαν ἐνεποίησεν εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τέλους διεσπάρησαν.

Μετὰ τὴν περὶ τοὺς Ἄπρους νίκην ἐπαρθέντες οἱ Καταλάνοι κατηρήμουν ἐπὶ δύο συνεχῆ ἔτη τήν τε παράλιον καὶ μεσόγειον χώραν· ἀκολούθως, δι' ἔλλειψιν λείας, ἀπεφάσισαν ἵνα τραπῶσιν ἐπὶ τὰ πρόσω ληστεύοντες ἐπὶ ποδὸς μέχρις ὅτου εὕρωσιν ἀποχρῶσαν καὶ μόνιμον οἴκησιν· ὅθεν διαβάντες κατὰ τὰ πρὸς

θάλασσαν ὀρεινὰ μέρη τῆς Ῥοδόπης ἀφόβως ἐλαφυραγώγουν. ἦσαν δὲ τὸ ὅλον τῶν Καταλάνων ὑπὲρ τὰς πέντε χιλιάδας, καὶ δύο χιλιάδες Τουρκοπούλων. Μεσοῦντος τοῦ φθινοπώρου, εἰσέβαλον εἰς τὰς Μακεδονικὰς κώμας καὶ πλεῖστα καταστρεψάμενοι καὶ λαφυραγωγήσαντες σκηνοῦσι περὶ τὴν Κασάνδρειαν, τόπον κατάλληλον πρὸς στρατοπέδευσιν καὶ διαχείμασιν. Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ ἔαρος ἀναχωρήσαντες ἐκεῖθεν ὥρμησαν ἐπὶ τὰς Μακεδονικὰς πόλεις, ἐλπίζοντες ἵνα κυριεύσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, ἥτις *εἶχε πλοῦτον*, καὶ ἔχοντες αὐτὴν εὐκόλως ἐνόμιζον ἵνα γίνωσι δεσπόται τῆς ἄλλης Μακεδονίας.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς κακὰ προοιωνιζόμενος κτίζει τὸ περὶ τὴν Χριστούπολιν μακρὸν τεῖχος ἀπὸ τῆς θαλάσσης μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τοῦ παρακειμένου ὄρους, καὶ στέλλει στρατηγοὺς ἐμπείρους ἵνα στρατολογήσωσι καὶ ἐφοδιάσωσι διὰ τῶν ἀναγκαίων τὰς ἐπισημοτέρας Μακεδονικὰς πόλεις. Τὸ ἐπελθὸν ἔαρ ὁ πλανήτης τῶν Καταλάνων στρατὸς ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς Κασανδρείας· καὶ οἱ μὲν διηυθύνθησαν μέχρι τῶν πέριξ τῆς Θεσσαλονίκης προαστείων, οἱ δὲ πρὸς λείαν ἐτράπησαν· ἐπειδὴ δ' εὗρον ὅλην τὴν χώραν ἔρημον κατοίκων καὶ τὰς πόλεις καλῶς ὠχυρωμένας, ἀπεφάσισαν ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς Θράκην, διότι ἐνταῦθα ἔλειπον τὰ πρὸς τροφὴν οὐ μόνον αὐτῶν καὶ τῶν ἵππων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὀκτακισχιλίων αἰχμαλώτων· ἐνῷ δὲ ταῦτα διενοοῦντο, παρ' ἐλπίδα μανθάνουσιν ὅτι ἡ πρὸς τὴν Θράκην ὁδὸς ἦν κεκλεισμένη, διὰ τοῦ πρὸ μικροῦ ἐγερθέντος περὶ τὴν Χριστούπολιν μακροῦ τείχους. Τὸ ἄκουσμα τοῦτο μεγίστην ἀθυμίαν καὶ ἀπελπισίαν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς Καταλάνους, οἵτινες πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λιμοῦ, καὶ φοβούμενοι μὴ οἱ ὅμοροι τῇ Μακεδονίᾳ λαοὶ συνασπισθέντες ἐπιπέσωσι κατ' αὐτῶν, ἀπεφάσισαν ἵνα ταχέως πορευθῶσι πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, χώραν ἄφθονα φέρουσαν τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια· καὶ ἢ καταλαμβάνοντες μίαν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος ἐνοικίσωσιν ἀπαλαττόμενοι τοῦ πλάνητος βίου, ἢ τὸ παράπαν φθάσαντες εἰς παραθαλάσ-

σιόν τι ἀποπλεύσωσι διὰ τὰς πατρίδας των. Ταῦτα διαλογισάμενοι ἀναχωροῦσιν ἐκεῖθεν καὶ ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἦλθον εἰς τὰ Θεσσαλικὰ ὄρη, τὸν Ὄλυμπον, Ὄσσαν καὶ Πήλιον, καὶ παρὰ ταῦτα στρατοπεδεύσαντες ἐπόρθουν καὶ ἐλήϊζευον τὴν χώραν (1).

(1) Θεόδουλος ὁ Μάγιςρος σύγχρονος τῇ ληστρικῇ τῶν Καταλάνων ἐπιδρομῇ, ζωηρότατα ἐξεικονίζει, ἐν τῇ πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα Ἰωσὴφ ἐπιςολῇ, τὰς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν Ἱσπανῶν διαπραχθείσας ὠμότητας, τὰς ὁποίας ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ μαρτυρολογίου παραβάλλουσα πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν Γότθων καὶ Οὕνων, θέλει κηρύξει ἀπανθρωποτέρας, πρὸς αἰώνιον αἶσχος τοῦ καθολικισμοῦ, ὅστις ὁσάκις ἠδυνήθη ἵνα ἐπιθέσῃ τὸν πόδα ἐπὶ τῆς κλασικῆς γῆς τῆς σχισματικῆς Ἑλλάδος, διεπράξατο ἀνοσιουργήματα, ἀφ᾽ ὧν ἤθελεν ἀποστρέψει τὸ πρόσωπον ὁ Βάνδαλος καὶ ὁ Τοῦρκος! Παραθέτομεν περικοπὰς τοῦ ἐν λόγῳ Βυζαντινοῦ ῥήτορος.

« Οὐδὲν γὰρ ἐῶσιν (οἱ Καταλᾶνοι) ἀπείρατον τῆς ἐπιδρομῆς, ἐλαύνοντες πάντα κατάκρας τὸν τῇδε χῶρον, οὐκ ὄρος, οὐ πεδίον, οὐ φάραγγας, οὐ κρημνούς, οὐ ῥαχίαν, οὐ λεωφόρους, οὐχ ὑπωρείας, οὐ νάπας, οὐ λόφους, οὐ χαράδρας, οὐκ ἄντρα, οὐ λειμῶνας, οὐκ ἀρούρας, οὐκ ἄλση. Πάντα οἴχεται, πάντα ἐλήλαται· πάντα μεστὰ νεκρῶν καὶ πτωμάτων, καὶ φόνου μυρίου καὶ θαυμαστῆς τινος καὶ φρικώδους διὰ πάντων σφαγῆς· οἱ δὲ τῶν αἱμάτων ῥύακες, ἀντ᾽ ἄλλου τινὸς ῥοθίου φερόμενοι πανταχόσε, λιμνάζουσι μὲν ἐν τοῖς κοίλοις, ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ ποταμοῖς συνιόντες, καὶ βάπτοντες αὐτῶν κατάκρας τὸ ῥεῖθρον, συνεκβάλλουσιν οἴμοι! πρὸς τὴν θάλατταν, ἀνθρώπους ἄγοντες ἰχθῦσι βοράν, τοὺς μὲν ἡμιθνῆτας, τοὺς δ᾽ ἐκ πολλοῦ τεθνεῶτας· τοὺς δὲ διαδιαπεπραγμένους καθάπαξ, τοὺς δὲ μόλις αἰσθανομένους ἃ πάσχουσιν· οὕτω δεινὸν θέαμα τοῖς ὁρῶσι καὶ ἀηδίαν κακῶν, ὥστ᾽

οὐδεὶς ἂν ὅστις καὶ φίλος τλαίη βλέπων,

κατὰ τὴν τραγῳδίαν· τῷ μὲν ἐγκάτων ἀπόντων, τῷ δὲ κεφαλῆς, ἑτέρῳ χειρῶν, ἄλλῳ ποδῶν, ἔστι δ᾽ οἷς καὶ τούτων ἁπάντων.

» Ὅθεν ὁρμῇ μαινομένῃ χωροῦσιν ἑκασταχόσε, μηδενὸς ἀνταίροντος, ἀλλ᾽ ὥσπερ ὑπὲρ ἐκπλήξεως πάντων πρὸς μόνην ἐξισταμένων τὴν ἀκοήν, δῃοῦντες, πορθοῦντες, τέμνοντες, κάοντες, ληϊζόμενοι, ἀνθρώπους τοὺς μὲν δουλαγωγοῦντες, τοὺς δὲ σφάττοντες, νεκρῶν κολωνοὺς ἱστάντες.

» . . Ἀπειλοῦσι πορθήσεις καὶ κατασκαφὰς γῆς καὶ πόλεων ἀνασπάσεις ἐκ βάθρων, καὶ τῶν ἐνοικούντων ὄλεθρον, καὶ δάκρυα καὶ σφαγὰς καὶ αἷμα, καὶ φόνον, καὶ αἰχμαλώτους μυρίους, καὶ τραύματα τῶν ἀνθισταμένων, καὶ ἀπολωλότας ὑπὲρ τὸ πλῆθος, καὶ ἀγωγὴν σκυλευμάτων, καὶ καρπῶν ἁπάντων φθοράν, καὶ νεῶν, καὶ οἴκων, καὶ λιμένων καὶ τάφων, καὶ στοῶν καὶ θεάτρων, καὶ πανθ᾽ ὁμοῦ τὰ φρικώδη. » Βλ. Boissonade, *Anecdota Graeca*, tom. II, σελ. 219—22.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ μετὰ τῶν Καταλάνων ἐκστρατεύοντες Τοῦρκοι ἐστασίασαν κατὰ τούτων, μὴ θέλοντες ἵνα τοὺς παρακολουθήσωσι κατὰ τὴν κινδυνώδη συνέχειαν τοῦ πλάνητος καὶ ληστρικοῦ αὐτῶν βίου· διανείμαντες ὅθεν κατ' ἀναλογίαν τὰ λάφυρα καὶ τοὺς αἰχμαλώτους ἀπεχωρίσθησαν· οἱ δὲ Καταλάνοι μείναντες μόνοι διεχείμασαν πρὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Ὄσσης.*

Ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, διῆλθον τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων τούτων καὶ τὰ μεταξὺ Τέμπη, καὶ πρὸ τοῦ θέρους εἰσέβαλον εἰς τὰ Θεσσαλικὰ πεδία, ἔνθα εὑρόντες γῆν ἀγαθὴν καὶ εὔφορον διῆλθον ὅλον τὸ ἔτος δῃοῦντες καὶ διαφθείροντες. Ἐπειδὴ ὁ τότε διοικῶν τὴν Θεσσαλίαν Ἰωάννης ὁ δεσπότης ἦτο νέος τὴν ἡλικίαν καὶ ἄπειρος πρὸς κυβέρνησιν, συγχρόνως δ' ἐτήκετο ὑπὸ μακρᾶς νόσου, πλημμελῶς εἶχον τὰ ἐκεῖσε, καὶ διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς εἰσβολῆς καὶ τὸ ἀβέβαιον τοῦ ἀποβησομένου. Ἐνῷ δὲ τὰ κατὰ τὸν δεσπότην οὕτως εἶχον, καὶ οἱ Καταλάνοι, δίκην φλογός, ἐπέδραμον καὶ ἐνέμοντο τὴν χώραν, οἱ προὔχοντες ἀπεφάσισαν ἵνα διὰ χρημάτων καὶ δωρεῶν ἀποπέμψωσιν αὐτοὺς ἐκ τῆς πατρίδος των, παριστῶντες ὡς χώρας εὐδαίμονας καὶ πλουσιωτάτας τὴν Ἀττικὴν καὶ Βοιωτίαν καὶ προτρέποντες αὐτοὺς πρὸς κατάκτησιν, ὑποσχόμενοι ἅμα συμμαχίαν καὶ φιλίαν διὰ βίου.

Οἱ Καταλάνοι μὴ θέλοντες ἵν' ἀναδεχθῶσι μεγάλους κινδύνους πρὸς ἀπόλαυσιν ἀβεβαίων κτήσεων ἐδέχθησαν προθύμως τὰς προτάσεις τῶν Θεσσαλῶν· καὶ ἐπελθόντος τοῦ ἔαρος, λαμβάνουσι τὰ ὑποσχεθέντα χρήματα καὶ τοὺς ὁδηγούς, καὶ ἀφέντες τὴν Θεσσαλίαν διαβαίνουσι τὰς Θερμοπύλας καὶ στρατοπεδεύουσι περὶ τὴν Λοκρίδα καὶ τὸν Κηφισσὸν ποταμόν.

Μαθὼν τὴν ληστρικὴν ταύτην ἔφοδον ὁ τότε ἄρχων τῶν

* Ὁ αὐτὸς Μάγιστρος διηγεῖται, ὅτι ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπολέμησεν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν Καταλάνων ὁ στρατηγὸς Χανδρηνός· περὶ τοῦ πολέμου τούτου ἀναφέρει τὸ ἡμέτερον Χρονικόν, καὶ ἐν οἰκείῳ τόπῳ λαλήσωμεν.

Ἀθηνῶν καὶ τῶν Θηβῶν Γωτιέρος Βρυένιος, παρεσκευάζετο πρὸς ἀντίκρουσιν, ἀρνηθεὶς τοῖς Καταλάνοις τὴν αἰτηθεῖσαν διὰ τοῦ κράτους του ἐλευθέραν δίοδον. Ἐνῷ δὲ συνήθροιζε τὰς δυνάμεις του ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου καὶ χειμῶνος μέχρι τοῦ ἔαρος, παρεσκευάζοντο καὶ οἱ Καταλάνοι ὡς *ἢ τεθνηξόμενοι τῷ πολέμῳ, ἢ ζήσοντες εὐκλεῶς*· ἀποτελοῦντες στρατὸν συγκείμενον ἐξ ἱππέων τρισχιλίων καὶ πεντακοσίων, πεζῶν δὲ τετρακισχιλίων, ἐν ᾧ συγκατελέγησαν καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν αἰχμαλώτων ἐπιτήδειοι τοξόται, διέβησαν κατὰ τὸ ἐπελθὸν ἔαρ τὸν ποταμὸν Κηφισσὸν καὶ περὶ τὴν Βοιωτίαν στρατοπεδεύσαντες παρέμενον τὴν συγκρότησιν τοῦ πολέμου. Παρευθὺς δὲ γεωργοῦσι τὴν γῆν, ἐν ᾗ ἐνόμιζον ὅτι ἡ μάχη δοθήσεται· ἔπειτα περιταφρεύσαντες καὶ διώρυχας ἀνοίξαντες ἐπότισαν ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὅλον τὸ γεωργηθὲν τόσον ἀφθόνως, ὥστε ἐλίμναζε καὶ καθίστη ἀδύνατον τὴν διάβασιν τοῦ ἱππικοῦ· ἐπὶ τοῦ βορβοροποιηθέντος πεδίου ἐφύτευσαν χλόην πυκνήν· πᾶς δὲ βλέπων τοῦτο ἐξελάμβανεν ὡς ἐφορώτατον χῶρον.

Μεσοῦντος δὲ τοῦ ἔαρος, ἐνεφανίσθη καὶ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν ἐπὶ κεφαλῆς ἑξακισχιλίων καὶ τετρακοσίων ἱππέων, καὶ ὀκτακισχιλίων πεζῶν, συγκεκροτημένων ἐκ Θηβαίων, Ἀθηναίων, Πλαταιέων Λοκρῶν, Φωκέων καὶ Μεγαρέων (1).

Ἰδὼν τὸ πεδίον ἐκ χλόης ἐστρωμένον, καὶ οὐδὲν τῶν συμβαινόντων ἐννοήσας, ὁ ἀκάθεκτος δοὺξ βοῶν καὶ διατάττων ὥρμησε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἱππέων κατὰ τῶν πολεμίων, ἀκινήτων ἱσταμένων καὶ προσδοκώντων τὴν ἐκείνου ἔφοδον. Ἀλλὰ τὸ ἱππικόν, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸ μέσον τοῦ πεδίου, ἄχρηστον κατέστη· διότι οἱ πόδες τῶν ἵππων βυθισθέντες εἰς τὴν ὑγρανθεῖσαν γῆν δὲν ἠδύναντο ἵν' ἀποσπασθῶσι καὶ προχωρήσωσι· καὶ οἱ μὲν μετὰ τῶν ἱππέων ἐκυλίοντο κατὰ τοῦ πηλοῦ, οἱ δὲ ἀφηνιάσαντες καὶ τοὺς ἀναβάτας κρημνίσαντες περιεπλανῶντο

(1) Ὁ Καταλάνος Ramon Muntaner, λέγει, ὅτι ὁ στρατὸς τοῦ δουκὸς συνέκειτο ἐξ ὀκτακοσίων ἱππέων καὶ 24,000 πεζῶν.

ἐπὶ τοῦ πεδίου μετὰ κόπου ἀποσπῶντες τοὺς ἀπαύστως προσκολλωμένους πόδας των· καὶ ἄλλοι καταδυθισθέντες εἰς τὸν βόρβορον δὲν ἠδύναντο ἵνα κινηθῶσιν, οἱ δ' ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ὡμοίαζον πρὸς ἀνδριάντας.

Οἱ Καταλάνοι βλέποντες τὴν πλήρη ἐπιτυχίαν τοῦ στρατηγήματος, μετὰ θάρους ἐπέπεσαν κατὰ τῶν πολεμίων, τοὺς ὁποίους κυκλώσαντες κατέσφαξαν ἅπαντας· ἱππεύσαντες δ' ἐπὶ τῶν ἵππων τῶν φονευθέντων ἐδίωξαν κατόπιν τοὺς φεύγοντας μέχρι Θηβῶν καὶ Ἀθηνῶν (1).

Οἱ Καταλάνοι νικήσαντες τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῶν συμμάχων του ἀπεφάσισαν ἵνα ὁριστικῶς διαμείνωσι κατὰ τὰ μέρη ταῦτα· καὶ καταλαβόντες τὰς Θήβας, Ἀθήνας καὶ ἄλλας πόλεις ἐνυμφεύθησαν τὰς γυναῖκας τῶν ἐν τῷ πολέμῳ φονευθέντων Φράγκων· ἔκτοτε δὲ συνεκρότησαν τὴν *Μεγάλην Μοῖραν* (La Grande Compagnie) ἥτις τόσας ταραχὰς ἐπροξένησε. (2).

Στερούμενοι ἀνδρῶν ὁμοφύλων, ὑπολήψεως καὶ γένους, ἠπόρουν πρὸς τίνα ν' ἀναθέσωσι τὴν ἀρχηγίαν. Ὁ ὑπ' αὐτῶν αἰχμαλωτισθεὶς Βονιφάτιος Βερώνιος, τρίαρχος τῆς Εὐβοίας, καὶ

(1) Νικηφ. Γρηγ. Βιβλ. VII.—Γεωρ. Παχυμ. II.—Φραντζῆ Χρον.—Gibbon, Histoire de la Décadence del'Empire Romaine—Le Beau, Historie de Bas-Empire.—Espedicion de los Catalanos y Aragonenses contra Turcos y Griegos, por don Francisco de Moncada, conte de Osona.—Ramon de Muntaner, édit Buchon.—Χρονικὸν Μορέως.—Καντακουζηνοῦ, ἱστορία Βυζαντ.—Buchon, Lettre sur les armures trouvées à Chalcis, Athènes, 1841.—Ὁ χρονογράφος Ῥαμὼν Μουντάνερ, χρηματίσας ἀρχηγὸς τῆς ἐν λόγῳ Καταλανικῆς ἐπιδρομῆς, παραμορφόνει τόσον ἀθλίως τὰ γεγονότα, ὥστε ἀποῤῥιπτέαι καθίστανται αἱ ἐνιαχοῦ σπουδαῖαι λεπτομέρειαι τοῦ Χρονικοῦ του.

(2) Οἱ τοὺς Καταλάνους ἀκολουθοῦντες ἕτεροι λησταὶ καὶ τυχοθῆραι, ὡς Τοῦρκοι καὶ Τουρκόπουλοι, βλέποντες, ὅτι ἐκεῖνοι διὰ παντὸς κατεστάθησαν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν, ἀπεχώρησαν καὶ ἐπανέστρεψαν εἰς Καλλίπολιν, ἔνθα ἐζήτησαν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος πλοῖα ἵνα μεταβῶσιν εἰς Ἀσίαν· ὁ Αὐτοκράτωρ ἔπεμψεν αὐτοῖς δέκα γαλέρας τῶν Γενουηνσίων, οἵτινες τοὺς κατέπεισαν ἵν' ἀποθέσωσι τὰ ὅπλα ἐπὶ μιᾶς λέμβου, καὶ ἐπιτεθέντες κατ' αὐτῶν ἐφόνευσαν ἓν μέρος, τοὺς δ' ἐπιλοίπους αἰχμαλωτίσαντες ἔπεμψαν εἰς Ἰταλίαν.

σύμμαχος τῶν Βενετῶν ἠδύνατο ἵνα τοὺς ὑπερασπισθῇ ἐν τῇ ξένῃ ἐκείνῃ γῇ, μέχρις ὅτου παγιώσωσι τὴν ἐπὶ τῶν κατακτηθέντων τόπων ἀρχήν των. Ὁ Βονιφάτιος ὅμως τοῖς προέτεινε συνθήκας, ἃς δὲν ἐδέχθησαν· ἐπομένως ἀνέθηκαν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν Ῥογέριον Δελάουρον (Deslaur) ἱππότην τοῦ Ῥουσιλλών, ὅστις ὁμοίως συμμαχῶν τῷ δουκὶ ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Καταλάνων κατὰ τὴν ἐν Κηφισσῷ μάχην. Ὁ Ῥογήριος παρεδέχθη τὴν πρότασιν, (1310 Μ. Χ.) νυμφευθεὶς ἅμα τὴν χήραν τοῦ κόμητος τῶν Σαλόνων Θωμᾶ Γ΄. φονευθέντος, ὡς φαίνεται, μετὰ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Γωτιέρου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ὡς ἀνωτέρω μάχῃ, καὶ καταληφθείσης τῆς κομητείας ὑπὸ τῶν νικητῶν (1).

Οἱ Καταλάνοι καταλαβόντες τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν τόσον ἐν τούτῳ ἰσχυροποιήθησαν, ὥστε διὰ συνεχῶν ἐπιδρομῶν ἐπὶ τῶν ὁμόρων χωρῶν, κατέστησαν πλούσιοι καὶ δυνατοί, ἐκτείναντες τὰ ὅρια τοῦ κράτους αὐτῶν πρὸς τὴν Βλαχίαν, συστήσαντες καὶ τὸ Φραγκικὸν δουκάτον τῶν Νέων Πατρῶν (Ὑπάτης), μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Δούκα Β΄. τοῦ ἐπιλεγομένου δουκὸς τῶν Νεοπατρῶν καὶ τῆς Βλαχίας. Κατέστησαν ἔτι κύριοι ἀπὸ τῆς Λοκρίδος καὶ τοῦ Λοιδορικίου (Lodorichi) μέχρι τῶν Φαρσάλων καὶ τοῦ Δομοκοῦ, παραχωρήσαντες καὶ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸν Γύδωνα Δελφίνον, βαρῶνον τοῦ Μοντωβάν. Συνεμάχησαν ὁμοίως καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν, νυμφευθέντος ἑνὸς τῶν στρατηγῶν αὐτῶν τὴν θυγατέρα Μελησσινοῦ τινος, αὐθέντου τῶν Δελφῶν (Καστρίου) καὶ τῆς Λυκωρείας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐκλεχθέντος διοικητοῦ αὐτῶν Ῥογηρίου Δελαούρου, τοῦ καὶ κόμητος τῶν Σαλόνων, οἱ Καταλάνοι ἐστερημένοι καλοῦ καὶ νοήμονος ἀρχηγοῦ, καὶ φοβούμενοι μήπως ἡ φιλοδοξία ἐπιφέρῃ τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαίρεσιν, ἀπεφά-

(1) Muntaner cap 240.—Wadding, 1301, N° 1. 1302, N° 7.—Ducange Hist. de Constantinople lib. VIII.

σισαν ἵνα τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ αὐθεντίαν τοῦ Φριδερίκου βασιλέως τῆς Σικελίας, πρὸς ὃν ἔστειλαν πρεσβείαν ἐν ἔτει 1326. Ὁ βασιλεὺς τοῖς προσέφερε διοικητὴν τὸν Δὸν Μαμφρέδον τὸν Ἀῤῥαγώνιον, δευτερότοκον υἱὸν αὐτοῦ, πρὸς ὃν οἱ πρέσβεις τῶν Καταλάνων ὤμοσαν παραχρῆμα τὸν ὅρκον τῆς πίστεως, ἐν ὀνόματι πάσης τῆς ἀδελφότητος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Μαμφρέδος ἦτο πολὺ νέος, ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο τὸν Βεραγγέριον Ἐστανιόλ, ἄνδρα γενναιόψυχον καὶ σπανίας φρονήσεως, ἵνα κυβερνᾷ ἐν ὀνόματι τοῦ *ἰνφάντου*, μέχρι τῆς ἐνηλικιότητος αὐτοῦ. Ὁ Ἐστανιὸλ ἀνεχώρησε μετὰ τῶν πρεσβευτῶν, καὶ ὑπεδέχθη ὑπὸ τῶν ἐν Ἀθήναις Καταλάνων μετὰ χαρᾶς· ἵνα δὲ ἐξαλείψῃ τὰς μεταξύ των ἀναφυομένας ἔριδας μετεχειρίσθη αὐτοὺς εἰς διαφόρους πολέμους κατὰ ὁμόρων αὐθεντῶν, ἐξασκῶν διηνεκῶς τὸ ἐμπόλεμον τοῦ τυχοδιώκτου ἐκείνου λαοῦ.

Ἀφοῦ δὲ καὶ οὗτος ἀπεβίωσεν, οἱ Καταλάνοι ἐπρεσβεύσαντο παρὰ τῷ βασιλεῖ τῆς Σικελίας παρακαλοῦντες ἵν' ἀναπληρώσῃ δι' ἑτέρου τὸν ἀποθανόντα. Ὁ Φρεδερίκος μετεκαλέσατο τὸν παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀῤῥαγωνίας υἱόν του Ἀλφόνσον Φαδρῖγγον, τὸν ὁποῖον συγγραφεῖς τινες ἰσχυρίζονται ὡς νόθον. Ἐλθόντα, ἔστειλεν ὁ πατὴρ εἰς Ἀθήνας ἵνα κυβερνήσῃ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἔτι ἀνήλικος Μαμφρέδου. Ὁ Ἀλφόνσος μεταβὰς διῴκησε καλῶς τούτους· ἀποθανόντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ Μαμφρέδου, ἐπιδόξου διοικητοῦ τῶν ἐν Ἑλλάδι Καταλανικῶν κτήσεων, ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας διώρισε τὸν Ἀλφόνσον, ὁριστικὸν διοικητὴν τῶν Καταλάνων, οἵτινες ἔκτοτε τὸν ἀπεκάλεσαν *δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Νέων Πατρῶν*, ὁρκισθέντες αὐτῷ ὑποταγήν. Ὁ Ἀλφόνσος ἐνυμφεύθη τὴν Μαρούλλην, μονογενῆ θυγατέρα καὶ κληρονόμον τοῦ Βονιφατίου Βερωνίου, αὐθέντου τῆς Εὐβοίας κατέχοντος καὶ δεκατρία φρούρια ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ὁ Λουδοβῖκος Φαδρῖγγος, κόμης τῶν Σαλόνων, περὶ οὗ κατωτέρω.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ῥογηρίου Δελαούρου, τοῦ συζύγου τῆς

χήρας τοῦ τελευταίου Φράγκου τῶν Σαλόνων κόμητος, ἔλαβε τὴν κομητείαν ὁ Πέτρος, ἀφορισθεὶς· ἐν ἔτει 1335, ἐπιταγῇ τοῦ Πάπα Βενεδίκτου ΙΒʹ. διὰ τὴν ἑξῆς αἰτίαν. Ὁ Γωλτιέρος κόμης Βρυέννιος, υἱὸς τοῦ ὑπὸ τῶν Καταλάνων φονευθέντος ἐν τῇ παρὰ τὸν Κηφισσὸν μάχῃ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, διετήρησε τὰς ἐπὶ τοῦ δουκάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ κληρονομικὰς ἀξιώσεις, καὶ πολλάκις προσεπάθησεν ἵν' ἀνακτήσῃ τὴν ἀρχήν, εἴτε διὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ Πάπα, μεταχειριζομένου ἀπειλὰς καὶ ἀφορισμοὺς κατὰ τῶν Καταλάνων ἵνα τοὺς ὑποχρεώσῃ καὶ ἀπομακρυνθῶσιν, ἢ διὰ τῆς ἀῤῥωγῆς τῶν ὁμόρων ἡγεμόνων. Νηπιόθεν ἀνετράφη παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ Ῥοβέρτου, βασιλέως τῆς Σικελίας, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς μητρός του Ἰωάννας Σατιλλών. Ὁ Κάρολος τῆς Σικελίας, δοὺξ τῆς Καλαβρίας τὸν ἔστειλεν ἐν ἔτει 1336 ἵνα παραλάβῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Φλωρεντίας. Ἐκυβέρνησε τοὺς λαοὺς ἐκείνους μετὰ πολλῆς μετριότητος καὶ ἀγαθῆς συμπεριφορᾶς. Ἦν, κατὰ τὸν Βιλλάνην, ἀνὴρ σοφός, ὡραίου ἀναστήματος καὶ εὐχαρίστου φυσιογνωμίας. Ὁ βασιλεὺς Ῥοβέρτος τὸν μετεχειρίσθη, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος μετὰ τοῦ Ἰωάννου πρίγκηπος τοῦ Μορέως, πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ Λουδοβίκου τῆς Βαυαρίας.

Μετὰ δὲ τοῦτο ὁ Γωτιέρος προσεπάθησε καὶ πάλιν ἵν' ἀνακτήσῃ τὸ ὑπὸ τῶν Καταλάνων σφετερισθὲν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν· ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΒʹ. ἵνα εὐνοήσῃ τοὺς σκοπούς του ἐπεφόρτισε τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοὺς ἀρχιεπισκόπους τῶν Πατρῶν καὶ Ὀτράντου ἵν' ἀφορίσωσι τοὺς Καταλάνους σφετεριζομένους τὰς γαίας τοῦ δουκός, ἐὰν ἐντὸς ἓξ μηνῶν δὲν τὰς παρέδιδον· καὶ μετ' ὀλίγον δι' ἑτέρου χρυσοβούλλου ὑπεχρέωσε τοὺς ἀρχιεπισκόπους Κορίνθου, Πατρῶν καὶ Ὀτράντου ἵνα ἐνεργήσωσι κατὰ τῶν Καταλάνων σταυροφορίαν, ὑποσχομένου καὶ τοῦ Γωλτιέρου τὴν πρὸς τοῦτο συνδρομήν του. Συνεπείᾳ τῶν διαταγῶν τοῦ Πάπα ὁ Γουλιέλμος, ἀρχιεπίσκοπος τῶν Πατρῶν, μετὰ παρέλευσιν τῆς ὑπὸ τοῦ ποντίφηκος ταχθεί-

σας προθεσμίας, καὶ μετ᾽ ἀκάρπους νουθεσίας, ἀφώρισε τοὺς κατέχοντας τὸ δουκάτων τῶν Ἀθηνῶν Καταλάνους· τὸ δ᾽ ἐπιτίμιον ἀνεγνώσθη ἐν Πάτραις δημοσίως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν ἐπισήμων λαϊκῶν καὶ κληρικῶν. Τέλος ὁ δοὺξ Γωλτιέρος ἐπεβιβάσθη περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου τοῦ 1331 ἐν τῷ λιμένι τοῦ Βρεντησίου μετ᾽ ὀκτακοσίων Γάλλων ἱπποτῶν καὶ πεντακοσίων Τοσκανῶν πεζῶν, πρὸς οὓς ἡνώθησαν καὶ πολλοὶ στρατιῶται τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως, ἀποτελοῦντες τὸ ἐλαφρὸν τοῦ στρατοῦ σῶμα. Ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἤπειρον κατέλαβε τὰς περὶ τὴν Ἄρταν χώρας τῶν Καταλάνων, οἵτινες περιωρίσθησαν ἵνα τὸν ἀποστερήσωσι τῶν τροφίμων· ὥστε ὁ δοὺξ μὴ δυνάμενος ἵνα παραμένῃ, ἠναγκάσθη ἵνα ἐπιστρέψῃ εἰς Ἰταλίαν μετὰ τοῦ ἀποδεκατισθέντος στρατεύματός του, ἀφοῦ μάτην κατεδαπάνησε μεγάλας χρηματικὰς ποσότητας πρὸς τοιοῦτον ἐξοπλισμόν.

Ἡ ἀποτυχία αὕτη δὲν τὸν ἀπέτρεψε τῆς ἐλπίδος περὶ ἀνακτήσεως τῆς πατρικῆς του κληρονομίας· ὅθεν ἐν ἔτει 1335 παρεκάλεσε τὸν Πάπαν Ἰωάννην ΚΒ΄. ἵνα κεραυνοβολήσῃ δι᾽ ἀφορισμῶν οὐ μόνον τοὺς ἅρπαγας τοῦ δουκάτου, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς βοηθοῦντας ἢ συγκοινωνοῦντας αὐτοῖς· οὗτος δὲ διέταξε, τὴν 12 Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν Γουλιέλμον ἵν᾽ ἀφορίσῃ τοὺς σφετεριζομένους τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν· ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος δημοσίᾳ ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ ἀφώρισε τὴν 29 Δεκεμβρίου 1335, μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγιστάνων Καταλάνων, καὶ τὸν Πέτρον αὐθέντην τῶν Σαλόνων, (Dom Petrum Dominum Salone) (1).

(1) Ducange Histoire de Constantinople. — Hopf, Carystos. — Idem, De Fontibus Histor. ducat. Athenien. Appendix No 2. Καὶ μετὰ τὸν ἀφορισμὸν τοῦτον ἐξηκολούθουν οἱ Πάπαι ἵνα γράφωσι καὶ προτρέπωσι τοὺς Καταλάνους, ἵνα ἐγκαταλείψωσι τὰς σφετερισθείσας χώρας τοῦ Γωλτιέρου, ὅστις ἐφονεύθη ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Πουατιὲ (ἐν ἔτει 1335) μαχόμενος ὑπὲρ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἰωάννου.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φριδερίκος Γ'. παρεχώρησε μετ' ἄλλων χωρῶν τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν, τὴν αὐθεντίαν τῶν Σαλόνων καὶ Ζητουνίου κλπ. εἰς τὸν ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρὸν αὐτοῦ Πέτρον Δ'. βασιλέα τῆς Ἀῤῥαγῶνος, ἵνα ἑλκύσῃ πρὸς συμμαχίαν. Ἀλλὰ τῆς δωρεᾶς μὴ πραγματοποιηθείσης, ἐγκατέλιπε διὰ διαθήκης (ἐν ἔτει 1377) τὰς χώρας ταύτας εἰς τὴν μονογενῆ θυγατέρα του Μαρίαν νυμφευθεῖσαν Μαρτίνον τὸν Ἀῤῥαγώνιον, βασιλέα τῆς Σικελίας. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀῤῥαγωνίου βασιλέως στελλόμενος τοπάρχης διῴκει τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Νέων Πατρῶν, διορίζων καὶ τοὺς εἰς Σάλονα, Ζητούνιον, Βουδονίτσαν, Λοιδορίκιον κλπ. αὐθέντας.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλφόνσου Φαδρίγγου, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβίκος Φαδρίγγος ἔλαβε τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων. Ὁ Λουδοβίκος οὗτος ἐνυμφεύθη τὴν Ἑλένην Καντακουζηνήν, ἐξ ἧς ἐγέννησε μίαν θυγατέρα, τὴν πολυτλήμονα Μαρίαν. Τοῦτον ὁ Χαλκοκονδύλης Δελουὴ καλῶν, λέγει, ὅτι κατήγετο ἐκ τῶν Ταῤῥακωνησίων βασιλέων, καὶ ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον κατέλαβε τὴν Ἀττικήν, Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὰς Πάτρας (1). Οὐ μόνον δὲ τῶν Σαλόνων ἦρχεν ἀλλὰ καὶ τῶν Δελφῶν καὶ πάσης τῆς ἔνθεν Ναυπάκτου Λοκρίδος καὶ Φωκίδος, προσαγορευόμενος καὶ ἡγεμὼν ἢ δοὺξ τῶν Δελφῶν (2).

Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου τούτου κόμητος τῶν Σαλόνων ἐπικρατοῦσι δύο γνῶμαι ἀντίκρυς ὅλως ἀντίθετοι. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, λέγει, ὅτι κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1397 γενομένην ἅλωσιν τῶν Σαλόνων ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Βαϊαζήτου Α'. εἶχεν ἀποθάνει Λουδοβίκος ὁ τῶν Σαλόνων κόμης, καὶ τὴν κομητείαν ἐκυβέρνα ἡ χήρα αὐτοῦ Ἑλένη. Τὸ δὲ ἡμέτερον Χρο-

(1) Αἱ κατακτήσεις ὅμως αὗται ἀποδοθήτωσαν εἰς τὸν πατέρα τοῦ Λουδοβίκου, Ἀλφόνσον.

Ὁ Λουδοβῖκος ἀναφέρεται ὡς ὁ ἐπισημότατος τῶν καθ' Ἑλλάδα Ἱσπανῶν μεγιστάνων. « Y los principales barones eran Don Luis Fadrique de Aragon, conde de la Sola. (Zurita, Annales de la Corona de Aragon, tom II).

(2) Χαλκ. Τουρ. Ἱστορ. Paris 1650, βιβλ. Β'. σελ. 35 κ' ἐπ.

νικὸν ὅλως ἀντίθετα πρὸς τὰ ὑπὸ Χαλκοκονδύλου ἀναφερόμενα ἐξιστορεῖ· διότι λεπτομερῶς ἀφηγεῖται, ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος τῶν Σαλόνων κόμης *ἦτον κατὰ πολλὰ κακὸς ἄνθρωπος, κλέφτης, ἁρπαγὸς καὶ κακότροπος, ποῦ ἐξεγύμνονε καὶ ἔδερνε καὶ ἐβασάνιζε μὲ ἀγγαρείαις καὶ βασανίσματα τοὺς Σαλονίταις· καὶ τελευταῖα μαθαίνωντας τὸ πῶς ὁ δεσπότης Σαλόνου Σεραφεὶμ εἶχε πολλὰ πλούτια καὶ μία ἀνεψιὰ ὡραιότατη, βουλὴν ἐπῆρε νὰ τὴν ἐπάρῃ εἰς τὸ παλάτι του, πέρνωντας ὕστερα καὶ τὰ πλούτια τοῦ δεσπότη Σεραφείμ· καὶ ὁ δεσπότης μαθαίνωντας τὸ ἅρπαγμα τῆς ἀνεψιᾶς του ἐσήκωσε μὲ λόγους τοὺς Σαλονίταις ἐναντίον τοῦ τυράννου· καὶ ἔγραψεν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ ἔρθωσι, καὶ νὰ τοὺς ἐπαραδόσουσι στὰ χέρια τους τὸ Σάλονα, λέγωντας « καλλίτερα νὰ δουλεύωμε Τούρκους παρὰ Φράγκους ». Καὶ ὁ Κόντος μαθαίνωντας τὸ πῶς τὸ ἀσκέρι τῶν Τουρκῶν ἔρχεται καταπάνω του, ἐκλείσθηκε στὸ κάστρο μὲ τοὺς ἐδικούς του διὰ νὰ βαστάξῃ πόλεμο· καὶ ὁ παράπιστος διὰ πεῖσμα ἔσφαξε τὴν ἀνεψιὰ τοῦ δεσπότη, φοβερίζωντας, ἂν γλύσῃ, νὰ ἐκδικηθῇ παραδειγματικά· καὶ ἐρχάμενοι οἱ Τοῦρκοι ἐπήρασι τὸ Σάλονα· καὶ ἕνας Σαλονίτης, ποῦ ἤτανε στὸ κάστρο, ἔσφαξε τὸν Κόντο καὶ πέρνωντας τὸ κεφάλι του τὸ ἐπαρουσίασε στὸν αὐθέντη τῶν Τουρκῶν· καὶ λαβαίνωντάς το ὁ αὐθέντης τοῦ ἔδωκε πολλὰ χαρίσματα, καὶ ὕστερα τὸ ἐπέταξε μὲ καταφρόνεσι, ποδοπατῶντάς το.* » Συνῳδὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδύλῃ ἀναφέρει τὸν πρὸ τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς θάνατον τοῦ Λουδοβίκου, κόμητος τῶν Σαλόνων καὶ ὁ τὰ *Ἀῤῥαγωνικὰ Χρονικὰ* συγγράψας καὶ ἀξιολόγους πληροφορίας καταλιπὼν περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Καταλωνικῆς κυριαρχίας Ἱσπανὸς Ζουρίτας· καὶ ὁ Δουκάγγιος δὲ τάσσει τὸν θάνατον τούτου κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχήν. Κλίνοντες μᾶλλον πρὸς τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἀντιστρατευομένης κατὰ τοῦ ἡμετέρου Χρονικοῦ ἐπισήμου τριάδος, εὑρισκόμεθα εἰς τὴν δυσχερῆ θέσιν ἵνα ἢ ἀποῤῥίψωμεν τὰ περὶ τοῦ τελευταίου κόμητος τῶν Σα-

λόνων ὑπὸ τοῦ Χρονικοῦ ἀναφερόμενα, ἢ εὕρωμεν πιθανήν τινα σύμβασιν τῶν ἀντιδοξούντων. Καὶ πρὸς τοῦτο μᾶλλον κλίνομεν, διότι ἄπορον δοκεῖ ἡμῖν πῶς ἠδύνατο ὁ ἡμέτερος χρονογράφος νὰ παραμορφώσῃ τὰ περὶ τῆς θανῆς τοῦ Λουδοβίκου, ἀφοῦ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς περὶ τοῦ κόμητος τούτου ἀφηγήσεώς του διορῶνται πολλὰ ἀναμφίλεκτα γεγονότα, ὡς φερ' εἰπεῖν ἡ περὶ τῆς προσκλήσεως τῶν Τούρκων ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σαλόνων διήγησις, ἧς καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης μνείαν ποιεῖται; Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λαόνικος λέγει, ὅτι ἡ χήρα τοῦ ἀποθανόντος τελευταίου κόμητος τῶν Σαλόνων, ἐρασθεῖσα ἱερέως τινός, Στράτου ἐπικαλουμένου, ὅστις καὶ πολλὰς ἄλλας γυναῖκας εἶχεν ἐξαπατήσει, *κατεργαζόμενος δαιμονίῳ τρόπῳ, ὥστε ταύτας ἐπαγόμενος ἐπὶ συνουσίαις, καὶ εἰς τὰ πρόσω ἀναιδείας ἐλαύνουσα τήν τε ἀρχὴν ἐπέτρεψε τῷ ἱερεῖ, καὶ ἀναιρεῖ πολλοὺς τῶν κατοίκων*, αἱ δὲ τελευταῖαι λέξεις τοῦ Ἀθηναίου ἱστορικοῦ καθ' ὁλοκληρίαν συμφωνοῦσι πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Χρονικοῦ ἀναφερομένας ἐν Σαλόνοις καταπιέσεις, δὲν μᾶς φαίνεται παράλογον τὸ πιθανὸν συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἀκόλαστος ἐκεῖνος ἱερεὺς ἦτο ὁ ἀληθὴς τῶν Σαλόνων αὐθέντης, *ἐπιτρεψάσης τοῦτο* τῆς λάγνου κομήσσης. Ἐκ δὲ τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ Χαλκοκονδύλου ἀρυόμεθα καὶ ἄλλην πληροφορίαν· διηγούμενος περὶ τοῦ καταλαβόντος τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων Λουδοβίκου λέγει, ὅτι μετ' αὐτοῦ ἦσαν καὶ ἄλλοι Ἀῤῥαγώνιοι, ἐξ ὧν *οἱ μὲν ἀπενόστισαν ἐπὶ Ἰταλίας, οἱ δὲ αὐτοῦ ἐνέμειναν ἐς ὃ ἐτελεύτησαν.* Ἐκ δὲ τῶν διαμεινάντων ἐν τῇ κομητείᾳ τῶν Σαλόνων Ἀῤῥαγωνίων ἴσως τις κατέλαβε τὴν ἡγεμονίαν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λουδοβίκου. Πρὸς τὴν τελευταίαν εἰκασίαν μᾶλλον κλίνομεν, διότι τὸ Χρονικὸν καλεῖ *Φράγκον κόντον* τὸν ἐπὶ τῆς Ὀθωμανικῆς εἰσβολῆς τελευταῖον τῶν Σαλόνων αὐθέντην, ὁ δὲ περὶ οὗ ἀνωτέρω ἱερεὺς ἦτο Ἕλλην, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος δείκνυται, ἐκτὸς ἐὰν ἦτό τις τῶν ἐκφραγγισθέντων Ἑλλήνων, ὅτε πληρέστατα λύεται τὸ ἀμφίβολον τοῦ ζητήματος, καὶ ἐπομέ-

νως αἱ περὶ τοῦ τελευταίου τῶν Σαλόνων ἄρχοντος λεπτομέρειαι τοῦ Χρονικοῦ μὴ ἀποβλητέαι. Ὁπωσδήποτε ὅμως συνδυαζομένων τῶν λεχθέντων πρὸς ἑτέρας ἀγνώστους μοι μαρτυρίας, δύναται νὰ ἐξέλθῃ φῶς περὶ τοῦ σκοτεινοῦ ζητήματος τοῦ τίς ὁ ἄρχων τῶν Σαλόνων, ὅτε ἡ κομητεία ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Βαϊαζήτου κατελήφθη.

Ὁ ἐν ἔτει 1386 ἐξώσας τοὺς Καταλάνους ἐκ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν Φλωρεντινὸς Νέριος Ἀκκαϊόλης ἠθέλησεν ἵνα νυμφεύσῃ τὴν μονογενῆ θυγατέρα τοῦ ἀποθανόντος κόμητος τῶν Σαλόνων Λουδοβίκου, Μαρίαν Φαδρίγγην πρός τινα συγγενῆ αὐτοῦ ἐκ τῆς νήσου Εὐβοίας Πέτρον Σαῤῥαζινὸν καλούμενον, ἡ δὲ μήτηρ αὐτῆς Ἑλένη Καντακουζηνὴ ἠρνήθη τὴν πραγματοποίησιν τοῦ συνοικεσίου τούτου ὡς μὴ ἁρμόζοντος εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ γένους, εἰς ὃ ὁ σύζυγός καὶ αὐτὴ ἀνῆκον· ἐπὶ τέλους δὲ ἵνα τῷ ἀφαιρέσῃ πᾶσαν ἐλπίδα, ἡ κόμησσα ἐμνήστευσε τὴν Μαρίαν πρὸς τὸν Συμεῶνα, υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας καὶ Βλαχίας (1).

Ἕνεκα τῆς προσβολῆς ταύτης ὁ Νέριος Ἀκκαϊόλης ἐκήρυξε πόλεμον κατὰ τῆς κομήσσης τῶν Σαλόνων, διαρκέσαντα ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ τοῦ ὁποίου δυστυχῶς αἱ λεπτομέρειαι εἰσὶν ἄγνωστοι. Ἅμα ἀρξαμένου τοῦ πολέμου τούτου οἱ ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν Καταλάνοι προσῆλθον εἰς βοήθειαν τῆς Ἑλένης κατὰ τοῦ Νερίου, βοηθουμένου ὑπὸ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Γενουηνσίων, διότι οὗτος εἶχε νυμφευθῆ τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ἀρχόντων τῆς νήσου. Τέλος μετὰ πολλὰς μάχας ὁ Νέριος κατέστη κύριος τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν Νέων Πατρῶν, τῶν ὁποίων οἱ τίτλοι κατὰ φαντασίαν ἀπέμειναν ἔκτοτε εἰς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἰσπανίας, ὡς διαδόχους τῶν βασιλέων τῆς Ἀῤῥαγῶνος.

Ἐν ἔτει 1397 ὁ Σουλτάνος Βαϊαζήτης Ἀ. κυριεύσας τὸν Δο-

(1) Zurita, Annal. Arragon. Lib. X, cap. 38. fol. 387. — Ducange, Histoire de Constantinople..

μοκόν, Φάρσαλα, καὶ καταστρέψας τὴν Ὑπάτην καὶ τὸ Ζητούνιον, ἐπορεύθη κατὰ τῆς Φωκίδος, προσκλήσει τοῦ ἐπισκόπου Σαλόνων Σεραφείμ. Ἡ δὲ κόμησσα Ἑλένη ἅμα ἐπληροφορήθη τὴν κατ' αὐτῆς ἐκστρατείαν τοῦ Σουλτάνου, λαβοῦσα ὅσα ἠδύνατο δῶρα καὶ τὴν μεμνηστευμένην τῷ Συμεῶνι θυγατέρα αὐτῆς, ἐξῆλθεν εἰς προϋπάντησιν τοῦ Βαϊαζήτου, ὅστις τὴν μὲν ὡραίαν Μαρίαν ἔλαβεν δι' ἑαυτόν, τὴν δὲ κόμησσαν, ἀφοῦ ὑπέβαλλεν εἰς τὴν αναισχυντίαν τοῦ ἀγρίου στρατεύματός του, καθήρεσε τῆς ἀρχῆς, διορίσας ἐν Σαλόνοις τοπάρχην ἕνα τῶν στρατηγῶν του Μουράτ-μπεην ὀνομαζόμενον, περὶ οὗ τὸ Χρονικὸν ἀναφέρει μικρὰς ἀλλ' οὐσιώδεις πληροφορίας (1).

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1397) ὁ Σουλτάνος διέταξε τοὺς στρατάρχας Γιακούπην καὶ Βρανώζην, ἵνα μετὰ πολυαρίθμου καὶ ἐκλεκτοῦ στρατεύματος ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Πελοποννήσου· οὗτοι εἰσβαλόντες ἐπέδραμον τὴν χώραν καὶ ἐκπορθήσαντες τὴν Μεθώνην, Κορώνην καὶ τὸ Ἄργος, ὅπερ εἶχε πωληθῆ ἀντὶ εὐτελοῦς τιμήματος εἰς τοὺς Ἑνετούς, ἐπανέστρεψαν εἰς τὴν Ἀσίαν μετὰ τριάκοντα χιλιάδων αἰχμαλώτων. Ὁ τότε δεσπότης τῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος ὁ Πορφυρογέννητος, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ἐμμανουήλ, βλέπων τὴν καχεκτικὴν καὶ ἀπηλπισμένην θέσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μετέβη εἰς Ῥόδον, καὶ διαπραγματευθεὶς μετὰ τοῦ μεγάλου μαγίστορος Φιλιβέρτου Δεναλλιὰκ ἐπώλησεν ἀντὶ μεγάλης χρηματικῆς ποσότητος πρὸς τὸ ἐκεῖσε ἑδρεῦον Τάγμα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἱεροσολυμίτου, τὴν δεσποτείαν τοῦ Μορέως. Μετὰ τὴν ἀγοροπωλησίαν ἡ ἀδελφότης ἔστειλέ τινας τῶν Σταυροφόρων Ἱπποτῶν ἐν Σπάρτῃ πρὸς κατάληψιν τῆς ἀρχῆς· οἱ κάτοικοι μετ' ἀγανακτήσεως πληροφορηθέντες τὴν αἰσχρὰν τοῦ δεσπότου προδοσίαν, ἔδραμον μετὰ ξύλων καὶ λίθων ἵνα φονεύσωσι τοὺς ἀπεσταλμένους· ὁ ἀρχιερεὺς ὅμως διά

(1) Χαλκ. βιβλ. Β'.—Χρονικ. Γαλαξειδίου.

λόγων παραπειστικῶν κατηύνασε τὴν ὀργὴν τοῦ δικαίως ἐξαγριωθέντος πλήθους· ἡ δὲ ἀδελφότης τριήμερον λαβοῦσα προθεσμίαν, καὶ βλέπουσα ὅτι οὐδὲν ἐκατώρθου, μᾶλλον δὲ ὁ θόρυβος καὶ τὰ σκάνδαλα ηὔξανον, ἀνεχώρησεν ἄπρακτος (1). Οἱ Κορίνθιοι ἀφ' ἑτέρου προθύμως ἐδέχθησαν τοὺς Λατίνους, δείξαντες μεγάλην ἀφοσίωσιν καὶ σέβας πρὸς τοὺς Ἱππότας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου· ἰδίως δὲ ὁ ἐνταῦθα Ἕλλην ἀρχιμανδρίτης Δαυΐδ ὁ Ἱερομόναχος (2).

Μὴ ἐκπληρωθείσης τῆς ἀγορᾶς, τὸ Τάγμα ἐνήργησε πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου ληφθέντων χρημάτων· ἐφ' ᾧ ἐστάλη ἐν ἔτει 1404 ὁ Ἱππότης Δομένικος Ἀλλεμάνιας εἰς Πελοπόννησον πρὸς διεξαγωγὴν τῆς ὑποθέσεως, ἥτις μετὰ πολλὰς στρεψοδικίας ἐξωμαλύνθη. Ὁ δεσπότης Θεόδωρος ὑπεσχέθη τὴν εἰς τὸ Τάγμα παραχώρησιν τῆς αὐθεντίας (Capitanato) τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Καλαβρύτων μεθ' ὅλων τῶν παραρτωμένων αὐταῖς· πρὸς δέ, ἵνα πληρώσῃ 46,508 χρυσᾶ δουκάτα πρὸς ἀποζημίωσιν, ἐξ ὧν 22 χιλιάδας τοῖς μετρητοῖς, διὰ δὲ τὰς ὑπολοίπους ἔδωκεν ὡς ἐνέχυρον τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων (il Contado del Sole) καὶ τὴν Βαρωνίαν τοῦ Ζητουνίου (La Baronia Zetonense), τὰς ὁποίας ὠφελούμενος τῆς ἐν Ἀγκύρᾳ ἥττης τοῦ Βαϊαζήτου ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου, κατέλαβεν ὁ ἐν λόγῳ δεσπότης ἀπὸ τῶν κατεχόντων Τούρκων. Ἐγένοντο δὲ

(1) Φραντζῆ Χρον.—Ὁ Ἰάκωβος Βόζιος τοὐναντίον λέγει ὅτι τὰ ἐν Σπάρτῃ γενόμενα ὑπεκινήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἕλληνος ἀρχιερέως· « havendo il Vescovo di Sparta, di natione Greco, e capital nemico de' Latini, intesa la vendita, che Theodoro alla Religione fatta haveva ; chiamò il popolo à parlamento ; e dando gli aviso di quanto era passato ; lo persuasse à patire ogni male, e à sopportare ogni calamità ; più tosto, che venire sotto èl Dominio de' Latini, de quali disse tanto male, che'l popolo deliberò di non ricevere in modo alcuno la Religione per Signora ; ne d'ammetter mai possesso di Sparta, ne del suo Paese alcun Latino;.. crearono à tal' effetto Capitano loro il medesimo Vescovo, che solevati gli haveva . . (Istoria della Sacra religione et illustrissima Militia di San Giovanni Gerosolimitano, Roma 1630· Part. II, lib. IV).

(2) Αὐτόθι, σελ. 160.

καὶ ἐπίσημα ἔγγραφα, συνυποσχεθέντος καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινοπόλει αὐτοκράτορος Ἐμμανουήλ, ἀδελφοῦ τοῦ προμνησθέντος Θεοδώρου.

Μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐμμανουὴλ ἐπικύρωσιν τῶν ἐγγράφων, τὸ ἐν Ῥόδῳ Τάγμα τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου διέταξε τοὺς Νικόλαον Σεγουῖνον καὶ τὸν Ἰάκωβον Κονταλούκκην, αὐθέντην τῆς Μιτυλήνης, ἵνα μεταβάντες παραλάβωσι τὴν κομητείαν τῶν Σαλόνων καὶ τὴν βαρωνίαν τοῦ Ζητουνίου (1).

Ὁ τὴν ἱστορίαν τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου λεπτομερῶς συγγράψας Ἰάκωβος Βόζιος δὲν ἀναφέρει περὶ τῆς ὑπὸ τῶν σταλέντων ἐπιτρόπων τοῦ Τάγματος καταλήψεως τῆς κομητείας τῶν Σαλόνων, καὶ τῆς βαρωνίας τοῦ Ζητουνίου (2). Τὸ Χρονικὸν συμπληρῶν τ' ἀνωτέρω λέγει: « *Ἐτότες ὁ Κὺρ Παλαιολόγος, ἔστωντας αὐθέντης τοῦ Μορέως, ἐβουλήθηκε νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους, καὶ ἐβγαίνωντας ἀπὸ τὰ Ἑξαμίλλια ἐπῆρε ὅλα τὰ χωρία στὸ μέρος του, καὶ ἦρθε καταπάνω στὸ Σάλονα καὶ ἔγινε φοβερὴ ἀμάχη, καὶ οἱ Τοῦρκοι νικηθήκασι καὶ ἐχαλαστήκασι μαζὴ μὲ τὸν μπέη τους· καὶ ὁ Κὺρ Παλαιολόγος ἐξουσίαζε τὸ Σάλονα, τὸ Λοιδορίκι, Γαλαξεῖδι καὶ ἄλλα ἀχαμνότερα χωρία· μαθαίνωντας αὐτὰ τὰ κακὰ μαντάτα ὁ μπέης τοῦ Ζητουνιοῦ ἐξεκίνησε καταπάνω του μὲ ἀμέτρητο ἀσκέρι, καὶ ὁ Κὺρ Παλαιολόγος μὴν ἠμπορῶντας νὰ ἐξαγγαντιάσῃ, ἔφυγε γοργὸν καὶ ἐκλείσθηκε εἰς τὸ Ἑξαμίλλι, ποῦ ἤτανε καστρογυρισμένο· καὶ ἐτότες ἔστωντας ἀδύνατος νὰ βαστάξῃ ταῖς χώραις, ἐπούλησε τὸ Σάλονα, τὸ Γα-*

(1) Bosio, αὐτόθι, σελ. 164—165.—Baudoin, Histoire des Chevaliers de Saint-Jean de Hierusalem, Paris 1659, livr. IV, chap. I.—Excerpta de' Patti παρὰ Hammer, tom. II. Τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Θεοδώρου ἐπεκύρωσε καὶ ἡ τελευταία τῶν Σαλόνων κόμησσα Ἑλένη, τελευτῶσα. (Hopf de Font. Duc. Athen. App. II.

(2) Ἐν τῷ αὐτῷ ὅμως ἱστοριογράφῳ τοῦ Τάγματος ἀναγιγνώσκεται, ὅτι ὁ πρὸς κατάληψιν τῆς κομητείας τῶν Σαλόνων σταλεὶς Νικόλαος Σεγουῖνος ἐπέστρεψε μετ' ὀλίγον εἰς Ῥόδον, ὅθεν δὲν ἐπανῆλθε πλέον.

λαξεῖδι, τὸ Λοιδορίκι καὶ τὴν Βετρινίτσα σὲ κάτι Φραγκοπαπάδες, ποῦ ἐλέγοντο ἀδελφάτο τῆς Ἱερουσαλὴμ, ποῦ εἴχανε ἄρματα καὶ πλεούμενα καλά· καὶ οἱ Φραγκοπαπάδες ἤρθανε μὲ τρεῖς γαλιόταις ἀρματωμέναις γιὰ νὰ πάρουν στὴν αὐθεντία τους τὰ μέρη, καὶ φοβούμενοι τοὺς Τούρκους ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ μὲ χίλιαις παράκλησαις, ὅρκους καὶ ταξίματα, τοὺς ἔδωκαν οἱ Γαλαξειδιῶταις δύο νησία, τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τὴν ὑπόσχεσι νὰ τοὺς βοηθήσουνε κατὰ τῶν Τουρκῶν καὶ νὰ ἐπάρουσι τὰ Σάλονα καὶ τὰ ἄλλα χωρία ποῦ ἀγοράσασι ἀπὸ τὸν Κὺρ Παλαιολόγο. Ἐτότες ἐχτίσασι διὰ δωρεὰ καὶ χάρισμα μία ἐκκλησία στὸ Γαλαξεῖδι μὲ ἔξοδα τοῦ ἀδελφάτου καὶ ὄνομα τῆς ἐβάλασι Ἅγιος Ἰωάννης τῶν Ἱεροσολήμων (καὶ ὕστερα οἱ Γαλαξειδιῶταις τὴν ἐξαναονομάσασι Παντελεήμων, διὰ συμφώνησι τοῦ ὀνόματος)· καὶ τὸ ἀδερφάτο ἀφοῦ ἐκάθησε γ'. μήνους καὶ εἶδε πῶς δὲν ἠμποροῦσε νὰ κάμη τίποτες, μήτε νὰ ἐπάρουσι καὶ ταὶς χώραις ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐμισέψασι χολιασμένοι χάνοντας καὶ κάμποσα φλωρία ποῦ τοὺς ἐφάγασι οἱ Λοιδορικιῶταις καὶ Βιτρινιτζιῶταις· καὶ ἀκούσατε: Ἐρχόμενοι κρυφὰ ἐπέσασι σὲ κουβέντα μὲ τοὺς Φράγκους νὰ ἐσφάξωσι τοὺς Τούρκους, σηκόνοντας καὶ παντιέρα ῥεμπελίας· καὶ διὰ τοῦτο μὲ μεγάλη χαρὰ τοὺς ἔδωκε τὸ ἀδερφάτο χρήματα σὲ φλωρία, τάχα τὸ πῶς θὰ τὰ μεράσουνε καὶ στοὺς Βιτρινιτζῶταις, καὶ στὰ ἄλλα χωρία διὰ νὰ σηκωθῆ τὸ ῥεμπελιὸ σύμφωνα σὲ πολλὰ μέρη, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ· καὶ ἐκάμασι καὶ ὅρκους· καὶ ἀπερνῶντας κάμποσος καιρὸς οἱ Λοιδορικιῶταις μήτε ἐκινούσανε τὸ πόδι, καὶ τὸ ἀδερφάτο τοὺς ἐπαράγγειλε νὰ θυμηθοῦνε τοὺς ὅρκους· καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις γελῶντας τοὺς ἐπαραγγείλασι πῶς νὰ μὴ τοὺς πειράζουν, διατὶ θὰ τοὺς προδώσουνε στοὺς Τούρκους, καὶ τὸν ὅρκο ποῦ ἐκάμασι δὲν πιάνεται, διατὶ οἱ Φράγκοι δὲν πιστεύουνε τὸν ἀληθινὸ Χριστὸ καὶ εἶνε ἀντίχριστοι· καὶ ὅποιος τοὺς ἐγελάσει

θὰ ἦνε συγχωρεμένος ἀπὸ τὸν Θεό· καὶ ἔτζι τοὺς ἐφάγασι τὰ φλωρία οἱ Λοιδορικιῶταις, μασκαρεύοντάς τους καὶ ὕστερα· ἀλλὰ τέτοιοι κουτοὶ ποῦ εἶνε οἱ Φράγκοι τέτοια καὶ χειρότερα ἔπρεπε νὰ πάθουσι.»

Ἐν ἔτει 1435, Κωνσταντῖνος ὁ Δράγασις, δεσπότης τῆς Πελοποννήσου, τειχίσας τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου ἐξῆλθε καὶ κατέλαβε τὴν Βοιωτίαν, τὴν Λοκρίδα καὶ τὴν Φθιώτιδα, ὑποσχεθέντος καὶ τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν Νερίου Ἀκαϊόλη ἵνα παρέξῃ τὴν ἑαυτοῦ συνδρομὴν πρὸς ἀπόκρουσιν πάσης Ὀθωμανικῆς εἰσβολῆς. Καταστήσας δὲ διοικητὰς εἰς Σάλονα, Λοιδορίκιον καὶ λοιπὰ μέρη, καὶ συλλέξας ἐκλεκτὸν στράτευμα ἐκ Πελοποννησίων καὶ Στερεοελλαδιτῶν ἦλθεν εἰς τὸν Ἰσθμόν, τοῦ ὁποίου ἡ τείχισις ἐν μικρῷ ἐπεραιώθη· ἐκεῖθεν δὲ στέλλων διάφορα ϛρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἐλαφυραγώγει τὰς ὑποκειμένας τῷ Σουλτάνῳ χώρας. Ὁ Ἀμουράτης μαθὼν τὰ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου γιγνόμενα, συναθροίσας τὸν στρατὸν τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ τυράννου τῶν Ἀθηνῶν, Νερίου τοῦ ἐκ Φλωρεντίας, ἐξεστράτευσε κατὰ τούτου, ὅστις ὀχυρωμένος ὄπισθεν τοῦ ἐν τῷ Ἰσθμῷ τείχους παρέμενεν ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιολόγου στρατοῦ. Μετὰ πολυήμερον ἀποκλεισμὸν ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, βλέπων τὴν εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ ἐπελθοῦσαν ἀποθάῤῥυνσιν ἐκ τῶν λόγων Πελοποννησίου κατασκοπήσαντος τὸ τῶν Τούρκων στρατόπεδον (1), καὶ τὴν ἄλλως τε ἀπελπιστικὴν κατάστασιν τῶν ἐγχωρίων, ἔπεμψε πρέσβυν παρὰ

(1) «Κατάσκοπος τῶν Πελοποννησίων ὑποστρέψας ἀπήγγειλε τό τε πλῆθος τοῦ βασιλέως, καὶ ὑποζύγια καὶ καμήλους, καὶ οὐκ ἠνέχετο σιγῇ παρελθεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα (Κωνσταντῖνον) ἔλεξε τάδε· «Ὦ δέσποτα, οἷα δὴ κακὰ εἰργάσω τὴν Πελοπόννησον, πόλεμον τοιούτῳ βασιλεῖ ἀνελόμενος, ὃς τήν τε Ἀσίαν σύμπασαν καὶ Εὐρώπην ἄγων, οὐδ' ὅποι στήσεται ἕξει, οὐδ' εἰ διπλοῦν σοι τεῖχος εἰς τὸν Ἰσθμὸν ἐληλαμένον εἴη· ἀλλά, πρὸς Θεοῦ, πρέσβεις τε πέμπε ὅτι τάχιστα, καὶ εἰς διαλλαγὴν προκαλοῦ τὸν βασιλέα τοῦτον, ὡς ἂν μὴ ἡμᾶς κακοὺς κακῶς ἐπιτρίψῃ τὸ παράπαν.» (Χαλκοκονδύλη, Τουρκ. Ἱστορίαι, βιβλ. Ζ'.)

τῷ Ἀμουράτῃ τὸν Ἀθηναῖον Χαλκοκονδύλην, πατέρα τοῦ ὁμωνύμου ἱστορικοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Σουλτάνος ἔῤῥιψεν εἰς τὰ δεσμά. Μετὰ πολλὰς δὲ καὶ πολυνέκρους ἐφόδους ἡλώθη τὸ ὑπὸ τῶν πολυορκητικῶν μηχανῶν διαῤῥαγὲν τεῖχος· οἱ δὲ Τοῦρκοι κυριεύσαντες αὐτό, κατεδίωξαν καὶ κατέσφαξαν τοὺς φεύγοντας Πελοποννησίους.

Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Ἰσθμοῦ ἅλωσιν ὑπετάχθησαν εἰς τὸν Ἀμουράτην αἱ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἐπαναστατήσασαι πόλεις τῆς Βοιωτίας καὶ τῶν Λοκρῶν Ὀζολῶν (1).

Ἐν ἔτει 1580 γενομένου καταστρεπτικοῦ σεισμοῦ, ὑπέφερον πολὺ τὰ Σάλονα μετὰ τοῦ Λοιδορικίου, Γαλαξειδίου, Ναυπάκτου, Ζακύνθου καὶ λοιπῶν μερῶν ἐκ τῆς θεομηνίας ἐκείνης (2).

Τὸ χρονικὸν καὶ ἄλλας ὁπωσοῦν ἐνδιαφερούσας πληροφορίας περὶ Σαλόνων ἀναφέρει, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ λαλήσωμεν.

Πολλαὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀντίθετοι ἐπεκράτησαν γνῶμαι περὶ τῆς ἀκριβοῦς τοποθεσίας τῆς παλαιᾶς πόλεως Ἀμφίσσης. Οἱ κατὰ τὸν ΙΖ΄. αἰῶνα γεωγράφοι Niger καὶ Baudrand ἐπὶ ἐσφαλμένων στηριζόμενοι πληροφοριῶν ἰσχυρίσθυσαν ὅτι ἡ Ἄμφισσα ἦτο τὸ *χωρίον Λάμπιρα*· ἄδηλον δὲ πόθεν οἱ γεωγράφοι ἠρύσθησαν τὸ ἀνύπαρκτον τοῦτο ὄνομα, ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι εἶνε τερατώδης παραμόρφωσις τοῦ ὀνόματος Σάλονα· ἀλλ᾽ ἡ εἰκασία αὕτη εἶνε ἀπίθανος, διότι οἱ αὐτοὶ παρεδέχθησαν τὸ Σάλονα, κείμενον ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Δελφῶν! Τὸ ἐσφαλμένον τῶν γεωγράφων τούτων παραδεχόμενος καὶ ὁ ἡμέτερος γεωγράφος Μελέτιος, ὁ καὶ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἀνὴρ κατὰ τὰ ἄλλα ἀξιόπιστος καὶ πολυ-

(1) Χαλκοκονδ. Ἱστορ. βιβλ. ϛ΄—Ζ΄.—Φραντζῆ, Χρον. Α΄.

(2) Σύντομον Χρον. παρὰ Δούκᾳ, ἔκδ. Βόννης, σελ. 322.—Χρον. Γαλαξειδίου.

τίμους πληροφορίας περὶ τῆς ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν Ἑλλάδος ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ αὐτοῦ ἀποθησαυρίσας, ἐγνωμάτευσεν ὅτι ἡ *ἀρχαία Ἄμφισσα εἶναι τὸ χωρίον Λαμπηνοί*. Ὁ ὁμογενὴς Δροσινὸς Χατζῆ-Ἴδος ἐν τῇ ἐν ἔτει 1791 ἐκδοθείσῃ ἐν Βιέννῃ Γεωγραφίᾳ αὐτοῦ, ἕτερον παραδοξολόγον Φράγκον ἀντιγράφων λέγει, ὅτι ἐπὶ τῆς θέσεως τῶν Σαλόνων ἔκειτο ἡ παλαιὰ Φωκικὴ πόλις Τιθόρεια. Ὁ κατὰ τὰ 1794 περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Σικελὸς Ξαβέριος Σκροφάνης ἐν τῇ 28ῃ ἐπιστολῇ του λέγει «*Τὰ Σάλονα ἐκαλοῦντο ἄλλοτε* Κίῤῥα !!! *χρησιμεύουσα ὡς σημεῖον συγκεντρώσεως πάντων τῶν ἐκ Πελοποννήσου, Ἀσίας, Ἀφρικῆς, Ἰταλίας καὶ ἐξ ἄλλων μεμακρυσμένων μερῶν προσερχομένων εἰς Δελφοὺς προσκυνητῶν, οἵτινες ἐστάθμευον τὴν ἑσπέραν ἐν Κίῤῥᾳ (Σάλονα) καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἀνέβαινον τὸν Παρνασσὸν*». Ἐν τῇ ποιητικῇ αὐτοῦ ἐμπνεύσει ὁ ἄλλως τε φιλελληνικώτατος Ἰταλὸς ἀνακράζει, εἰς Σάλονα εὑρισκόμενος· « *Ποῦ εἶνε αἱ προπομπαὶ τῶν Ἑλληνίδων, οἱ ἐναρμόνιοι χοροὶ καὶ τὰ ἅρματα τῶν μελλόντων ἵνα διαφιλονεικήσωσι τὸ γέρας τῶν πυθικῶν ἀγώνων; Ποῦ εἶνε ἡ Κίῤῥα, ὁ λιμὴν, ὁ ναύσταθμος, ἡ ἀποθήκη τῶν Δελφῶν;* (1) *τέλος ποῦ εἶνε αὐτὸς ὁ Παρνασσός; ἐνταῦθα* (ἐν Σαλόνοις) *δὲν εὑρίσκομαι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀμφικτυόνων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν Τούρκων!* »

Ἐκ τῆς θέσεως ὅμως, τῶν ἐρειπίων, καὶ τῶν εὑρεθεισῶν ἐπιγραφῶν, ἐν αἷς μνημονεύεται τὸ ὄνομα τῆς Ἀμφίσσης, ἤδη ἀναντίῤῥητον κατέστη ὅτι ἡ ἀρχαία Ἄμφισσα ἔκειτο ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς τῶν σημερινῶν Σαλόνων· μάλιστα δὲ, ἕνεκα τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὸ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ἐπικρατοῦν ὄνομα «*Σάλονας*» εἰς τὸ παντελὲς ἐξηλείφθη, ἐπικρατήσαντος τοῦ ἀρχαιοτάτου τῆς πόλεως ὀνόματος· μόνον δὲ σποραδικῶς ἐν τῷ χύδην ὄχλῳ ἀκούεται

(1) Καὶ ὅλα ταῦτα ἐζήτει εἰς πόλιν τρεῖς περίπου ὥρας μακρὰν τῆς θαλάσσης !

ἀπαγγελλόμενον τὸ ὀθνεῖον τῆς Φραγκικῆς κυριαρχίας ὄνομα.

Πρῶτοι δὲ, ἐξ ὅσων ἐγὼ γνωρίζω, οἱ ἐν ἔτει 1676 περιηγηθέντες τὴν Ἑλλάδα Ἰάκωβος Σπών, Γάλλος ἰατρός, καὶ Γεώργιος Βέλερ, εὐπατρίδης Ἄγγλος, ἐξηκρίβωσαν τὸ ἀρχικὸν τῆς πόλεως τῶν Σαλόνων ὄνομα· διότι ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς *Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος*, κειμένης ἓν τέταρτον λεύγης ἀπὸ τῆς πόλεως, ἐπι τῆς κλιτύος τοῦ ὑπερκειμένου ὄρους, εὗρον ἐπιγραφὴν ῥωμαϊκοῖς γράμμασι κεχαραγμένην, ἐν ᾗ γίνεται μνεία τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, Ἀμφισσέων, προσκαλουμένων ἵνα θέσωσι τὸ ὕδωρ εἰς τὰς ἀρχαίας δεξαμενὰς τοῦ ὑδραγωγείου, καὶ μὴ ἀποκόπτωσιν αὐτό (1).

Παραλείπω τὰς μαρτυρίας ἄλλων ἐπισήμων περιηγητῶν καὶ γεωγράφων ὁμοφώνως ἀποφαινομένων, ὅτι ἡ Ἄμφισσα κεῖται

(1) Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι δημόσιον ὑδραγωγεῖον, συνῳδὰ τῇ ἐπικρατούσῃ παραδόσει, ὑπῆρχεν ἐν Ἀμφίσσῃ. Εἰς τοὺς φιλοκάλους Ἀμφισσεῖς ἀπόκειται ἡ εὕρεσις τοῦ καταχωθέντος τούτου ἔργου τῶν προγόνων αὐτῶν, καὶ διὰ τὴν ἔλλειψιν, τοῦ ὁποίου τοσαῦτα δεινὰ πάσχει ἡ πόλις. Παρατίθημι μετάφρασιν ἐκ τοῦ Λατινικοῦ, ἵνα χρησιμεύσῃ αὐτοῖς ὡς πρῶτος ὁδηγός.

« Δέκιμος Σεκουνδῖνος, ἀνὴρ ἐπιφανής, ἀνθύπατος, προστάτης τῶν Ἀμφισσέων, τὸ χαίρειν. Προηγουμένως διέταξα ἵνα καθαρισθῇ τὸ ὑδραγωγεῖον πρὸς εὐκολωτέραν δίοδον τοῦ ὕδατος· ἀναδιατάττω καὶ ἤδη ἵνα ταχέως εἰσέλθῃ τὸ ὕδωρ εἰς τὰς ἀρχαίας δεξαμενάς, ὡς ἄλλοτε ἐγίνετο. Πιστεύω, ὅτι δὲν συμμετεῖχεν ἡ πόλις ὁλόκληρος εἰς τὸ ἀτόπημα τῆς μετοχετεύσεως τοῦ ὕδατος ἐκτὸς τῶν σωλήνων τοῦ ὑδραγωγείου. Τὴν διαταγήν μου ταύτην ἀπαιτῶ, Ἀμφισσεῖς, ἵν' ἀμέσως ἐκτελέσητε, καὶ μὴ καταχρᾶσθε τῆς μετριοφροσύνης μου. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ζητῶ ἵνα χαραχθῇ ἐπὶ λίθου καὶ τεθῇ ἐπὶ τῶν δεξαμενῶν, ὅθεν τὸ ὕδωρ ἐξέρχεται, ἵνα μηδεὶς τολμήσῃ ἐν τῷ μέλλοντι καὶ καταχρασθῇ τοῦ δημοσίου τούτου ἀγαθοῦ ». Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δέκιμος λέγει ἵνα τεθῇ ἡ ἐν λόγῳ πλὰξ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὑδραγωγείου, αὕτη δὲ ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Μεταμορφώσεως, ἐνταῦθά που, εἰκάζω, ὅτι ὑπάρχει τὸ ἐν λόγῳ ὑδραγωγεῖον.

Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσίευσεν ἐκτὸς τῶν ἀνευρόντων Σπὼν καὶ Βέλερ, καὶ ὁ Λὴκ (Northern Greece, tom II, Locris), ὅστις εἰκάζει γραφεῖσαν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐπισυναπτομένη μετάφρασις δὲν ἐγένετο κατὰ λέξιν, ἀλλὰ κατ' ἔννοιαν, πρὸς εὐχερεστέραν κατάληψιν τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ τῶν ἐχόντων συμφέρον.

καὶ νῦν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς τοποθεσίας· πᾶσα δὲ περὶ τοῦ ἐναντίου διαμφισβήτησις ἄσκοπος καὶ ματαία καθίσταται.

Τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα τῆς Ἀμφίσσης ὑπῆρξεν ἀριστοκρατικόν. Ἐν ταῖς *Δελφικαῖς ἐπιγραφαῖς* μνημονεύονται τὰ ὀνόματα δέκα ἐν Ἀμφίσσῃ ἀρχόντων, τὰ ἑξῆς: *Θεαγένης Μενάνδρου· Βυριάδας· Χαρίξενος· Ἀριστόδαμος ὁ Δάμωνος· Δωρόθεος· Εὔαρχος· Ἀρχέδαμος· Ἀριστόδαμος Ἐπινίκου· Χαρίξενος· Ἀρίσταρχος.*

Πρὸς δὲ οἱ Ἀμφισσεῖς εἶχον ἰδίους μῆνας διαφέροντας ἀπὸ τοὺς τῶν Δελφῶν, τοῦ Χαλαίου *(Σκάλας Σαλόνου)* καὶ Οἰάνθης *(Γαλαξειδίου)*. Τὰ ἑξῆς τέσσαρα ὀνόματα τοῦ Ἀμφισσαϊκοῦ μηνολογίου ἐγνώσθησαν ἐκ τῶν Δελφικῶν ἐπιγραφῶν: *Ἀγρεστυών· Παναγύριος· Ἀμών· Πόκιος* (1).

Οἱ Ἀμφισσεῖς ἐτέλουν καὶ ἑορτὴν πανηγυρικὴν καλουμένην τῶν *Ἀνάκτων παίδων*· περὶ τῆς διὰ τούτων ὑπεννοουμένης θεότητος ὁ Παυσανίας δὲν ἠδυνήθη ἵνα ἐξακριβώσῃ τι· κατὰ διαφόρους δὲ φήμας ἀναφέρει, ὅτι οἱ Ἀμφισσεῖς διὰ τούτων ὑπενόουν τοὺς Διοσκούρους, ἢ τοὺς Κούρητας, ἢ πιθανώτερον τοὺς μυστηριώδεις Καβείρους (2).

(1) **Boeck, Corpus Inscriptionum No 1607.—Curtii, Anecdota Delphica.—Wescher et Foucart, Inscriptions des Delphes.**

Πεπείσμεθα, ὅτι ἀνασκαπτομένου ὁλοκλήρου τοῦ ἐν Δελφοῖς ἐπιγραφοφόρου Πελασγικοῦ τείχους, καὶ τ' ἄλλα ὀνόματα τῶν μηνῶν τοῦ Ἀμφισσαϊκοῦ ἔτους γνωσθήσονται.

(2) Μυστηριώδεις καὶ πολύπλοκοι θεότητες τῆς ἀρχαιότητος, περὶ τῶν ὁποίων λίαν συγκεχυμέναι ἐπικρατοῦσιν ἰδέαι.—Περὶ τῶν περιφήμων Καβειρίων μυστηρίων ὀλίγιστα καὶ σκοτεινὰ κατέλειπον οἱ τῆς ἀρχαιότητος περισωθέντες συγγραφεῖς, καθότι αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο ἡ ἀνακοίνωσίς των. Ὁ Παυσανίας λαλῶν περὶ τῶν ἐν Θήβαις τελουμένων Καβειρίων, λέγει «τὸ δὲ μήνιμα τὸ ἐκ τῶν Καβείρων ἀπαραίτητόν ἐστιν ἀνθρώποις». Ἰδιῶταί τινες ἐτόλμησαν ἐν Ναυπάκτῳ ἵνα μιμηθῶσι τὰ Καβείρια, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ βαρεῖα ἐπέπεσε κατὰ τῆς κεφαλῆς των ἡ θεία δίκη. (Περὶ Καβείρων, ἰδὲ Κλήμ. Ἀλεξανδρέως Προτρεπτικὸν πρὸς τοὺς Ἕλληνας.—Etymologicum Gudianum.—Haupt, de Religione Cabiriaca, 1834. κλπ.) Περὶ Καβείρων καὶ Καβειρίων ἰδίαν πραγματείαν συντάξας ἄλλοτε ἐκδώσω.

Οὐ μακρὰν τῆς πόλεως, πλησίον τοῦ ποταμοῦ *Σκυλοπνίχτη* ὑπάρχουσιν ἀρχαῖοι τάφοι, ἐξ ὧν οἱ μὲν κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων πρὸς πορισμὸν λίθων, εἷς δ' ὁ ἐπισημότερος, κωδωνοειδὴς τὸ σχῆμα, ἀκέραιος ἄχρι τοῦ νῦν τηρεῖται, *Λυκότρουπα* ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐπονομαζόμενος. Ὁ τάφος οὗτος κομψὸς τὸ σχῆμα, καὶ ἠνεῳγμένος, ἐθεωρεῖτο ἱερὸς παρὰ τοῖς Τούρκοις· κατὰ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν παράδοσιν ἅγιος Μωαμεθανός, βασανιζόμενος ἐκ τῶν δηγμάτων τῶν κωνώπων καὶ τῶν μυιῶν, προμηθευθεὶς ἄρτον καὶ ὕδωρ ἐκλείσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ἀφοῦ ἐξηντλήθησαν αἱ προμήθειαι, ἀπέθανεν. Οἱ Τοῦρκοι πρὸς τιμήν του ἥναπτον καθ' ἑκάστην νύκτα κανδήλια ἐπὶ τῆς *Λυκότρουπας* (1).

Ἡ Ἄμφισσα περιεκλείετο ὑπὸ ἀρχαίου ὀχυροῦ τείχους, τοῦ ὁποίου νῦν ἡ κατὰ τὸν ποταμὸν *Σκυλοπνίχτη* ἢ *ποτάμι Σαλονίτικο* πλευρὰ διασώζεται. Τὸ δ' ὀχυρὸν τοῦ τείχους τούτου ἐπιμαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος, λέγων, ὅτι ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ξέρξου καὶ οἱ Φωκεῖς κατέφυγον ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπερ ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν ἱστορικῶν, μὴ συναριθμούντων καὶ τὴν Ἄμφισσαν εἰς τὸν κατάλογον τῶν δῃωθεισῶν πόλεων, ἐξάγεται ὅτι δὲν ὑπετάχθη τῷ Πέρσῃ. Πρὸς δ' ἐπὶ τοῦ Αἰτωλικοῦ πολέμου ἀντέσχεν ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς ἐπανειλημμένας ἐφόδους καὶ τὰς πολιορκητικὰς μηχανὰς τῶν Ῥωμαίων.

Ἡ ἐπὶ ἐρυμνώδους βράχου ἐκτισμένη ἀκρόπολις τῆς Ἀμφίσσης ἐθεωρεῖτο ἀπόρθητος, διότι ὁ Τίτος Λίβιος (XXXVII, 6) λέγει, ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καταστροφὴν τοῦ τείχους οἱ Ἀμφισσεῖς κατέφυγον ἔνοπλοι in arcem quam inexpugnabilem habent (εἰς τὴν ἀπόρθητον ἀκρόπολίν των). Ἐντὸς ταύτης ὑπῆρχε ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ ἄγαλμα ὀρθὸν τῆς Θεᾶς ἐκ χαλκοῦ, κομισθὲν ὑπὸ τοῦ Θόαντος ἐκ Τροίας (2).

(1) Dodwell, Travels in Greece, tom. I, σελ. 148.

(2) Ὁ ναὸς οὗτος, φαίνεται ὅτι, ἔκειτο ἐπὶ τόπου, ἔνθα ὑπάρχει ἤδη οἴκημα

Ἡ νῦν καταῤῥέουσα ἀκρόπολις τῆς Ἀμφίσσης σύγκειται ἐκ τριῶν διακεκριμμένων ῥυθμῶν οἰκοδομικῆς, τοῦ Ἑλληνικοῦ, Βυζαντινοῦ καὶ Ῥωμαϊκοῦ. Αἱ βάσεις εἰσὶν ἐκ λίθων τετραγώνων ὁριζοντίως διηυθετημένων· ἐπ' αὐτῶν δ' ἔκτισαν οἱ Βυζαντινοί, καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς Φράγκοι καὶ Καταλάνοι. Τὰ ἑλληνικὰ τείχη καλῶς διατηροῦνται κατὰ τὸ ἀρκτικο-δυτικὸν καὶ ἄλλα μέρη ταύτης. Ὁ ἐσωτερικὸς πυλὼν τῆς ἀκροπόλεως εἶνε ἐντελῶς ἀρχαῖος ἔχων ὕψος μὲν δύο μέτρων καὶ ἑβδομήκοντα ἑκατοστῶν, πλάτος δὲ δύο μέτρων καὶ 0,35· καὶ πάχος δύο μέτρων καὶ 0,70· τὸ περιπλαισίωμα εἶνε δύο μέτρων καὶ 0,30 ὕψους, καὶ ἓν μέτρον 0,70 πλάτους. Ὡς πάντες οἱ Ἑλληνικῆς κατασκευῆς πυλῶνες σύγκειται καὶ οὗτος ἐκ δύο παραλλήλως διηυθετημένων λίθων, ἐφ' ὧν τρίτος ἐπικρέμαται. Ὁ Ἑλληνικὸς περίβολος σχεδὸν πανταχοῦ καλῶς διατηρεῖται· συνορῶνται δ' ἐν αὐτῷ ἀναμὶξ τὰ δύο εἴδη τῆς κατασκευῆς, τοῦ ἠμελημένου πολυγωνίου καὶ τοῦ τετραγώνου. Πᾶσαι αἱ τῶν τειχῶν γωνίαι εἰσὶν ἐκτισμέναι ἐκ μεγάλων τετραγώνων λίθων, καλῶς ἐξειργασμένων· αἱ δὲ μεσολαβοῦσαι πτυχαὶ σύγκεινται ὁτὲ μὲν ἐκ πολυγωνίων ἀκανονίςων λίθων καλῶς ἢ κακῶς κατειργασμένων, ὁτὲ δ' ἐκ τετραγώνων ποῦ μὲν ἐπιμελῶς, ποῦ δὲ ἀτημελῶς ἐξειργασμένων· ἡ διαφορὰ αὕτη ἐνδείκνυσι δύο σύγχρονα κατασκευῆς εἴδη· τοῦτο δὲ πιθανολογεῖ καὶ ἡ τῶν τειχῶν ἐπιθεώρησις. Τὰ διαγώνια, ἀντὶ νὰ ὦσι στερεώτερα καὶ ἀτημέλητα τὸ παράπαν, εἰσὶ καλῶς ἐξειργασμένα, συγκείμενα ἐκ κανονικῶν στρωμάτων. Τὰ μεσότοιχα, καίτοι ἧττονος δεόμενα ἐπιμελείας, σύγκεινται ἐκ λίθων ἀκανονίστων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καλῶς ἐξειργασμένων. Δύο στρογγύλοι πύργοι εἰσὶ προφανῶς Βυζαντινῆς κατασκευῆς· δύο δὲ τετράγωνοι, ἐφ' ἑνὸς τῶν ὁποίων διορῶνται ἴχνη θυρίδος, εἰσὶν ἀρχῆς καὶ κατασκευῆς Φραγκι-

μέγα, κτίσμα τοῦ μεσαιῶνος, ὀνομαζόμενον ὑπὸ τῶν κατοίκων, κατὰ παράδοσιν, παλάτι τῆς ὡραίας βασίλισσας. (Ῥαγκαβῆ, Ἑλλην. Τόμ. Α'.)

κῆς. Ἔνδον τῶν τειχῶν ὑπάρχουσιν ἐρείπια Φραγκικῆς ἐκκλησίας· κάτωθι δὲ ὑπόγειον ἐκκλησίδιον σχήματος ἐντελῶς ἀκαταλήπτου. Ἡ Φραγκικὴ ἐκκλησία εἶνε διπλῆ, μὴ συγκειμένη ὅμως ἐκ δύο κατὰ μῆκος ἑνουμένων σωμάτων. Παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ ὑπάρχουσιν ἐρείπια μικρᾶς Βυζαντινῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀμέσως πλαγίως αὐτῇ μικρὸν τέμενος (sattellum), πιθανῶς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. Πρὸς ἀριστερὰν εἰσερχομένῳ ὑπάρχει κλίμαξ ἐσκαμμένη καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ πλαγίου βράχου.

Οὕτως ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀμφίσσης ἀλληλοδιεδέχθησαν πολλαὶ διάφοροι γενεαί· Ἕλληνες, Ῥωμαῖοι, Βυζαντινοί, Καταλάνοι καὶ Τοῦρκοι, οἵτινες μόνον κονιορτὸν καὶ ἐρείπια ἐγκατέλιπον ὡς σημεῖα τῆς διελεύσεώς των (1).

Κατὰ τὸ ἔτος 1540 ὁ ἡμέτερος Νικόλαος Σοφιανὸς ἐδημοσίευσεν ἐν Ῥώμῃ γεωγραφικὸν τῆς Ἑλλάδος χάρτην καὶ πίνακας ἐξεικονίζοντας, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν ἀρχαίαν Ἄμφισσαν, καὶ τοὺς Δελφούς. Τούτους ἐν Βασιλείᾳ τῷ 1545 ἀνατυπωθέντας, ὁ ὑπομνηματίσας Νικόλαος Γερβέλιος θεωρεῖ κομψοτάτους καὶ ἐντελεῖς· εἶδον κἀγὼ τοὺς πίνακας τούτους τῆς ἀρχαίας Ἀμφίσσης καὶ τῶν Δελφῶν ἐπὶ τὸ κομψότερον μετακεχαραγμένους (2), πλὴν δὲν μοὶ ἐφάνησαν ἐγγὺς τῇ κατὰ δυνατὴν προσέγγισιν ὑπονοουμένῃ πραγματικότητι.

Οἱ Φράγκοι καὶ Καταλάνοι διαφοροτρόπως παρεμόρφωσαν τὸ ὄνομα Σάλονα, συμπτύξαντες τοῦτο εἰς τὸ Sola, Sula ἢ Sole· ἐντεῦθεν δὲ προῆλθε σύγχυσις καὶ διαφορὰ γνωμῶν περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Φραγκικῆς ταύτης κομητείας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τὰ κατὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι Φραγκικὴν κυριαρχίαν ἐξακριβώσας Buchon, ἀπατηθεὶς κατὰ πρῶτον παρεδέχθη, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ κομητεία εἶνε τὸ παρὰ τὸν Μαραθῶνα Σοῦλι, ἐπισυνάψας καὶ

(1) Buchon, Grèce Continentale, σελ. 267.—Leake, Travels in Northern Greece, vol. II, σελ. 588. — Smart-Hughes, Travels and Albania, tom. I, London 1820.

(2) Gronovii, Thes. Graec. Antiqu. Tom. IV.

γενεαλογικὸν δένδρον τῶν κομήτων (1). Ὁ Χαλκοκονδύλης γράφων περὶ τοῦ κόμητος τῶν Σαλόνων *(Σοῦλα)* Λουδοβίκου, παρεμορφώθη ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων καὶ ἐκδοτῶν, καὶ ἀντὶ *τοῦ δὲ Λουῆ ἡγεμόνος τοῦ ντὲ Σουλᾶ* (De Sula), ὡς καλῶς διώρθωσεν ὁ Δουκάγγιος (2), ἐγράφη ἡ γελοία συγχώνευσις εἰς ἕνα ἀκατάληπτον τραγέλαφον *Τουντεδουλᾶ!* Ἄπορον ὅμως φαίνεται ἡμῖν πῶς ὁ Buchon περιέπεσεν ἐν πρώτοις εἰς τὸ λάθος τοῦτο, ἀφοῦ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ προεκδοθέντι Καταλανικῷ χάρτῃ τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος, ἡ πόλις Sole (Σάλονα), ἀκριβῶς κεῖται ἐπὶ τῆς τοποθεσίας τῆς νῦν Ἀμφίσσης· μάλιστα δ' ἐν τῷ αὐτῷ Ἱσπανικῷ μνημείῳ ἡ αὐτὴ πόλις καὶ Saline (Salone) φέρεται (3)· καὶ ἀφοῦ ὁ Θωμᾶς, οὕτινος τὴν γενεαλογίαν συνῆψεν εἰς τὸ Σοῦλι τοῦ Μαραθῶνος, *αὐθέντης τοῦ Σάλονος*, λέγεται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δημοσιευθέντι χρονικῷ τοῦ Μορέως. Ἡ δὲ παραμόρφωσις τοῦ ὀνόματος *Σάλονα* εἰς *Σόλα*, μὴ φανήτω παράδοξος, ἀναλογιζομένῳ ὅτι οἱ κατακτηταὶ Φράγκοι, πάντῃ ἀδαεῖς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, μετέτρεπον κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων, ἅπερ ἐξ ἀκοῆς ἀπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἀντελαμβάνοντο· οὕτω δὲ Tivos τὰς Θήβας, Setines τὰς Ἀθήνας, Gipton τὸ Ζητούνιον, Guardica τὸ Γαρδίκιον, Fetelos τὸ Πτελιό, Blecova τὸ Βλαχώριον, Naupatores τὴν Ναύπακτον, Mocho τὴν Μεθώνην, Sola τὸ Σάλονα ἐκάλεσαν· πρὸς δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Θεσσαλονίκη, ἐξ ἧς τὸ ὄνομα τῶν Σαλόνων, Solum καὶ Selum ἀπαντᾶται (4).

Οἱ ἐν ἔτει 1676 ἐπισκεφθέντες τὴν Ἄμφισσαν Σπὼν καὶ Βέλερ ἀναφέρουσιν, ὅτι ὑπῆρχον ἰσάριθμοι οἰκογένειαι Χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Οἱ Ἕλληνες εἶχον ἓξ ἐκκλησίας, καὶ οἱ Τούρ-

(1) Buchon, σελ. 194—6.

(2) Histoire du Constantinople.—Hopf, Duc. Atheniensis.

(3) Atlas en langue Catalane, ms. del' an 1375, publié par Buchon et Tastu. (Notices et extraits des mss. de la bibliothéque du roi. Tom. XIV, partie II. Paris 1841.).

(4) Tafel, de Tessalonica, σελ. 21.

κοι ἑπτὰ τζαμία· οὐδεὶς δ' Ἑβραῖος συνεχωρεῖτο ἵνα κατοικήσῃ. Ἡ ἀρχιεπισκοπικὴ ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων ἐκαλεῖτο *Παναγία Λεονταριῶτις*, μηδὲν ἔχουσα τὸ ἀξιοθέατον, ἐκτὸς Ῥωμαϊκοῦ ἀετοῦ καλῶς γεγλυμμένου ἐπὶ μαρμαρίνου πλακός. Πολλαὶ πηγαὶ ὕδατος, ὑπῆρχον, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὡραιοτέρα καὶ ἀφθονωτέρα ἦτο ἡ παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἀναβλύζουσα ἔκ τινος σπηλαίου κατεσκευασμένου ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου βράχου. Τὸ ἐμπόριον τοῦ τόπου συνίστατο εἰς βαμβάκια, κυρίως ὅμως εἰς καπνόν, ἐκ τοῦ ὁποίου δεκαπέντε ὀκάδες ἐπωλοῦντο ἑνὸς μόνου γροσίου· ἡ τιμὴ δ' ἑκάστης ὀκᾶς ἀντεστοίχει πρὸς δώδεκα σημερινὰ λεπτά (1).

Οἱ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος ἐπισκεφθέντες τὴν Ἑλλάδα Ἄγγλοι περιηγηταὶ Δόδουελλ, Λὴκ καὶ Ὅλλανδ ἀναφέρουσι τὰς ἑξῆς πληροφορίας περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν Σαλόνων. Ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀποτελουμένη ἐκ τριάκοντα δύο κωμοπόλεων καὶ χωρίων ὑπήγετο ὑπὸ τίτλον *Καδηλικίου* εἰς τὴν τοπαρχίαν *(σαντζιὰκ)* τῆς Εὐρίπου, ἔχουσα πληθυσμὸν ἐκ δεκατριῶν χιλιάδων ψυχῶν, ἐξ ὧν οἱ πλειότεροι ἦσαν Χριστιανοί. Ἡ πόλις τῶν Σαλόνων περιεῖχεν ὀκτακοσίας οἰκίας, ἐξ ὧν αἱ πεντακόσιοι Χριστιανικαί. Ὁ ἐνταῦθα ἑδρεύων *βοεβόδας* (νομάρχης) ἐπλήρονε κατ' ἔτος εἰς τὸ Σουλτανικὸν ταμεῖον ἑκατὸν *πουγγία γροσίων* (175,000 δραχμῶν), καρπούμενος τὰς δημοσίους προσόδους τῆς δικαιοδοσίας του, αἵτινες ἦσαν ἀρκετὰ πλουσιοπάροχοι. Τὰ κυριώτερα τῶν προϊόντων τῆς πόλεως ἦσαν ἔλαιον, βάμβαξ, δέρματα, οἶνος καὶ ἔρια.

(1) Voyage du Spon, tom. II.—Voyage du Weler, Tom. 2.

Ἐν 1676 ὁ Guillet de Saint-Georges ἐξέδοτο ἐν Παρισίοις « La Lacédémone ancienne et Nouvelle » γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ του Guilletière, τοῦ γνωστοῦ συγγραφέως τῆς ἐν τῷ ιϛ'. αἰῶνι περιγραφῆς τῶν Ἀθηνῶν. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς Λακεδαίμονος ἀνήγγειλεν ὁ ἐν λόγῳ ἐκδότης τὴν δημοσίευσιν τῆς Περιγραφῆς τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, ἐν ᾗ καὶ περὶ Ἀμφίσσης ἀναμφιλέκτως λόγον ἐποιεῖτο. Ἡ ἀγγελθεῖσα ὅμως περιήγησις δὲν ἐδημοσιεύθη, ἀγνοῶ δ' ἐὰν ὑπάρχῃ που χειρόγραφος.

ὁ Δόδουελλ θαυμάζει τὸ μέγεθος τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν καρπῶν, ἰδίως δὲ τῶν *κολυμβάδων* (1) ἐλαιῶν, αἵτινες ἦσαν περιζήτητοι καὶ ἠξιοῦντο τῆς τιμῆς ἵνα παρατίθωνται εἰς τὴν τράπεζαν τῶν Σουλτάνων. Ὁ βάμβαξ τῶν Σαλόνων ἦτον ἐξαισίας λεπτότητος καὶ μεταξοειδής. Τὰ κατασκευαζόμενα χρωματιστὰ δέρματα, καὶ ἰδίως τὰ κίτρινα (*σαχτιάνια*) ἐτιμῶντο πολὺ καὶ ἐπιζήτητα καθίσταντο καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα· τὰ τελευταῖα κατειργάζοντο (ὡς καὶ νῦν) ἔν τινι ἀφθόνῳ ὑδατοπηγῇ τῆς συνοικίας *Χάρμαινας*, ἀναβρυούσῃ ὑπὸ πλάτανον· καὶ ἐνομίζετο, ὅτι τὸ ὕδωρ τοῦτο εἶχε τὴν ἐξαιρετικὴν ἰδιότητα τοῦ παρασκευάζειν τὸ δέρμα πρὸς ἀνεξίτηλον καὶ στιλπνὸν κίτρινον χρωματισμόν (2).

Ὁ Ὅλλανδ ἀναφέρει ὅτι ἐν ἔτει 1805 ἡ ἐκ τοῦ κόλπου τῶν Σαλόνων ἐτήσιος ἐξαγωγὴ ὑπελογίζετο εἰς 20,000 κοιλῶν σί-

(1) Αἱ κολυμβάδες ἐλαῖαι καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἐτιμῶντο· « Δίφιλος δέ φησιν ὁ Σίφνιος τὰς ἐλαίας ὀλιγοτρόφους εἶναι καὶ κεφαλαλγεῖς· τὰς δὲ μελαίνας καὶ κακοστομαχωτέρας, καὶ βαρύνειν τὴν κεφαλήν· τὰς δὲ κολυμβάδας καλουμένας εὐστομαχωτέρας εἶναι καὶ κοιλίας στατικάς ». (Ἀθην. Δειπνοσοφ. Β'. 47).

Ἐκλήθησαν δὲ κολυμβάδες διὰ τὸ ἐν ἅλμῃ κολυμβᾶν (in muria innatans), ὡς ὁ Ἀθήναιος (Δ'. 10) « Ἐχρῶντο γὰρ οἱ παλαιοὶ καὶ τοῖς εἰς ἀναστόμωσιν βρώμασιν, ὥσπερ ταῖς ἁλμάσιν ἐλαίαις, ἃς κολυμβάδας καλοῦσιν »· ἢ διότι κατειργάζοντο, ὡς καὶ νῦν, διὰ θύμου (κολυμβάδος)· « Ἔστι δέ τις παρ' ἡμῖν γενομένη βοτάνη θαμνώδης, πάνυ θερμὴ καὶ δριμεῖα καὶ ἀρωματίζον ἔχουσά τι, καλοῦσι δ' αὐτὴν οἱ ἐπιχώριοι κολυμβάδα, ἔνιοι δὲ στοιβήν, ἐπιτηδειοτάτην οὖσαν εἰς φυλακὴν οἴνου ». (Γαληνός).

Καὶ νῦν ἐν Ἀμφίσσῃ κατ' ἐξοχὴν τιμῶνται αἱ « κολυμβάτες » ἐλαῖαι. Εἰσὶ γλυκύταται τὴν γεῦσιν, στιλπναὶ τὸ χρῶμα καὶ ἀῤῥυτίδωτοι· ἀντέχουσιν εἰς τὸ ψῦχος καὶ τὴν θερμότητα, καὶ περιέχουσι περισσοτέραν τῶν ἄλλων ποσότητα ἐλαίου.

(2) Ὁ Δόδουελλ (σελ. 150) παραδόξως ἀναφέρει, ὅτι τὸ κλίμα τῶν Σαλόνων ἦτο λίαν νοσῶδες, καὶ τὸ θέρος ἐπεκράτουν κακοήθεις πυρετοί, ἐξ ὧν πολλοὶ ἀπέθνησκον, ἐνῷ τανῦν φημίζεται ὡς ὑγιέστατον.

Εἰς Σάλονα ἐξήγετο ἀρκετὴ ποσότης νίτρου, καὶ πολλοὶ πυριτόμηλοι ὑπῆρχον· τὴν ἐνταῦθα ὅμως κατασκευαζομένην πυρίτιδα δὲν θεωρεῖ καλῆς ποιότητος ὁ Δόδουελλ.

του, καὶ 80,000 κριθῆς· 5,000 βαρελῶν ἐλαίου· 140,000 ὀκάδων μαλλίων· 70,000 ὀκάδων βάμβακος· καὶ μικρᾶς ποσότητος μέλιτος, κηρίου κλπ.

Ἡ ὁλικὴ δὲ ποσότης τῆς ἐκ τῶν Σαλόνων ἐτησίου ἐξαγωγῆς ἐξετιμᾶτο εἰς 800,000 γροσίων ἢ 1,200,000 σημερινῶν δραχμῶν.

Ὁ Λήκ, κατ' ἀκριβεῖς πληροφορίας, ἀναβιβάζει εἰς 100,000 τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν Σαλόνοις ἐλαιοδρένδρων· ἕκαστον δὲ τούτων, κατὰ μέσον ὅρον, ἀπέφερε πέντε λίτρας ἢ 12 $^1/_2$ ὀκάδας. Τὸ ὁλικὸν δὲ ἐξαγόμενον συνεποσοῦτο, πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς 1,250,000 ὀκάδων ἢ 500,000 λιτρῶν ἐλαιοκάρπου (1).

Οἱ ἐν Σαλόνοις Τοῦρκοι, ἀπεχθανόμενοι τὸν δεσποτισμὸν τοῦ σατράπου τῶν Ἰωαννίνων Ἀλῆ-Πασσᾶ, δὲν ἠθέλησαν ἵν' ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ· μετὰ πολλὰς διενέξεις κατελήφθη ἐν ἔτει 1805 καὶ ἡ ἐπαρχία αὕτη ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος βεζύρου, ὅστις, ἵνα ταπεινώσῃ τὴν ἐπηρμένην ὀφρὺν τῶν ἐκεῖ Τούρκων, ἔστειλεν ὡς διοικητὴν αὐτῶν ἕνα *παπᾶν*, μετὰ τῆς ἀπειλῆς, ὅτι *ἂν τολμήσωσι πρὸς νεωτερισμόν, θέλει τοῖς στείλει μίαν ὑπηρέτριαν τοῦ μαγειρείου τοῦ χαρεμίου του ἵνα τοὺς διοικήσῃ*. Λύσσαν ἐκδικήσεως πνέοντες, ἀλλ' ἀνίσχυροι ἵν' ἀντιταχθῶσι κατὰ τοῦ ἀκμάζοντος σατράπου, ἔπνιξαν οἱ ἀγέρωχοι τῶν Σαλόνων Τοῦρκοι πᾶσαν μνησικακίαν, καὶ ἐκηρύχθησαν πιστοὶ αὐτοῦ ὑπήκοοι. Ὁ πανοῦργος ὅμως Ἀλῆς ὑποβλέπων τούτους, καὶ γνωρίζων κάλλιστα ὅτι ἡ μετ' αὐτῶν φιλία δὲν ἦτο διαρκής, ἔστειλεν ἐκεῖσε ὡς διοικητὴν τὸν Σεῒδ Ἀχμέτην, ἄνδρα δραστήριον, καὶ ἐπιδέξιον πολιτικόν, ἐμπιστευθέντα προηγουμένως ἰδιαιτέραν εἰς Ἀγγλίαν ἀποστολήν, τὴν ὁποίαν ἐπωφελῶς ὑπὲρ αὐτοῦ διεξήγαγεν. Οὗτος δ' ἐχαλιναγώγει τὰς

(1) Dodwell, Travels in Greece, tom. I. σελ. 149—158.—Leake, Northern Greece, vol. II.—Henry Holland, Travels in Greece, tom. II, London 1819.

Χάριτας μεγάλας ἀποδίδωμι τῷ φιλοπάτριδι καὶ πολυμαθεῖ συντοπίτῃ μου Κ. Στυλιανῷ Παπαχρίστου, δικηγόρῳ, προθύμως μεταφράσαντι τὰς περὶ Σαλόνων πληροφορίας τοῦ Ἄγγλου Δόδουελλ.

ορμὰς τῶν ἐν Σαλόνοις Τούρκων, οἵτινες ἐν ἔτει 1820, ἅμα ἀποκηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Πύλης τοῦ Σατράπου τῶν Ἰωαννίνων, πρῶτοι ἀνεπέτασαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἀνταρτικὴν σημαίαν (1).

Ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Ἀμφίσσης (Σαλόνων) ὑπέκειτο τῇ μητροπόλει Ἀθηνῶν, τῇ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Φωτίου ἀρχιεπισκοπῇ, καὶ μετ' ὀλίγον ἀναχθείσῃ εἰς μητροπολιτικὸν θρόνον. Λέων ὁ Σοφὸς καταριθμεῖ ὑπὸ τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν τὰς ἐπισκοπὰς Εὐρίπου, Δαυλείας, Κορώνης, Ὠρεῶν, Ἄνδρου, Σκύρου, Καρύστου, Πορθμοῦ, Σύρας καὶ *Αὐλῶνος*. Σοφοί τινες τῆς Δύσεως, ἐν οἷς καὶ ὁ πολυμαθέστατος Λέκιεν (2), ἐξέλαβον τὸ ὄνομα τῆς ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λέοντος φερομένης τελευταίας ἐπισκοπῆς *Αὐλῶνος*, ὡς ταὐτόσημον τῷ *Σαλῶνος*, κατὰ λάθος ἀντιγραφέων. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη πολὺ ἀπέχει τῆς ἀληθείας. Ἡ Ἄμφισσα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος δὲν ἐκαλεῖτο *Σάλονα*, ἵνα καταστῇ πιθανὴ ἡ ἀντιγραφικὴ παραμόρφωσις. Ὁ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ γράψας τὸν Συνέκδημον καὶ τριακόσια ἔτη πρὸ τοῦ Λέοντος ἀκμάσας Ἱεροκλῆς, ἀναφέρει, ὅτι ἐκαλεῖτο *Ἄμφισσα* (3). Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ ἐν λόγῳ Λέοντος (911—959 Μ. Χ.) ἀπαριθμεῖ τὴν *Ἄμφισσαν* ὡς *πόλιν* ὑπαγομένην τῷ θέματι τῆς *Ἑλλάδος* (4). Οὐδεὶς δ' ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ὠνόμασε Σάλονα τὴν Ἄμφισσαν, πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας, ὅτε, κατὰ τὸ Χρονικόν, οὕτως ὠνομάσθη· ἔχομεν δὲ καὶ ἑτέραν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Χρονικοῦ μαρτυρίαν· ὁ γράψας τὴν ἔκθεσιν τῶν ὑποκειμένων

(1) Pouqueville, Voyage en Grèce, tom. III. — Holland, σελ. 158.

(2) Lequien, Oriens Christianus, II, σελ. 217.

(3) « Ἐπαρχία Ἑλλάδος ὑπὸ ἀνθύπατον, πόλεις οθ'. Σκάρφια, Ἐλάτεια, Βοῦλις, Δρυμία, Δαυλία, Χαιρωνεία, Ναύπακτος, Δελφοί, Ἄμφισσα, Τιθώρα, Ἄμβρυσος, Ἀντίκυρα, Στῆραις ».

(4) « Ἔχει δὲ τὸ θέμα τῆς Ἑλλάδος πόλεις οθ'. πρώτην μὲν Σκαρφίαν, β'. Ἐλευσῖνα, γ'. Δαύλιον, δ'. Χαιρωνείαν, ε. Ναύπακτον, ς'. Δελφούς, ζ'. Ἄμφισσαν, καὶ τὰς λοιπάς ». (Περὶ Θεμάτων).

τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ Κωνσταντινουπόλεως μητροπολιτῶν, ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, μετὰ τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐκδίωξιν τῶν Λατίνων βασιλεύσαντος (1282—1332 Μ. Χ), ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν πόλεων, ἀναφέρει, ὅτι οἱ *Δελφοί*, *Χρυσὸς καὶ Σάλων μετωνομάσθησαν*· διὰ δὲ τῶν λέξεων *μετωνομάσθησαν ἐς ὕστερον*, ὁ ἀνώνυμος συντάκτης ἐννοεῖ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁρπαγὴν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (1).

Πρὸς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς ἡμετέρας γνώμης, ὅτι οὐδεμία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ *Αὐλῶνος* καὶ *Σαλόνων* ἀρκείτω καὶ τόδε: Εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς ἐν ἔτει 1564 καθαιρέσεως τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ, ὡς σιμωνιακοῦ, φέρεται ἡ ὑπογραφὴ τοῦ *Λαυρεντίου ἐπισκόπου Αὐλῶνος*· ἐν τῇ αὐτῇ δὲ πράξει, ἀμέσως παρακατιών, ὑπογράφεται καὶ *Ἄνθιμος ταπεινὸς ἐπίσκοπος Σάλωνος* (2). Πῶς δὲ δυνατὸν ἵνα ἐν τῇ αὐτῇ συνόδῳ παρίστωνται δύο ἑτερώνυμοι ἐπίσκοποι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως *Σάλωνος* καὶ *Αὐλῶνος* ἅμα καλουμένης; Ἡ ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Λέοντος φερομένη ἐπισκοπὴ τῆς Αὐλῶνος εἶνε διάφορος τῆς ἐν Ἠπείρῳ, διότι ἀκατανόητον φαίνεται πῶς ἐπισκοπὴ τόσον μεμακρυσμένη ἐπωπτεύετο ὑπὸ τῆς τῶν Ἀθηνῶν μητροπόλεως, καὶ διότι ἐν τῷ αὐτῷ Λέκιεν ἀναγιγνώσκεται, ἐξ ἀρχαίου σημειωματαρίου, *Αὐλὼν ἐν Ἑλλάδι πρὸς διάκρισιν τῆς ἐν Ἠπείρῳ*: πείθομαι, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ πόλις εἶνε ἡ γνωστὴ ἐν τῇ ἀρχαιότητι πόλις τῆς Βοιωτίας *Αὐλίς*, κατὰ μικρὰν τῆς καταλήξεως παραμόρφωσιν· ἤ, τὸ παράπαν, μία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὑπὸ Στεφάνου Βυζαντίου μνημονευομένων ταὐτωνύμων πόλεων.

Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ἡ Ἄμφισσα, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σο-

(1) Κουροπαλάτου, περὶ Ὀφφικίων, σελ. 392, ἔκδ. Goar.

(2) Martini Krusii, Turcograecia, σελ. 147.

Καὶ ἐπὶ τῆς Φραγκικῆς κατοχῆς (1205 Μ. Χ.) μνημονεύονται μεταξὺ τῶν ὑποκειμένων τῇ ἀρτισυστάτῳ Λατινικῇ ἀρχιεπισκοπῇ Ἀθηνῶν δεκατεσσάρων ἐπισκοπῶν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἐγγράφοις τῆς ἐν Ῥαβάννᾳ συνόδῳ, αἱ τῆς Αὐλῶνος καὶ Σαλόνων, ὡς δύο διάφοροι ἐπισκοπαί. Ὁ Buchon θεωρεῖ τὴν ἐπισκοπὴν Aulona (Αὐλῶνος) ὡς τὴν τοῦ Ταλαντίου. (Princip. Franç. en Morée).

φοῦ, δὲν εἶχεν ἕδραν ἐπισκόπου· πιθανῶς δὲ ὑπήγετο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπαρχουσῶν ἐπισκοπῶν τοῦ *Γαλαξειδίου* ἢ *τῆς Βάριανης*, ὑποκειμένων τῇ μητροπόλει τῶν *Νέων Πατρῶν*. (1)

Ἄδηλόν μοι, καίτοι πολλὰς πρὸς ἐξακρίβωσιν καταβαλόντι προσπαθείας, πότε συνέστη, καὶ τίνι μητροπολιτικῷ θρόνῳ τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπήγετο, ἡ ἐπισκοπὴ τῆς Ἀμφίσσης. Ἐπὶ Λέοντος δὲν μνημονεύεται ὡς τοιαύτη· οὐχ ἧττον ὅμως τριακόσια σχεδὸν ἔτη πρὸ καὶ πεντήκοντα σχεδὸν ἔτη μετὰ τοῦτον ἀναφέρεται ὡς πόλις ἡ Ἄμφισσα. Ὁ Θωμᾶς Σμὶθ καὶ ὁ πατριάρχης Χρύσανθος πρῶτοι μνημονεύουσι τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Σαλόνων, ἐποπτευομένης ὑπὸ τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν· διότι ὁ μὲν πρῶτος τέσσαρας ἐπισκοπὰς καταλέγει ὑπὸ τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Ταλαντίου, Σκύρου, *Σαλόνου* καὶ *Μενδενίτσης* (Βουδονίτσης)· ὁ δὲ δεύτερος τὴν Ταλαντίου καὶ Δαυλίας, τὴν Σκύρου, *Σαλόνου*, Βουδονίτσης καὶ Κορωνίας. Τούτοις δ' ἑπόμενοι καὶ οἱ Ἰάκωβος Σπὼν καὶ Γεώργιος Βέλερ τὴν ἐπισκοπὴν τῶν Σαλόνων μετ' ἄλλων τεσσάρων καταλέγουσιν ὑπὸ τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπισκοπήν. Ἐπειδὴ δὲ πρῶτον ἐν τῇ Ῥαβενναίᾳ συνόδῳ (1205 Μ. Χ.) ἀναφέρεται ὁ Λατῖνος ἐπίσκοπος τῶν Σαλόνων, οὐδεὶς δὲ προεμνημόνευσε ταύτης, ἴσως ἡ σύστασις τῆς ἐν Σαλόνοις ἐπισκοπῆς εἰς τοὺς καταλαβόντας Φράγκους ἀνάγεται.

Ἀλλὰ ταῦτα μέχρις εἰκασίας χωρούντων, ἕως ἂν ἕτεροι ἰσχυροὶ λόγοι πείσωσι περὶ τῆς προϋπάρξεως τῆς ἐν λόγῳ ἐπισκοπῆς.

Γνωστοὶ δὲ εἰσὶ τρεῖς μόνον ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι τῶν Σαλόνων:

Α'.—Σεραφείμ (1397 Μ. Χ.) (2).

Β'.—Ἄνθιμος (1464) (3).

(1) Κωδινοῦ Κουροπαλάτου, Ὀφφικ. σελ. 397.

(2) Χαλκοκονδύλη, Ἱστορ. Τουρκ. Β'. — Χρον. Γαλαξειδ.

(3) Κρουσίου, Τουρκογραικία, σελ. 174.

Γ'.—Μελέτιος (1).

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Φράγκων ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης ἔφυγεν εἰς Ἀσίαν· ἀντὶ τούτου ἐξελέχθη Βεράρδος τις, Λατῖνος τὸ θρήσκευμα, ἐποπτεύων δέκα τεσσάρων ἐπισκοπῶν : Χαλκίδος, Καρύστου, Θερμοπυλῶν, *Σαλόνων*, Μεγάρων, Δαυλίδος, Κορωνίας, Ζητουνίου, Αὐλῶνος, Ῥέας, Ἄνδρου, Σκύρου, Κέω καὶ Αἰγίνης (2).

Λατῖνοι ἐπίσκοποι Σαλόνων.

Α'. — Ἄγνωστον τὸ ὄνομα τοῦ ἐν ἔτει 1345 ὑπὸ τοῦ Ῥογηρίου ἀρχιεπισκόπου Βιτουρεκίου μνημονευομένου (3).

Β'. — Ἰωάννης Α'. (1390 Μ. Χ.) (4).

Γ'. — Ἰωάννης Β'. (5).

Δ'. — Γεράρδος (1429) (6).

Ε'. — Ἰωάννης Γ'. (7).

ΣΤ'. — Ἰωάννης Δ'. (1457) (8).

Ζ'. — Ἰωάννης Ε'. (1461) (9).

Η'. — Ἀντώνιος (1448) (10).

Θ'. — Ἰωάννης ΣΤ'. (11).

(1) Lequien, Oriens Christianus II, σελ. 217.

(2) Buchon, Nouv. Recherches sur la Principauté de la Morée, introduction.

(3) Episcopus Saulonien. (Biblioth. Cluniacensi, σελ. 345 — 46, Paris 1614.)

(4) Ioannis episcopus Saloniensis anno 1390 inter vivos agebat. (Alphab. Augustin. Tom. I, σελ. 427.)

(5) Lequien, Oriens Christianus.

(6) Wadding, Annal. Fr. Minor. tom. VI.

(7) Lequien.

(8) Τοῦτον ὁ Wadding (tom. VI, σελ. 399) λέγει ὑπὸ τὴν μητρόπολιν Ναυπάκτου διατελοῦντα· ὁ Λέκιεν διορθῶν τὸ ἐσφαλμένον λέγει, « legendum Atheniensi, nulla enim ecclesia Saloniensis metropoli Naupactensi subjicitur ».

(9) Περὶ τούτου ὁ Wadding λέγει « Ioannis episcopi Salonem, in partibus infidelium sub archiepiscopo Atheniensi ».

(10) Αὐτόθι, σελ. 376.

(11) Wadding, Tom. V.

Ι΄. — Φιλίβερτος (1474) (1).
ΙΑ΄. — Ἔρασμος (4482) (2).

Ἐν παρόδῳ δ' εἰρήσθω, ὅτι ἡ ἕδρα τοῦ ἐπισκόπου Σαλόνων μετεφέρθη, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς *Χρυσόν*, ἄγνωστον διὰ τίνα αἰτίαν. Περὶ τὴν πρώτην δεκάδα τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος διηύθυνε τὴν ἐν λόγῳ ἐπισκοπὴν ὁ Διονύσιος, *ἐπίσκοπος Σαλόνων καὶ Χρυσοῦ* τιτλοφορούμενος. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Διονύσιον Ἡσαΐας ἐκ Δεσφίνης, συνενῶν ταῖς χριστιανικαῖς ἀρεταῖς καὶ πατριωτισμὸν ἁγνόν, ἐπανέφερε τὴν ἕδραν ἐκ Χρυσοῦ εἰς Σάλονα, ἵνα ἐντεῦθεν, ὡς ἀπὸ πύργου, κατηχῇ πρὸς τὴν κυοφορουμένην παλιγγενεσίαν τὸ ποίμνιόν του. Ἀφοῦ δὲ ὁ ἄνω ἐπίσκοπος μετὰ τοῦ Διάκου ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγωνιζόμενος ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ τῆς Ἀλαμάνας, ἱερὸν πρωτόλειον τῆς ὑποφωσκούσης Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, ὁ διάδοχος αὐτοῦ, μὴ ἀπηλλαγμένος δεισιδαιμονικῶν προλήψεων, μετέφερε πάλιν τὴν ἐπισκοπὴν εἰς Χρυσόν· ἀλλὰ μετ' ὀλίγους μῆνας ὁ ἐξ Ἰωαννίνων ἐλθὼν Ἰωακεὶμ παραλαβὼν τὴν ἐπισκοπὴν μετήνεγκεν αὖθις εἰς Σάλονα, καὶ ἐπειδὴ τὸ *ἐπισκοπικὸν* εἶχε καῆ, κατέλυσεν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Γ. Δελμούζου. Διέμεινε δ' ἐν Σαλόνοις ἡ ἕδρα τῆς ἐπισκοπῆς μέχρι τοῦ 1825, ὅτε, κυριευθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, κατηργήθη, ὑπαχθεῖσα ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπον Φθιώτιδος, μέχρι τῆς γενομένης τακτικῆς διαιρέσεως τοῦ βασιλείου εἰς ἐπισκοπάς, ὅτε ἀνασυνέστη καὶ ἡ τῶν Σαλόνων ἐπισκοπή (3).

(1) Lequien.

(2) Ὁ Wadding (tom. VII, σελ. 137), λέγει περὶ τοῦ Ἐράσμου « Ad Salonem in Graecia sub archiepiscopo Atheniensi vel Naupactensi, per obitum Ioannis, frater Erasmus Pechenger, in theologia licentiatus ».

(3) Περὶ τούτων διεξωδικότερον θέλομεν λαλήσει ἐν τῇ σὺν Θεῷ ἐκδοθησομένῃ ἱστορίᾳ τῆς Παρνασσίδος. Αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι, περὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Σαλόνων, ὀφείλονται εἰς τὴν φιλοπάτριδα ἔρευναν τοῦ ἐν Ἀμφίσσῃ Κ. Θεμιστοκλέους Κοτσροῦ.

Σημείωσις. Ἐπειδὴ δ᾽ ἀνεφέρομεν, ἐν τῷ περὶ κομητείας τῶν Σαλόνων, καὶ τὴν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους συσταθεῖσαν μαρκιωνίαν τῆς Βουδονίτσης, ἐπισυνάπτομεν τὰ ὀνόματα τῶν γνωστῶν ἡμῖν *μαρκιόνων* καὶ τοῦ ἐν Ἑλλάδι Φραγκικοῦ τούτου τιμαρίου.

Α.) Γουΐδος Παλλαβικίνος, πρῶτος, ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου Μομφεῤῥάτου, μαρκίων τῆς Βουδονίτσης ἀναῤῥηθείς· ἐν ἔτει 1210 κατέλαβε τὸ Ζητούνιον.

Β.) Οὐβερτίνος (marchio Bodonitzae), ἀποστατήσας ἐν ἔτει 1258, μετὰ τοῦ αὐθέντου τῶν Ἀθηνῶν· ἐν δ᾽ ἔτει 1264 βοηθήσας τὸν Βιλλαρδουΐνον εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων πόλεμον.

Γ.) Ἀντώνιος Φλαμίγγος, αὐθέντης ἐν πρώτοις τοῦ Γαρδικίου (Carditzae)· νυμφευθεὶς δὲ τὴν Ἰσαβέλλαν, θυγατέρα τοῦ Γουΐδου, πρώτου μαρκίωνος, ἐκληρονόμησε καὶ τὸ φρούριον τῆς Βουδονίτσης.

Δ.) Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ προῤῥηθέντος, ἐν ἔτει 1301 βαΐλος τῶν Νέων Πατρῶν διορισθείς.

Ε) Ἀλβέρτος Παλλαβικίνος ἐν ἔτει 1310.

ϛ) Γουλιέλμος (1310—1358).

Ζ.) Ἰάκωβος, ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων (1413)· ἐν δ᾽ ἔτει 1416, ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἀνεκαθιδρύθη μαρκίων τῆς Βουδονίτσης.

Η.) Νικόλαος, ἀποθανὼν ἐν ἔτει 1436.

Θ.) Ὄθων, ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐν ἔτει 1436, τιμαριοῦχος τῆς Καρύστου διορισθείς.

Ι.) Ἰωάννης Β´. τελευταῖος μαρκίων τῆς Βουδονίτσης· ἐκδιωχθεὶς προεχειρίσθη ἔπαρχος (rector) τῆς Ἴμβρου· ἐν δ᾽ ἔτει 1470 ὑπὸ τῶν Τούρκων καθῃρέθη καὶ ἐσφάγη. (Ἰδὲ Hopf, de Fontitus Duc. Athen. appendic. III—Carystos).

Περὶ Οἰάνθης (Γαλαξειδίου).

Ἡ Οἰάνθη, πόλις ἐπιθαλάσσιος τῆς Ἑσπερίου Λοκρίδος, κεῖται εἰς 20° 8′ Ἀνατολικοῦ μήκους, καὶ 38° 24′ πλάτους βορείου. Τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως ταύτης διάφοροι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γραφαὶ ὑπάρχουσιν· ἐν τῷ ἀρχαιοτάτῳ περὶ Οἰάνθης μνημείῳ, τῷ Λοκρικῷ ψηφίσματι, φέρεται ὁ τύπος *Οἰανθέα*, ἐξ οὗ παρήχθη ὁ παρ' Ἑλλανίκῳ, Παυσανίᾳ καὶ Πομπωνίῳ Μέλᾳ *Οἰάνθεια* καὶ **Oeanthia** (1)· ἐκ τοῦ τελευταίου δέ, κατὰ συναλοιφήν, παρήχθη ὁ παρὰ Στεφάνῳ Βυζαντίῳ, Πλινίῳ καὶ Μαρτιανῷ Καπέλᾳ τύπος Οἰάνθη καὶ **Oeanthe** (2). Παρὰ Σκύλακι τῷ Καρυανδεῖ φέρεται ὁ τύπος *Εὐανθίς*· παρὰ Πτολεμαίῳ *Εὐανθία*, καὶ ἐν Στράβωνι, κατὰ διόρθωσιν τοῦ Δινδορφίου, *Εὐάνθεια* (3). Παρὰ Πλουτάρχῳ φέρεται καὶ ὁ τύπος *Ὑάνθεια* (4). Ἡ διαφορότροπος αὕτη τοῦ ὀνόματος γραφὴ εἰς οὐ μικροὺς ἐνδοιασμοὺς ἐνέβαλε τοὺς ἀσχοληθέντας. Ὁ Κοραῆς λέγει, ὅτι ἡ παρὰ Πτολεμαίῳ ἀπαντωμένη γραφὴ Εὐανθία, δι' ἀντιγραφέων ἴσως ἁμαρτίαν φέρεται (5). Ὁ Μελέτιος ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸν Πτο-

(1) Ἐν Δελφικῇ ἐπιγραφῇ ἀπαντᾶται ὁ αὐτὸς τύπος. « Ἐν Οἰανθείᾳ ἄρχοντος Ἁρμοδάμου, μηνὸς Ἀπελλαίου . . . » (Inscriptions Delph. N° 243).

(2) Ὥσπερ Ἀγάμμεια, Ἐρύθεια, Ζέλεια, Μαντίνεια, καὶ κατὰ συναλοιφὴν Ἀγάμμη, Ἐρύθη, Ζέλη, Μαντίνη. Ὁ Στέφανος λέγει, ὅτι τὸ παρ' Ἡροδότῳ Ψυττάλεια, ἐξ οὗ τὸ παρ' Ἡρωδιανῷ Ψυττάλη, εἶνε πρωτότυπον.

(3) Ἐκ τῶν Οἰανθὶς καὶ Οἰάνθεια, ἐναλλαγῇ τῶν διφθόγγων οι καὶ ευ, ὡς Οἰνόη καὶ Εὐνόη, Οἰβώτας καὶ Εὐβώτας, Οἴαγρος καὶ Εὔαγρος.

(4) Πλουτ. Ἑλλην. Κατηγ. ιέ.

(5) Στράβ. Τομ. Γ′.

λεμαῖον γράφει *Εὐανθία*· ὁ δ᾽ αὐτὸς (σελ. 311) τὴν ὑπὸ Παυσανίου *Οἰάνθειαν* διάφορον τῆς πρώτης θεωρεῖ. Ὁ Γερβέλιος (σελ. 154), μετὰ πολλοὺς ἐνδοιασμούς, μόλις πείθεται, ὅτι ἡ *Οἰάνθεια* τοῦ Παυσανίου εἶναι ἡ αὐτὴ τῇ *Εὐανθίᾳ* τοῦ Πτολεμαίου. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλὰ καὶ ἔστιν ὅτε ὀρθὰ περὶ τοῦ ταὐτοσήμου τῶν διαφόρων τούτων τύπων ἔγραψαν, ὧν ἐπιλείψει μοι ὁ χῶρος τὰς μαρτυρίας παραθέσοντι.

Ἐκ τοῦ ἐν Πτολεμαίῳ ὀνόματος τῆς πόλεως εἰκαστέον, ὅτι τοῦτο ἀφῃρημένον ἐστι τοῦ *εὐανθὴς*, πολυανθής· καὶ εἰς τὸ τοιοῦτον δὲ τῆς πόλεως ὄνομα παρέσχεν ἴσως ἀφορμὴν αὐτὸ τῆς Ὀζολίδος χώρας τὸ πολυάνθεμον, κατὰ τὸ παράδειγμα δυσαριθμήτων ἄλλων παρά τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ παρ᾽ ἡμῖν τόπων ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν λαβόντων μάλιστα τὴν προσηγορίαν (1).

Ὁ Παυσανίας τεκμαίρεται ὅτι ἡ πόλις ἐκλήθη οὕτως ἀπὸ νύμφης ἢ γυναικός. Τὴν δὲ γνώμην τοῦ περιηγητοῦ πιθανοτέραν καθιστᾷ ὁ λόγος, ὅτι ὀλίγα πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἔτη εἷς τῶν κατοίκων καλούμενος Ῥόμπας, σκάπτων ἔν τινι ἀμπέλῳ εὗρεν ἄγαλμα μικροῦ μεγέθους ἐκ χαλκοῦ, παριστὰν γυναῖκα κρατοῦσαν διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς τόξον τεταμένον, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ δύο λαγιδεῖς· ἐπὶ τοῦ μετώπου ὑπῆρχε ταινία περιπτύσσουσα τὴν κόμην καὶ φέρουσα κεχαραγμένην τὴν ἐπιγραφὴν *Οἰάνθεα*, ὡς οἱ ἰδόντες παρεστήσαντό μοι· ἐπὶ δὲ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἐπωλήθη εἰς τὴν νῆσον Κάλαμον πρός τινα Ἑπταννήσιον ἢ Ἄγγλον, ἀντὶ τριακοσίων ἱσπανικῶν ταλλήρων. Πιθανολογεῖται δέ, ὅτι τὸ ἐκ χαλκοῦ ἀρχαιότατον ἐκεῖνο ἄγαλμα, ὅπερ οἱ κάτοικοι ἀπεκάλουν *βασίλισσαν*, παρίστη τὴν φερώνυμον τῇ πόλει τῶν Οἰανθέων θεὰν ἢ νύμφην.

Ἡ Οἰάνθη ἐκτίσθη δύο περίπου πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἑκατονταετηρίδας ὑπὸ τοῦ Λοκροῦ, τοῦ ἀπογόνου τοῦ Δευκαλίωνος,

(1) Οἰκονομ. Λοκρ. Ἐπιγρ. σελ. 38. Ὁ Πλούταρχος περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν, λέγει «ἔνιοι δὲ τοὐναντίον πολυάνθεμον τὴν χώραν οὖσαν, ὑπ᾽ εὐωδίας τοὔνομα λαβεῖν»....

καὶ πατρὸς τοῦ Ὀποῦντος. « *Φύσκου τοῦ Ἀμφικτύονος υἱὸς ἦν Λοκρός· ἐκ δὲ τούτου καὶ Καβύης Λοκρός· πρὸς ὃν ὁ πατὴρ διενεχθεὶς καὶ συχνοὺς τῶν πολιτῶν ἀναλαβὼν περὶ ἀποικίας ἐμαντεύετο· τοῦ δὲ Θεοῦ φήσαντος κτίζειν πόλιν ὅπου περ ἂν τύχῃ δηχθεὶς ὑπὸ κυνὸς ξυλίνης, ὑπερβαίνων εἰς τὴν ἑτέραν θάλασαν, ἐπάτησε κυνόσβατον· ἐνοχληθεὶς δὲ τῇ πληγῇ διέτριψεν αὐτόθι ἡμέρας πλείονας, ἐν αἷς καταμαθὼν τὸ χωρίον, ἔκτισε πόλεις Φυσκεῖς καὶ Ὑάνθειαν καὶ τὰς ἄλλας, ὅσας οἱ κληθέντες Ὀζόλαι Λοκροὶ κατῴκησαν* (1).

Ἡ πόλις, φαίνεται ὅτι, τὸ κατ᾽ ἀρχὰς ᾠκίσθη ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ Γαλαξειδίου ὄρους, καὶ ἐγγύς που τοῦ νῦν ἐκκλησιδίου τοῦ Ἁγίου Βλασίου· πέριξ φαίνονται ἀρχαῖοι θεμέλιοι λίθοι, κατὰ διαφόρους ἀποστάσεις· ἐνταῦθα δ᾽ ἀνεκαλύφθησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι ἀρχαιότητες, ὡς τὰ δύο χαλκᾶ τῶν Οἰανθέων ψηφίσματα, τὸ περὶ οὗ ἀνωτέρω ἄγαλμα, νομίσματα, τάφοι καὶ ἀγγεῖα. Οἱ γέροντες διηγοῦνται, ὅτι ἐσώζοντο, τὰ νῦν χθαμαλὰ τείχη, εἰς ἀξιόλογον ὕψος· ἀκολούθως δὲ συνετρίβησαν οἱ λίθοι πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ ἐν λόγῳ ἐκκλησιδίου, ἐκ σεισμοῦ κρημνισθέντος, καὶ ἤδη ἀνακτιζομένου.

Ἀκολούθως δέ, ἄγνωστον, κατὰ ποίαν ἐποχήν, οἱ Οἰανθεῖς καταβάντες ᾤκησαν τὸ νῦν Γαλαξείδιον, περιβαλόντες αὐτὸ δι᾽ ἰσχυροῦ τείχους, τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως ἐσώζοντο τρεῖς πλευραὶ καὶ ἀρκετοὶ περίβολοι.

(1) Πλουτ. Ἑλλην. Καταγρ. κ. 15.— Παράβ. Εὐσταθίου παρεκ. Ἰλιάδ. (?27, 17)

Πιθανῶς ὁ ἐν λόγῳ θεμελιωτὴς τῶν Λοκρικῶν πόλεων, ἐν Οἰάνθῃ μονίμως κατεστάθη καὶ ἐδυνάστευσε. Σώζεται εἰς Γαλαξείδιον βράχος μονήρης, ἐρυμνώδης τὴν κορυφήν, καὶ κωδωνοειδοῦς σχήματος· ἔντοσθεν λίαν ἐπιμελῶς λελαξευμένος, ὑψηλὸς καὶ εὐρύς, δυνάμενος χωρῆσαι πλέον τῶν εἴκοσιν ἀνδρῶν· ἡ ἰσόγεως καὶ εὐρύχωρος θύρα εἶνε ἀτεχνῶς ἐξειργασμένη, ὡς καὶ ἡ παρ᾽ αὐτῇ ὀπή, δίκην παραθυρίου. Καλεῖται δὲ ἄχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τῶν κατοίκων Λουκρὸ καὶ Λουτρό, κατὰ μετάθεσιν, ἀντὶ Λοκροῦ. Εἰκάζω δέ, ὅτι εἶνε τάφος ἢ θησαυροφυλάκιον τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς Οἰάνθης Λοκροῦ· πρὸς οὐδένα δὲ τῶν ὅσων ἐγὼ εἶδον ἀρχαίων τάφων, ἔντε Γαλαξειδίῳ, καὶ ἀλλαχοῦ ἐμοιάζει.

Τυραννικὸν τὸ κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε τὸ πολίτευμα τῶν Οἰανθέων. Ὁ Πολύαινος διεσώσατο ἡμῖν τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου τυράννου μετ' οὐσιωδῶν λεπτομερειῶν. Φίλων ὁ υἱὸς τοῦ τυράννου τῶν Οἰανθέων Φρικοδήμου ἠγάπα τὴν Θεμιστὼ θυγατέρα τοῦ Οἰανθίου Κρίθωνος· ἐπειδὴ δὲ ὁ πατὴρ ἀντέλεγεν, ὁ τύραννος ἀποσπάσας τοὺς υἱοὺς τοῦ Κρίθωνος, παρέδωκεν αὐτοὺς πρὸς βορὰν εἰς πεινῶντα θηρία· ἡ ἀποτρόπαιος αὕτη πρᾶξις ἐξετελέσθη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς τῶν νέων. Μετὰ δὲ τὸ κακούργημα τοῦτο ὁ Φρικόδημος λαβὼν τὴν τλήμονα κόρην ἠνάγκασεν ἵνα διὰ τῆς βίας ὑπανδρευθῇ τὸν Φίλωνα. Ἡ Θεμιστὼ ἐξ ἀνάγκης ἐνέδωκεν· ἀλλὰ τὴν νύκτα κρύψασα ὑπὸ τὸν χιτῶνα αὐτῆς ξίφος ἀπέσφαξε τὸν κοιμώμενον νυμφίον, μὴ δυνηθέντα οὐδεμίαν νὰ ἐκφέρῃ φωνήν. Μετὰ τὴν πρᾶξιν ἡ Θεμιστὼ διαφυγοῦσα τὴν προσοχὴν τῶν φυλαττόντων, κατέβη εἰς τὸν λιμένα καὶ εὑροῦσα ἀκάτιον ἔλυσε τὸ ἀπόγειον· ἐπιτυχοῦσα δὲ οὐρίου ἀνέμου, κατέπλευσε μόνη εἰς Ἑλίκην, πόλιν τῆς Ἀχαΐας, ἔνθα ὑπῆρχεν ἱερὸν ἅγιον τοῦ Ποσειδῶνος· εἰς τὸ ἄσυλον τοῦτο κατέφυγεν ἡ Θεμιστὼ ἱκέτις. Ὁ Φρικόδημος ἔστειλε τὸν ἕτερον ἀδελφὸν τοῦ φονευθέντος, Ἡράκοντα, ἵνα ζητήσῃ καὶ λάβῃ ἀπὸ τῶν Ἑλικέων τὴν κόρην. Οἱ Ἑλικεῖς ἐξέδωκαν· ἀφοῦ δ' ἀνεχώρησαν, χειμὼν μέγας ἐξέρριψε τὸ κομίζον τὴν Θεμιστὼ σκάφος ἐπὶ τὸ Ῥίον τῆς Ἀχαΐας, ἔνθα εὑροῦσαι αὐτὸ δύο ἡμιολίαι τῶν Ἀκαρνάνων, οἵτινες ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Φρικόδημον διέκειντο, κατήγαγον εἰς Ἀκαρνανίαν. Οἱ Ἀκαρνᾶνες πληροφορηθέντες τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν τὴν κόρην, καὶ δέσαντες τὸν Ἡράκοντα παρέδωκαν εἰς αὐτήν. Μετ' ὀλίγον ὁ τύραννος ἔστειλε πρεσβείαν πρὸς τὴν Θεμιστὼ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· ἐκείνη δὲ παρήγγειλεν ὅτι θέλει ἀποδώσει τὸν Ἡράκοντα, ἅμα λάβῃ τοὺς γονεῖς της. Ὁ Φρικόδημος ἔπεμψε πρὸς ταύτην τοὺς γονεῖς διὰ τὴν ἐναλλαγήν. Οὐχ ἧττον ὅμως οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐλεεινῶς ἐφόνευσαν τὸν Ἡράκοντα. Μετὰ παρέλευσιν δὲ οὐ πολλῶν ἡμερῶν οἱ Οἰανθεῖς ἐπαναστάντες ἐφό-

νευσαν τὸν ἑαυτῶν τύραννον Φρικόδημον. Ἀκολούθως δὲ καὶ ἡ Ἑλίκη μετὰ τῶν κατοίκων, σεισμοῦ μεγάλου γενομένου καὶ τῆς θαλάσσης κατακλυσάσης, κατεπόθη. Ἡ δὲ θεομηνία αὕτη ἐθεωρήθη τοῦ Ποσειδῶνος, διότι τὴν καταφυγοῦσαν εἰς τὸ ἱερὸν αὐτοῦ παρθένον, ὡς ἱκέτιν, οἱ Ἑλικεῖς παρέδωκαν εἰς τὸν ζητήσαντα τύραννον (1).

Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πολύαινος λέγει *οὐκ εἰς μακρὰν* μετὰ τὸν φόνον τοῦ τυράννου Φρικοδήμου, κατεποντίσθη ἡ Ἑλίκη, ὁ δὲ καταποντισμὸς οὗτος ἐγένετο ἐν ἔτει 373 Π. Χ. ἡ κατάλυσις τοῦ τυραννικοῦ τῶν Οἰανθέων πολιτεύματος ἐγένετο περὶ τὸ ἔτος 383 Π. Χ. ὡς εἰκάζει ὁ σοφὸς τῆς Ἰονίου ἀκαδημίας καθηγητής.

Τὸ ὄνομα ἑνὸς μόνου ἐν Οἰάνθῃ ἄρχοντος, *Ἁρμοδάμου*, γιγνώσκεται, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν 243 Δελφικὴν ἐπιγραφήν (2).

Ἡ Οἰάνθη φαίνεται οὖσα μία τῶν ἐπισημοτέρων πόλεων τῆς Λοκρίδος, διότι ἀγωνοθέτας τῶν Λοκρῶν βλέπομεν Οἰανθεῖς, ὡς τὸν ἐν τῇ αὐτῇ Δελφικῇ ἐπιγραφῇ καὶ ἐν ἀριθμῷ 236 τῆς αὐτῆς Συλλογῆς, *Νικίαν τὸν Δαμαρμένου Οἰανθέα Λοκροῖς ἀγωνοθετοῦντα.*

Πρὸς δέ, ἕνεκα τῆς ἐπιθαλασσίου κοινωνίας, συνεδέετο διὰ στενῶν σχέσεων μετὰ τῶν μεγάλων πόλεων καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἐτιμῶντο ὑπὸ τούτων. Ἀρχαία ἐπιγραφὴ διεσώσατο ἡμῖν τὸ ὄνομα τοῦ Οἰανθέως Μενεκράτους, μεγάλως τιμωμένου ἐν Κερκύρᾳ, τῆς ὁποίας καὶ πρόξενος ἦτο· ἀπολεσθεὶς ἐν ναυαγίῳ *δαμόσιον καθίκετο πένθος Οἰάνθην*. Ὁ δῆμος τῆς Κερκύρας ἐκτιμῶν τὰς ἀρετὰς τοῦ Μενεκράτους, ἀνήγειρεν αὐτῷ δημόσιον μνημεῖον, μετὰ τῆς ἑξῆς ἐπιγραφῆς:

Υἱοῦ Τλασίαο Μενεκράτεος τόδε σᾶμα
Οἰανθέως γενεάν· τόδε δ' αὐτῷ δᾶμος ἐποίει·

(1) Πολυαιν. Στρατ. Η. κεφ. 46.
(2) Wescher et Foucart, Inscript. Delph. Paris 1863.

Ἦς γὰρ πρόξενος, δάμου φίλος· ἀλλ' ἐνὶ πόντῳ
Ὤλετο· δαμόσιον δὲ καθίκετο πένθος Οἰάνθην.
Πραξιμένης δ' αὐτῷ πρόφρων ἀπὸ πατρίδος ἐνθὼν
Σὺν δάμῳ τόδε σᾶμα κασιγνήτοιο ποιήθη (1).

Τὸ δ' ἐπισημότερον μνημεῖον, τὸ μαρτυροῦν ἀριδήλως τὸ ὑπερέχον τῆς πολιτευτικῆς τῶν Οἰανθέων ἐπικοινωνίας, εἰσὶν αἱ εὐτυχῶς διασωθεῖσαι ὑπὲρ τῶν ξένων συνθῆκαι αὐτῆς, αἵτινες κεχαραγμέναι ἐπὶ χαλκῶν πινάκων ἀνεκαλύφθησαν τυχαίως ἐν ἔτει 1848, ὑπό τινος λιθοτόμου εἰς τὰ ἔξωθεν τοῦ Ἁγίου Βλασίου ἀρχαῖα κτίρια τεθαμμέναι, ἀσυγγνώστῳ δὲ ἀκηδείᾳ τῶν τότε ἀρχόντων καὶ λογίων ἐπωλήθησαν ἀντὶ εὐτελεστάτου τιμήματος, εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ Ἄγγλον Οὐώδσιον, ἀφοῦ πλέον

(1) Τὸ ἔμμετρον τοῦτο ἐπιτύμβιον συγκείμενον ἀπὸ ἓξ ἑξαμέτρους, γεγραμμένον δωριστὶ μετά τινων ἰωνισμῶν, ὑπάρχει κεχαραγμένον ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν σαρκοφάγου ἀνακαλυφθέντος κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1843 ἐγγὺς τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Κερκύρας. Ἐχαράχθη δέ, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Ἔχει δὲ οὕτω μεταφραζόμενον· « Τὸ παρὸν μνῆμα εἶνε τοῦ Μενεκράτους, υἱοῦ τοῦ Τλασία, καταγομένου ἐξ Οἰάνθης· κατεσκευάσθη δὲ ὑπὸ τοῦ δήμου τῶν Κερκυραίων, τιμῶντος τὰς ἀρετάς του, καθότι ἦτο προσφιλὴς πρόξενος, ἀλλ' ἐπνίγη ναυαγήσας ὁ ἀνήρ, ἀφήσας μεγάλην λύπην εἰς τὴν πατρίδα του Οἰάνθην· περιπλέον δὲ ὁ Πραξιμένης, ἐλθὼν ἐκοπίασε μὲ τὸν δῆμον εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μνήματος τοῦ ἀδελφοῦ του ». (Βλ. Mustoxydi, Storia di Corfù.—Χριστοφ. Φιλητᾶ, Διάλεξις περὶ τῆς Μενεκρατείου ἐπιγραφῆς, ἐν Κερκύρᾳ 1844.—Γ. Χρυσοβέργη, Περὶ Μενεκρατείου ἐπιγραφῆς κλπ.. ἐν Ναυπλίῳ 1844.—Rhangabé, Antiquités Helléniques, tom. I).

Διὰ τοῦ ἑπομένου δὲ ψηφίσματος ἡ Κέρκυρα ἀνεδείκνυε πρόξενον αὐτῆς τὸν Φιλιστίωνα Θεοδώρου, Λοκρὸν τὸ γένος· ἀγνοεῖται ὅμως ἂν καὶ ὁ ἐν λόγῳ πρόξενος κατήγετο ἐξ Οἰάνθης ἢ ἄλλης Λοκρικῆς πόλεως.

« Ἔδοξε τᾷ ἁλίᾳ, πρόξενον εἶμεν τᾶς πόλιος τῶν Κορκυραίων Φιλιστίωνα Θευδώρου Λοκρόν, αὐτὸν καὶ ἐκγόνοις· εἶμεν δὲ αὐτοῖς γᾶς καὶ οἰκίας ἔγκτασιν καὶ τὰ ἄλλα τίμια, ὅσα καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις καὶ εὐεργέταις γέγραπται· τὰν δὲ προξενίαν γράψαντας εἰς χάλκωμα ἀνάθεμεν ὅπει κα δοκῇ προβούλοις, προδίκοις καλῶς ἔχειν· τὸν δὲ ταμίαν δόμεν τὸ γενόμενον ἀνάλωμα. Φιλιστίωνα Θευδώρου Λοκρόν ». (Mustox. illustr. Corcir. Milano 1811, tom. I, σελ. 188).

τῶν τριῶν ἐτῶν ἔμενον ἐκτεθειμέναι ἔν τινι παντοπωλείῳ, οὐδενὸς τὴν προσοχὴν ἐφελκύσασαι.

Μιᾶς τούτων σπουδαίαν διαφώτισιν ἐξέδοτο ἐν ἔτει 1850 ὁ ἐν τῇ Ἰονίῳ ἀκαδημίᾳ σοφὸς τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καθηγητὴς Κύριος Ι. Ν. Οἰκονομίδης ἐν ἰδίῳ τεύχει. Πεποίθαμεν δὲ ὅτι ὁ αὐτὸς θέλει ὅσον οὔπω τύποις ἐκδώσει καὶ τὴν προητοιμασμένην ὑπὸ τῆς φιλοπονίας του σοφὴν διαφώτισιν καὶ τοῦ δευτέρου ψηφίσματος, πολὺ μεγαλειτέρου τοῦ πρώτου, καὶ ἑπομένως πολυτιμοτέρου διὰ τὸ περιεχόμενον. Ἐν παντελεῖ ἀγνοίᾳ διατελοῦντες τῶν περιεχομένων τοῦ δευτέρου τούτου, περιοριζόμεθα νῦν ἐπὶ μόνον τοῦ δεδημοσιευμένου.

Τὸ ἐν λόγῳ ψήφισμα ἐπὶ χαλκῆς πλακὸς κεχαραγμένον ἀνάγεται εἰς τὴν πέμπτην Π. Χ. ἑκατονταετηρίδα· ζυγίζει δὲ πέντε Ἀγγλικὰς λίτρας, δύο οὐγκίας, 12 χαλκοὺς καὶ κόκκους τοσούτους, ἢ τὸ ὅλον 30,000 κόκκων· σχηματίζει δὲ εἶδος πίνακος ἔχοντος ἄνωθεν προσπαγῆ στρογγύλον κρίκον, δίκην λαβῆς ἐξειργασμένον· οἱ στίχοι τῶν γραμμάτων εἰσὶ δεκαοκτώ, ἐξ ὧν ἔνθεν μὲν οἱ ἡμίσεις, ὄπισθεν δὲ οἱ ἕτεροι ἐννέα. τὸ δὲ περιεχόμενον αὐτοῦ ἔχει οὕτω.

Τὸν ξένον μὴ ἄγεν ἐ τᾶς Χαλεΐδος τὸν Οἰανθέα, μηδὲ τὸν Χαλειέα ἐ τᾶς Οἰανθίδος, μηδὲ χρήματα αἴ τι συλῷ. Τὸν δὲ συλῶντα, ἀνὰ τὸ συλῆν τὰ ξενικά, ἐ θαλάσσας ἄγεν ἄσυλον, πλὰν ἐ λιμένος τῶ κατὰ πόλιν. Αἴ κ' ἀδικοσυλῷ, τέτορες δραχμαί· αἰ δὲ πλέον δέκ' ἀμαρᾶν ἔχοι τὸ σῦλον, ἡμιόλιον ὀφλέτω· ὅτι συλάσαι. Αἰ μεταϜοικέοι πλέον μηνὸς ἢ ὁ Χαλειεὺς ἐν Οἰανθέᾳ ἢ Ὠανθεὺς ἐν Χαλείῳ, τᾷ ἐπιδαμίᾳ δίκᾳ χρήστω τῶν προξένων. Αἰ ψεύδεα προξενέοι, διπλεῖ οἱ θωήστω.

Αἰ κ' ἀνδιχάζωντι τοὶ ξενοδίκαι, ἐπωμότας ἑλέστω ὁ ξένος ὡπάγων τὰν δίκαν, ἔχθος προξένω καὶ Ϝιδιοξένω, ἀριστίνδαν· ἐπὶ μὲν ταῖς μναϊαίαις καὶ πλέον πεντεκαίδεκ' ἄνδρας, ἐπὶ ταῖς μειόνοις ἐννέ' ἄνδρας. Αἴ κ' ὁ Ϝαστὸς ποῖ

8.

τὸν Ϝασστὸν δικάζηται κατὰς συμβολάς, δαμιωργὼς ἑλέσται τὼς ὁρκωμότας ἀριστίνδαν, τὰν πεντορκίαν ὀμόσαντας. Τὼς ὁρκωμότας τὸν αὐτὸν ὅρκον ὀμνύεν, πληθὺν δὲ νικῆν.

Διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου οἱ Οἰανθεῖς καὶ οἱ Χαλαιεῖς (1) κατοικοῦντες πόλεις ὁμόρους καὶ ἐπιθαλασσίους, ἵνα εἰρηνικῶς διαλύωσι τὰς μεταξὺ αὐτῶν ἀναφυομένας διαφορὰς ἀνέγραψαν τὰς περὶ τούτου συνθήκας εἰς πλάκας χαλκᾶς, ὧν μία ἐστὶ καὶ ἡ περὶ οὗ ὁ λόγος. Διὰ τοῦ ψηφίσματος τούτου πᾶς ξένος καταφεύγων εἰς μίαν τῶν χωρῶν τούτων ἐθεωρεῖτο ἀπαραβίαστος, καὶ μήτε ὁ Χαλειεὺς ἠδύνατο νὰ τὸν λάβῃ ἐκ τῆς Οἰανθίδος χώρας, μήτε ὁ Οἰανθεὺς ἐκ τῆς Χαλεΐδος, μηδὲ τὰ συληθέντα πράγματα. Ὁ ἐξερχόμενος κάτοικος τῶν δύο τούτων πόλεων ἵνα λαφυραγωγήσῃ ἐν θαλάσσῃ τοὺς ξένους, ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ πράττῃ τοῦτο, ἐκτὸς ἐὰν ὁ ξένος κατέφευγεν εἰς τὸν λιμένα μιᾶς τῶν δύο πόλεων. Εἰς τὸν παρὰ τὰ νενομισμένα λαφυραγωγοῦντα ἐπεβάλλετο πρόστιμον τεσσάρων δραχμῶν. Ἐὰν δὲ κατεκράτει τὸ συληθὲν πλέον τῶν δέκα ἡμερῶν, ὑπεχρεοῦτο ἔτι εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἡμίσεως τῆς ἀξίας αὐτοῦ. Ἐὰν ὁ Χαλειεὺς μετῴκει εἰς Οἰάνθειαν, ἢ ὁ Οἰανθεὺς εἰς Χάλειον, πλέον τοῦ ἑνὸς μηνός, τῷ ἐχορηγεῖτο τὸ προνόμιον τῆς κατὰ προτίμησιν δίκης *(προδικίας)*, ὅπερ μόνον οἱ παρεπιδημοῦντες πρόξενοι ἔχαιρον· ὁ ἐλεγχόμενος ψευδολόγος κατεδικάζετο εἰς διπλοῦν πρόστιμον.

Ὁσάκις ξένος ἐδικάζετο, καὶ ὑπῆρχεν ἰσοψηφία μεταξὺ τῶν ξενοδικῶν, ἐπετρέπετο εἰς τὸν διάδικον ξένον ἵνα ἐκλέγῃ πολίτας, οἵτινες, ἀφοῦ ὤμνυον τὸν νενομισμένον ὅρκον *(πεντορκίαν)*, ἐδίκαζον τὴν ὑπόθεσιν. Οἱ ἐκλεγόμενοι ὅμως οὗτοι δικασταὶ ἔπρεπεν ἵνα ὦσιν ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς πόλεως· ὁ δὲ ἀριθμὸς αὐτῶν ἦτο δεκαπέντε μέν, ἐὰν τὸ ἐπίδικον πρᾶγμα ἐτιμᾶτο

(1) Τὸ Χάλαιον ἔκειτο κατὰ τὸν Λὴκ ὅπου νῦν τὸ Λαρνάκι, κατ' ἄλλους δὲ ὅπου ἡ Σκάλα τῶν Σαλώνων.

μιᾶς μνᾶς ἢ καὶ πλείονος· ἐννέα δέ, ἐὰν ἡ ἀξία αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἐλάττων. Ἐὰν ἐλάμβανε χώραν δίκη ἀστοῦ πρὸς ἀστόν, κατ' ἄλλας προϋπαρχούσας ἰδιαιτέρας συνθήκας (*σύμβολα*), οἱ δημιουργοὶ ὀμόσαντες τὸν ἄνω ὅρκον (*πενθορκίαν*), ἐξέλεγον τοὺς ἐνόρκους (*ὁρκωμότας*), οἵτινες τὸν αὐτὸν μὲ τοὺς δημιουργοὺς ὀμόσαντες ὅρκον, συνεζήτουν τὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἡ πλειονοψηφία ἐνίκα.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ὀλίγα ἀρκείτωσαν περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ψηφίσματος· ὁ δὲ βουλόμενος λεπτομερεστέραν περὶ τούτου γνῶσιν, ἀναγνώτω τὰς διαφωτίσεις τοῦ Κ. Οἰκονομίδου, καὶ τοῦ Λουδοβίκου Ῥοσσίου (1).

Ἡ Οἰάνθη εἶχεν ἐκτὸς τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων καὶ μῆνας καὶ νομίσματα, διαφέροντα ἀπὸ τῶν ἄλλων Λοκρικῶν πόλεων. Τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν Οἰανθίων μηνῶν τοῦ *Ἀπελλαίου*, ἀντιστοιχοῦντος τῷ ἐν Δελφοῖς Ποιτροποίῳ διεσώθη ἔν τινι Δελφικῇ ἐπιγραφῇ (2). Τὸ δὲ σωζόμενον αὐτῆς νόμισμα παριστᾷ ἀφ' ἑνὸς μὲν κεφαλὴν Ἀπόλλωνος, ὄπισθεν δὲ αἰχμὴν λόγχης μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΟΙΑΝΘΕΩΝ. Εἶνε δὲ τὸ μόνον γνωστὸν ἡμῖν ἀργυροῦν νόμισμα τῆς ἑσπερίου Λοκρίδος· διότι ἓν μόνον, καὶ τοῦτο χαλκοῦν, τῆς Ναυπάκτου σώζεται ἐν τῷ Δανικῷ μουσείῳ. Ὁ Μιοννὲ κακῶς ἀποδίδει ἓν εἰς τὴν Λοκρικὴν πόλιν *Ἀξίαν*, ἐνῷ τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ὁμώνυμον Κρητικὴν πόλιν· μόνον δὲ τῆς Ἀμφίσσης σώζονται εὐάριθμα χαλκᾶ, ἀλλ' οὐδὲν ἀργυροῦν.

Ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, οἱ Οἰανθεῖς πεισθέντες εἰς τὰς προτροπὰς τῶν Ἀμφισσέων, ἔδωκαν ὁμήρους εἰς τὸν Σπαρτιάτην Εὐρύλοχον (3). Ὅταν δὲ οἱ Αἰτωλοὶ εἰσβαλόντες ἐλαφυραγώγουν τὴν Πελοπόννησον, καὶ οἱ Ἀχαιοὶ ἀδυνατοῦντες ἵνα τοὺς ἀποκρούσωσιν, ἐζήτησαν τὴν συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς

(1) Οἰκονομίδου, Λοκρικὴ ἐπιγραφή, Κερκύρᾳ 1850 — L. Ross, Alte Locrische inschrift. Leipzig, 1854.

(2) Inscriptions Delph. No 243.

(3) Θουκ. Γ'. 101.

Μακεδονίας Φιλίππου, υἱοῦ τοῦ Δημητρίου, οἱ στρατηγοὶ τῶν Αἰτωλῶν Ἀλέξανδρος καὶ Δορύμαχος οἱ Τριχωνεῖς, συναθροίσαντες χιλίους καὶ διακοσίους περίπου ὁπλίτας εἰς Οἰάνθην, συμμαχοῦσαν αὐτοῖς, καὶ προετοιμάσαντες τὰ πρὸς μετακόμισιν πορθμεῖα, ἐκαραδόκουν κατάλληλον στιγμὴν ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεως Αἰγείρας. Ἐνῷ ταῦτα ἐγίγνοντο, εἷς αὐτόμολος Αἰτωλὸς πολὺν καιρὸν διατρίψας παρὰ τοῖς Αἰγειράταις ἦλθεν εἰς Οἰάνθην καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς στρατηγούς, ὅτι, διὰ τὴν ῥαθυμίαν καὶ τὸ μέθυσον τῶν φυλαττόντων τὴν Αἴγειραν, εὔκολος καθίστατο ἡ ἐκπόρθησις τῆς πόλεως. Ἐξ Οἰάνθης ἀναχωρήσαντες οἱ στρατηγοὶ καθορμίζονται, διαρκούσης ἔτι τῆς νυκτός, πρὸς τὸν παρὰ τὴν πόλιν καταῤῥέοντα ποταμόν. Ὁ δὲ αὐτόμολος ἔχων μεθ' αὐτοῦ εἴκοσι, τοὺς ἐπιτηδειοτάτους, προπορευθείς, καὶ ἐλθὼν ταχέως, διὰ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ὁδῶν, πρὸ τῆς Αἰγείρας, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν διά τινος ὑδραγωγείου, μετὰ τῶν ἑταίρων· εὑρόντες δὲ κοιμωμένους τοὺς φύλακας κατέσφαξαν αὐτούς, καὶ διὰ τῶν πελέκυων διέκοψαν τοὺς μοχλοὺς τοῦ πυλῶνος, δι' οὗ εἰσελθόντες οἱ Αἰτωλοὶ διήρπασαν τὴν πόλιν (1).

Ἐν ἔτει 216 Π. Χ. ὁ σύμμαχος τῶν Πελοποννησίων Φίλιππος ὁ βασιλεὺς ἐκ Λευκάδος ἀναγόμενος ἐπόρθησε τὴν χώραν τῶν Οἰανθέων (2).

Περὶ τῆς γεωγραφικῆς τοποθεσίας τῆς Οἰάνθης πολλὰ καὶ διάφορα ὑπὸ τῶν περιηγητῶν καὶ γεωγράφων ἐγνωματεύθησαν. Παραλείποντες τὰς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἰσχυρίσεις τῶν ἀντιφρονούντων, ἀρκούμεθα μόνον εἰς τὴν μνημόνευσιν τῆς ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν δήμων τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἐπιτροπῆς, ἥτις, ἄδηλον ποῦ στηριζομένη, ἐσχημάτισε δῆμον *Οἰάνθης* πρωτεύουσαν ἔχοντα τὸ χωρίον *Βίδαβη*, ἐν δὲ τῇ διαι-

(1) Πολ. Δ'. 57.
(2) Πολ. Ε'. 17.

ρέσει τῶν δήμων τῆς ἐπαρχίας Παρνασσίδος ἐπλαστούργησε δῆμον *Μεσσαπίων* μὲ πρωτεύουσαν τὸ Γαλαξείδιον. Ἡ πρᾶξις ὑπῆρχεν ἀρκετὰ τολμηρὰ, ἐὰν μὴ γελοία. Ποῦ στηριζομένη ἡ ἐπιτροπὴ παρεδέχθη τὸ χωρίον Βίδαβη ὡς ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Οἰάνθην, ἥτις κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν Παυσανίου, Μαρτιανοῦ Καπέλα, Πλινίου, Πολυβίου, Πτολεμαίου, καὶ ἄλλων οὐχὶ μεσόγειος, ἀλλὰ πόλις ἐπιθαλάσσιος ἦτο ; ποῦ δὲ τότε ὁ ἱερὸς λιμὴν τοῦ Φαιστίου Ἀπόλλωνος, ἀφοῦ ἡ Βίδαβη μεσόγειος καὶ ἀλίμενος ὑπάρχει ; πρὸς δὲ πόθεν ἠρύσατο τὴν παράτολμον πεποίθησιν, ὅτι οἱ Μεσσάπιοι, κατῴκουν ἄλλοτε περὶ τὸ νῦν Γαλαξείδιον, ἀφοῦ μόνον ὁ Θουκυδίδης διεσώσατο ἁπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ Λοκρικοῦ τούτου λαοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδαμοῦ ἕτερός τις μνείαν ἐποιήσατο ; Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνειδυῖα τὸ ἄτοπον ἡ αὐτὴ ἐπιτροπὴ ἐν τῇ αναδιαιρέσει τῶν δήμων, ἀπήλειψε τὰ ὀνόματα τῶν δήμων Οἰάνθης καὶ Μεσσαπίων.

Ὁ Πολύβιος προσδιώρισε τὴν τῆς ἀρχαίας Οἰάνθης τοποθεσίαν λέγων αὐτὴν κειμένην ἀντικρὺ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεως τῶν Αἰγειρατῶν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκλείψασα αὕτη πόλις κεῖται, κατὰ τὸν Λὴκ καὶ ἄλλους, εἰς τὴν παρὰ τὴν Σικυῶνα θέσιν « *Μαῦρα Λιθάρια* » καλουμένην, ἀναντίῤῥητον καθίσταται ὅτι ἡ ἀρχαία Οἰάνθη ἀκριβῶς ἔκειτο ὅπου τὸ νῦν ἀντικαταστῆσαν Γαλαξείδιον. Τὴν δ' εἰκασίαν τοῦ Κράμερ περὶ τοῦ ὅτι ἡ Οἰάνθη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν νῦν Βετρινίτσαν (1), ἀνατρέπουσιν αἱ μαρτυρίαι τοῦ Πλινίου καὶ Καπέλα, οἵτινες ῥητῶς ἀποφαίνονται, ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Κρισσαίου κόλπου.

Πρῶτοι οἱ ἐν ἔτει 1667 περιηγηθέντες τὴν Ἑλλάδα Βέλερ καὶ Σπὼν ἐγνωμάτευσαν ὅτι ἡ Οἰάνθη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Γαλαξείδιον, Πεντάγιοι τότε καλούμενον, ὡς ῥηθήσεται. Μετὰ τούτους δὲ οἱ Ἄγγλοι περιηγηταὶ Χάνδλερ, Λὴκ, Δόδουελ, Σμαρτ-

(1) « I am inclined to suppose that Oeanthia stood on the site of Veternitza, where there are some considerable ruins ». (Geographical of Ancient Greece, tom. II, σελ. 109, Oxford 1828).

Ούγκης, Γκέλλ, ὁ Γάλλος Πουκεβὶλλ καὶ ἄλλοι ὁμοφώνως ἀπεφάνθησαν περὶ τούτου. Πρὸς δὲ καὶ τὸ ἐν Γαλαξειδίῳ εὑρεθὲν ψήφισμα αἴρει πᾶσαν περὶ τούτου ἀμφιβολίαν, καὶ ὅτι τὸ Γαλαξείδιον κεῖται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Οἰάνθης εἶνε γεγονὸς πλέον ἀναντίῤῥητον ([1]).

Ἡ Οἰάνθη εἶχε λιμένα ἱερὸν τοῦ Φαιστίου Ἀπόλλωνος ([2])· πρὸς δὲ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, καὶ ὀλίγον ὑπὲρ τὴν πόλιν ἄλσος ἐκ κυπαρίσσων καὶ πιτύων· ἐντὸς τοῦ ἄλσους ὑπῆρχε ναὸς καὶ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος· ἐπὶ τῶν τοίχων δὲ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον ἐπιγραφαὶ ἐξίτηλοι ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου. Τὸ ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ μνημονευόμενον ἄλσος τῶν κυπαρίσσων καὶ πιτύων, ἔκειτο, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὅπου σήμερον τὰ *Ἀμπέλια*, ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς θέσεως *ἀσπρόχωμα*, καὶ τελευτῶν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σωτῆρος· μᾶς πείθουσι δὲ ἐπὶ τούτῳ οἱ ἑξῆς λόγοι· ὁ Παυσανίας λέγει ὅτι ἔκειτο *ὑπὲρ τὴν πόλιν*, ἥτις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐξετείνετο μέχρι τοῦ *κάτω Κούκουνα*, ὡς ἐκ τῶν αὐτόσε εὑρεθέντων θεμελίων ἀρχαίων κτιρίων, τάφων κλπ. τεκμαίρομαι· δὲν πρέπει δὲ νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν πόλιν ἤρχιζε τὸ ἐν λόγῳ ἄλσος, διότι ἐκ τῶν λόγων τοῦ

(1) Εἰς τοὺς ἐν ἔτει 1660 ἐκδοθέντας ἐν Ἀμστελοδάμῳ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Ἰωάννου Λαουρεμβέργου πίνακας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ Οἰάνθη τίθεται παρὰ τῇ Ἀκαρνανίᾳ.

Καὶ εἰς τὸν συνοδεύοντα τὴν περιήγησιν τοῦ Δόδουελλ χάρτην τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, κατὰ λάθος ἡ μὲν Οἰάνθη κεῖται μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Τολοφῶνος, τεθειμένης ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ, ἐνῷ ὁ Δόδουελλ παρεδέχθη τὸ Γαλαξείδιον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ἀρχαίαν Οἰάνθην.

Ὁ Odfried Müller (tabula Graec. Super.) καὶ ὁ Ἐρνέστος Κούρτιος (Peloponnesos, tom. I, tab. Ach.) σημειοῦσι τὴν Οἰάνθην ἀκριβῶς ὅπου τὸ Γαλαξείδιον — Βλέπε καὶ L. Ross, Reisen in Griecheland, Halle 1848, tom. I, σελ. 71—74. — Ulrichs, Reisen und Forschungen in Griechenland, Bremae. — Frantz Fiedler, Geographie und Geschichte von Altegriechenland σελ. 812. — Karl Fiedler, Reisen in Griechenland, I theil, σελ. 145—47, κλπ.

(2) « Oppidum Oeanthe, in quo portus Apollinis ». (Mart Capella). Παρέβ. καὶ Plinii, Hist. Natural.

αὐτοῦ ἐννοητέον, ὅτι μεταξὺ ἄλσους καὶ πόλεως ὑπῆρχε καὶ διάστημα κενόν. Οὐδαμοῦ ἄλλοθι *ὑπὲρ τὴν πόλιν* ὑπάρχει πρὸς δενδροφυτείαν ἐπιτήδειος χῶρος, ἐκτὸς τοῦ προμνησθέντος· ὁ αὐτὸς περιηγητὴς λέγει, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἄλσους ὑπῆρχεν ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος· ἐπειδὴ δὲ κατὰ πᾶσαν εἰκασίαν ὁ ναὸς οὗτος ἔκειτο, ὅπου νῦν τὸ ἐκκλησίδιον τοῦ Ἁγίου Βλασίου, τὸ ἐν λόγῳ ἄλσος περιβάλλον τὸν ναὸν θὰ παρετείνετο μέχρι τινός, διότι ὁ Παυσανίας λέγει, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἄλσους καὶ οὐχὶ εἰς τὰ ἄκρα αὐτοῦ ὑπῆρχεν ὁ τῆς Ἀφροδίτης ναός. Τοὐντεῦθεν τεκμαίρομαι, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Παυσανίου μνημονευόμενον ἄλσος ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς θέσεως *Ἀσπρόχωμα*, παρετείνετο μέχρι τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος.

Μέχρι τοῦ ΣΤ'. Μ. Χ. αἰῶνος δὲν ἀναφέρεται παρ' οὐδενὸς τῶν διασωθέντων συγγραφέων τὸ ὄνομα τῆς Οἰάνθης. Ἔν τινι *Κοσμογραφίᾳ* τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ὁ ἀνώνυμος αὐτῆς συγγραφεὺς ἀπαριθμῶν τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος, καταλέγει καὶ τὴν Εὐανθίαν (Evanthia)· « in qua Ellade plurimas fuisse civitates legimus, ex quibus aliquandas designare volumus· id est Pyreon, Athenes, Eleusina Antheton (Ἄμφισσα ;) Anticara, Evanthia, Naupatas » (1).

Καὶ ἐκ μὲν τῆς ἐν λόγῳ Ῥαβενναίας Κοσμογραφίας ἐξάγεται, ὅτι μέχρι τοῦ ϛ' αἰῶνος Μ. Χ. ἐπεκράτει τὸ ἀρχαῖον τῆς πόλεως ὄνομα. Ἤδη δὲ ἀναφύεται τὸ ζήτημα: διὰ ποίαν αἰτίαν, καὶ πότε ἀντεκατεστάθη ἡ Οἰάνθη ὑπὸ τοῦ Γαλαξειδίου ; Πολλαί, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πιθαναί, δοξασίαι ἐπικρατοῦσι περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος τῆς ἀντικαταστησάσης τὴν Οἰάνθην πόλεως. Ὁ Δόδουελλ λέγει, ὅτι τὸ ὄνομα *Γαλαξείδιον* παράγεται ἐκ τοῦ *Γαλατσίδα*, ἐπικαλούμενος, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς εἰκασίας αὐτοῦ, τὸν Παυσανίαν, ὅστις σὺν ταῖς ἄλλαις

(1) Ravennatis anonymi, Cosmographia, ἔκδοσις Pinder et Parthey. Berolini 1860· ἀλλαχοῦ φέρεται ὁ παραμεμορφωμένος τύπος Isanthia, ὅπερ διορθοῦσιν εἰς Evanthia, ἐν τῷ πίνακι, οἱ σοφοὶ αὐτῆς ἐκδόται.

περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος τῶν *Ὀζολῶν* δοξασίαις καὶ τὴν ἐκ τῆς πλήθυος τοῦ ἐκεῖσε φυομένου *ἀσφοδέλου* παρεμβάλλει. Ἕτερος, ὅτι ὑπάρχει συγγένεια μεταξὺ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τοῦ τῆς Λοκρικῆς πόλεως *Χαλαίου*· (τροπῇ τοῦ Χ εἰς Γ καὶ παρεμβολῇ τῆς καταλήξεως *ειδιον*, *Γαλαειδιον*· μεσολαβήσει δ' ἑνὸς *ξ*, *Γαλαξείδιον*)· ἀλλ' ἡ πιθανολογία αὕτη ἀναιρεῖ τὴν παραδεδεγμένην τῆς ἀρχαίας Οἰάνθης πρὸς τὸ Γαλαξείδιον ἀντιστοίχισιν. Τρίτος δέ, ὅτι τὸ ὄνομα *Γαλαξείδιον* παράγεται ἐκ τοῦ *Γαλάξη*, κατὰ συγκοπὴν ἐκ τοῦ *Γαλαξαύρα* (ὀνόματος μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Ὠκεανοῦ) καὶ ἀπὸ τὸ *εἴδιον*, σημαῖνον *εἰκόνα*, *λατρείαν*· ἑπομένως Γαλαξείδιον φανερόνει τόπον ἐν ᾧ ἐλατρεύετο ἡ Γαλάξη=θάλασσα. Ἀλλ' αἱ ἀδέσποτοι αὗται γνῶμαι μέχρις εἰκασίας χωροῦντων.

Ἡμεῖς δ' οὐδόλως ἐνδιαφερόμενοι, ἐλλείψει ἀποχρωσῶν ἐνδείξεων, περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ὀνόματος, ἴδωμεν τοὐλάχιστον πότε ἐδόθη τῇ Οἰάνθῃ ἡ νῦν ἐπικρατοῦσα ὀνοματοθεσία.

Λέων ὁ Σοφός, ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως μητροπολιτῶν, ἀναφέρει, ὅτι ὑπὸ τὴν μητρόπολιν τῶν Νέων Πατρῶν ὑπήγοντο τέσσαρες ἐπισκοπαί· α'. ἡ *Γαλάξων*· β', ἡ *Κουτσάγρων*· γ', ἡ *Σιβίκτου*, καὶ δ'. ἡ *Βάριανης* (1). Ἀναμφιβόλως τὰ ὀνόματα των τριῶν πρώτων παρεμορφώθησαν ἢ ἐξ ἀντιγράφου, ἢ ἀπειρίᾳ τοῦ ἐκδόντος. Περὶ τῶν δύο οὐδεμίαν, ἐπὶ τοῦ παρόντος, καινοτομίαν ποιήσομεν. Τὸ πρῶτον ὅμως ὄνομα *Γαλάξων* ἀναντιῤῥήτως εἶνε τὸ αὐτὸ τῷ νῦν *Γαλαξειδίῳ*. Ἐπὶ τούτῳ δὲ πείθουσιν ἡμᾶς οἱ ἑξῆς λόγοι: οὐδεμία ἄλλη πόλις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν μνημονεύεται, πολλάκις περὶ ταῦτα τὰ μέρη συμπεσόντος τοῦ λόγου, καὶ κατὰ προσέγγισιν τοὐλάχιστον φέρουσα τὸ ἐν λόγῳ ὄνομα· οὐ μακρὰ φαίνεται ἡ ἀπὸ Νέων Πατρῶν μέχρι Γαλαξειδίου ἀπόστασις, ἵνα ὑπεννοηθῇ, ὅτι ἀδύνατος ἡ ὑπὸ τῆς ἄνω μητροπόλεως ἐπό-

(1) Κωδινοῦ Κουροπαλάτου, περὶ Ὀφφικίων, σελ. 397, ἔκδ. Goar.

πτευσις καὶ τῆς ἐπισκοπῆς Γαλαξειδίου, ἀφοῦ καὶ νῦν ἔτι ἀμφότεραι αἱ πόλεις εἰς τὸν αὐτὸν Νομὸν ὑπάγονται, ἡ δὲ *Βάριανη* (τετάρτη ἐπισκοπὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου ἐξαρτωμένη) εἰς τὴν αὐτὴν μετὰ τοῦ Γαλαξειδίου ὑπάγεται ἐπαρχίαν. Τρίτος δὲ λόγος, ὅτι ὀλίγα ἔτη ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος, ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Βουλγάρων, ἀναφέρεται τὸ *Γαλαξείδιον*, ὡς πόλις ἀκμάζουσα, *ἔχουσα φλότα καραβίων καὶ σπίτια περίσσα*· ὁ δὲ τὴν ἐν λόγῳ εἰσβολὴν περιγράψας, εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ὑπὲρ τοῦ Χαραλάμπους ἐκδοθὲν χρυσόβουλλον, ἐν ᾧ *Γαλαξείδιον* ἐκαλεῖτο ἡ πόλις, ἄλλως ἔπρεπεν ἵνα δηλώσῃ ὁ Χρονογράφος τὸ ἑτερώνυμον, καὶ ἐν τῇ ἑπομένῃ λεπτομερεῖ ἀφηγήσει παρεμβάλῃ τὸ ἱστορικὸν αἴτιον τῆς νέας ὀνοματοθεσίας.

Ἐκ τούτων δ' ἕπεται, ὅτι μέχρι μὲν τοῦ ϛ'. Μ. Χ. αἰῶνος ἡ Οἰάνθη διετήρησε τὸ αὐτῆς ὄνομα· κατερημωθεῖσα δ' ἐκ τῶν περὶ τὰ μέσα τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ἐπιγενομένων καταστρεπτικῶν σεισμῶν, ὅτε ἡ Ναύπακτος καὶ *πᾶσαι αἱ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ*, (ὡς ἀναφέρει ὁ σύγχρονος Προκόπιος) κατηρειπώθησαν, ἢ ἐκ τῶν συχνῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν,— καὶ αὖθις συνοικισθεῖσα, μετωνομάσθη *Γαλαξείδιον*, λανθασούσης τῆς αἰτίας, ὡς ἀγνοεῖται καὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν πρῶτον ἀπαντωμένων ὀνομάτων τοῦ Ζητουνίου, τῆς Βάριανης καὶ πλείστων ἄλλων πόλεων. Ἀμφιβάλλεται δ' ἐὰν τὸ παρὰ Κωδινῷ νῦν φερόμενον ἀρχικὸν ὄνομα τῆς ἀντικαταστησάσης τὴν Οἰάνθην πόλεως ἔχῃ καλῶς, ἢ ἐκ πλημμελοῦς ἀναγνώσεως τοῦ ἐκδόντος Γοαρίου, διὰ τὸ σχεδὸν παρόμοιον τῆς γραφῆς τῶν συμφώνων *ζ* καὶ *ξ* καὶ τῶν φωνηέντων *ω* καὶ *ιο*, παρεποιήθη εἰς *Γαλάζων* τὸ *Γαλάξιον*, ἐξ οὗ τὸ καθ' ἡμᾶς *Γαλαξείδιον*. Δυστυχῶς, καίτοι πολὺ ἐρευνήσας, δὲν ἠδυνήθην ἵνα εὕρω ἑλληνικὸν χειρόγραφον τοῦ Κουροπαλάτου, καὶ ἴδω ἂν *Γαλάζων* ἢ *Γαλάξιον*, ἢ καὶ *Γαλαξείδεον* σημειῶται τὸ ὄνομα.

Ὅπως δήποτε ὅμως γνωρίζομεν, ὅτι κατὰ τὸ μεσολαβοῦν

ἀπὸ τοῦ ἕκτου μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐννάτου αἰῶνος χρονικὸν διάστημα ἡ Οἰάνθη εἰς Γαλαξείδιον μετωνομάσθη, ἔχουσα καὶ ἕδραν ἐπισκόπου ὑπαγομένου τῇ μητροπόλει τῶν Νέων Πατρῶν (1)

Μολοντοῦτο ἐγκαταλείποντες τὴν λύσιν τοῦ ἐκκρεμοῦς τούτου ζητήματος εἰς τὸν χρόνον, προβῶμεν εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν ἐν τῷ Χρονικῷ, φόρον δικαίας εὐγνωμοσύνης ἀπονέμοντες εἰς τὴν μακαρίαν μνήμην τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ, πολ-

(1) Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ Νέων Πατρῶν, τὸ δὲ ἀντικαταστῆσαν τὴν Ὑπάτην νέον τοῦτο ὄνομα ἰσχυρίσθησάν τινες εἶναι Βυζαντινῆς ἢ Φραγκικῆς καταγωγῆς, ἐν παρόδῳ εἴπωμέν τινα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐσφαλμένου. Ἡ Ὑπάτη μετωνομάσθη οὕτως ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, διότι τοὐλάχιστον ὑπ᾽ αὐτῶν πρῶτον ἀπαντᾶται. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ χριστιανισμοῦ ὁ Ἡρωδίων, εἷς τῶν ἑβδομήκοντα καὶ συγγενὴς τοῦ Παύλου, ἐχειροτονήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων πρεσβύτερος, «εἶτα ἐπίσκοπος Νέων Πατρῶν· πολλοὺς δὲ τῶν Ἑλλήνων διδάσκων καὶ ἐπιστρέφων πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν, φθονηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ὑπέστη πολλά· ἐπιστάντες γὰρ μετὰ τῶν εἰδωλολατρῶν πρῶτον μὲν ἔτυψαν αὐτὸν ἰσχυρῶς, καὶ λίθοις τὸ στόμα αὐτοῦ συνέτριψαν· εἶτα ξύλοις κρουσθεὶς ὑπ᾽ αὐτῶν κατὰ κεφαλῆς, ὕστερον μαχαίρᾳ κατασφάττεται» (Μηναῖον, Ἀπριλ. Η΄. — Παύλου, πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστ. ις΄.). Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Δ΄. Συνόδου (867 μ. Χ.) ἀναγινώσκεται ἡ ὑπογραφὴ «Λέοντος Νέων Πατρῶν ἐπισκόπου». Ἐπὶ δὲ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἐν Κωδινῷ τριακοστοῦ πέμπτου μητροπολιτικοῦ θρόνου Νέων Πατρῶν, ἀναφέρεται, ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ἱστορίᾳ Νικηφόρου Καλλίστου, τὸ ὄνομα· «καὶ ὁ Συμεώνης ὁ Νέων Πατρῶν, τὴν μετάθεσιν ἔσχεν εἰς Λαοδίκειαν» (Τόμ. Β΄. σελ. 529, ἔκδ. 1620, Παρισίων.). Δύο ἕτεροι ἐπίσκοποι Νέων Πατρῶν ὁ Νικόλαος καὶ ὁ Εὐθύμιος (1166) ἀναφέρονται πρὸ τῆς Φραγκοκρατείας (Lequien, tom. 2.). Οἱ Φράγκοι μετὰ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Ἑλλάδος κατέκτησαν καὶ τὴν Νέαν Πάτραν, ἑνώσαντες αὐτὴν τῇ συστηθείσῃ βαρωνίᾳ τοῦ Ζητουνίου· ἀκολούθως ὅμως οἱ Κομνηνοὶ ἀφήρεσαν ἀπὸ τούτων τὴν πόλιν, καὶ Ἰωάννης ὁ νόθος ἕδραν τῆς δεσποτείας του εἶχε τὴν Νέαν Πάτραν, κτίσας ὀχυρὸν φρούριον. Οἱ πάπαι καὶ μετὰ τοῦτο ἐξηκολούθουν ἵν᾽ ἀποστέλλωσιν εἰς ταύτην Λατίνους ἐπισκόπους· ἐκ τούτων δὲ εἰσὶ γνωστοὶ οἱ ἑξῆς δέκα· α) Ἰωάννης Α΄, (1208 μ. Χ.)· β) Ἄγνωστος τὸ ὄνομα (1320)· γ) ὁμοίως (1343)· δ) ὁμοίως· ε) Φραγκῖσκος (1373)· ς) Ματθαῖος (1376)· ζ) Ἰωάννης Β΄. (1384)· η) Ἰωάννης Γ΄. (1393)· θ) Λούχινος (1395), καὶ ι) Βενέδικτος (1402). Ἰδὲ Lequien, Oriens Christianus, tom. 3, σελ. 1013.— Λέων ὁ Ἀλλάτιος (de consens. § 3) ἀναφέρει Ἀβραάμιον ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον Νέων Πατρῶν ἐν τῷ ΙΖ΄. αἰῶνι· ὁ δὲ Λέκιεν τὸν μετὰ τοῦτον Νικηφόρον.

λὰς καὶ ἀξιολόγους λεπτομερείας οὐχὶ περὶ τοῦ Γαλαξειδίου, ἀλλὰ περὶ τῆς ὅλης ἐπαρχίας φιλοπόνως ἀποθησαυρίσαντος.

Καὶ ἐν πρώτοις ὁ χρονογράφος ἀναφέρει τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας *Κωνσταντίνου τοῦ Ῥωμανοῦ* εἰσβολὴν τῶν Βουλγάρων ἐν τῇ Ἑλλάδι. « *Τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ῥωμανοῦ ἀγριωποὶ καὶ Χριστιανομάχοι ἄνθρωποι, Μπολγάροι λεγάμενοι, ἐμπήκασι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ σπαθίου καὶ κονταρίου ἐχαλάσασι τοὺς Χριστιανούς, καὶ ἐτραβήξασι ἴσα στὸν Μωρέα. Διαβαίνοντας γοῦν ἀπὸ τὸ Σάλονα ἐπλοκάρασί το· καὶ μισοὶ ἀπὸ δαύτους ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἐπήρασι σκλάβους ἀπὸ τὰ χωρία διὰ καταπατητάδες. Ἐρχάμενοι γοῦν οἱ ἄπιστοι στὸ Γαλαξεῖδι, ποῦ ἤτανε χτισμένο παμπάλαια καὶ εὐμορφοκαστρογυρισμένο, ἔχοντας καὶ φλότα καραβίων καὶ σπίτια περίσσα, βουλὴν ἐπήκασιν οἱ ἄπιστοι ἀπὸ σπαθίου νὰ τὸ ἐπάρωσι· καὶ πέρνοντας στὴν αὐθεντεία τους τὰ καράβια νὰ ἀπεράσουσι στὸν Μωρέα, κουρσεύοντας καὶ τοῦ κόρφου ταὶς μερίαις· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φοβερὸ μήνυμα ἐτρέξασι σταὶς ἐκκλησίαις γονατιστὰ παρακαλῶντας τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Παναγία καὶ ὅλους τοὺς Ἁγίους νὰ τοὺς βοηθήσουσι σ᾽ ἐκείνη τὴ φοβερώτατη στιγμή· ἀρματωθήκασι γοῦν καὶ ἑτοιμασθήκασι διὰ πόλεμο· καὶ ἐρχάμενοι ἐκεῖνοι οἱ πειράταις ἐπλοκάρασι τὸ κάστρο καὶ μὲ κάθε λογῆς μηχαναὶς καὶ μὲ συνέργια τοῦ Σατανᾶ, ποῦ τοὺς διαυθέντευε, ἀνοίξασι μία τρούπα μεγάλη στὸ κάστρο, καὶ ἐμπήκασι μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι· ἐτότες γοῦν ἐγενέθηκε μεγάλος σκοτωμὸς καὶ φοβερὴ ἀμάχη, ποῦ τὸ γαῖμα ἔτρεχε στοὺς δρόμους, ὡσὰν ποτάμι χειμωνιάτικο· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, βοηθῶντας καὶ μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, ἐσταθήκασι νικηταὶς καὶ ἐσφάξασι τοὺς ἄπιστους πειράταις, καὶ ἐκερδίσασι τὴν ἀμάχη. Κάτι γοῦν ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πειράταις, γλύσαντες ἀπὸ τὸ μαχαῖρι καὶ τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ἐπήγασι τρέχοντας γοργὸν καὶ ἀφηγηθήκασι στοὺς συντρόφους, ποῦ*

εἴχασι πλόκο τὸ Σάλονα τὸ σκοτωμὸ καὶ τὸ χαϋμὸ τῶν ὁμοφύλων μέσα στὸ Γαλαξεῖδι· καὶ ἐκεῖνοι οἱ πανάπιστοι, ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φαρμακωμένο μαντάτο ὠργισθήκασι περίσσα καὶ ἀφρίζασι ἀπὸ λύσσα ἐκδίκησις· καὶ ἔστοντας νὰ ἐπάρουσι τὸ Σάλονα, μὲ προδοσία ἑνὸς Σαλονίτου, ποῦ τὸν ἐλέγασι Κουτσο-Θόδωρο στὰς ιγ'. Αὔγουστις μῆνας, ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου καὶ μαχαιρίου, γερόντους νέους καὶ γυναικόπαιδα, ξεπλερόνοντας οἱ μιαρότατοι κουρσάροι τὸ γαῖμα τῶν συντρόφων, ποῦ μὲ πόλεμο καλόν, ἐχύθηκε στὸ Γαλαξεῖδι ὡσὰν ἀφηγήθηκα ἄνωθε· καὶ ὕστερα χορταίνοντας τὴ μαύρη ψυχή τους ἀπὸ γαῖμα Χριστιανικό, ἐξεκινήσασι ὡσὰν τὸ μελίσσι, μετρημὸν μὴν ἔχοντας, καταπάνου στὸ Γαλαξεῖδι· οἱ γοῦν Γαλαξειδιῶταις βλέποντας ἕνα τόσο ἀμέτρητο φουσάτο, ἁρματωμένο μὲ κοντάρια μακρυά, καὶ σαΐταις περίσσαις, καὶ περικεφαλαίαις ποῦ ἐλάμπασι ὡσὰν τὸν ἥλιο, ἐμπήκασι στὰ καράβια, καὶ ἐμείνασι στὴν πολιτεία καμπόσοι γέροι ποῦ δὲν ἐχωρούσασι στὰ πλεούμενα· καὶ ἕνας Γαλαξειδιώτης, ποῦ τὸν ἐλέγασι Χαραλάμπη, δὲν ἐπαραδέχθηκε ν' ἀφήσῃ τὴν πατρίδα του, καὶ μὴν ἀκούωντας ταὶς συμβουλαὶς καὶ παράκλησαις, ἐστάθηκε στὸ Γαλαξεῖδι διὰ νὰ διαυθεντεύσῃ τὸ κάστρο καὶ ἀποθάνῃ τιμημένα· ἐπῆγε γοῦν στὴν ἐκκλησία καὶ ἐξωμολογήθηκε, καὶ μὲ δάκρυα στὰ 'μμάτια ἐπαρακάλεσε τὸν Χριστὸ νὰ τὸν βοηθήσῃ· καὶ ἐζώσθηκε τὰ ἅρματα, ποῦ τὰ εὐλόγησε ὁ ἱερέας, καὶ ὕστερα ἐξεκίνησε μονάχος καὶ ἐστάθηκε στὴν πόρτα τοῦ κάστρου. Ἐρχόμενοι γοῦν οἱ πειράταις καὶ ἐμπαίνοντας στὸ κάστρο ηὕρασι τὸν Χαραλάμπη, ποῦ ἐχύθηκε καταπάνου τους ὡσὰν λεοντάρι λυσσασμένο, καὶ ἔσφαξε κάμποσους καὶ ἕνα ἀπὸ τοὺς κεφαλάδες· καὶ ὕστερα τοῦ ἔπεσε καταπάνω ὅλο τὸ φουσάτο καὶ πολεμῶντας ἐτσακίσθηκε τὸ σπαθί του, καὶ τὸν ἐπιάσασι ζωντανό, καὶ τὸν ἐκάμασι χίλια κομμάτια· καὶ τὸ ὄνομά του εἶνε τιμημένο εἰς ἕνα βασιλικὸ χρυσόβουλλο.

» *Ἐμπαίνοντας οἱ πειράταις ἀνεμπόδιστα στὸ Γαλαξεῖδι ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου ὅ,τι εὑρήκασι ζωντανό, καὶ ἀνάψασι φωτία στὰ σπίτια, καὶ ἐκρημνίσασι καὶ τὸ κάστρο, ποῦ ἤτανε ἕνα εὐμορφότατο, φικιασμένο μὲ μάρμαρα μεγάλα ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸν καιρό. Ὕστερα ἐμπήκασι καὶ σταὶς ἐκκλησίαις, καὶ ἐκεῖ εὑρήκασι τοὺς γέρους, γοναστιστὰ παρακαλῶντας ταὶς εἰκόνες· ἄλλους γοῦν ἐσφάξατι ὡσὰν ἀρνία οἱ ἀντίχριστοι ἔμπροστὰ στὸ ἅγιο Βῆμα, καὶ ἄλλους ἐπήρασι σκλάβους. Ἠθελήσασι γοῦν καὶ ταὶς ἐκκλησίαις νὰ ξεγυμνώσωσι· ἀκούσατε γοῦν τὸ μεγάλο θαῦμα. Ἕνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πειράταις βλέπωντας ἕνα κανδῆλι εὔμορφο, μαλαματένιο, ποῦ ἔκαιεν ἐμπρὸς στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀνέβηκε μὲ μία σκάλα, νὰ τὸ ξεκρεμάσῃ κουρσεύωντάς το· καὶ πρὶν νὰ πιάσῃ τὸ κανδῆλι ἐκόπηκε τὸ μιαρότατο χέρι του καὶ ἔπεσε νεκρὸ καὶ κατάμαυρο, ὡσὰν πίσσα, κατὰ γῆς· καὶ μεγαλος σεισμὸς ἐγενέθηκε· ἐτότες ἐφάνηκε ἕνας καβαλάρης μὲ σπαθὶ ξεγυμνωμένο καὶ ἄρματα λαμπρὰ καὶ ἄρχισε νὰ σφάξῃ τοὺς πειράταις, καὶ τοὺς ἐπῆγε κυνηγῶντας ὄξω ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, μέσα εἰς τὸ βουνά, καὶ ἐκεῖ ἔγινε ἄφαντος ἀπὸ τὴ γῆ κλπ.* »

Ταῦτα ἐκ τοῦ Χρονικοῦ ἀπαραλλάκτως μεταφέρομεν. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον δὲ τῆς Βουλγαρικῆς ταύτης εἰσβολῆς παρατηρεῖται σύγχυσίς τις, διὰ γραφικὸν ἴσως ἁμάρτημα τοῦ χρονογράφου. Τέσσαρες Ῥωμανοὶ ἐβασίλευσαν ἐν Βυζαντίῳ· α) Ῥωμανὸς ὁ Λακαπηνὸς συμβασιλεύσας τῷ γαμβρῷ αὐτοῦ Κωνσταντίνῳ Ζ΄. ἔτη 25, ἢ κατὰ Κεδρηνὸν 26· β) Ῥωμανὸς Β΄. υἱὸς τοῦ προμνησθέντος Κωνσταντίνου ἄρξας ἔτη 3, μῆνας 4 καὶ ἡμέρας 5· γ) Ῥωμανὸς Γ΄. ὁ Ἀργυρόπουλος, γαμβρὸς Κωνσταντίνου Η΄. βασιλεύσας πέντε ἔτη καὶ ἓξ μῆνας· καὶ δ) Ῥωμανὸς Διογένης ὁ Καππαδόκης, βασιλεύσας, κατὰ Ἰώηλον, ἔτη τρία καὶ μῆνας ὀκτώ. Οὐδεὶς ὅμως *Κωνσταντῖνος Ῥωμανὸς* ἐβασίλευσε. Τὴν 4 Σεπτεμβρίου 924, ἐπὶ τοῦ πρώτου Ῥωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ, Συμεὼν ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων, *ἀνὴρ αἱμάτων*,

κατὰ Ζωναρᾶν, *καὶ ἡσυχίαν ἄγειν οὔποτε ὅλως προῃρημένος τά τε κατὰ Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην βαρεῖ στρατεύματι ἐληΐζετο καὶ παρὰ τὴν πόλιν ἐλθών, ἀγχοῦ τῶν Βλαχερνῶν, ἐπεποίητο τὴν παρεμβολήν* (1). Οὐδεμία δὲ μνημονεύεται ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ τούτου, κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομὴ τῶν Βουλγάρων, καθότι καὶ Γεώργιος ὁ Κεδρηνός, συνῳδὰ τῷ Ζωναρᾷ μόνον τὴν *Μακεδονίαν* καὶ τὴν *Θρᾴκην* λέγει ληΐσασθαι ὑπὸ τῶν Βουλγάρων (2). Ἐπὶ τῆς βραχυχρονίου βασιλείας Ῥωμανοῦ τοῦ Β'. (959—963) οὐδεμία τῶν Βουλγάρων ἐπιδρομὴ μνημονεύεται. Κλίνομεν μᾶλλον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Χρονογράφου μνημονευομένη κατὰ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομὴ εἶνε μία τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων Σαμουὴλ γενομένων, ἐπὶ τῆς βασιλείας Βασιλείου Β', καὶ Κωνσταντίνου Η'. υἱῶν Ῥωμανοῦ τοῦ Β'. Καὶ τὴν μὲν ἐν ἔτει 981 μ. Χ. ὁ Κεδρηνὸς (3) ἀναφέρει· « *οὗτος* (ὁ Σαμουὴλ) *πολεμικὸς ἄνθρωπος ὢν καὶ μηδέποτε εἰδὼς ἠρεμεῖν, ἀδείας τυχών, κατέδραμε πᾶσαν τὴν ἑσπέραν, οὐ μόνον Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν, καὶ τὰ Θεσσαλονίκῃ πρόσχωρα, ἀλλὰ καὶ Θετταλίαν καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον* ». Ἡ δὲ δευτέρα ἐπὶ τῶν αὐτῶν ὁμοίως αὐτοκρατόρων (996 μ. Χ.), μνημονευομένη καὶ ὑπὸ Ζωναρᾶ, περιγράφεται λεπτομερέστερον ὑπὸ τοῦ Κεδρηνοῦ· Ὁ αὐτὸς Σαμουὴλ ὁ τῶν Βουλγάρων ἄρχων ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης· ὁ ἄρχων τῆς πόλεως ταύτης Γρηγόριος Ταρωνίτης ὁ δοὺξ μαθὼν τοῦτο προπέμπει τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀσώτην ἵνα κατασκοπεύσῃ τὸ πλῆθος, αὐτὸς δὲ ὄπισθεν εἵπετο· ἀλλ' αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὁ Ἀσώτης, καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγόριος κυκλωθεὶς ὑπὸ τούτων «*καὶ ἡρωϊκῶς καὶ γενναίως ἀγωνισάμενος ἔπεσεν*· ἀγγελθείσης δὲ τῷ βασιλεῖ τῆς τοῦ δουκὸς ἀναιρέσεως, πέμπεται πάσης δύσεως ἄρχων ὁ μάγιστρος

(1) Ζωναρ. σελ. 188. Paris, 1687.
(2) Κεδρ. σελ. 622. Paris, 1647.
(3) Αὐτόθι, σελ. 693.

Νικηφόρος ὁ Οὐρανός, ὅστις ἐν Θεσσαλονίκῃ γενόμενος, ἐπεὶ ἔγνω τὸν Σαμουήλ, τῇ τοῦ δουκὸς τοῦ Ταρωνίτου σφαγῇ, καὶ τῇ ἁλώσει τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἐπαιρόμενον, καὶ διὰ τοῦτο τά τε Θετταλικὰ διαβάντα Τέμπη καὶ τὸν Πηνειὸν περαιωσάμενον ποταμόν, Θετταλίαν τε καὶ Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν εἰσβαλόντα τε, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἰσθμοῦ, καὶ πάντα ταῦτα δῃοῦντα καὶ ληϊζόμενον, ἄρας καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν στρατευμάτων καὶ τὰς ὑπωρείας διελθὼν τοῦ Ὀλύμπου, καὶ ἐν Λαρίσσῃ γενόμενος, κᾀκεῖσε λιπὼν τὴν ἀποσκευὴν καὶ εὔζωνον λαβὼν τὸν στρατόν, τὴν Θετταλίαν ὁδοιπορίᾳ συντόνῳ διελθών, καὶ τὸ τῆς Φαρσαλίας πεδίον, καὶ τὸν Ἀπιδανὸν διαβὰς ποταμόν, κατὰ τὸ χεῖλος τοῦ Σπερχειοῦ ποταμοῦ πήγνυσι τὴν στρατοπεδείαν, εἰς τὴν περαίαν καὶ αὐτοῦ τοῦ Σαμουὴλ αὐλιζομένου· ὄμβρων γὰρ ἀπλέτων ὑωθέντων ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τοῦ ποταμου πλημμυροῦντος καὶ πελαγίζοντος, ἀπέγνωστο τὸ νῦν ἔχον ἡ συμπλοκή· ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἄνω καὶ κάτω τὸν ποταμὸν περισκοπήσας καί τινα τόπον εὑρών, δι' οὗ ᾠήθη δυνατὸν ἔσεσθαι τοῦτον περαιωθῆναι, ἀγείρας νυκτὸς τὸν στρατόν, περαιοῦται τὸν ποταμὸν καὶ τοῖς περὶ τὸν Σαμουὴλ ἀμερίμνως καθεύδουσιν ἐπιτίθεται· καὶ σφάζονται μὲν ἀριθμοῦ κρείττους μηδενὸς πρὸς ἀλκὴν ἀπιδεῖν τολμήσαντος· ἐπλήγη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σαμουήλ, καὶ ὁ τούτου υἱὸς Ῥωμανὸς βαθείαις πληγαῖς· καὶ ἑάλωσαν ἄν, εἰ μὴ τοῖς νεκροῖς συμμίξαντες ἑαυτούς, ὡς τεθνεῶτες, καί, νυκτὸς ἐπιγενομένης, ἔλαθον διαδραμόντες εἰς τὰ ὄρη τῶν Αἰτωλῶν· κᾀκεῖθεν διὰ τῶν κορυφῶν τῶν τοιούτων ὀρέων διελθόντες τὴν Πίνδον, διεσώθησαν ἐν Βουλγαρίᾳ· ὁ δὲ μάγιστρος τοὺς αἰχμαλώτους Ῥωμαίους ἐλευθερώσας, σκυλεύσας δὲ καὶ τοὺς πεσόντας Βουλγάρους, διαρπάσας δὲ καὶ τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον, καὶ πλοῦτον ὅτι πλεῖστον περιβαλλόμενος, σὺν τῷ στρατῷ ἐπανέζευξεν εἰς Θεσσαλονίκην » [1].

(1) Κεδρ. σελ. 703. Παρ. καὶ Ζωναρᾶ Χρον. Βιβλ. ΙΖ', σελ. 223, ἐκδ. Παρισ.

Δὲν ἁμαρτάνω, νομίζω, ἐκλαμβάνων τὴν ἐν τῷ Χρονικῷ μνημονευομένην ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα Βουλγαρικὴν εἰσβολήν, τὴν ἐπὶ Βασιλείου Β΄. καὶ Κωνσταντίνου Η΄. γενομένην· ἴσως δ' ὁ ἡμέτερος χρονογράφος ἐκ γραφικῆς ἀπροσεξίας τὸ κύριον ὄνομα *Βασιλείου* ἀντὶ τοῦ ἀφῃρημένου *βασιλείας* ἐξελάβετο· καὶ τότε διορθωτέον τὸ κείμενον ἀντὶ *Τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ῥωμάνου*, εἰς «*Τὸν καιρὸν τοῦ Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου* (υἱῶν) *Ῥωμανοῦ* »· ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ τοῦ ἀπὸ Λακάπης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀναφερομένη ἐπιδρομὴ τοῦ Συμεῶνος εἰς Μακεδονίαν καὶ Θρᾴκην, ἐπεκτάθη καὶ κατὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τότε διορθωτέον τὸ κείμενον τοῦ χρονικοῦ, ἐξοβελιζομένου τοῦ ἄρθρου *τοῦ* καὶ τιθεμένου τοῦ συμπλεκτικοῦ *καί* « *Τὸν καιρὸν τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου καὶ Ῥωμανοῦ* ». Τὴν γνώμην τοῦ, ὅτι ἴσως ἐκ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ Β΄. ὁ χρονογράφος προετίμησε τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν δύναμαι ἵνα παραδεχθῶ, διότι κατὰ τὸν Βυζαντινὸν χρονογράφον Μανασσῆν, μόνος ὁ *ἀρηΐφιλος Βασίλειος*,

. . . φρύαγμα παρέλυσε Βουλγάρων
Καὶ τὴν ὀφρὺν κατέσπασε τὴν ὑπερεπηρμένην,
Οὕτως οἰκτρῶς τοὺς σοβαροὺς, οὕτω δειλοὺς τοὺς γαύρους,
Πόνοις συχνοῖς εἰργάσατο, δούλους ἀντ' ἐλευθέρων (1).

Καὶ ἀφοῦ ὁ μὲν Βασίλειος, πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν, ἀναφέρεται καὶ ὡς πολεμικώτερος, ἐπονομασθεὶς καὶ *Βουλγαροκτόνος* διὰ τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας προσγενομένην φθοράν, ὁ δὲ συνάρχων αὐτῷ ἀδελφὸς Κωνσταντῖνος,

Ὅσον ὁ μὲν Βασίλειος τὰς ἡδονὰς φαυλίσας,
Μελέτην τῶν πολεμικῶν ἐτίθετο τὸν βίον,
Ὁ Κωνσταντῖνος δ' ἔμπαλιν· οὐδὲ γὰρ φέρων βλέπειν
Κνημίδων περισφύρια καὶ σιδηροῦς χιτῶνας

(1) Χρον. Μανασσῆ (στ. 6017.), ἔκδ. Βόννης.

Οὐδὲ τῆς σάλπιγγος βοὰς τῆς πολεμιστηρίας,
Τρυφαῖς ἐσχόλαζεν ἀεὶ καὶ λιπαραῖς τραπέζαις
Καὶ γυναιξὶν ἐπέχαιρεν ἀσέμνοις ὀρχηστρίσι,
Καὶ ταῦτα, παλαιόχρονος πέμπελος ὢν τριγέρων (1).

Κλίνομεν δὲ μᾶλλον ἵνα παραδεχθῶμεν τὴν δευτέραν διόρθωσιν, διότι ἡ ἐπὶ *τοῦ Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου* υἱῶν *Ῥωμανοῦ*, Βουλγαρικὴ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα εἰσβολὴ ἐπισημοτέρα πάντων μνημονεύεται, ἀφοῦ μετὰ παρέλευσιν εἴκοσι δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Μαγίστρου Οὐρανοῦ καταστροφῆς τῶν Βουλγάρων παρὰ τὸν Σπερχειόν, ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος διερχόμενος τὸ Ζητούνιον ἐθαύμασε θεασάμενος τοὺς ἐκεῖσε ἔτι σωζομένους σωροὺς τῶν ὀστῶν τῶν πεσόντων Βουλγάρων (2).

Τὸ χρονικὸν ἀναφέρει, ὅτι ὅταν οἱ Βούλγαροι εἰσέβαλον εἰς Γαλαξείδιον καὶ τὰ πάντα παρέδιδον εἰς τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον, μήτε τῶν ἐκκλησιῶν φειδόμενοι « *ἐφάνηκε ἕνας καβαλάρης μὲ σπαθὶ ξεγυμνωμένο καὶ ἅρματα λαμπερά, καὶ ἄρχισε νὰ σφάζῃ τοὺς πειράταις, καὶ τοὺς ἐπῆγε κυνηγῶντας ὄξω ἀπὸ τὸ Γαλαξείδι, μέσα εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἐκεῖ ἔγινεν ἄφαντος ἀπὸ τὴν γῆ.* »

Ὁ *καβαλάρης* οὗτος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶνε ὁ μεγαλομάρτυς Ἅγιος Γεώργιος, ἰδίας τιμῆς ἀπολαύων ἄχρι τοῦδε ἐν Γαλαξειδίῳ, καίτοι μὴ *θαλάσσιος*. Οἱ λεμβοῦχοι δωρεὰν μεταφέρουσι τοὺς κατοίκους εἰς τὴν πρὸ τοῦ λιμένος φερώνυμον τῷ ἁγίῳ νῆσον, κατὰ τήν, κατ' ἀρχαιότατον πατροπαράδοτον ἔθιμον, τελουμένην ὑπὲρ τοῦ μεγαλομάρτυρος δημοτελεστάτην πανήγυριν, ἥτις μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τριήμερον διήρκει, συνερχομένων ἐν ταύτῃ πολλῶν ἐκ διαφόρων τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου μερῶν· καὶ ἐκκλησία, βυζαντινῆς κατασκευῆς, φερώνυμος τῷ ἁγίῳ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ'. αἰῶνος ὑπῆρχεν, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁποίας οἱ, κατὰ συγκεχυ-

(1) Αὐτόθι.
(2) Κεδρ. σελ. 716, ἔκδ. Παρισίων.

μένην παράδοσιν, δοξάζοντες τὴν μνήμην τοῦ *Σωτῆρός των* Γαλαξειδιῶται τὸ νῦν ὑπάρχον ἐκκλησίδιον ἀνήγειραν ἐν ἔτει 1832. Οὐκ ἄπιστον δὲ φανήτω τὸ θαῦμα, διότι τοιαῦται θαυμάσιοι ὑπὸ ἁγίων καταστροφαὶ τῶν ληϊζομένων τὴν χριστιανικὴν γῆν βαρβάρων πολλαὶ μνημονεύονται. Πολιορκουμένου τοῦ κάστρου τῶν Πατρῶν ὑπὸ τῶν Σκλαβηνῶν, *εἶδον*, γράφει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, *τὸν πρωτόκλητον ἀπόστολον ὀφθαλμοφανῶς ἵππῳ ἐπικαθήμενον καὶ δρόμῳ ἐπερχόμενον κατὰ τῶν βαρβάρων· καὶ δὴ τρέψας τούτους κατὰ κράτος καὶ διασκορπίσας καὶ ἀπελάσας πόῤῥω τοῦ κάστρου φυγάδας ἐποίησεν.* (1)

Ὁ Πατριάρχης Νικόλαος γράφων ἐν ἔτει 1081 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν ἀναφέρει τὸ ἐν Πάτραις παρὰ τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων Ἀνδρέου *ὀφθαλμοφανῶς γενόμενον θαῦμα.* Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ τῶν Πατρῶν εἰς μητροπόλεως δόξαν ἐτιμήθη, καὶ τρισὶν ἐπισκοπαῖς ἐδωρήθη, *διὰ τὸ ῥηθὲν του κορυφαίου τεράστιον.* (2)

Ὁ Ἰωάννης Ζωναρᾶς (3), ἐν τῷ κατὰ Σφενδοσλάβου πολέμῳ, « *ἐγνώσθη*, λέγει, *ὅτι ὁ στρατηλάτης ἅγιος Θεόδωρος ἦν*, ὃς *τοῖς Ῥωμαίοις τότε κατὰ βαρβάρων ἐπεκούρησέ τε καὶ συνεμάχησε* ».

Οἱ Σκλαβῆνοι εἰσβαλόντες εἰς Θεσσαλονίκην ἦγον καὶ ἔφερον τὴν χώραν, μήτε τῶν ἐκκλησιῶν φειδόμενοι. « *τέλος, αὐτῆς τοῦ μαρτυρος* (Δημητρίου) *ἐπιστασίας ἐπιφανείσης, ἀπε-*

(1) « Καὶ ὡς ὀφθαλμοφανῶς ὡράθη ἐπιτρέχων καὶ διώκων τοὺς πολεμίους » κατὰ νῶτον καὶ τροπούμενος αὐτούς, ὥστε καὶ αὐτοὺς τοὺς βαρβάρους αἰσθέ» σθαι τὴν τοῦ ἀποστόλου πρὸς ἡμᾶς ἐπισκοπὴν καὶ συμμαχίαν.... Ὁ δὲ βασι» λεὺς (Νικηφόρος) ταῦτα ἀναμαθὼν παρεκελεύσατο οὕτως « ἐπεὶ καὶ τὸ τρό» παιον καὶ ἡ κατὰ κράτος νίκη παρὰ τοῦ ἀποστόλου γέγονεν, ὀφειλόμενον » καθέστηκε πᾶσαν τὴν ἐκστρατείαν τῶν πολεμίων καὶ τὰ λάφυρα καὶ τὰ » σκῦλα αὐτῳ ἀποδοθῆναι » κλπ. (Κνωστ. Πορφ. τόμ. Γ'. ἐκδ. Βόννης).

(2) Leunclavii, Jus Graeco-Romanum, Lib. IV, σελ. 278—9.

(3) Ζωναρ. χρον. σελ. 213. Paris, 1687.

διώχθη τὸ βάρβαρον αὐτῆς ἡμέρας τῶν τῇδε μερῶν » (1).

Μετὰ τὴν Βουλγαρικὴν ἐπιδρομὴν ὁ Χρονογράφος ἀναφέρει τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου, ἐν ἔτει 1054, λοιμικὴν νόσον.

Μετὰ δὲ ταύτην, τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Δούκα (1059 Μ. Χ) ἐπιδρομὴν τῶν Οὔζων.

Ἀκολούθως τὴν ἐν ἔτει 1081, ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Δούκα, πειρατικὴν ἐπιδρομὴν τῶν Δαλματῶν.

Διηγούμενος δὲ καὶ τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ ληστρικὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Ῥογήρου, βασιλέως τῆς Νεαπόλεως καὶ Σικελίας, μεταβαίνει εἰς τὰ κατὰ τὸν δεσπότην Μιχαήλ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ χρονογράφος συγχέει τοὺς δεσπότας τῆς Ἠπείρου, καθότι ἄλλος ὁ Μιχαὴλ Α'. ὁ κατὰ τοῦ Φράγκου κόμητος τῶν Σαλόνων πολεμήσας, καὶ ἕτερος ὁ Μιχαὴλ Β'. ὁ σύζυγος τῆς ὁσίας Θεοδώρας, ὁ καὶ ἱδρυτὴς τῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος, ἀναγκαῖον κρίνομεν ἵνα παρεκβαίνοντες διηγηθῶμεν τὰ κατὰ τοὺς δεσπότας τούτους.

ΜΙΧΑΗΛ Α'.

Μιχαὴλ ὁ Κομνηνός, νόθος υἱὸς Ἰωάννου Σεβαστοκράτορος, ἐπὶ τοῦ κατὰ τὰ 1195 σφετερισθέντος τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀλεξίου, διεπιστεύθη τὴν κυβέρνησιν τῆς Πελοποννήσου (2). Σεναχηρεὶμ δέ τις σύγγαμβρος τοῦ Μιχαὴλ πρὸς Αἰτωλίαν καὶ Νικόπολιν ἔπαρχος ἀπεστάλη.

Ἐκδιωχθέντος δὲ ὑπὸ τῶν Λατίνων τοῦ ἅρπαγος Ἀλεξίου ἀπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ θρόνου, καὶ τυφλωθέντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἰωάννου τοῦ Λασκάρεως παρὰ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τοῦ τὴν βασιλείαν τότε δραξαμένου, ἐπλήσθη τὰ πάντα ταραχῆς καὶ συγχύσεως. Κατὰ τὴν ἀνώμαλον ἐκείνην ἐποχήν, ὁ ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ

(1) Hasii, Σημ. εἰς Λέοντα Διάκονον, σελ. 309, ἔκδ. Βόννης.

(2) Οὕτω λέγει ὁ ἐγγὺς τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος τὸν βίον τῆς ὁσίας Θεοδώρας γράψας μοναχὸς Ἰώβ· ἄλλως δὲ περὶ τούτου Νικήτας Χωνιάτης (Ἀλεξ. Β, ά. Κ. 3), καὶ οἱ Geoffroi Ville-Harduin, § 160. — Alberici, Chronicon. κλπ.

Βυζαντινὸς τοπάρχης Σεναχηρεὶμ ἐπιβουλευθεὶς παρὰ τῶν Νικοπολιτῶν προσεκαλέσατο εἰς βοήθειαν τὸν Μιχαήλ· μήπω δὲ τούτου φθάσαντος, δολοφονεῖται ὁ Σεναχηρείμ. Μιχαὴλ δὲ μετ' ὀλίγον ἐλθών, φονεύει τοὺς δολοφόνους, καὶ λαμβάνει πᾶσαν τὴν περιουσίαν τοῦ φονευθέντος μετὰ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νικοπόλεως.

Ἅμα οἱ Λατῖνοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Μιχαὴλ μετέβη αὐτοπροσώπως ἐκεῖσε, ἵνα παραδεχθῇ δῆθεν τὴν καθίδρυσιν τῆς νέας δυναστείας. Ὅτε δὲ συνέβη ἡ μεταξὺ τοῦ Μομφεῤῥάτου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουΐνου ἔρις, εἷς τῶν ἐγκολπωθέντων τὰς ἰδέας τοῦ Μαρκεσίου ὑπῆρξε καὶ ὁ Μιχαήλ. Πανοῦργος, τολμηρὸς καὶ ἱκανὸς πρὸς πᾶσαν μεγάλην ἐπιχείρησιν, προσενῶν τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ἐξιδιασμένην πολιτικὴν ἱκανότητα, προσεκολλήθη, κατὰ τὸ φαινόμενον, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Μομφεῤῥάτου καὶ ἀνεχώρησε μετὰ τούτου διὰ Θεσσαλονίκην· ἀλλὰ πρὶν φθάσωσι, κρυφίως ἐξέφυγε καὶ μετέβη εἰς Δυῤῥάχιον. Ἐκεῖ ἀξιωθεὶς τῆς φιλίας καὶ ἐμπιστοσύνης τοῦ Ἕλληνος διοικητοῦ, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα αὐτοῦ (1)· καὶ μετ' ὀλίγον διώξας τὸν πενθερόν, καὶ κύριος τῆς πόλεως γενόμενος κατέλαβε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν, καταρτήσας μετ' οὐ πολὺ κράτος ἀξιόλογον, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Δυῤῥαχίου μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Ναυπάκτου (2), καὶ περιλαμβάνον τὴν Ἤπειρον, Ἀκαρνανίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας καὶ τὴν Ἑσπέριον Λοκρίδα.

Ὁ Μιχαήλ, ὁ τῆς *Ἠπείρου δεσπότης* προσαγορευόμενος, μελετῶν τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀφ' ἧς μόνος ὁ πορθμὸς τῆς Ναυπάκτου τὸν ἐχώριζε, καὶ ἀποφασίσας νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς ἐπελθόντας Φράγκους κατακτητὰς ἐκ τόπου, τὸν ὁποῖον

(1) Ὁ Βιλλαρδουῖνος λέγει ὅτι εἰς Ἄρταν ἐπορεύθη ὁ Μιχαήλ· s' en alla a une citè que l' on apele l' Arthe, et prist la fille d' un riche Grieu etc. (σελ. 249). Ὁ Ἀλβέρικος, πρὸς ὃν συμφωνοῦσι καὶ οἱ ἄλλοι δυτικοὶ συγγραφεῖς, λέγει ὅτι εἰς Δυῤῥάχιον· missus fuisset versus Durachium. σελ. 441.

(2) Γεωρ. Ἀκροπολ. § 8.

ὡς ἐξάρτημα τῶν ἑαυτοῦ χωρῶν ἐθεώρει, διαβαίνει τὸν πορθμὸν μετὰ στρατεύματος, κολακευόμενος, ὅτι θέλει ἄρδην τοὺς καταστρέψει· ἡττήθη ὅμως παρὰ τὴν Μεθώνην.

Ὁ Μιχαὴλ, συνεπείᾳ συνεντεύξεως ἐν Θήβαις γενομένης (1209), συνεδέθη μετὰ τοῦ νέου Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνςαντινουπόλεως Ἐῤῥίκου, δι' ὑποσχέσεων εἰρήνης (1). Μῖσος ἄσπονδον τρέφων κατὰ τῶν Φράγκων, τοὺς ὁποίους ἐθεώρει ὡς πανώλη ἐνσκήψασαν ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, εἰς διηνεκῆ μετ' αὐτῶν πόλεμον εὑρίσκετο. Οἱ Ἑνετοὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔπαυσαν ἐποφθαλμιῶντες τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν τοῦ Μιχαὴλ δύναμιν, καὶ περιστάσεως τυχόντες, ἀφήρεσαν τὸ Δυῤῥάχιον.

Ἡ μετὰ τῶν Φράγκων ἐπίπλαστος συνθήκη τοῦ Μιχαὴλ δὲν διήρκεσε πολύ, διότι τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ του ἄσπονδον μῖσος ἀνεδείχθη ὑπέρτερον παντὸς πολιτικοῦ συμφέροντος. Τὸ ἀκόλουθον δὲ περιστατικὸν ἤρκεσεν ἵνα καταδείξῃ τὸν ἀληθῆ τοῦ δεσπότου χαρακτῆρα. Ὁ πρίγκηψ τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμος ὁ Βιλλαρδουῖνος μελετῶν τὴν κατάληψιν τῆς Κορίνθου εὑρίσκετο εἰς διηνεκεῖς διαπληκτισμοὺς μετὰ τοῦ τότε ἄρχοντος τῆς πόλεως Θεοδώρου, ὅστις, Ἕλλην τὴν καταγωγήν, παρὰ μόνου τοῦ Μιχαὴλ, ὡς ὁμοεθνοῦς, ἤλπιζε βοήθειαν· ἀλλ' οὗτος, νεωστὶ συνομολογήσας εἰρήνην πρὸς τοὺς Φράγκους, οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ χορηγήσῃ βοήθειαν πρὸς τὸν Θεόδωρον, ὅστις ἀπομονωθεὶς ἐπολιορκήθη καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀνάγκῃ περιπεσών, ἕνεκεν ἐλλείψεως ζωοτροφιῶν, ἠναγκάσθη ἵνα συνθηκολογήσῃ, παραδιδοὺς τὴν Κόρινθον καὶ διαμένων αὐθεντίσκος τοῦ Ἄργους, ὑποτελὴς τοῦ Βιλλαρδουΐνου. Πληροφορηθεὶς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατάληψιν τῆς Κορίνθου ὁ Μιχαὴλ, κατελήφθη ὑπὸ παραφόρου ἀγανακτήσεως· καὶ δὴ πρὸς οὐδὲν λογιζόμενος τὰς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνθήκας, συλλαμβάνει τὸν κοντόσταυλον τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἑκατὸν ἑτέρους Γάλλους, μεταξὺ τῶν ὁποίων

(1) Henry de Valenciennes σελ. 296.

καὶ πολλοὶ ἱππόται ἦσαν· καὶ τοὺς μὲν ἔρριψεν εἰς τὰ δεσμά, ἄλλους ἐμαστίγωσε καὶ ἄλλους κατέσφαξεν· ὁ κοντόσταυλος ἀπηγχονίσθη μετὰ τοῦ ἐφημερίου του. Μετὰ τοῦτο ἔφερε τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον εἰς τὰς ὁμόρους αὐτῷ φραγκικὰς χώρας· ἀπεκεφάλισεν ὅλους τοὺς Λατίνους ἱερεῖς καὶ ἕνα ἐπίσκοπον. Αὐθέντης τις, φίλος ἐπιστήθιος τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος, ἐξεδάρη ζῶν ὑπὸ τοῦ Μιχαήλ. Δι' ἁδρᾶς μισθοδοσίας συνελέξατο πολλοὺς στρατιώτας καὶ διὰ τούτων ἐπολλαπλασίαζε τὰς ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων τοῖς Φράγκοις χωρῶν λυσσώδεις ἐκδρομάς του. Ἐν μιᾷ τούτων ἐγένετο κύριος τῶν Σαλόνων, φονευθέντος τοῦ δυναστεύοντος τῆς χώρας Φράγκου κόμητος ἔν τινι μετ' ἐκείνου συμπλοκῇ (1).

Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος θρηνῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του διὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Λατινομάχου δεσπότου διαπραττόμενα, ἀπηγόρευσεν, ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ, πᾶσαν φιλίαν καὶ ἕνωσιν πρὸς τὸν ἡγεμόνα τοῦτον, τὸν ὁποῖον *ἄπιστον καὶ ἀπάνθρωπον* καλεῖ.

Ὁ Μιχαὴλ προβλέπων τοὺς κινδύνους εἰς οὓς ἔμελλε, μετὰ τὸν θάνατόν του, νὰ ἐκτεθῇ τὸ ἀρτιπαγὲς αὐτοῦ κράτος, καὶ φέρων τὸ κατὰ τῶν Φράγκων ἄσπονδον μῖσος μέχρι τοῦ τάφου, ἠθέλησεν ἵνα ζῶν βεβαιωθῇ περὶ διαδόχου ἱκανοῦ πρὸς διατήρησιν τοῦ κράτους, ὅπερ διὰ μυρίων μόχθων ἵδρυσεν, ἅμα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ κατὰ τῶν Φράγκων ἐμπνεομένου μίσους. Μὴ ἔχων ἄρρενα τέκνα, ἐκτὸς υἱοῦ νόθου, ὁμωνύμου αὐτῷ καὶ ἐν μικρᾷ ἡλικίᾳ, ἔστρεψεν ἀλλαχοῦ τὰ βλέμματά του. Ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Κωνσταντίνου, Θεοδώρου καὶ Μανουήλ, ὁ δεύτερος τῷ ἐφαίνετο καταλληλότερος, παρέχων αὐτῷ πλείστας ἐλπίδας. Πέμπει ὅθεν πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ (2) αὐτοκρά-

(1) Ἐπιστολαὶ Πάπα Ἰννοκεντίου, τόμ. 2, σελ. 496, ἔκδοσις Baluze.—Ducange, Histoire, II, κεφ. 13.—Χρον. Γαλαξ.—Histoire du Bas-Empire.—Gibon.—Χρον. Μορέως.

(2) Οἱ Ἕλληνες αὐτοκράτορες ἐκβληθέντες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων κατέφυγον εἰς Νικαίαν. Ἐν τῇ γωνίᾳ δὲ ταύτῃ τῆς αὐτοκρατορίας

τορα Λάσκαριν, παρ' ᾧ ὑπηρέτει ἐκεῖνος, παρακαλῶν ἵνα ἔλθῃ πρὸς διαδοχήν.

Μόλις δ'ἐλθόντος τοῦ Θεοδώρου, ὁ Μιχαὴλ ἀποθνήσκει (1219), δολοφονηθεὶς διὰ νυκτὸς ἐν τῇ κλίνῃ, κοιμωμενος μετὰ τῆς ἑαυτοῦ γυναικός, ὑπὸ ὑπηρέτου, Ῥωμαίου ὀνομαζομένου (1). Πιθανολογεῖται δέ, ὅτι εἰς τὴν δολοφονίαν ταύτην οὐκ ὀλίγον μέρος ἔλαβον καὶ οἱ Φράγκοι, θεωροῦντες τοῦτον ὡς τὸν ἀσπονδότερον τῆς ἀρχῆς των ἐχθρόν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ παρέλαβε τὴν δεσποτείαν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος, ὅςις τολμηρότερος, στρατηγικώτερος καὶ νοημονέστερος τοῦ Μιχαήλ, προσέθηκε μετ' ὀλίγον νέας χώρας εἰς τὸ κράτος του. Ἐχθρὸς ὅλων τῶν γειτόνων του, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ τῶν Λατίνων, καταχτήσας πᾶσαν ἐν γένει τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀχρίδα, Πρίλαιπον, καὶ δίκην ἀνέμου περιερχόμενος καὶ κατακτῶν, ἐκυρίευσε καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ἔνθα ἐστέφθη ἐπισήμως αὐτοκράτωρ (1228).

Ἐν ἔτει 1229, ὁ Θεόδωρος παραβὰς τὸν πρὸς τὸν Ἀσάν, βασιλέα τῶν Βουλγάρων ὅρκον εἰρήνης, ἐξεστράτευσε κατὰ τούτου· καὶ μάχης κρατερᾶς γενομένης παρὰ τὸν Εὖρον ποταμόν, νικᾶται κατὰ κράτος ὁ Θεόδωρος καὶ αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὡσεὶ ὑπὸ τῆς θείας δίκης ἐλαυνόμενος, διότι εἶχε καταπατήσει τὸν δοθέντα ὅρκον, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀσὰν ἐν τῇ μάχῃ εἶχε κεντήσει ἐπὶ τῆς σημαίας του.

Ὁ Ἀσὰν αἰχμαλωτίσας τὸν Θεόδωρον, προσεκαλέσατο τὸν ἐν Πελοποννήσῳ διατρίβοντα Μιχαήλ, νόθον υἱὸν τοῦ Α. Μιχαήλ, τὸν ὁποῖον καὶ κατέστησε δεσπότην ἐπὶ τῶν ὑποτεταγμένων τῷ πατρὶ αὐτοῦ χωρῶν· τὸν δὲ αἰχμάλωτον Θεόδωρον ἐτύ-

των κατεσκηνωμένοι ἐφάνησαν μεγαλείτεροι, παρ' ὅταν ἐκάθηντο ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ὑπεστηρίχθησαν ἐν ταῖς ἀτυχίαις των μετὰ πλειστέρας δόξης παρὰ οἱ νικηταί των.

(1) Ἀκροπολ. Χρον. § 14.

φλωσε μετ' ὀλίγον, ὡς μελετῶντα ἐπανάστασιν κατ' αὐτοῦ (1).

ΜΙΧΑΗΛ Β'.

Ὁ Μιχαὴλ Β'. ἐδέσποζε τῆς Ἠπείρου, περιλαμβάνων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του τὴν Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Ἑσπέριον Λοκρίδα, πλὴν τῆς Ἀμφίσσης διατελούσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων. Ἀποθανόντος τοῦ θείου του Ἐμμανουὴλ, ἀκολούθως δὲ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, ἀτέκνων, παρέλαβεν, ὡς κληρονόμος, καὶ τὰς ὑπ' ἐκείνους ἐν Θεσσαλίᾳ χώρας (2).

Ὁ Μιχαὴλ οὗτος ἔλαβεν ἐν ἔτει 1230 σύζυγον τὴν Θεοδώραν, θυγατέρα τοῦ Ἰωάννου Πετραλίφα, ἕλκοντος τὸ γένος ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Γαλλίας Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀγαπήσας γυναῖκά τινα, Γαγγρηνὴν τὸ ἐπώνυμον, καὶ διὰ μαγγανειῶν ταύτης ἐρωτομανὴς καὶ φρενήρης γενόμενος ἀπέβαλλε τὴν Θεοδώραν, διάγων μετ' ἐκείνης βίον ἀκόλαστον, μέχρις οὗ, απομακρυνθείσης ὑπὸ τῶν μεγιστάνων του, μετεκλήθη ὑπὸ τοῦ μεταμεληθέντος Μιχαὴλ ἡ Θεοδώρα, ἡ διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῆς ὡς ἁγία ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τιμωμένη (3).

Τοῦ Μιχαὴλ τούτου ἐγένοντο παῖδες Νικηφόρος καὶ Ἰωάννης καὶ εἷς νόθος ὁ Ἰωάννης, ἐκ τῆς Γαγγρηνῆς, ὡς εἰκάζεται. Θέλων ὁ Μιχαὴλ ἵνα συγγενεύσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην τὸν Δούκαν, ἔστειλε παρ' αὐτῷ πρέσβεις ζητῶν εἰς γάμον μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Νικηφόρου τὴν Μαρίαν θυγατέρα τοῦ Λασκάρεως καὶ ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Δούκας θέλων ἀφ' ἑτέρους ἵνα συγγενεύσῃ πρὸς τὸν Μιχαὴλ, τὸν μόνον

(1) Τὰ κατὰ τὸν Θεόδωρον, ὡς μὴ ἐνδιαφέροντα, συνετομεύσαμεν· ὁ δὲ βουλόμενος ἀναγνώτω τὸν Ἀκροπολίτην ἰδίως δὲ τὸν Le Beau (Bas-Empire) μετὰ πλείστης σαφηνείας τὰ κατὰ τὸν μεγαλεπήβουλον, ἀλλὰ δυστυχῆ ἐκεῖνον ἡγεμόνα, ἐκθέντα.

(2) Νικηφ. Γρηγ. Β'. 8.

(3) Τὸν βίον τῆς Ὁσίας ταύτης συνέγραψεν ὁ Ἰώβ· οὐχ ἧττον ὅμως καὶ ἡμέτερον χρονικὸν ἐκτενῆ μνείαν περὶ ταύτης ποιεῖται.

βλαστὸν οἰκογενείας, ἣν τοσοῦτον ἐφοβεῖτο, ἀσμένως ἐδέχθη τὴν πρότασιν· καὶ μετὰ τοῦτο, ἡ Θεοδώρα παραλαβοῦσα τὸν υἱὸν αὐτῆς Νικηφόρον μετέβη εἰς Νίκαιαν, καὶ πρὸς ἐπίσκεψιν τῆς ἐπιδόξου μνηστῆς, ἅμα δὲ καὶ πρὸς βεβαίωσιν τῶν περὶ τούτου συμφωνιῶν.

Τελεσθέντος ἐπισήμως τοῦ ἀῤῥαβῶνος, ἐπανέστρεψεν ἡ Θεοδώρα λαβοῦσα ὑπόσχεσιν παρὰ τῶν γονέων, ὅτι οἱ γάμοι θέλουσι τελεσθῇ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος.

Ἡ συνθήκη αὕτη, κατὰ τὸ φαινόμενον καὶ διὰ τῆς συγγενείας ἐπιβεβαιοῦσα τὴν εἰρήνην, δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ ἀσυνεπὴς Μιχαὴλ, παρασυρθεὶς ἐκ τῶν προτροπῶν τοῦ θείου του Θεοδώρου τοῦ τυφλοῦ, παρασπονδῶν προσβάλλει τὰς ὁμόρους πόλεις τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατός, διαβὰς τὸν Ἑλλήσποντον ἔρχεται, κατὰ τῶν Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρου· ὁ τελευταῖος, ἅμα τῇ προσεγγίσει, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἕδραν του, Βοδενά, καταφεύγει παρὰ τῷ ἀνεψιῷ του Μιχαήλ.

Μετὰ πολλὰς δὲ ἀμφοτέρωθεν στρατιωτικὰς ἐπιδείξεις, οἱ στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ προσέρχονται εἰς τὸν αὐτοκράτορα, καὶ ὁ δεσπότης θορυβηθεὶς εἰς τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην αὐτομόλησιν, ἀπεφάσισεν ἵνα σώσῃ τὸ ἐπίλοιπον τῆς δεσποτείας του, συνδιαλλαττόμενος μετὰ τοῦ παρωργισμένου αὐτοκράτορος. Ἡ εἰρήνη προθύμως τῷ ἐχορηγήθη, καὶ ὁ τυφλὸς Θεόδωρος παραδοθεὶς ἐῤῥίφθη εἰς τὰ δεσμά, ἵνα καταδαμασθῇ τὸ φιλοπόλεμον καὶ ἀνήμερον αὐτοῦ πνεῦμα.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ὁ ἄστατος Μιχαὴλ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ὁμόρων τόπων τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Λάσκαρις ἔδραμε κατ' αὐτοῦ (1258)· πρὶν δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα φθάσωσιν εἰς Μακεδονίαν, ἐξῆλθεν ἡ Θεοδώρα πρὸς προϋπάντησιν αὐτοῦ, ἵνα ἐκτελέσῃ τὸ πρὸ ἑξαετείας συνομολογηθὲν συνοικέσιον. Κατὰ τὴν ὁδοιπορίαν ὁ Λάσκαρις ὠφελούμενος τῆς σπουδῆς, ἣν ἡ Θεοδώρα ἐδείκνυε πρὸς ταχεῖαν τοῦ συνοικεσίου ἐκτέλεσιν, ἀπή-

τησε καὶ ἔλαβε παρ' αὐτῆς τὸ φρούριον τῶν Σερβῶν καὶ τὸ Δυῤῥάχιον.

Ὁ Μιχαὴλ μετὰ βαρυθυμίας μεγάλης συνήνεσεν εἰς τὰς νέας παραχωρήσεις· οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν μετὰ μεγάλης πομπῆς, καὶ πρὸς ἀνταμοιβὴν τῆς παραχωρήσεως τῶν δύο σπουδαίων φρουρίων, ἡ νέα ἡγεμονὶς ἔφερεν ὡς ἕδνον τῷ συζύγῳ αὐτῆς Νικηφόρῳ τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ τίτλου τοῦ δεσπότου (1).

Ὁ Μιχαὴλ δυσανασχετῶν ἐπὶ τῷ γάμῳ τοῦ υἱοῦ του, δι' οὗ τῷ ἀφῃρέθη τὸ Δυῤῥάχιον, καὶ ὠφελούμενος τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος ἔλαβε τὰ ὅπλα, παρασύρων εἰς τὴν ἀνταρσίαν καὶ τὸ ἔθνος τῶν Σέρβων. Δι' εὐφυοῦς στρατηγήματος καὶ ἐπιμόνου πολιορκίας κατέλαβε τὴν Ἀλβανούπολιν καὶ Πρίλαιπον, θέσεις ὀχυράς, καὶ συλλαβὼν τοὺς διοικητάς των, ἔῤῥιψεν εἰς τὰς φυλακάς.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως (1259), ὁ Μιχαὴλ βλέπων τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν μεστὴν ταραχῶν, καὶ τὴν Φραγκικὴν δυναστείαν ἐκπνέουσαν, συνέλαβε τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ γίνῃ αὐτοκράτωρ, καταλαμβάνων τὸ Βυζάντιον (2). Ἐθάῤῥει εἰς τὴν βοήθειαν τῶν δύο ἰσχυρῶν γαμβρῶν του, Μαμφρέδου βασιλέως τῆς Σικελίας, καὶ Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου πρίγκηπος τοῦ Μωρέως. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἰδεασθεὶς περὶ τῶν τεκταινομένων, προσεπάθησεν ἵνα πραΰνῃ διὰ λόγων ἡδέων καὶ κολακευτικῶν ὑποσχέσεων τὸν ἀγέρωχον δεσπότην· ἀποτυχὼν δέ, ἔστειλε πρέσβυν πρὸς τὸν Μαμφρέδον τῆς Σικελίας προσπαθῶν ἵνα κλονήσῃ καὶ ἐπισύρῃ τὴν συμμαχίαν τοῦ Ἰταλοῦ ἡγεμόνος· ὁ πρέσβυς συνελήφθη παρ' ἐλπίδα καὶ ἐῤῥίφθη εἰς τὰ δεσμά. Τοῦτο δὲ ἀποπειραθεὶς ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ παρὰ τῷ ἑτέρῳ γαμβρῷ τοῦ Μιχαήλ, πρίγκηπι τῆς Πελοποννήσου, ἀπέτυχε· διότι ὁ Βιλλαρδουΐνος ἠναγκασμένος, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς

(1) Νικηφ. Γρηγ. Γ'. 1.—Παχυμ. Α'. 3.—Ἀκροπολ. § 63—64.

(2) « Μιχαὴλ δὲ . . . πάσας τὰς ἔξωθεν φροντίδας ἐκκρούσας, ἤλπισε μι» κρὰ ποιήσας, μεγάλης ἀρχῆς γενέσθαι κύριος » (Γρηγορ. Γ'. 5.).

του, ἵνα κολακεύῃ τὸν ἰσχυρὸν δεσπότην, εἶχε συνδέσει στενώτερον τὰς μετὰ τούτου σχέσεις, νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἄνναν.

Ἐν ἔτει 1260 ὁ Μιχαὴλ ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιολόγου στρατοῦ, εἰς ὃν προσετέθησαν καὶ αἱ δυνάμεις τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκηπος τοῦ Μωρέως (1), ἐξεστράτευσε πρὸς κυρίευσιν τῶν ὑποτελῶν τῷ αὐτοκράτορι πόλεων. Πλησίον δὲ τοῦ Μελενίκου, μάχης γενομένης, κατεστράφη τὸ συμμαχικὸν στράτευμα τοῦ Μιχαὴλ, ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων, συλληφθέντων πολλῶν αἰχμαλώτων, ἐν οἷς καὶ ὁ πρίγκηψ τῆς Πελοποννήσου, δέσμιος μετὰ τῶν ἄλλων ἐπισήμων ἀπαχθεὶς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ (2).

Ὁ ἀνήρεμος δεσπότης μὴ καταπλαγεὶς ἐκ τῆς ἥττης ταύτης, ἤρχισε πάλιν ἵνα μελετᾷ νέα σχέδια κατακτήσεως. Ἐναντίον τούτου ἔστειλεν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθιδρυθεὶς αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ, τὸν περίβλεπτον στρατηγὸν Καίσαρα Στρατηγόπουλον, εἰς ὃν ὠφείλετο ἡ ἀνάκτησις τοῦ Βυζαντίου. Παρ' ἐλπίδα ὅμως νικᾶται καὶ αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ ἀντάρτου δεσπότου ὁ στρατηγὸς Καῖσαρ, *ὁ τῇ φήμῃ τῶν χθὲς τροπαίων βορέαν καὶ νότον ἐγείρας εἰς ἔκπληξιν* (3).

Ὁ σκληρότερος τέλος τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἦτο ὁ δεσπότης Μιχαήλ. Ἀπὸ δεκαπενταετείας, ὅτε ἐβασίλευεν ἐν Ἠπείρῳ, δὲν ἔπαυσεν ἐξασκῶν τὴν φιλοτάραχον αὐτοῦ ψυχὴν εἰς πολέμους, ὁτὲ μὲν κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὁτὲ δὲ τῶν Λατίνων. Πάντοτε ἀνήσυχος, ὁ θερμουργὸς καὶ ἀτίθασσος δεσπότης, προσηύξησε τὸ κράτος του, προσλαβὼν μέγα μέρος τῆς Θεσσαλίας. Μὴ εὐχερῶς δὲ φέρων τὴν στέρησιν πολλῶν φρουρίων, καὶ ἐκδεδιωγμένος τῆς χώρας, ἣν ὁ πατὴρ καὶ ὁ θεῖος

(1) Μεταξὺ τῶν συμμαχούντων τῷ πρίγκηπι τῆς Πελοποννήσου ἦτο καὶ ὁ Θωμᾶς κόμης τῶν Σαλόνων.

(2) Γρηγορ. Γ'. 5.—Ἀκρ. § 70.—Παχ. Α. 30.—Χρονικὸν Μωρέως.

(3 Νικηφ. Γρηγορᾶς.

αὐτοῦ *ἱδρῶσι πλείστοις καὶ σπάθῃ* ἀπέκτησαν, ἐποφθαλμιῶν δὲ ἅμα τὸ αὐτοκρατορικὸν διάδημα, ὅπερ ὁ θεῖος αὐτοῦ Θεόδωρος ἔφερεν ἐν Θεσσαλονίκῃ, δὲν ἠδύνατο νὰ κοιμήσῃ τὴν φιλοδοξίαν του δι' οὐδενὸς ἱεροῦ καὶ συγγενικοῦ αἰσθήματος.

Ἵν' ἀπαλλαχθῇ ἐχθροῦ τόσον σκληροῦ ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεμψε κατ' αὐτοῦ ἀξιόλογον στράτευμα, ὅπερ μετ' ὀλίγον ἄπρακτον ἐπανέστρεψε, διὰ τὴν διαδοθεῖσαν φήμην τῆς Σκυθικῆς ἐπιδρομῆς.

Ἐν ἔτει 1269, ἀποβιώσας ὁ δεσπότης Μιχαὴλ ἐγκατέλιπε τρεῖς υἱοὺς γνησίους τὸν Νικηφόρον, Δημήτριον καὶ Ἰωάννην, καὶ τέταρτον νόθον, τὸν Ἰωάννην. Διένειμε δὲ καὶ τὸ ἐκτενὲς κράτος αὐτοῦ εἰς δύο μερίδας. Καὶ τὴν μὲν Θεσσαλίαν, Φθιώτιδα, Πελασγιώτιδα, καὶ τὴν ἑσπέριον ἢ Ὀζολικὴν Λοκρίδα ἐγκατέλιπεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην τὸν νόθον· τὴν δὲ Θεσπρωτίαν, Ἀκαρνανίαν, Αἰτωλίαν, Δολοπίαν, καὶ τὴν νῆσον Λευκάδα εἰς τὸν ἕτερον υἱόν, τὸν Νικηφόρον (1).

Ἰωάννης ὁ νόθος, υἱὸς Μιχαὴλ τοῦ Β'. ἔλαβε κληροδότημα παρὰ τοῦ ἀποθανόντος πατρός του, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλίας, Φθιώτιδος *καὶ* ἄλλων μερῶν, καὶ τὴν Ὀζολικὴν Λοκρίδα· ἐπομένως τὸ Γαλαξείδιον, Βιτρινίτσα, Λοιδορίκιον καὶ τὰ ἄλλα τῆς χώρας ταύτης μέρη ἦσαν ὑποτελῆ τούτῳ, πλὴν τῆς Ἀμφίσσης ὑποκειμένης εἰς τοὺς Φράγκους.

Ἰωάννης ὁ νόθος ἕδραν εἶχε τὴν Ὑπάτην (Νεόπατραν) κτίσας τὸ ὀχυρὸν αὐτῆς φρούριον. Οἱ δὲ Λατῖνοι τὸν ὠνόμαζον *δοῦκα τῶν Νέων Πατρῶν*, οὐχὶ διότι εἶχε τίτλον *δουκός*, ὡς ἐσφαλμένως ἐξέλαβον, ἀλλὰ διότι τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομά του ἦτο *Δούκας* (2).

Ὢν δὲ *ἀκάθεκτος τὴν ὁρμὴν καὶ ποικίλος τὴν σύνεσιν*, δὲν ἠδύνατο ἵνα ἐπαναπαύσῃ τὸ φιλοπόλεμον καὶ φιλόδοξον αὐ-

(1) Νικηφ. Γρηγ. σελ. 110, ἔκδ. Βόννης.

(2) Wadding an. 1279.—Raynald an. 1277. N⁰ 42.—Ducange Histoire, V, 377. Ὁ Καταλάνος Μουντάνερ τὸν ὀνομάζει π ρ ί γ κ η π α τ ῆ ς Β λ α χ ί α ς.

τοῦ πνεῦμα. Ὁ βασιλεὺς Παλαιολόγος, ἵνα κολακεύσῃ τὸν ἐπίφοβον τοῦτον ἐχθρόν, ἐτίμησε διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ *σεβαστοκράτορος*· ἀλλ' ὅμως τὸ κολακευτικὸν τοῦτο δέλεαρ δὲν ἠδυνήθη νὰ κάμψῃ τὸν ἀγέρωχον τοῦ δεσπότου χαρακτῆρα· ὅθεν εἰσβαλὼν μετὰ στρατευμάτων εἰς τὰς ὁμόρους αὐτοκρατορικὰς ἐπαρχίας ἐλαφυραγώγει αὐτάς· ὁ αὐτοκράτωρ πληροφορηθεὶς τὴν τοιαύτην παρασπόνδησιν, ἐξαπέστειλε κατ' αὐτοῦ τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν Ἰωάννην, ὅστις ἐπὶ κεφαλῆς πολυαριθμοτάτου στρατοῦ ἦλθε κατὰ τοῦ Ἰωάννου. Ὁ πανοῦργος σεβαστοκράτωρ βλέπων, ὅτι ἀδύνατον ἦτο ἵν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς δυνάμεις μὴ ἰσοπάλους, κατέφυγε μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἰς τὸ ὀχυρώτατον φρούριον τῆς Ὑπάτης, ὅπου ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐπολιορκήθη στενῶς. Ὁ Ἰωάννης βλέπων τὸ δεινὸν τῆς θέσεώς του, *μετὰ πολλὰς στροφὰς λογισμῶν*, μηχανᾶται *δαιμόνιόν τι* στρατήγημα, ὅπερ εἰς οὐδένα τῶν περὶ ἑαυτὸν ἐξεμυστηρεύθη, διότι, κατὰ Γρηγορᾶν, *τὸ εἰς πλείους μιᾶς ἀκοῆς διασπαρὲν μυστήριον πολύχουν ἀνίσχει γεώργιον, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν οὐκ ἔτι μυστήριόν ἐστιν, ἀλλὰ διαπρύσιος φήμη ὅλα στρατόπεδα παραμείβουσα γνήσιά τε καὶ πολέμια.* Νύκτα σκοτεινὴν παραφυλάξας, δεθεὶς διὰ σχοινίου κατέβη τὸ τεῖχος, φορέματα χωρικοῦ κατεσχισμένα φορῶν· εἰσελθὼν δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων, κρυφίως, διὰ προσπεποιημένης βαρβαριζούσης φωνῆς, ἐκραύγαζεν ὅτι ἐζήτει δῆθεν τὸν ἀπολεσθέντα ἵππον του· οἱ πολέμιοι νομίζοντες, ὅτι ἦτο χωρικός τις, ἐσύριζον καὶ ἐχλεύαζον· ὁ δὲ Ἰωάννης διαφυγὼν τὴν προσοχήν των, ἐξέρχεται τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου καὶ ταχέως ὁδοιπορῶν φθάνει εἰς μονήν τινα, ἔνθα εἰπὼν τὸ ὄνομά του εἰς μόνον τὸν ἡγούμενον λαμβάνει παρὰ τούτου πέντε ὑποζύγια καί τινας ὑπηρέτας. Περὶ τὸ λυκαυγὲς ἀναχωρήσας ἐκ τῆς μονῆς, διαβαίνει τὰς Θερμοπύλας, καὶ ταχέως ὁδοιπορῶν φθάνει μετὰ δύο ἡμέρας εἰς τὴν Βοιωτίαν· ἐκεῖθεν δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔνθα εὑρὼν τὸν δοῦκα τῶν Ἀθη-

νῶν Γουΐδον Δελαρός, ἐξεμυστηρεύθη τὸ τέχνασμα, καὶ μετὰ πολλὰς ὑποσχέσεις δώρων καὶ συγγενείας, ἔλαβε παρὰ τούτου πεντακοσίους ἐκλεκτοὺς στρατιώτας.

Ἐνῷ δὲ ταῦτα ἔπραττεν ὁ πανοῦργος σεβαστοκράτωρ, ὁ πολέμιος στρατὸς νομίζων, ὅτι οὗτος εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῶν Νέων Πατρῶν, ἐκύκλωσε στενώτερον τὴν πόλιν, καταλαβὼν ὅλας τὰς διόδους· ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ καὶ οἱ ἐντὸς τοῦ τείχους, ἀγνοοῦντες τὴν ἀπουσίαν τοῦ δεσπότου, μετὰ καρτερίας ὑπερησπίζοντο.

Ὁ Ἰωάννης μετὰ τῶν 500 συμμάχων αἰφνιδίως ἐμφανισθεὶς ἐπέπεσε κατὰ τῶν πολιορκούντων τὴν Ὑπάτην αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων, τὰ ὁποῖα, διὰ τὸ αἰφνίδιον τῆς ἐφόδου, καὶ ἀγνοοῦντα τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ γένος τῶν ἐπελθόντων, ἐτράπησαν εἰς φυγήν· οἱ δ᾽ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἀνοίξαντες τὰς πύλας καὶ ἑνωθέντες μετὰ τῶν περὶ τὸν Ἰωάννην, ἤρχισαν νὰ κυνηγῶσι τοὺς φεύγοντας πολεμίους, σφάζοντες καὶ αἰχμαλωτίζοντες (1).

Ἐπὶ Πάπα Ῥώμης Ἰωάννου ΚΑ΄. πατριαρχοῦντος δ᾽ ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ Βέκκου, σπουδαῖαι κατεβλήθησαν ἐνέργειαι πρὸς ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνεγνώρισε τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκκλησίαν, ὡς μητέρα καὶ ἀρχηγὸν πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· ὁ δὲ πατριάρχης Βέκκος πομπωδῶς κηρύξας τὴν ὑπεροχὴν τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας, ἀνεθεμάτισε τὸν Ἰωάννην Δούκαν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νικηφόρον, τοὺς δεσπότας, ἐμμένοντας εἰς τὰ πάτρια καὶ ἀναπετάσαντας τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας (1277 Μ. Χ.).

(1) Νικηφ. Γρηγ. IV, 9. — Παχυμέρους Ιστορ. Βυζ. Β΄.

Ὁ Γρηγορᾶς ἀποδίδει τὴν ἧτταν ταύτην τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων εἰς θεομηνίαν, διότι οἱ συσστρατευόμενοι Κομάνοι πάντας νεὼς καὶ ἀσκητήρια πάντα ἐσύλων, καὶ ἀδεῶς ἐνεπίμπρασαν, καὶ σεμνὰς παρθένους ἠνδραποδίζοντο, καὶ ὡς ἀνιέροις ἐχρῶντο τοῖς ἱεροῖς, τοῖς τε ἄλλοις καὶ πρός τε ἔτι ἀντὶ τραπεζῶν ταῖς ἱεραῖς εἰκόσι.

ὁ αὐτοκράτωρ, μὴ θέλων ἵνα μεταχειρισθῇ τὰ ὅπλα κατ' ἐχθρῶν τόσῳ ἐπιφόβων, μετῆλθεν ὅλας τὰς ὁδοὺς τῆς συνδιαλλάξεως, οὐδὲν αἴσιον παραγαγούσας· ἐν τέλει δὲ μετεχειρίσθη καὶ τὰ ὅπλα κατὰ τούτων. Τὰ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα διοικούμενα ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ Ἰωάννου τῶν Παλαιολόγων, τοῦ Καντακουζηνοῦ ἐστάλησαν κατὰ τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννου· ἀλλ' οἱ στρατηγοὶ οὗτοι ἀντὶ νὰ προσβάλλωσι τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας μαχόμενον δεσπότην, ἐπικροτοῦντες εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς θρησκείας ἱερὸν ἐκεῖνον ἀγῶνα κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ αὐτοκράτορος, ἄφησαν ἐλεύθερον τὸν Ἰωάννην, ὅστις ὠφελούμενος τῆς ἀπραξίας ταύτης εἰσέβαλεν εἰς τὰς αὐτοκρατορικὰς ἐπαρχίας. Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, πληροφορηθεὶς περὶ τῆς ἀπιστίας τῶν στρατηγῶν, διέταξεν ἵνα σιδηροδεσμίους φέρωσιν αὐτοὺς ἐνώπιόν του, διορίσας ἅμα ἀντικαταστάτας ἑτέρους ἀξιωματικούς, πρὸς οὓς συνέστησε τὸ ἀμυντικόν, καὶ τὴν ἐπανάκτησιν μόνον τῶν ὑπὸ τοῦ σεβαστοκράτορος καταληφθεισῶν χωρῶν· ἐκτὸς δὲ τούτου ἔστειλεν εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς κλονιζομένης τάξεως, διαφόρους ἐπισήμους ἄνδρας συγγενεῖς αὐτοῦ· εὐτυχῶς δὲ καὶ οὗτοι, ἀντὶ νὰ καταδιώξωσι τοὺς ἀντάρτας, ἡνώθησαν μετ' αὐτῶν. Ἐν τούτοις ὁ σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης ἀναπετάσας τὸ λάβαρον τῆς ὀρθοδοξίας, ἐξηκολούθει τὸν κατὰ τοῦ Παλαιολόγου πόλεμον· μὴ ἀρκούμενος δὲ εἰς μόνην τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἀπεφάσισεν ἵνα γίνῃ καὶ πνευματικὸς ἀρχηγός. Συνεκρότησεν ἐν Θεσσαλίᾳ σύνοδον ἐξ ὀκτὼ ἐπισκόπων, πολλῶν ἱερέων καὶ ἑκατὸν ἱερομονάχων. Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ ὑπεβλήθη ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐκκλησία εἰς δογματικὸν ἔλεγχον, ἀποκηρυχθεῖσα ὡς αἱρετική· ἑπομένως ἀπηγγέλθησαν ἀφορισμοὶ κατὰ τοῦ πάπα, τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ πατριάρχου καὶ πάντων τῶν κληρικῶν τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τῶν συναινεσάντων εἰς τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῇ Ῥωμαϊκῇ. Ἐμμένων δὲ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων του, καὶ φανατικὸς σχεδὸν

καταστάς, ἤρξατο διωγμὸν καθ᾿ ὅλων τῶν ἀρνησιθρήσκων. Ὁ ἐπίσκοπος τῶν Τρικκάλων ἀρνηθεὶς τοῦ νὰ μετάσχῃ τῆς συνόδου, συνελήφθη, διαταγῇ τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἐῤῥίφθη εἰς τὰ δεσμά. Ὁ ἐπίσκοπος τῶν Νέων Πατρῶν, μὴ παραδεχόμενος ἵν᾿ ἀπαρνηθῇ τὴν ὑπὲρ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ὁμολογίαν αὐτοῦ, κατεδικάσθη ἵνα ἐκτεθῇ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ νύκτας γυμνὸς εἰς τοὺς πάγους τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου ([1]).

Μέγας δ᾿ ὀφείλεται ἔπαινος εἰς τὸν δεσπότην Ἰωάννην, μόνον ἀναδεχθέντα τὸν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας ἀγῶνα, καὶ ἑπομένως καὶ ὀρθοδοξίαν καὶ ἑλληνισμὸν διασώσαντα ([2]).

Μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς θρησκευτικῆς ταύτης καταιγίδος, ὁ δεσπότης Ἰωάννης ἤρχισε παρασπονδῶν νὰ βλάπτῃ πάλιν τὰς ὁμόρους αὐτοκρατορικὰς χώρας. Θυμοῦ δ᾿ ἀκράτου ἐμπλησθεὶς ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ ἐζήτησε βοήθειαν παρὰ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ αὐτοῦ Νογᾶ τοῦ Σκύθου· λαβὼν δὲ τετρακισχιλίους συμμάχους, ἐμελέτα ἵνα μετ᾿ ἄλλων πολλῶν χιλιάδων ἐξαποστείλῃ κατ᾿ ἐκείνου, μετὰ τῆς ῥητῆς ἐντολῆς ἵν᾿ ἀφανίσωσι πᾶσαν τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀντάρτου, καὶ κατασφάξωσιν ἀδιακρίτως τοὺς τὴν ἔφηβον ἡλικίαν ὑπερβάντας. Ἀλλ᾿ ὁ θάνατος ἐπελθὼν ἀνήρπασε τοῦτον, μὴ δυνηθέντα ἵνα πραγματοποιήσῃ τὴν ἀγρίαν αὐτοῦ ἐκδίκησιν (1282 Μ. Χ.) ([3]).

Μετ᾿ ὀλίγον δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ σεβαστοκράτωρ ἀπεβίωσεν, ἐγκαταλιπὼν δύο υἱοὺς τὸν Μιχαήλ, αἰσχρῶς παραδοθέντα ὑπὸ τοῦ θείου αὐτοῦ Νικηφόρου εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐν τῇ εἱρκτῇ ἐλεεινῶς θανατωθέντα, καὶ τὸν Ἰωάννην ὁμώνυμον τῷ

(1) Raynald, an. 1278. — Litterae Ogerii Protonotar. — Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρὰ Wadding Annal. tom. V, σελ. 62. — Le Beau, Bas-Empire, tom. XVIII.

(2) Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην πολλαὶ ἐπίσημοι οἰκογένειαι μεταναστεύσασαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὡς μεμολυσμένης διὰ τὴν Παπαλατρείαν, κατέφυγον εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ δεσπότου· μία δ᾿ ἐκ τούτων ἦτο καὶ ἡ νῦν σωζομένη ἐν Γαλαξειδίῳ τῶν Καβασιλῶν ἢ Καβασιλάδων.

(3) Νικηφ. Γρηγ. V, 7.

πατρί, φύσεως φιλασθένου· ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἐγένετο ἡ γνωστὴ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐπιδρομὴ τῶν Καταλάνων, οἵτινες μετὰ τῶν ἄλλων χωρῶν ἐκυρίευσαν καὶ τὰς ὑποκειμένας τῇ δεσποτείᾳ τούτου πόλεις· ἐπομένως ἡ Ὑπάτη, τὸ Γαλαξείδιον, Λοιδορίκιον, μετὰ τῆς Ἀμφίσσης καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν, ἐγένοντο ὑποτελῆ τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς Ἱσπανίας.

Τὸ Χρονικόν, μετά τινας λεπτομερείας περὶ τοῦ Ἰωάννου Δούκα τοῦ Σεβαστοκράτορος, τῶν Καταλάνων, καὶ τῶν Ἱπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀναφέρει ὅτι οἱ Τοῦρκοι κύριοι γενόμενοι τῆς Παρνασσίδος καὶ ἐποφθαλμιῶντες τὴν ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν κατεχομένην Ναύπακτον, ἕδραν *βέη* κατέστησαν τὸ Γαλαξείδιον, ὅπως ὡς ἐκ τοῦ λιμένος καὶ τῆς ἐγγυτέρω θέσεως, εὐχερέστερον δύνωνται ἵνα διευθύνωσι τὰς κατὰ ταύτης συνεχεῖς ἐπιδρομὰς αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 1499 κατάληψιν τῆς Ναυπάκτου, μετεφέρθη ἐκ Γαλαξειδίου ἡ ἕδρα τοῦ βέη εἰς Σάλονα. Τρεῖς βέηδες ἐχρημάτισαν ἐν Γαλαξειδίῳ ἀπὸ τοῦ 1397, ὅτε ἐκυριεύθη καὶ ἡ πόλις αὕτη μετὰ πάσης τῆς Λοκρίδος καὶ Φωκίδος ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Βαϊαζήτου, μέχρι τοῦ 1499, ὅτε ἀφῃρέθη ἡ Ναύπακτος ἀπὸ τῶν κατεχόντων Βενετῶν. Ὁ πρῶτος βέης ὠνομάζετο Χατζῆ-Μπαμπᾶς καὶ *ἦτανε καλὸς ἄνθρωπος*. Μετὰ τετραετῆ δὲ διοίκησιν ἀπέθανε· *καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις πολὺ τὸν ἐλυπηθήκασι κατάκαρδα, καὶ τὸν ἐθάψασι μὲ παράταξαις, ὡσὰν νὰ ἦτανε Χριστιανός, ἔστωντας καὶ νὰ ἦνε καλὸς ἄνθρωπος*. Τοῦτον διεδέχθη ἕτερος μπέης, *πολλὰ κακὸς ἄνθρωπος καὶ μάχωντας τοὺς Χριστιανούς· καὶ ὕβριζε τὴν πίστι καὶ τὸν Χριστό, ὅπου νὰ ἐστεκότανε*· δύο δ' ἔτη διοικήσας ἐν Γαλαξειδίῳ διετάχθη ἵνα πορευθῇ κατὰ τῆς Ναυπάκτου, *καὶ ἐκεῖ μία μπάλα Θεοτικὴ τὸν ἐσκότωσε*. Τοῦτον διεδέχθη ὁ Ἰζάρ-μπεης, *πολλὰ καλὸς ἄνθρωπος*· ἰδίᾳ δαπάνῃ κατεσκεύασεν ὑδραγωγεῖον ἀρχόμενον ἀπὸ τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ τελευτῶν· ὡς φαίνεται, εἰς τὴν θέσιν *Λουτζιρᾶ*, ἀνεγείρας ἐνταῦθα καὶ βρύσιν μετὰ τῆς ἑξῆς ἐπιγραφῆς. « *Αὐτὴ τὴν βρύσι*

τὴν ἔφκιασε μὲ ἐδικαίς του ἐξόδευσαις ὁ Ἰζάρ-μπεης, διὰ σεμπάπι τῶν γονικῶν του· καὶ ὅποιος στρατοκόπος πίνει διψασμένος νὰ τὸν συγχωράῃ μνημονεύωντάς τον. αυπ'. (1480)· *μῆνας Γεννάρης κθ* (29). » Μετὰ δὲ τὴν ἐν ἔτει 1499 κυρίευσιν τῆς Ναυπάκτου ὑπὸ τῶν Τούρκων, *ἦρθε προσταγὴ βασιλικὴ νὰ σηκωθῇ ὁ μπέης ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι καὶ νὰ πηγαίνῃ στὸ Σάλονα καὶ ἐλυπηθήκασι* [κατὰ] *πολλὰ οἱ Γαλαξειδιῶταις, γιατὶ ἤτανε ἕνας καλὸς ἄνθρωπος· καὶ δὲν ἔμεινε Τοῦρκος εἰς τὸ Γαλαξεῖδι· μονάχα κάθε χρόνο ἐρχόντασι τρεῖς Τοῦρκοι καὶ ἐμαζόνασι τὸ χαράτζι, ποῦ τὸ Γαλαξεῖδι ἐπλήρωνε, καθὼς καὶ τὴν σήμερον γίνεται* (1).

Μετὰ ταῦτα, τὸ Χρονικὸν προβαίνει εἰς ἐξιστόρησιν τῆς μετὰ τὴν ἐν Ναυπάκτῳ, διεγέρσει τῶν Φράγκων, γενομένης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν Τούρκων.

Ἐῤῥέθη, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς κοσμοβοήτου ἐκείνης ναυμαχίας, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Χριστιανικοῦ στόλου. « I Greci plus pratici del mare, diedero non picciola spinta alla vittoria » (2). Τοὺς κολακευτικοὺς τούτους λόγους ἵνα ἐκστομώσῃ ἓν *τέκνον τῆς ἀγερώχου Δημοκρατίας*, ἀναμφιβόλως μεγίστη ἦτο ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσφερθεῖσα ὑπηρεσία εἰς τὸν ἀποκλειστικῶς καρπωθέντα τὰς δάφνας τῆς νίκης στόλον τῆς Δύσεως. Ἀγνοοῦνται τὰ ὑποκινήσαντα τοὺς Ἕλληνας ἐλατήρια πρὸς τοιαύτην ἔνζηλον σύμπραξιν· ἀναντιῤῥήτως ὡς ἐθελονταὶ ὑπηρέτησαν, διότι οὐδαμοῦ καταλέγονται ὡς μισθωτοὶ ὑπὸ τῶν μετὰ πλείστης λεπτολογίας περιγραψάντων τὰς πατρίδας καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὡς τοιούτων ὑπηρετησάντων.

(1) Τὸ Χρονικὸν λέγει « Ὁ Ἰζάρ-μπέης ἔμεινε στὸ Γαλαξεῖδι αὐθεντεύωντας καὶ τὸ Σάλονα καὶ τὸ Λοιδορίκι καὶ μέρος ἀπὸ τὸ Βενέτικο (Αἰτωλίαν).» Ἄγνωστον δ' ἐὰν ἐξ ἀρχῆς ὑπήγοντο τὰ μέρη ταῦτα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐν Γαλαξειδίῳ μπέη, ἢ ἐπὶ τοῦ Ἰζάρ μπέη ἐγένετο τοῦτο.

(2) Alvise Sagredo, Monarchi Ottomani, Venetia 1668, σελ. 401.

Τίς οἶδεν εἰς τίνας ἀπατηλὰς ὑποσχέσεις μελλούσης ἐλευθερίας πειθόμενοι, συνέπραξαν οἱ τλήμονες ὑπὲρ τῆς νίκης τοῦ Λατινικοῦ στόλου; Ἀγνοοῦμεν· διότι τ' ἀφορῶντα, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, τὴν Ἑλλάδα ἔγγραφα ἀδημοσίευτα κατάκεινται εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς Νεαπόλεως, τῆς Μαδρίτης καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, οὐδεὶς δὲ τῶν ἐν ἡμῖν δυναμένων ἠξίωσεν ἵνα δημοσιεύσῃ ταῦτα καὶ διασαφίσῃ μίαν θλιβερὰν τοῦ Ἑλληνισμοῦ σελίδα, ἓν σπουδαῖον καὶ πολύδακρυ γεγονὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ μαρτυρολογίου πάντῃ τανῦν ἀγνοούμενον!

Ὁπωσδήποτε ὅμως, συνδυάζοντες διάφορα γεγονότα, πειθόμεθα, ὅτι οἱ Ἕλληνες συντελέσαντες ὑπὲρ τῆς ἐν Ναυπάκτῳ νίκης, ἔλαβον ἀκολούθως τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Τούρκων, *νικητικοῖς ὅπλοις Ἰωάννου Αὐστριακοῦ προτραπέντες*· μαύρη ὅμως ἀχαριστία ἀντήμειψε τὸν ζῆλον αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν Λατίνων, ἐν ἀνάγκῃ μὲν κολακευόντων ἀείποτε δὲ μυσαττομένων τὴν *ἄπιστον Ἑλλάδα* (terram infidelium).

Διηγεῖται δ' ὁ χρονογράφος ὡς ἑξῆς *τὸ κακό, ποῦ ἐγενέθηκε μὲ ἀπιστία τῶν Φραγκῶν, ποῦ πάντα πολεμᾶνε τὴ Ῥωμέϊκη πίστι.*

Μετὰ τὸ λαμπρὸν ἐν Ναυπάκτῳ κατόρθωμα, οἱ Ἕλληνες, πειθόμενοι εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῶν νικητῶν Λατίνων, ἀπεφάσισαν *νὰ σηκώσουνε ἅρματα κατὰ τοὺς Τούρκους*. Συνῆλθον ὅθεν μυστικῶς οἱ προὔχοντες τοῦ Λοιδορικίου, Σαλόνων καὶ τῆς Βοστίτσης εἰς τὴν ἐν Γαλαξειδίῳ ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, *καὶ ἐμείνασι σύμφωνοι πῶς ἄλλοι τῆς στερηᾶς καὶ ἄλλοι τοῦ πελάγου νὰ βαρέσουσι τοὺς Τούρκους, λέγοντας « ἢ νὰ πεθάνωμε ἢ νὰ ξεσκλαβωθοῦμε! καὶ ὅποιος μετανοήσει ἢ προδόσει αὐτὰ ποῦ εἴπαμε νὰ μὴν ἰδῇ Θεοῦ πρόσωπο »*· καὶ θέντες τὰς χεῖρας ἀδελφικῶς ἐπὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων, ἀπῆλθον ἵνα προετοιμασθῶσι διὰ τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν· παρ' ἐλπίδα ὅμως, ἐνῷ ἐπλησίαζεν ὁ ορισθεὶς χρόνος, εἷς Βοστιτζιάνος *ἐπρόδωκε τὸ μυστικὸ στοὺς Τούρκους*· πα-

ρευθὺς δὲ συλληφθέντες οἱ ἐν Πελοποννήσῳ μεμυημένοι ἐῤῥίφθησαν εἰς τὰς φυλακὰς, *καὶ ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἐσκοτώσασι μὲ σπαθιὰ καὶ πιστολιαίς, βιάζοντάς τους νὰ μαρτυρήσουνε τοὺς συντρόφους*. Πληροφορηθέντες οἱ ἐν Γαλαξειδίῳ περὶ τῆς τύχης τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀδελφῶν των, εἰδοποίησαν κατεσπευσμένως τοὺς εἰς Λοιδορίκιον, Σάλονα καὶ Βιτρινίτσαν συντρόφους, προσκαλοῦντες τούτους εἰς ἐπανάστασιν, πρὶν συλληφθῶσιν ὑπὸ τῶν εἰδοποιηθέντων Τούρκων. Ἐλθόντες οἱ κάτοικοι τῶν Σαλόνων, Λοιδορικίου, καὶ Βιτρινίτσας, ἀπεφάσισαν ἵν' ἀναπετάσωσι τὴν σημαίαν τοῦ σταυροῦ, *θαῤῥῶντας καὶ στὴν βοήθεια τῶν Φραγκῶν*. Συμποσούμενοι δ' εἰς τρεῖς χιλιάδας, ἐπορεύθησαν κατὰ τῶν Σαλόνων, προσκαλοῦντες διὰ πεζοδρόμων καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς πρὸς σύμπραξιν. Μόλις ὅμως οἱ ἐπαναστάται ἔφθασαν πρὸ τῶν Σαλόνων καὶ μετ' ἐκπλήξεως εἶδον Τουρκικὰ στρατεύματα παρατεταγμένα πρὸς μάχην· ἐνῷ δὲ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ ἀπροόπτου διετέλουν, ἦλθον οἱ σταλέντες πεζοδρόμοι ἀναγγέλλοντες ὅτι οἱ Αἰτωλοὶ οὐδόλως συμμερίζονται τὰ φρονήματά των, *καὶ οἱ Φράγκοι πουθενὰ δὲν φαίνονται, καὶ πῶς τοὺς ἐγελάσασι καὶ βοήθεια δὲν στέλνουνε*. Γενικὴ ἀποθάῤῥυνσις κατέλαβε τὸν στρατὸν τῶν ἀνταρτῶν, ὅστις παραχρῆμα διελύθη ἐν ἀταξίᾳ. Μετὰ παρέλευσιν δύο ἡμερῶν ἐστάλησαν ἐπιστολαὶ ἐκ μέρους τοῦ βέη τῶν Σαλόνων πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Λοιδορικίου, Γαλαξειδίου καὶ Βιτρινίτσας, *τὸ πῶς τοὺς συμπαθάει καὶ νὰ ἔρθουσι στὸ Σάλονα οἱ κεφαλάδες γιὰ νὰ εἰποῦσι τὸ πῶς ἐγίνηκε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ μὴν ἔχουνε κανένα φόβο, καὶ τοὺς ἔβαλε ὅρκο τὸ σπαθὶ καὶ τὸ κεφάλι του*. Τὸ ἔγγραφο ἐκεῖνο ἐνέβαλεν εἰς δισταγμοὺς τοὺς ἀντάρτας, οἵτινες, μετὰ πολλὰς στροφὰς λογισμῶν, ἀνεχώρησαν ὀγδοήκοντο τὸν ἀριθμόν, *οἱ πρῶτοι οἰκοκυραῖοι* Γαλαξειδίου, Λοιδορικίου καὶ Βιτρινίτσας· ὁ *μπέης* τοὺς ὑπεδέχθη μὲ τιμὰς καὶ *χαρὰν ψεύτικη*· οὗτοι δὲ τεταπεινωμένοι ἐνώπιον τοῦ Τούρκου, διηγοῦντο, ὅτι *ἐγελασθήκασι ἀπὸ τοὺς Φράγκους, μὰ κανένα*

κακὸ δὲν ἐκάμασι. Ὁ τοπάρχης τοὺς συνεχώρησε συμβουλεύσας ἵνα ἐν τῷ μέλλοντι ὦσι φρόνιμοι *καὶ νὰ τηράγουν τὴν δουλειά τους. Ἀκούσατε γοῦν τὸ τρομερὸ γέλασμα, καὶ τὸ μαρτυρικό τους θάνατο*. Συλληφθέντες ἀφ' ἑσπέρας ἐδεσμεύθησαν καὶ ἐῤῥίφθησαν εἰς σκοτεινὸν ὑπόγειον. Ἐκεῖ δὲ οἱ δήμιοι ἀπέκοψαν τὰς μαρτυρικὰς αὐτῶν κεφαλάς· *ἐσκοτωθήκασι γοῦν μὲ χίλια βασανιστήρια ὀγδοῆντα οἱ πρῶτοι κεφαλάδες, καὶ τ' ἀνδρειότερα παλληκάρια. Ὅλοι γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκεία, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταὶς ἁμαρτίαις!* Εἷς μόνος ἐκ τούτων, Δημήτριος Λυκοθανάσης ἐκ Βουνιχώρας, *ἔστωντας ἀνδρειωμένος ἄνθρωπος, ἔσπασε τὰ σίδερα, καὶ ἁρπάζωντας τὸ σπαθὶ ἑνοῦ τζελάτη, ἔσφαξε δύο Τούρκους καὶ τὸν πορτιέρη, καὶ τρέχωντας ὡσὰν ἐλάφι ἔγλυσε ἀπὸ τὸ μακελειό· καὶ ὕστερα ἀπὸ πέντε ἡμέραις ἐρχάμενος εἰςτὸ χωριό του ἀπέθανε*.

Καὶ ὅμως οἱ *φιλελεύθεροι* Φράγκοι, ἐνῷ τοσαῦτα σφάγια προσεφέροντο εἰς τὸν βωμὸν τῆς ὑπ' αὐτῶν κηρυχθείσης ἐλευθερίας, ἐξηκολούθουν δι' ἐπιστολῶν θάῤῥος ἐμπνέοντες καὶ βοήθειαν ὑποσχόμενοι πρὸς τοὺς τλήμονας Ἕλληνας, ὡσεὶ ἐμπαίζοντες τὴν δυστυχίαν τοῦ οἰκτροῦ τῆς κακεντρεχίας αὐτῶν θύματος (1)!

Μετὰ τὴν ἐν Βοστίτσῃ προδοσίαν τοῦ μυστηρίου, οἱ διαφυγόντες τὸν θάνατον Πελοποννήσιοι *ἐπήγασι στὴ Μάνη καὶ ἐκεῖ ἐσήκωσαν σεφέρι, σφάζοντας τοὺς Τούρκους*. Δύο φιλοπάτριδες ἀδελφοί, ὁ Μακάριος ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, καὶ ὁ Θεόδωρος, ἐκ τοῦ περιφανοῦς οἴκου τῶν Μελισσηνῶν καὶ Κομνηνῶν κατα-

(1) « Don Zuan halagaba à los cristianos de Grecia, respondiendo à sus felicitaciones, con promesas de que en breve seria en su ayuda, librandolos del yugo de sus tiranos ! » ἀνακράζει μετα στόμφου ὁ Ἱσπανὸς Γαετάνος Ῥόγελλ. (Combate Naval de Lepanto, par don Caytano Rosell, Madrid 1853, σελ. 155.)

Τοῦ συγγράμματος τούτου ἐπ' ἐσχάτων ἔλαβον γνῶσιν, ἑπομένως δὲν ἐποίησα χρῆσιν, ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἐν Ναυπάκτῳ ναυμαχίας, τῶν ἐν αὐτῷ σπουδαίων λεπτομερειῶν καὶ ἄλλων γεγονότων, ὡς τετυπωμένων ἤδη τῶν ἐξιστορούντων τὰ κατὰ ταύτην φύλλων.

γόμενοι, ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐπαναστάσεως· καὶ ἐνῷ ἐν μὲν τῇ Στερεᾷ τόσον προώρως αὕτη ἐπνίγη, ἐνταῦθα δύο περίπου ἔτη διήρκεσεν, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ πατριωτῶν, οἵτινες σὺν τοῖς ἄλλοις εἶχον καὶ ἄφθονα χρηματικὰ μέσα. Ἀγνοοῦνται αἱ λεπτομέρειαι ταύτης, τοῦτο δὲ μόνον γνωρίζομεν, ὅτι ἐν μιᾷ τῶν μετὰ τῶν Τούρκων συμπλοκῶν ἔπεσεν ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν Θεόδωρος.

Ὁ ἀρχιναύαρχος τοῦ Λατινικοῦ στόλου Δὸν Ζουὰν ἔπεμψε, σὺν ταῖς ἄλλαις, καὶ τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐπιζήσαντα τῶν ἀδελφῶν Μακάριον τὸν ἀρχιεπίσκοπον, δι' ἧς τὸν θάνατον τοῦ Πάπα προφασιζόμενος ὑπόσχεται τὴν ἐν τῷ μέλλοντι ἀῤῥωγήν.

« Πανιερώτατε ἐν Χριστῷ πατήρ, εὐλαβεῖς Χριστιανοὶ καὶ » πνευματικοί, ἀνδράγαθοι στρατιῶται καὶ τιμιώτατοι λαοὶ » τῆς ἐπαρχίας τῆς Πέλοπος νήσου, [τῆς Ἠπείρου], καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς (1)· ἔλαβα μίαν γραφὴν γραμμένην εἰς τὰς κ'. (20) » τοῦ ἀπερασμένου Φευρουαρίου, καὶ εἰς τί μὲ γράφετε καλῶς οἶ- » δα, πεθυμῶνταις τὴν ἐμὴν βοήθειαν εἰς αὐτὰ τὰ μέρη τοῦ ἐλευ- » θερῶσαι ἀπὸ τὴν δουλείαν καὶ ζυγόν, εἰς τὴν ὁποίαν σᾶς ἐκρατεῖ » ὁ ἐχθρὸς τοῦ σέβας τῶν Χριστιανῶν. Ἐν πρώτοις ἐντίμως πράτ- » τετε, καὶ τὸ ἀρεσκόμενον τοῦ Θεοῦ παντοκράτορος, ὅς οὐκ ἀμνη- » μονεῖται τοῦ πλάσματος, ὃ ἂν ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐλεημοσύνῃ τὸν » προσκαλῇ καὶ παρατίθεται εἰς αὐτόν, καὶ οὕτως ἀληθῶς πίστευ- » σον καὶ ἔλπισον. Ὅσον εἰς τὴν ὄρεξιν καὶ προθυμίαν [ὅπου]

(1) Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Δὸν Ζουὰν ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος. Τὸ Ἑλληνικὸν ἀντίγραφον τῆς Νεαπόλεως, κατὰ λάθος φέρει « τῆς Πέλοπος νήσου καὶ τῶν περιχώρων. » τὸ δὲ ταυτοχρόνως γενόμενον Ἱσπανικὸν ἀντίγραφον: « valeroso pueblo de las provincias de la Morea, Epiro y otros convecinos. » ἤτοι « ἀνδρεῖοι λαοὶ τῆς Πελοποννήσου, Ἠπείρου, καὶ τῶν περιχώρων. » μεταξὺ ἀγκυλῶν παρέθηκα τὸ ἐξ ἁμαρτίας ἀντιγραφέως παραλειφθὲν « τῆς Ἠπείρου. » (ἰδὲ Coleccion de documentos inéditos, para la Historia de Espanã, Madrid, 1843, tom. III, σελ. 353.

» εἰς ἐμὲ ἔχετε, ἐγὼ θέλω κάμει τὸ δύναμαι, καὶ εἰς τοῦτο
» θέλετε γνωρίσει μετὰ εὐσπλαγχνίας τὸ θαῤῥεύεσθαι εἰς ἐμέ,
» ὅτι δὲν θέλω σαλεύσει στιγμὴν ἄκαρπα, καὶ εἰς τοῦτο τὰ ἔρ-
» γατα θέλουν τὸ ἀποδείξει. Νὰ ἠξεύρετε ἄλλο δὲν ἔλλειψε διὰ
» νὰ σᾶς ἀναπαύσω, εἰμὴ μόνον ἡ ἄργητα τῆς ἀρμάδας διὰ
» νὰ ἔρθω καὶ σᾶς συνδράμω, καὶ σᾶς ἐλευθερώσω καὶ σᾶς
» μεταφέρω εἰς ἐλευθερίαν· ἡ αἰτία ἦτον ἡ κοίμησις τοῦ ἁγιω-
» τάτου πατρὸς καὶ εὐσπλάγχνου Πάπα πέμπτου (1), καθὼς
» ἠκούσατε, ὃν ἐπροσκάλεσεν ὁ Θεὸς ταῖς ἡμέραις ταῖς περα-
» σμέναις. Εἰς τὸ παρὸν μᾶς ἔδωκε μεταγενέστορα τοῦ ἐκεῖθεν
» ἁγίου θρόνου μεγάλου παραδείγματος καὶ μεγάλης φιλαν-
» θρωπίας, καὶ εἰς αὐτὸ * ἐλπίζω βραχέως νὰ ἔλθω εἰς αὐτὰ
» τὰ μέρη εἰς αὔξησιν τῆς συνοδίας τῶν χριστιανῶν καὶ εἰς
» κοινὴν ἀγαθοποιΐαν, καὶ μὲ τοιοῦτον σκοπὸν θέλω μισεύσει
» ἀπ' ἐδῶ μὲ τὴν ἄνωθεν ἀρμάδα μέσα εἰς τέσσαρας ἢ πέντε
» ἡμέρας τὸ ἀργότερον διὰ τοὺς Κορφούς *, καὶ ἐκεῖ μοῦ θέ-
» λετε ἀποστείλει καὶ μοῦ θέλετε ἀποκαλύψει καθαρότερον τοῦ
» αὐτοῦ τόπου τὰ γενόμενα, καὶ πάντα καταλεπτικῶς παραγ-
» γέλνοντάς μου· τὸ ὅλον θέλει συνέλθει δίδοντας θάῤῥος τὸ
» πρεπόμενον τοῦ αὐτοῦ λαοῦ, βεβαιώνοντάς τους θαῤῥετικῶς,
» ὅτι ἄλλον δὲν ἐπιθυμῶ εἰμὴ τὴν ἐλευθερίαν σας καὶ τὴν ὠ-
» φέλειαν. Διατὶ ὁ κομίζων τὴν παροῦσαν σᾶς θέλει ἐξηγήσει,
» καὶ σᾶς θέλει παραγγείλει ἁπλότερα εἰς ὅλον ἐκεῖνο ὅπου
» ἐδῶ ἤθελα γράψει στέργωντας. Τὸ ὅλον αὐτὸς σᾶς θέλει ἀπο-
» καλύψει. Παύομαι παρακαλῶντας τὸν Θεὸν ἡμῶν τοῦ φυλά-
» ξαι ὑμᾶς.

» Ἐγράπτη ἐν Μεσσήνῃ εἰς τὰς ζ' Ἰουνίου αφοβ (1572).

«Δὸν Ζουάν» (2).

(1) Πάπα Πίου Ε.

(2) Salvatore Cyrillo, Codices Græci Mss. Bibliothecæ Burbonicæ, Napoli 1832, tom. 2, σελ. 26.—Ὁ Buchon ἐδημοσίευσε τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἀςερίσκων ἐγκλειόμενον ἀπόσπασμα, παραποιήσας εἰς τύπον πλήρους ἐπιςολῆς.

Καὶ ὅμως ὁ χριστιανὸς ναύαρχος, καίτοι λέγων, ὅτι *εἰς τέσσαρας ἢ πέντε ἡμέραις θέλει μισέψει μὲ τὴν ἀρμάδαν*, πρὸς βοήθειαν τῶν ἀπηλπισμένων ἐπαναστατῶν, τῶν ὁποίων *δὲν ἐπεθύμει εἰμὴ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ὠφέλειαν*, οὐδόλως ἐξεπλήρωσε τὰς ὑποσχέσεις αὐτοῦ· ἑπομένως καὶ ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις κατεπνίγη· ὅσοι δὲ τῶν ἐπαναστατῶν ἐπέζησαν κατέφυγον εἰς Νεάπολιν.

Ἐκεῖ δὲ μετ' οὐ πολὺ παρέδωκε τὸ πνεῦμα τῷ Κυρίῳ ὁ φυγὰς ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος. Ἄνθρωποι τιμῶντες τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς ἀρετὰς τῶν δύο δυστυχῶν ἀδελφῶν ἀνήγειραν αὐτοῖς ἐν τῇ ἐν Νεαπόλει ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου τὸ ἑξῆς ἐπιτύμβιον, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Οὐγγέλιος (1).

« Μακάριος ἀρχιεπίσκοπος Ἐπιδαύρου, ἀπὸ Βυζαντίων
» Αὐτοκρατόρων, ἐκ τῆς περιφανεστάτης Μελισσηνῶν
» καὶ Κομνηνῶν οἰκίας, καὶ Θεόδωρος αὐτάδελφος, δεσπό-
» της Αἴνου, Ξάνθης καὶ ἑτέρων πολιχνίων ἐν Θράκῃ, ἔτι
» δὲ Σάμου, Μιλήτου, Ἀμβρακίας καὶ Μεσσηνιακοῦ κόλ-
» που ἐν Πελοποννήσῳ, κεῖνται ἐνθάδε· νικητικοῖς Ἰωάννου
» Αὐστριακοῦ ὅπλοις ἐν ναυμαχίᾳ προτραπέντες, στρα-
» τιᾶς ἐξ ἰδίων πολιχνίων μὲν καὶ πόλεων συλλεχθείσης,
» πεζῶν μὲν 25 χιλιάδων, ἱππέων δὲ τρισχιλίων, πόλε-
» μον κατὰ Τούρκων διετῆ, ἰδίοις ἐπεκράτησαν ἀναλώ-
» μασι. Τῆς δὲ ἐλπιζομένης βοηθείας ἀποτυχόντες, δειχ-
» θείσης ἰδίοις πίστεως, ἐχθροῖς δυνάμεως, Φιλίππου

Πάμπολλαι δ' ἄλλαι ἐπιστολαὶ καὶ ἔγγραφα γεγραμμένα Ἰταλιστί, Ἱσπανιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ καὶ τὴν αὐτὴν ἀφορῶντα ὑπόθεσιν, σώζονται εἰς τὸ Βατικανὸν τῆς Ῥώμης, τὸ Ἐσκουριάλε τῆς Μαδρίτης, εἰς τὴν Λαυρεντιανὴν τῆς Φλωρεντίας, τὴν Μαρκιανὴν τῆς Ἑνετίας καὶ τὴν Βασιλικὴν τῆς Νεαπόλεως, βιβλιοθήκην.

(1) Italia Sacra, Romæ 1662, tom. VIII, σελ, 535.

» δευτέρου τοῦ Ἱσπανῶν βασιλέως εὐεργεσίαις περαθέν-
» τες ἐν Νεαπόλει, οὗ πρότερον ταῖς ψυχαῖς ἢ τὸ ζῆν κατέ-
» πεσον. Θεόδωρος εἰκοστῇ πέμπτῃ Μαρτίου αφπϐ (1572).
» Μακάριος δὲ δωδεκάτῃ Σεπτεμβρίου, ἔτει Σωτηρίῳ αφπε
» (1575).

Μετὰ τὴν λεπτομερῆ διήγησιν τῆς ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι ἐκραγείσης καὶ προώρως σβεσθείσης ἐπαναστάσεως, ὁ Χρονογράφος ἀναφέρει τὸν ἐν ἔτει 1580 σεισμόν, ἐξ οὗ πολὺ ὑπέφερον τὸ Λοιδορίκιον, Σάλονα, Ναύπακτος, Γαλαξείδιον μετὰ τῶν περιχώρων· τότε δ' ἐκρημνίσθησαν καὶ τὰ νῦν ἐν σωροῖς κείμενα πέριξ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος *κελλία* τῶν καλογήρων· ἀναμφιβόλως δ' ὁ σεισμὸς οὗτος ὑπῆρξε *μέγας καὶ τρομερός*, διότι καὶ ἐν Ἑπταννήσῳ καὶ Πελοποννήσῳ ἀναφέρεται ὡς καταστρεπτικός.

Τὸ Χρονικὸν ἀφηγεῖται καὶ ἄλλας λεπτομερείας περὶ τῆς τύχης τῆς ἐπαρχίας Παρνασσίδος, τῶν ὁποίων δὲν μνημονεύομεν καὶ ἐνταῦθα, ἀρκούμενοι εἴς τινας ἐν τέλει τοῦ κειμένου σημειώσεις, πρὸς πλείονα τῆς ἀληθείας τῶν ἱστορουμένων ὑποστήριξιν.

Τελευτᾷ δὲ τὸ Χρονικὸν εἰς τὴν οἰκτρὰν ἐξιστόρησιν τῆς καταστροφῆς τοῦ Γαλαξειδίου ὑπὸ τοῦ διαβοήτου πειρατοῦ τῆς Ναυπάκτου Δουράτζ-μπεη, ὅτε οἱ διαφυγόντες τὴν σφαγὴν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν Γαλαξειδιῶται ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὰ πέριξ ὄρη, ἰδίως δὲ κατὰ τὴν κλιτὺν τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πρὸς Πεντεόρια ἀγούσης, ὅπου τανῦν τὸ *Παλαιο-Γαλάξειδο*· ἐκεῖ δὲ κτίσαντες μίαν ἐκκλησίαν τῆς *Παναγίας*, διετέλεσαν ἀφανεῖς ἀπὸ πάσης ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς τῶν λυμαινομένων τὸν Κορινθιακὸν κόλπον πειρατῶν, μέχρις οὗ, φονευθέντος ἐν ἔτει 1668 τοῦ αἱμοβόρου Ντουράτζ-μπεη ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Κρήτης, οἱ φυγάδες ἐπανέστρεψαν εἰς τὰς ἠρειπωμένας καὶ αἱματοβρέκτους στέγας αὐτῶν· ἵνα δὲ μὴ τὸ ὄνομα τῆς πολυτλήμονος πατρίδος ἀναπολῇ αἱματηρὰ καὶ ἀπαίσια συμβάντα, μετωνό-

μασαν ἀπὸ Γαλαξειδίου εἰς *Πενταγίους* τὴν πόλιν. Οὐχ ἧττον, μετ' οὐ πολύ, ἐπροτίμησαν τὸ ἀρχικὸν τῆς πόλεως ὄνομα, καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο εἰς θείαν ἔμπνευσιν ἀπέδωκαν.

Καὶ παύει μὲν ἐνταῦθα ἡ ἀφήγησις τοῦ Χρονικοῦ. Θέλομεν δὲ συμπληρώσει, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὰ μετὰ ταῦτα συμβάντα, ἐκ διαφόρων παραδόσεων καὶ ἀπομνημονεύσεων γερόντων συναρμόττοντες τὴν ἀφήγησιν.

Φρίκην ἔτι προξενεῖ τὸ ὄνομα *φοῦσταις*, ἢ πειρατικαὶ τῆς Ἀφρικῆς λιβυρνίδες, αἵτινες ἀνεμποδίστως διέτρεχον τὰς θαλάσσας, τὴν φρίκην καὶ τὸν ὄλεθρον ἐγκαταλείπουσαι, ὡς ἐπίσημον τῆς καταστρεπτικῆς αὐτῶν διαβάσεως μαρτύριον. Ἔσφαζον, ἐβασάνιζον καὶ ἠχμαλώτιζον πάντα ἀδιακρίτως Χριστιανόν, οἱ πειραταὶ τῆς Τύνιδος, Βαρβαρίας καὶ Ἀλγερίου, καὶ οὐδεὶς ἐτόλμα ἵν' ἀντιπαραταχθῇ αὐτοῖς· Φράγκοι καὶ Ἕλληνες δυστύχημα μέγα ἐθεώρουν τὴν κατὰ θάλασσαν συνάντησιν *τῶν πλοίων τοῦ Σατανᾶ*, ἐπὶ τῆς πρύμνης τῶν ὁποίων ἐκυμάτιζεν, ὡς τρομερὸν τοῦ θανάτου ἔμβλημα, ἡ ἐρυθρᾶ σημαία.

Οἱ Γαλαξειδιῶται, μετὰ τῶν ἄλλων παραλίων κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, πολλάκις ἐδοκίμασαν τὰς βαρβάρους ἐκείνων ἐπιδρομάς· ἵνα δ' ἐξασφαλίσωσι τὰ συχνάκις δεκατιζόμενα πλοῖα αὐτῶν ἐτείχισαν, ἐν εἴδει μάνδρας, τὸν λιμένα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔκλειον αὐτά (1)· συνάμα δὲ καθίδρυσαν τακτικὴν φρουρὰν ἐπὶ τῶν ἔξω τοῦ λιμένος ἀκρωτηρίων, εἰδοποιοῦσαν περὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν πειρατικῶν *φουστῶν*. Οὐχ ἧττον ὅμως, ὁσάκις κατὰ θάλασσαν συνήντων αὐτάς, αἱματηρὰ πάλη συνεκροτεῖτο, καὶ ὁτὲ μὲν ἐνίκων, ὁτὲ δὲ νικώμενοι ἅπαντες θύματα ἔπιπτον ὑπὸ τὸ αἱμοχαρὲς τῶν πειρατῶν φάσγανον. Εἷς τῶν μετὰ τῶν πειρατῶν τούτων ἀνδρείως ἀγωνισθέντων ὑπῆρξε καὶ ὁ ἡμέτερος

(1) Τοῦ τειχίσματος τούτου διορῶνται ἄχρι τοῦδε τὰ περισωθέντα ἐρείπια, ἐν τῷ πυθμένι τῆς θαλάσσης, κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Κόχης.

Ὠνομάσθη Κόχη (Κόγχη), νομίζω, διὰ τὸ κοῖλον τοῦ σχήματος, πρὸς κόγχην ὀστράκου ὁμοιάζοντος.

πρόγονος Γεώργιος Σάθας. Συναντήσας Ἀλγερινὴν λιβυρνίδα ἔξωθεν τῆς Νεαπόλεως καὶ προσκληθεὶς εἰς παράδοσιν ἠρνήθη, ἐπιδείξας τὰ πυροβόλα τοῦ πλοίου του. Ἐνῷ δὲ λυσσώδης ἠγέρθη πάλη, καὶ ἐπὶ πολὺ ἀμφίῤῥοπος ἦτο ἡ νίκη, εἰσπηδήσας ξιφήρης μετὰ τοῦ ἀνδρείου πληρώματος αὐτοῦ (1), κατέλαβε τὸ πειρατικὸν πλοῖον, ἰδίᾳ χειρὶ ἀποκόψας τὰς κεφαλὰς τοῦ Ἀλγερίνου πλοιάρχου καὶ τοῦ ναυκλήρου. Ἀλλὰ πρὶν καρπωθῇ τὴν νίκην, ἄραψ πυροβολήσας ἐπλήγωσε τοῦτον θανασίμως ἐπὶ τοῦ στήθους· δύο μόνον ὥρας ἐπέζησεν, οἱ δὲ νικηταὶ ἑταῖροι, σύραντες ὄπισθεν αἰχμάλωτον τὴν πειρατικὴν λιβυρνίδα, ἔθαψαν αὐτὸν μετὰ μεγάλων τιμῶν εἰς τὴν νῆσον *Μπότσαις*. Ὁ λαὸς διέσωσε τὸ ἀνδραγάθημα καὶ τὴν μνήμην αὐτοῦ, διὰ τοῦ ἑπομένου ᾄσματος δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Κυρίου Χ. Οἰκονομίδου εἰς τὸ 340 φυλλάδιον τῆς Πανδώρας.

Σ' οὖλο τὸν κόσμο ξαστεριά, σ' οὖλον τὸν κόσμο γήλιος,
Κ' ἀπ' ὄξ' ἀπ' τὴν 'Ανάπολι στράφτει καὶ μπουμπουνίζει.
'Ο Σάθας ἐπολέμαγε μὲ τοὺς 'Αλιντσερίνους.
Τρεῖς ὥραις ἐπολέμαγε, τρεῖς μέραις καὶ τρεῖς νύχταις·
Κοντὰ τ' ἀπομεσήμερο, δυὸ ὥραις πρὶν νυχτώση,
Κάνει γιουροῦσι μιὰ φορά, μὲς τὸ καράβι μπαίνει,
Τὸν καπετάνιο σκότωσε μαζὴ μὲ τὸν λοστρόμο (2)·
Γιομίζ' ἡ θάλασσα πανιά, τὸ πέλογο κουφάρια.
Κ' ἕνας ἀράπης τὸ σκυλὶ μιὰ πιστολιὰ τοῦ ῥίνει·
Τὸν ηὗρε μὲς τὸ ψυχικό, μέσα στὰ φυλλοκάρδια.
« Βρὲ πατριῶταις κλάψτε με τί σήμερα πεθαίνω·
Νὰ πᾶτε χαιρετίσματα στὴν δόλια μου γυναῖκα,
Νὰ μὴ μὲ καρτεράῃ στὴ γῆ, νὰ μὴ παντυχαίνῃ.
Μὴ βάνῃ ντέρτι στὴν καρδιὰ καὶ στὴν ψυχὴ μαράζι
Καὶ τὴ λαμπρὴ νὰ στολιστῇ, νὰ μὴ μαυροφορέσῃ,

(1) Εἷς ἐκ τοῦ πληρώματος ἦτο καὶ ὁ πρὸ πολλοῦ ἀποβιώσας, ἐννενηκοντούτης σχεδὸν τὴν ἡλικίαν, συμπολίτης μου Κορωνιός, ὅστις ἀπεστήθιζε τὸ ἐν λόγῳ ᾆσμα ὀλίγον διάφορον τοῦ ὑπὸ τοῦ Κ. Οἰκονομίδου δημοσιευθέντος.
(2) Λοστρόμος=ναύκληρος.

Νὰ πάρῃ δίπλαις στὸ χορὸ, νὰ ψιλοτραγουδήσῃ.
Κ' ἐγὼ καλὰ σκοτώθηκα πηγαίνω γιὰ τὸ γένος.
Πέτε καὶ χαιρετίσματα σ' οὖλο τὸ Γαλαξεῖδι,
Κ' ὅσ' εἶν' ἐχθροί μ' ἂς κλάψουνε, κ' οἱ φίλοι νὰ χαροῦνε» (1).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ διὰ θαλάσσης κοινωνία, ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν πειρατῶν, σχεδὸν ἐξέλιπεν, ἄπορος δὲ καθίστατο πᾶσα πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδευσις, διὰ τὸ πετρῶδες τῆς χώρας, οἱ Γαλαξειδιῶται διαιρεθέντες καθ' ὁμάδας, καὶ συνεννοούμενοι μετὰ τῶν κατοίκων τῆς Δωρίδος, ἐξήρχοντο ἔνοπλοι τῶν ὁρίων τῆς ἐπαρχίας καὶ ἐλήστευον διάφορα τουρκικὰ χωρία, τὰ δὲ λάφυρα κατ' ἴσας μερίδας διενέμοντο (2). Ἐν μιᾷ τῶν τοιούτων ἐκδρομῶν οἱ κατὰ τὴν νῦν συνοικίαν τοῦ *Χηρόλακκα* ἐπιλαχόντες πρὸς τὴν ἔξω λαφυραγώγησιν ἀνεχώρησαν εἰς πεντήκοντα περίπου τὸν ἀριθμόν· ἐμπεσόντες δ' εἴς τινα ἐπίτηδες παραφυλάττουσαν Τουρκικὴν ἔνεδραν, μετ' ἀπελπιστικὸν καὶ αἱματηρὸν ἀγῶνα, ἐφονεύθησαν ἅπαντες· ἔκτοτε δὲ ἡ συνοικία αὕτη ἐκλήθη *Χηρόλακκας* ἢ *λάκκος τῶν χηρῶν*.

Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος λοιμικὴ νόσος ἐνσκήψασα, πολὺν θάνατον εἰς Γαλαξείδιον καὶ τὰ πέριξ ἐπροξένησε. Τοὺς ἐκ τοῦ μολύσματος ἀποθνήσκοντας ἔθαπτον εἴς τι τῶν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Γαλαξειδίου νησιδίων, *Μολεμένον* ἔκτοτε ἐπικαλούμενον. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ λοιμοῦ, κατέφυγον εἰς τὰ νησίδια τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, συνεχόμενα διὰ τοῦ, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καταστροφὴν τοῦ Γαλαξειδίου, κατασκευασθέντος γεφυρώματος, τοῦ καὶ νῦν ἔτι ὑφισταμένου. Ἕτεροι δὲ πρὸς περισσοτέραν ἀσφάλειαν κατῴκησαν πέριξ τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος.

Μετ' ὀλίγα ἔτη, ἐξαλειφθέντος τοῦ μολύσματος, οἱ ἐπὶ τῶν νησιδίων κατοικοῦντες μετὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ἐξῆλθον πρὸς λαφυραγώγησιν. Λαβόντες δὲ ἀγέλας προβάτων καὶ βοῶν ἐπέστρε-

(1) Πανδώρας Τόμ. ΙΕ', σελ. 95.
(2) Ἡ παράδοσις φέρει, ὅτι μέχρι Λαρίσσης ἐλαφυραγώγουν.

ψαν, φονεύσαντες τοὺς καθ' ὁδὸν ἀντιστάντας Τούρκους. Μετ' οὐ πολὺ οἱ συγγενεῖς τῶν φονευθέντων καὶ ἄλλοι ἦλθον πρὸς ἐκδίκησιν τῶν φονευθέντων ἀνθρώπων καὶ τῶν διαρπαγέντων. Οἱ Γαλαξειδιῶται καρτερικῶς ἐπολέμησαν κατὰ τούτων, ἰδίως δὲ οἱ ἐπὶ τοῦ νησιδίου τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες Λαγόν τινα ὀνομαζόμενον, ἄνδρα μετρίου ἀναστήματος, γενναιόκραδον καὶ σκοπευτὴν ἄριστον· ἐπὶ τέλους δὲ οἱ ἐπελθόντες Τοῦρκοι (1) ἀνεχώρησαν ἀνεκδίκητοι ἀφέντες πολλοὺς νεκροὺς ἐκ τῶν συντρόφων.

Κατὰ τὰ 1750 πρὸς τὰ 1760 οἱ ἁρματωλοὶ Βλαχαρμάτας Βέργος ἐκ Μαυρολιθαρίου (2), Χρῆστος Μηλιόνης ἐκ Λοιδορικίου, Λάμπρος καὶ Μῆτρος Τσεκούρας ἐκ Γαλαξειδίου, Γιάννης Βουνιχωριώτης, Κώστας Ντράλλος ἐκ Δαδίου καὶ ἄλλοι, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν διέσωσεν ἡ παράδοσις, ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς ἐπαρχίας Παρνασσίδος καὶ Δωρίδος. Ἀγνοεῖται ὁ ἀριθμὸς τῶν μεθεξάντων ἐν τῇ καταπνιγείσῃ ἐκείνῃ ἀνταρσίᾳ κλεπτῶν. Ἡ παράδοσις ὅμως ἀναφέρει, ὅτι ἦσαν πολλοί, καὶ τοσοῦτον ἐπῄροντο εἰς τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις, ὥστε ἀνέκραζον « *κατέβα Παναγιά, νὰ πολεμήσωμε* ». Οἱ ἐν λόγῳ ἐπαναστάται κατετρόπωσαν εἰς διαφόρους συμπλοκὰς τοὺς Τούρκους τοῦ Μαλανδρίνου καὶ τοῦ Λοιδορικίου, φονεύσαντες καί τινα βέην Μπεκήρην ὀνομαζόμενον· ἕνεκα ὅμως τῆς ἐπελθούσης διαιρέσεως οἱ μὲν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Γαλαξειδίου Λάμπρου Τσεκούρα διηυθύνθησαν κατὰ τῶν Σαλόνων, οἱ δὲ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Χρήστου Μηλιόνη πρὸς τὴν Αἰτωλίαν. Οἱ ὑπὸ τοὺς Βλαχαρμάταν καὶ τὸν Λάμπρον Τσεκούραν ἁρματωλοί, πολεμήσαντες ἐπὶ τῆς μεταξὺ Βουνιχώρας καὶ Πεντεορίων ὁδοῦ πρὸς

(1) Ζορμπάδες καλεῖ τούτους ἡ παράδοσις.

(2) Τὰς ἀξιολόγους ταύτας λεπτομερείας ὀφείλομεν εἰς τὸν μακαρίτην ὑποστράτηγον Παπα-Κώσταν Τσαμάλαν, κεκτημένον, ἐκτὸς τῆς ἀπαραμίλλου γενναιότητος, καὶ μνημονικὸν ἀνθηρότατον, διατηρηθὲν μέχρι τῶν τελευταίων ὡρῶν τοῦ πολυταράχου βίου αὐτοῦ. Ὁ ἀοίδιμος ἦτο συγγενὴς τοῦ Βλαχαρμάτα Βέργου.

Τουρκικὸν ἀπόσπασμα κατετρόπωσαν αὐτό· ἐπαιρόμενοι δ' ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ ἐπροχώρουν θαῤῥαλεώτεροι κατὰ τῶν Σαλόνων. Ἐνῷ δὲ τὴν νύκτα ἦσαν κατεσκηνωμένοι κάτωθεν τῶν βράχων τῆς ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας πρὸς Σάλονα ἀγούσης ὁδοῦ, κατελήφθησαν ἐξ ἀπροόπτου ὑπὸ πολυαρίθμου Τουρκικοῦ σώματος. Καίτοι μὴ ὑπὸ τῆς θέσεως βοηθούμενοι, ἐπολέμησαν μὲν ἀνδρείως, πληγώσαντες καὶ φονεύσαντες ἀρκετούς, ἠναγκάσθησαν ὅμως ἵνα ὑποχωρήσωσιν, ὠφελούμενοι τοῦ σκότους. Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ἔπεσε γενναίως μαχόμενος ὁ ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας ὁπλαρχηγὸς Ἀραπο-γεῶργος· οἱ δὲ Βλαχαρμάτας Βέργος καὶ Ἰωάννης Βουνιχωριώτης βαρέως ἐπληγώθησαν (1). Ἀσφαλίσας ὁ Λάμπρος Τσεκούρας τοὺς πληγωθέντας εἰς τὸ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ νησίδιον τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἔνθα διέφυγον τὴν λεπτομερῆ τῶν Τούρκων ἀναζήτησιν, κατέφυγε μετὰ τοῦ αὐταδέλφου Μήτρου Τσεκούρα ἐπὶ κεφαλῆς εἴκοσι πέντε ἁρματωλῶν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ, ὅθεν κατερχόμενοι πολλὰς ζημίας ἐπροξένουν εἰς τοὺς Τούρκους, νικήσαντες πολλάκις τὰ πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν σταλέντα ἀποσπάσματα. Ὁ τότε βέης τῶν Σαλόνων θέλων ἵν' ἀπαλλαχθῇ τοιούτων ἐπιφόβων ἐχθρῶν, πολλάκις προσεκάλεσε τὸν Τσεκούραν εἰς παράδοσιν, ὑποσχόμενος πλούτη καὶ τιμάς. Μετὰ πολλὰς παρακλήσεις καὶ προτροπὰς οἱ ἀδελφοὶ Τσεκουραῖοι κατέβησαν ἀπὸ τοῦ Παρνασσοῦ, ἵνα ἔλθωσιν εἰς προφορικὴν μετὰ τοῦ βέη συνομιλίαν. Τόπος συνεντεύξεως ὡρίσθη ἐλαιοτριβεῖόν τι ἐν τῇ πεδιάδι τῶν Σαλόνων. Ὁ Τσεκούρας τοποθετήσας ἔξωθεν τοὺς ἁρματωλούς, εἰσῆλθε μετὰ τεσσάρων, καὶ ὑπεδέχθη παρά τινος πλαστοῦ βέη· καὶ πρὶν ἐννοήσῃ τὴν ἀπάτην, περιεκυκλώθη ὑπὸ πολλῶν Τούρκων. Ὁ Μῆτρος Τσεκούρας ξιφήρης ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς θύρας· ὁ δὲ Λάμπρος μετὰ τριῶν συντρόφων ἐπέπεσεν ὡς τίγρις κατὰ τῶν δολοφόνων· πλη-

(1) Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ Βλαχαρμάτας ἀπέκοψεν ἰδίᾳ χειρὶ τὴν κεφαλὴν ἑνὸς ἀξιωματικοῦ Τούρκου, ἣν, καίτοι πεσὼν ἐκ τῶν πληγῶν, ἔσφιγγε διὰ τῶν συνεσταλμένων δακτύλων του.

γωθεὶς βαρέως καὶ βλέπων, ὅτι μάτην ἠγωνίζετο, διότι δύο σύντροφοι ἔπεσαν, ὁ δὲ τρίτος καρτερικῶς ἐπάλαιεν, ἐπήδησεν ἀπὸ τοῦ παραθύρου αἱματόφυρτος καὶ κρατῶν διὰ τῆς χειρὸς τὴν τετραυματισμένην κοιλίαν αὐτοῦ, ἀφ' ἧς ἐξήρχοντο τὰ ἔντερα· μόλις δ' ἐπροχώρησε καὶ χάλαζα σφαιρῶν, ἄλλων ἐν τῷ ἐλαιῶνι κεκρυμμένων Τούρκων, τὸν ἔῤῥιψε καταγῆς. Οἱ σύντροφοι ἔλαβον τὸ σῶμα τοῦ Λάμπρου Τσεκούρα, ἀναπνέοντος ἔτι, καὶ μόλις τὸν ἔφερον ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἐξέπνευσεν οἰκτρῶς, ἀποχαιρετῶν τὸ προσφιλὲς αὐτοῦ *Λημέριον*.

Τὸ ἑπόμενον δημοτικὸν ᾆσμα παριστᾷ τὸν θάνατόν του (1).

Ψηλὸς εἶνε ὁ Ἔλατος, ψηλότερη ἡ Γκιώνα,
Μὰ μπρὸς στὴ Γερο-Λιάκουρα γέρνουν καὶ προσκυνᾶνε.
Ἕνας μεγάλος σταυραετὸς ἐκεῖ ψηλὰ βιγλίζει,
Κρατεῖ στὰ νύχια του σπαθί, κορῶνα στὸ κεφάλι.
Κ' ἐκεῖ ποῦ ἐξαγνάντευε ψηλὰ 'στὴ Καταβόθρα,
Βλέπει κορμὶ ἀνθρωπινό, γαιματοκυλισμένο.
« Ποιὸς εἶσαι ποῦ 'πάτησες τοῦ Λάμπρου τὸ λημέρι·
Αὐτὸς κ' ἐγὼ ὁρίζομε τῆς Λιάκουρας τὰ χιόνια. »
« Τῆς Λιάκουρας σταυραετέ, μονάκριβό μου ταῖρι,
Ἐσὺ κ' ἐγὼ ὁρίζομε τῆς Λιάκουρας τὰ χίονια.
Πέτα ψηλὰ κατὰ βουνὰ καὶ χαμηλὰ στοὺς κάμπους,
Χαιρέτα μου τὴν κλεφτουριά, κ' οὖλο τ' ἁρματωλίκι,
Τὸν Γιάννη τὸ Βρυκόλακκα, τὸν Χρῆστο τὸν Μηλλιόνη.
Τὸν γκαρδιακό μου σύντροφο, τὸν Βλαχαρμάτα Βέργο. »
Ἄνοιξε ταὶς φτερούγαις του ὁ σταυραετὸς καὶ πάγει·
Ἐπῆρε δίπλα τὰ βουνά, παρανταριὰ τοὺς κάμπους
Καὶ ἦρθε κ' ἐξεψύχησε στοῦ Λάμπρου τὸ κιβοῦρι (2).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἐκ Γαλαξειδίου Λάμπρου Τσεκούρα, ὁ Βλαχαρμάτας ἀναῤῥώσας ἐκ τῶν τραυμάτων, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν μετὰ τοῦ ἐκ Γαλαξειδίου Ἰωάννου Τραγανῆ. Ἐπὶ τοῦ

(1) Ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν τῶν ἐνταῦθα γαλακτοπωλούντων ἐκ Δωρίδος Ἰωάννου Κιτρέλη καὶ Γεωργίου Κρατᾶ, οἵτινες καὶ ἐδιηγήσαντό μοι πολλὰς τῶν λεπτομερειῶν τούτων.

(2) Κιβοῦρι, ὁ εἷς, λημέρι ὁ δεύτερος· ἐπροτίμησα τὸ πρῶτον.

Παρνασσοῦ *ὀλημεριάζοντες* οἱ ἀτρόμητοι οὗτοι, ὡς κεραυνὸς ἐπέπιπτον κατὰ τῶν πέριξ Τούρκων. Ἐν μιᾷ τῶν πρὸς τούτους συμπλοκῶν γενομένην παρὰ τὸ χωρίον Δεσφίνα, μετ' ἀπελπιστικὸν καὶ λυσσώδη ἀγῶνα, ἡ εὐάριθμος ὁμὰς τῶν ἁρματωλῶν γενναίως ἀγωνισθεῖσα κατὰ δεκαπλασίων ἐχθρῶν συνετρίβη, ἀφοῦ οἱ περισσότεροι ἔπεσαν ἐν μέσῳ στιβάδων ἐχθρικῶν πτωμάτων. Τότε δὲ ἡρωϊκῶς μαχόμενος ἔπεσεν ὁ Ἰωάννης Τραγανής· ὁ Βλαχαρμάτας καταπεπληγωμένος κατέφυγεν εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς μετόχιον τοῦ ἐν Δαυλείᾳ μοναστηρίου Ἱερουσαλήμ· καταζητούμενος δέ, ἐκρύφθη εἰς ἓν παρακείμενον σπήλαιον, ἀλλὰ προδοθεὶς συνελήφθη καὶ δι' ἀνηκούστων βασάνων ἐθανατώθη. Τὸ πτῶμα αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ τοῦ πεσόντος ἐν τῇ μάχῃ Ἰωάννου Τραγανῆ, δεθέντα ἐκ τῶν ποδῶν ἐσύρθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπὶ τῆς ἐκ Δελφῶν πρὸς τὸ Κρισσαῖον πεδίον ἀγούσης πετρώδους ὁδοῦ, καὶ κατακερματισθέντα ἀνεστηλώθησαν ἐπὶ δοκῶν κατὰ τὸ διασταύρωμα τῶν πρὸς Χρυσὸν καὶ Σάλονα ἀγουσῶν ὁδῶν· παίγνια ἐλεεινὰ τοῦ ἀγρίου τῶν Τούρκων φανατισμοῦ!

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λάμπρου ὁ ἐπιζήσας αὐτάδελφος αὐτοῦ Μῆτρος Τσεκούρας, ἡνώθη μετὰ τοῦ ἐν Αἰτωλο-Ἀκαρνανίᾳ τότε διατρίβοντος ἁρματωλοῦ Χρήστου Μηλιόνη, μεθ' οὗ πρότερον συνηγωνίσθη. Τὸ ἑπόμενον ᾆσμα, δυστυχῶς ἐλλιπὲς διατηρηθέν, ἀναφέρει τὴν ἕνωσιν ταύτην.

Ὁ ἥλιος βγῆκε στὰ βουνά, ψηλὰ στὰ κορφοβούνια.
Πουκάτου σ' ἕναν ἔλατο, κοντὰ σὲ κρύα βρύσι,
Ὁ Μῆτρος ἐλημέριαζε μὲ τὸν Χρῆστο Μηλιόνη.
Ἐκουβεντιάζαν κ' ἔλεγαν τὰ δυὸ καπετανάτα. . . .

Ὁ Χρῆστος Μηλιόνης μετὰ τοῦ Τσεκούρα, ἐκ τοῦ Βάλτου, κατέφυγον εἰς τὴν Ἤπειρον, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν Ἄρταν ᾐχμαλώτισαν τὸν *κατῆν* καὶ δύο *ἀγάδες*. Ἡ τολμηρὰ αὕτη πρᾶξις μέγαν ἐποίησε κρότον, καὶ διὰ Σουλτανικοῦ φιρμανίου διετάχθη ἵνα καταδιωχθῇ συντόνως ὁ τολμηρὸς ἁρματωλός· ὁ *μουσελίμης* προσεκάλεσε τοὺς ἐν Ἀκαρνανίᾳ *δερβεναγάδες* Μουχτὰρ

Κλεισούραν καὶ Μαυρομμάτην ἵνα τῷ φέρωσι τὴν κεφαλὴν τοῦ Μηλιόνη. Ἀλλ' οὗτοι γνωρίζοντες, φαίνεται, πρὸς τίνα ἔμελλον νὰ πολεμήσωσι, δὲν ἐνήργησαν ἐντόνως τὴν καταδίωξιν. Σουλεϊμάνης τις γνωστὸς τῷ Μηλιόνῃ ἀπεφάσισεν ἵνα, καταχρώμενος τῆς φιλίας, δολοφονήσῃ τοῦτον. Συναντηθέντες εἰς Ἀλμυρὸν φιλικῶς ἠσπάσθησαν· καθ' ὅλην τὴν νύκτα ηὐθύμησαν, τὴν δὲ πρωΐαν ὁ Σουλεϊμάνης ἐξεφράσθη πρὸς τὸν Μηλιόνην τὴν αἰτίαν τῆς ἀφίξεώς του, προσκαλέσας τοῦτον εἰς παράδοσιν· ἐπειδὴ δὲ ὁ Χρῆστος ἠρνήθη, ὁ Σουλεϊμάνης ἐπυροβόλησεν, ἀλλὰ καὶ ὁ Μηλιόνης ἔπραξε τὸ αὐτό· αἱ δύο σφαῖραι ταυτοχρόνως ἐξῆλθον, καὶ ἀμφότεροι ἔπεσαν νεκροί.

Τρία πουλάκια κάθονται στὴν ῥάχη στὸ λημέρι·
Τὄνα τηράει τὸν Ἀλμυρό, τ' ἄλλο κατὰ τὸν Βάλτο,
Τὸ τρίτο τὸ καλλίτερο μυριολογάει καὶ λέγει·
«Κύριέ μου, τί νὰ γίνηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιόνης;
»Μηδὲ στὸ Βάλτο 'φάνηκε, μηδὲ στὴν κρύα βρύσι·
»Μᾶς εἶπαν πέρα πέρασε κ' ἐμβῆκε μὲς τὴν Ἄρτα,
»Κ' ἐπῆρε σκλάβο τὸν κατῆ, μαζὴ μὲ δυὸ ἀγάδες».
Κ' ὁ μουσελίμης τ' ἄκουσε βαρειὰ τοῦ 'κακοφάνη·
Τὸν Μαυρομμάτην ἔκραξε καὶ τὸν Μουχτὰρ Κλεισούρα.
«Ἐσεῖς ἂν θέλετε ψωμί, ἂν θέλετε πρωτάτα·
»Τὸν Χρῆστο νὰ σκοτώσετε τὸν καπετὰν Μηλιόνη·
»Ἔτζι προστάζ' ὁ Βασιληὰς καὶ μὤστειλε φερμάνι».
Παρασκευὴ ξημέρωνε,—ποτὲ νὰ μ' εἶχε φέξει,—
Κ' ὁ Σουλεϊμάνης στάλθηκε νὰ πάγῃ νὰ τὸν εὕρῃ·
Στὸν Ἀλμυρὸ τὸν ἔφθασε, κ' ὡς φίλοι φιληθῆκαν·
Ὁλονυχτὶς ἐπίνανε, ὅσο νὰ ξημερώσῃ·
Καὶ πρὶν νὰ φέξῃ ἡ αὐγή, πέρασαν στὰ λημέρια,
Κ' ὁ Σουλεϊμάνης φώναξε τοῦ καπετὰν Μηλιόνη·
«Χρῆστο, σὲ θέλ' ὁ βασιληάς, σὲ θέλουν οἱ ἀγάδες».
—«Ὅσο 'ν' ὁ Χρῆστος ζωντανός, Τοῦρκο δὲν προσκυνάει.»
Μὲ τὸ τουφέκι τρέξανε ἕνας νὰ φάγῃ τὸν ἄλλον.
Φωτιὰ ἐδῶσαν στὴ φωτιά, πέφτουν κ' οἱ δυὸ στὸν τόπο (1).

(1) Ὁ Χρῆστος Μηλιόνης κατήγετο ἐκ Δωρίδος· τοῦτο ἐπληροφορήθην ἀπὸ

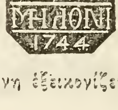
Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μηλιόνη, ὁ Μῆτρος Τσεκούρας ἔμεινεν ἁρματωλὸς πολεμῶν τοὺς Τούρκους ἐν Ἀκαρνανίᾳ. Τὰ ἡρωϊκὰ αὐτοῦ κατορθώματα, φαίνεται, ἐκίνησαν τὸν φθόνον τῶν ἐντοπίων. Οἱ Μαυρομματαῖοι ἐδολοφόνησαν αὐτόν, λαβόντες ἀμοιβὴν δύο χιλιάδας γροσίων ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Βρὲ Μῆτρο, δὲν σοῦ τὤλεγα, βρὲ καπετὰν Τσεκούρα·
Τί χάλευες, τί γύρευες ἐδῶ στὸν ξένο τόπο;
Σὲ πολεμοῦν οἱ μπέηδες, καὶ οἱ Μαυρομματαῖοι·
Καὶ σὲ σκοτῶσαν μ' ἀπιστιά, γιὰ δυὸ χιλιάδες γρόσια·
Σὲ κλαῖνε τὰ κλεφτόπουλα, σὲ κλαίει τὸ Γαλαξεῖδι·
Σὲ κλαίει καὶ ἡ μάνα σου, κ' οἱ φίλοι μαραζάζουν.

Κατὰ τὰ 1770 ἑτέρα ἀνταρσία κατὰ τῶν Τούρκων ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἁρματωλῶν Βλαχοθανάση ἐκ Βουνιχώρας, Ἀλέξη Καλόγηρου ἐκ Χρυσοῦ, Κώστα Σουσμάνη ἐκ Γαλαξειδίου, Μήτρου Δενδούση ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας, Ἠλία Βιδαβιώτου, καὶ Νίκου Μαραβέλη ἐκ Σιγδίτσης. Οἱ εἰρημένοι ἀντάρται συνεπλάκησαν ἐν πρώτοις μετὰ τῶν Τούρκων κατὰ τὴν θέσιν « Μύτικας » τῆς πρὸς Σάλονα ἀγούσης ὁδοῦ. Οἱ Τοῦρκοι ὑποστάντες μεγάλας ζημίας ὑπεχώρησαν. Οἱ δ' ἁρματωλοὶ διηυθύνθησαν ἐκεῖθεν εἰς Σκάλαν τῶν Σαλόνων, πυρπολήσαντες τὰ παραπήγματα καὶ σφάξαντες τοὺς ἐκεῖ ὑπαλλήλους τοῦ Τουρκικοῦ τελωνείου. Κα-

Δωριεῖς, ἀγνοοῦντας ὅμως τὴν ἰδιαιτέραν αὐτοῦ πατρίδα· τὸν καλοῦσι δὲ ἁπλῶς « Καπετὰν Χρῆστο ».

Ἐπειδὴ δὲ πολλοί, ἄγνωστον πόθεν ὁρμώμενοι, δοξάζουσιν ἐσφαλμένως, ὅτι ὁ Μηλιόνης ἤκμασε κατὰ τὰ 1700, ἐξεικονίζομεν ἐνταῦθα τὸν δακτυλιόλιθον τοῦ ἁρματωλοῦ τούτου, ἀγορασθέντα ἐν Ἰθάκῃ καὶ τηρούμενον ἐν τῇ πλουσίᾳ συλλογῇ τοῦ σοφοῦ νομισμ ατογνώμονος Κ. Παύλου Λάμπρου, ἐπιτρέψαντός μοι, μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης φιλοπάτριδος προθυμίας, τὴν ξυλογράφησίν του·

Ἐν τῷ δακτυλιολίθῳ τοῦ Μηλιόνη ἐξεικονίζεται ἀετός· καὶ ἐν τῷ δημοτικῷ ἄ-

ταλύοντες δ' εἰς τὸ χωρίον Ξηροπήγαδον, ἐπολιορκήθησαν τὴν ἐπιοῦσαν ἀπὸ ἰσχυρὸν Τουρκικὸν ἀπόσπασμα. Ὁ ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας Μῆτρος Δενδούσης, ἐξελθὼν κρυφίως μετὰ πέντε ἁρματωλῶν ἐπέπεσεν εἰς τὰ νῶτα τῶν πολεμίων, οἵτινες πτοηθέντες ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἐξελθόντες δὲ καὶ οἱ ἄλλοι ἁρματωλοὶ ἡνώθησαν μετὰ τοῦ Δενδούση καὶ ἐξηκολούθουν διώκοντες τοὺς φεύγοντας Τούρκους, μέχρι τοῦ χωρίου Σερνικακίου. Κατὰ τὴν καταδίωξιν ἐπληγώθη καιρίως ὁ ἐκ Σιγδίτσης Νίκος Μαραβέλης· διαλαθὼν δὲ τὴν προσοχὴν τῶν ἑταίρων, καὶ μόλις μετὰ πολλὰς ὥρας συνελθών, κατέφυγεν εἴς τι σπήλαιον κείμενον ἐπὶ τῶν ὑπερκειμένων τῆς πρὸς Σάλονα ἀγούσης βράχων. Ἐκεῖ δέ, καταβασανιζόμενος ὑπὸ τῶν πληγῶν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα (1).

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχισεν ἵνα διαφημίζηται τὸ ὄνομα τοῦ κατὰ τὴν Λεβαδείαν ἁρματωλοῦ Ἀνδρούτσου, καταγομένου ἐκ τοῦ χωρίου *Λιβανάταις* τῆς Ὀπουντίου Λοκρίδος. Κατὰ πρῶτον διετέλεσεν ὑπὸ τὸν ἐκ Βουνιχώρας Βλαχοθανάσην, περίφημον ἁρματωλόν, ἑβδομηκοντούτη τὴν ἡλικίαν ἤδη, καὶ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη τὸ ἔνδοξον τοῦτο ἐπιτήδευμα μετελθόντα. Ἡ ἀνδρεία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ τοῦ νεανία Ἀνδρούτσου κατέθελξαν τὴν καρδίαν τοῦ γέροντος ἁρματωλοῦ, ὅστις τὸν ἐπεμελεῖτο ὡς

σματι τοῦ Λάμπρου Τσεκούρα ἀναφέρεται ὁ ἀετός· Μὴ ἄρα οἱ ἁρματωλοὶ ὠνειρεύθησαν τὴν ἀνάστασιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὸ σύμβολον ἔφερον;

(Παράβ. Fauriel, Chants populaires, tom. I, σελ. 3. — Μανούσου; ἐθνικὰ ᾄσματα. — Ζαμπελίου, 622. — Passov, Carmina papularia, σελ. 5).

(1) Ὠνομάσθη ἔκτοτε Σπηληὰ τοῦ Μαραβέλη· διάφοροι δὲ περὶ τούτου δεισιδαιμονικαὶ παραδοξολογίαι ἐπικρατοῦσι παρὰ τῷ λαῷ. Πολλάκις διερχόμενος κάτωθεν τοῦ σπηλαίου ἤκουσα τοὺς νεανίας ἀγωγιάτας ἀνακράζοντας,

Νίκο Μαραβέλη,
Μὴ τρῶς τὸ μέλι.

Πιστεύεται, ὅτι εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο ἀποταμιεύουσι τὰ ἐκεῖ διαιτώμενα σμήνη τῶν μελισσίων πολὺ μέλι, ἀλλ' οὐδεὶς τολμᾷ ἵνα εἰσέλθῃ, διότι δαιμόνια φυλάττουσι τὴν εἴσοδον. Ὁ Μαραβέλης μόλις ἀναβάς, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν δαιμόνων, καὶ μείνας ἄταφος ἔγινε βρυκόλακκας.

ἴδιον υἱόν. Ὅτε δὲ ὁ Βλαχοθανάσης, ἕνεκα τῶν γηρατείων αὐτοῦ, ἀπεσύρθη τοῦ ἁρματωλικοῦ βίου, ὁ Ἀνδροῦτσος, χαίρων φήμην καλοῦ πολεμιστοῦ, ἀπεχαιρέτησε τὸν ψυχοπατέρα του καὶ λαβὼν τὴν εὐχὴν αὐτοῦ ἀπεχώρησεν εἰς Λεβαδεῖαν. Ἀλλ' ὁ Μῆτρος Δενδούσης, ἀποδυθεὶς εἰς τὸν ἁρματωλικὸν ἀγῶνα, μετέβη παρὰ τῷ Βλαχοθανάσῃ, καὶ διὰ πολλῶν παρακλήσεων ἐπανέφερε τὸν γέροντα ἁρματωλὸν εἰς τὸν πρῶτον βίον.

Οἱ ἁρματωλοὶ Μῆτρος Δενδούσης, Ἀλέξης Καλόγερος, Κώστας Σουσμάνης, Ἠλίας Βιδαβιώτης ἀπεσπάσθησαν, ἕνεκα φιλονικείας, ἐκ τοῦ Βλαχοθανάση καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐκ Σερνικακίου ἀδελφῶν Καλλιακουδαίων κατέφυγον εἰς τὴν Δωρίδα· ἀλλά, μετ' ἀτυχεῖς τινας συμπλοκάς, διελύθησαν. Ὁ δὲ Βλαχοθανάσης ἔσπευσεν ἵνα ταχθῇ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ προσφιλοῦς αὐτῷ Ἀνδρούτσου.

Ὁ Ἀνδροῦτσος, ἔχων ὑπ' αὐτὸν τὸν ἐκ Ξυλικῶν τῆς Δρυμίας Ἰωάννην Ζῶτον, τὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ἰωάννης Ξυλικιώτης* (1) γνωστότερον, τὸν Δρόσον Σιργουνιώτην, Γιῶργον Μωραΐτην καὶ ἄλλους, πόλεμον λυσσώδη κατὰ τῶν Τούρκων ἐκήρυξεν. Ὁ πρῶτος πόλεμος δὲν ἐγένετο εὐνοϊκῶς πρὸς τοὺς ἁρματωλούς. Οἱ ἁρματωλοί, συμποσούμενοι εἰς ἑξήκοντα, κατῆλθον εἰς τὴν Φθιώτιδα, πορθοῦντες καὶ σφάζοντες. Κατὰ τούτων ἐξεστράτευσεν ὁ πασᾶς τοῦ Ζητουνίου ἐπὶ κεφαλῆς ἀρκετῶν χιλιάδων· οἱ ἁρματωλοὶ ἐκλείσθησαν εἴς τινα μονὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους *Βαρδούσια*.

(1) Κύριέ μου τί νὰ γίνηκε ὁ Γιάννης Ξυλικιώτης;
Οὔτ' στὸ Ταλάντι φάνηκε, οὔτε στὴ Βουδουνίτσα·
Μᾶς εἶπαν πέρα πέρασε, καὶ πάγει στὸν Ἀνδροῦτσο.
Κ' ἐπῆγε κ' ἀνταμώθηκε μὲς στὸ Δαδὶ 'πὸ πάνου.
«Καλ' μέρα καπετάνιο μου».—«Καλῶς τὸν Γιάννη ποὖρθε,
»Τὸν Γιάνν' ἀπὸ τοὺς Ξυλικούς, κι' ἀπὸ τὴ Βουδουνίτσα.
»Γιάννη μ' θὰ πᾶς στὸν πόλεμο, θὰ πᾶς νὰ πολεμήσῃς».
Σὰν ἔκαμε καὶ κίνησε σὰν ἄξιο παληκάρι.
Καὶ τραγουδῶντας κίνησε, καὶ τουφεκῶντας πάγει.

(Passov, σελ. 31—32.)

Στενῶς δὲ πολιορκούμενοι, ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας ἀδιακόπως ἐμάχοντο φονεύοντες πολλοὺς ἐκ τῶν πολιορκητῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἔφθασαν τὰ κατὰ παραγγελίαν τοῦ πασσᾶ ἐλθόντα κανόνια, οἱ ἁρματωλοὶ ἀνοίξαντες τὰς πύλας τῆς μονῆς, ἐξῆλθον ξιφήρεις καὶ σφάζοντες διεπέρασαν ἀβλαβῶς ἐκ μέσου τοῦ Τουρκικοῦ στρατεύματος· ἐκ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν δύο χιλιάδες, ὡς λέγει τὸ ᾆσμα, ἐκ δὲ τῶν ἁρματωλῶν ἔπεσαν μόνον πέντε!

Τὸ ἑπόμενον δημοτικὸν ᾆσμα παριστᾷ τὰ κατὰ τὴν μάχην ταύτην.

Στὴ Λιάκουρα, στὴ Λειβαδιά, στὴ Κιόνα τοῦ Σαλόνου,
Καὶ στὰ Βαρδούσια τὰ ψηλά, πὤχουν ταὶς καταβόθραις,
Ἐσώσανε τὴν κλεφτουριά, τοὺς μαύρους Ἀνδρουτσαίους,
Τὸν Δρόσο τὸν περήφανο, τὸν Γιῶργο Μωραΐτη,
Τὸν Γιάνν' ἀπὸ τοὺς Ξυλικοὺς καὶ τὸν Βλαχοθανάση,
Ποῦταν μπαϊράκια ςὰ βουνὰ καὶ φλάμπουρα ςοὺς κάμπους,
Κ' ἀνάμεσ' ἀπ' τὸν ταϊφὰ πανώρια κυπαρίσσια.
Βουνά μου μὴ χιονίσετε, κάμποι μὴ παχνιστῆτε,
Καὶ σεῖς χελιδονάκια μου, νὰ ζῆτε, μὴ λαλῆτε·
Μὸν πέστε τῆς Ἀνδρούτσαινας τῆς μικροπανδρεμένης,
Νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴν λαμπρή, καὶ τὰ φλουριὰ μὴ βάλλῃ,
Καὶ νὰ μὴν πλέξῃ τὰ μαλλιά, στὴν ἐκκλησιὰ μὴ πάγῃ· —
Κ' Ἀνδροῦτσος ἀποκλείσθηκε στὸ μέγα μοναστῆρι.
Φέρνουν τόπι' ἀπ' τὴν Ἔγριπο, μπόμπαις ἀπ' τὴν Ἀθήνα,
Νὰ ρίξουν νὰ χαλάσουνε τὸ μέγα μοναστῆρι.
Κ' Ἀνδροῦτσος ἐπολέμαγε μ' ἑξῆντα παλληκάρια.
Βεζύρης τοὺς ἐφώναξε, Βεζύρης τοὺς φωνάζει:
« Χίλια φλωριὰ βενέτικα μπακσῆσι θὲ νὰ δώσω,
» Ὅποιος τ' Ἀνδρούτσου ἤθελε νὰ πάρῃ τὸ κεφάλι ».
—« Τώρα νὰ γδῆτε μιὰ φορὰ τ' Ἀνδρούτσου τὸ τουφέκι ».
Καὶ τὰ σπαθιὰ τὰ βγάλανε, γιουροῦσι μὲς τοὺς Τούρκους.
Ἐσκότωσαν, ἐλιάνισαν Τούρκους ὡς δυὸ χιλιάδες,
Καὶ μὲ τὴν νύχτα βγήκανε προτοῦ νὰ ξημερώσῃ.
Τὰ παλληκάρια μέτρησε καὶ τὤλειψαν οἱ πέντε.
Γράφει γραφὴ κ' ἐπιστολὴ καὶ στέλνει στὸ βεζύρη·
« Τὰ παλληκάρια στεῖλέ μου φλωριὰ ἁρματωμένα,
» Νὰ μὴ γυρίσω τὸ βραδὺ κ' ἔρθω μὲς τὸ τσατῆρι ».

Γράφ' ὁ βεζύρης μπουγιουρντὶ καὶ στέλνει στὸν Ἀνδροῦτσο·
Χρυσὸ μπακσῆσι τὤστειλε νὰ παρ' ἀρματωλίκι,
Ἀρματωλίκι Λειβαδιᾶς καὶ ὅλου τοῦ Σαλόνου (1).

Ὁ Ἀνδροῦτσος ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὑποσχομένων αὐτῷ τὸ *ἀρματωλίκι* τῆς Λεβαδείας καὶ τῶν Σαλόνων, ἔπαυσεν ἵνα ἐνοχλῇ τούτους. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ βλέπων, ὅτι διωρίσθη δερβέναγας Σαλόνων ὁ Σελή-μπεης, καταγόμενος ἐκ πλουσίου καὶ περιφανοῦς ἐν Σαλόνοις Τουρκικοῦ οἴκου, καὶ ὡς ἀρματωλὸς ὁ Ἰωάννης Λευκαδίτης, ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ ἀπάτῃ, λυσσώδη κατ' ἐκείνων ἐκήρυξε πόλεμον, προσκαλῶν ἐπὶ τούτῳ πάντας τοὺς ἀρματωλούς.

Οἱ μετὰ τὴν ἀποχώρησιν ἐκ τῆς συμμορίας τῶν Καλλιακουδαίων ἠρεμοῦντες ἀρματωλοὶ Μῆτρος Δενδούσης ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας, Κώστας Σουσμάνης ἐκ Γαλαξειδίου, Ἠλίας Βιδαβιώτης καὶ Κόλιας Λοιδορικιώτης, προσελθόντες κατετάχθησαν ὑπὸ τὸν Ἀνδροῦτσον. Ἀριθμὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον συγκροτοῦντες οἱ ἐν λόγῳ ἀρματωλοὶ θαῤῥαλεώτεροι ἐγένοντο, καὶ εἰς φόβους ἐνέβαλλον τοὺς Τούρκους. Κατὰ τούτων ἐξῆλθεν ὁ *Δερβέναγας* Σελίμπεης ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλων δυνάμεων. Οἱ ἀρματωλοὶ ὑπεκφεύγοντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην, περιωρίζοντο εἰς ἀκροβολισμούς, καὶ ἀτάκτους συμπλοκάς. Τέλος δὲ συναντηθέντες

(1) Τοῦ ᾄσματος τούτου τὸ μὲν ἥμισυ ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Ζαμπέλιος, τὸ δ' ὑπόλοιπον ἡ Πανδώρα. Ὁ δὲ Πασσὼβ δημοσιεύει καὶ τὸ ἑξῆς :

Ποιὸς τοὖπε καὶ ποιὸς τἄκουσε, ἐδῶ στὸν ξένο τόπο,
Ποῦ νὰ μαλόνουν τὰ βουνά, νὰ κλαῖνε τὰ καϋμένα,
Κ' ἡ Λιάκουρα τῆς Λειβαδιᾶς κ' ἡ Κιόνα τοῦ Σαλόνου,
Καὶ τὰ Βαρδούσια τὰ 'ψηλὰ λένε τῆς καταβόθρας·
« Μωρὲ βουνί, κακὸ βουνί, πουτάνα καταβόθρα,
» Ποῦ ἔσωσες τὴν κλεφτουριά, τοὺς μαύρους Ἀνδρουτσαίους,
» Τὸν Γιάνν' ἀπὸ τοὺς Ξυλικούς, τὸν Γεῶργο Μωραΐτη,
» Τὸν Δρόσο τὸν περήφανο, μὲ τὸν Βλαχοθανάση,
» Ποὖταν μπαϊράκια στὰ βουνὰ καὶ φλάμπουρα στοὺς κάμπους.
» Κ' ἐσιγουρέψαν τὰ βουνά, σιγούρεψαν κ' οἱ κάμποι,
» Σιγούρεψε κ' ἡ Λειβαδιὰ μὲ τὤμορφα κορίτσια ».

μετὰ τῶν καταδιωκτῶν ἄνω τοῦ χωρίου Πεντεορίων, ἀπεφάσισαν ἵνα δοκιμάσωσι τὴν τύχην αὐτῶν. Οἱ Τοῦρκοι συνεποσοῦντο εἰς διακοσίους περίπου, οἱ δὲ ἁρματωλοὶ δὲν ὑπερέβαινον τοὺς τριάκοντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀνδροῦτσος δὲν ἦτο παρών, ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν ὁ ἐκ Βουνιχώρας Μῆτρος Βλαχοθανάσης, ὡς γεροντότερος καὶ εἰδημονέστερος τῶν μερῶν. Πεισματώδης συνήφθη μάχη ἀπὸ τῆς μεσημβρίας μέχρι τοῦ δειλινοῦ· πολλοὶ ἀμφοτέρωθεν ἔπεσαν, καὶ ἡ νίκη πρὸς οὐδένα ἔκλινεν. Ἐπὶ τέλους οἱ ἁρματωλοὶ ξιφήρεις ἐπέπεσαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν, οἵτινες, ἀντισταθέντες ἐπ' ὀλίγον, ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἐνῷ δὲ πεφοβισμένοι ἔφευγον, ἐπαρουσιάσθη ἐνώπιον αὐτῶν ὁ Ἀνδροῦτσος καὶ ὁ Ἠλίας Βιδαβιώτης ἐπὶ κεφαλῆς εἴκοσιν ἁρματωλῶν, οἵτινες εἰδοποιηθέντες ἔσπευδον πρὸς βοήθειαν τῶν συντρόφων. Οἱ Τοῦρκοι εὑρέθησαν ἐν μέσῳ δύο πυρῶν, καὶ πολλοὺς ἀπολέσαντες, μόλις ἠδυνήθησαν ἵνα σωθῶσιν οἱ ἡμίσεις φεύγοντες.

Οἱ ἁρματωλοὶ ἐξηκολούθουν καταδιώκοντες τοὺς φεύγοντας Τούρκους, οἵτινες βλέποντες, ὅτι θέλουσι συλληφθῆ, ἐκλείσθησαν εἴς τι ἐρημοεκκλήσιον κείμενον ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ χωρίον *Καροῦταις* ἀγούσης ὁδοῦ. Ὁ δερβέναγας Σελή-μπεης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἔμεινε κεκλεισμένος τρία ἡμερονύκτια· οἱ δὲ ἁρματωλοὶ κυκλώσαντες τὸ ἐκκλησίδιον, ἐτήρουν στενὴν πολιορκίαν· οἱ Τοῦρκοι ἀπελπισθέντες παρεδόθησαν ἐπὶ τέλους. Ὁ ἀγέρωχος Σελή-μπεης, κύψας κατεφίλει τοὺς πόδας τοῦ Ἀνδρούτσου καὶ τῶν ἄλλων ἁρματωλῶν, ζητῶν ἔλεος, καὶ παρακαλῶν ἵνα τῷ χαρίσωσι τὴν ζωήν, ὑποσχόμενος γενναίαν ἐξαγοράν. Οἱ ἁρματωλοί, γενναίως φερόμενοι, ἀπέλυσαν τοὺς αἰχμαλωτισθέντας, ἀρνηθέντες ἵνα δεχθῶσι τὰ προσφερόμενα λύτρα.

Τὸ ἑπόμενον δημοτικὸν ᾆσμα περιγράφει τ' ἀνωτέρω.

Πολλὰ τουφέκια πέφτουνε 'ψηλὰ στὰ Πέντε-ὄρνια.
Τὸ τί τουφέκια νἆν' αὐτὰ καὶ θλιβερὰ βροντᾶνε;
Μήνα σὲ γάμο πέφτουνε, μήνα σὲ πανηγύρια;
Μηδὲ σὲ γάμο πέφτουνε, μηδὲ σὲ πανηγύρια·

Μόν' ὁ 'Ανδροῦτσος πολεμᾷ μὲ Τούρκους κ' 'Αρβανίταις.
Ἀκούει μιὰ ψηλὴ φωνὴ ἀπ' τὸ Βλαχοθανάση.
« Ποῦ εἶσ' 'Ανδροῦτσε ξακουστέ, 'Ανδροῦτσε ξακουσμένε·
» Ποῦ εἶσαι καὶ δὲν φαίνεσαι, γιὰ ν' ἄρθῃς νὰ μᾶς βγάλλῃς».
» Ν' ἀρθῆτε νὰ μᾶς βγάλλετε ἀπὸ τοὺς κερατάδες ;»
Κ' 'Ανδροῦτσος ἐξεκίνησε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι,
Βλέπει τοὺς Τούρκους πῶφευγαν, βλέπει τοὺς 'Αρβανίταις,
Ἄλλοι πῆραν τὰ Σάλονα, κ' ἄλλοι τὸ Λοιδορίκι,
Κ' ὁ μπέης ὁ Σελή-μπεης πάει κα' ταὶς Καρούταις,
Κ' ἐπῆγε κ' ἀποκλείσθηκε σ' ἕνα παληοκκλησάκι·
Δέκα μερούλαις πολεμᾷ καὶ δέκα μερονύχτια,
Κ' 'Ανδροῦτσος τὸν ἀπόκλεισε, κ' 'Ανδροῦτσος τόνε πιάνει.
« Τί χάλευες, τί γύρευες, μπέη, στὰ βιλαέτια;
» 'Εδῶ 'ν' 'Ανδροῦτσος ξακουστός, 'Ανδροῦτσος ξακουσμένος,
» Ποτὲ Τοῦρκο δὲν σκιάζεται, οὔτε καὶ 'Αρβανίταις !»
Σκύφτει τοῦ πέρνει τὴν ποδιά, καὶ τοῦ φιλεῖ τὸ χέρι·
« 'Εγῶμαι ὁ Σελήμπεης, ὁ ξακουσμένος μπέης·
» Νὰ μοῦ χαρίσῃς τὴ ζωὴ 'κόμη αὐτὴ τὴν ὥρα·
» Νὰ στείλω μὲς τὴν μάνα μου, γιὰ νὰ μ' ἐξαγοράσῃ ».
—« 'Εγὼ δὲν εἶμαι γιὰ φλωριά, δὲν εἶμαι καὶ γιὰ γρόσια,
» Μόν' εἶμ' 'Ανδροῦτσος ξακουστὸς καὶ θὰ σὲ ἀπολύσω.
» Ἄϊντε νὰ πᾷς ςὸ σπῆτί σου, 'πίσω ςοὺς ἐδικούς σου» (1).

Μετὰ τὰς νίκας ταύτας, οἱ ἁρματωλοὶ διηυθύνθησαν πρὸς τὰ μέρη τοῦ Μαλανδρίνου· συγκροτήσαντες δὲ καὶ ἐνταῦθα μάχην ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους· κατὰ ταύτην ὅμως ἔπεσαν ἀνδρείως ἀγωνισθέντες ὁ ἐκ Γαλαξειδίου Κώστας Σουσμάνης, καὶ ὁ ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας Μῆτρος Δενδούσης.

'Χτὼ λιγεραὶς ξεκίνησαν 'πὸ μέσ' ἀπὸ τὸ Σάλονα·
Στολίστηκαν, ἐλούσθηκαν καὶ βάνουν τ' ἅρματά τους,

(1) Ὁ Passov (Ρωμέϊκα τραγούδια) ἐδημοσίευσε τὸ ᾆσμα ὀλίγον ἠλλοιωμένον, ἐρανισθεὶς αὐτὸ ἐκ τῆς Πανδώρας· οὕτω φέρεται παρ' αὐτῷ Πέντε Ὀρντία, ἀντὶ Πέντε-Ὄρνια, χωρίου ἀνήκοντος εἰς τὸν δῆμον Γαλαξειδίου· τὸν δερβέναγαν κατὰ λάθος ἐν ἀρχῇ γράφει Βελή-μπεην, ἐνῷ ἀμέσως κατωτέρω ὀρθῶς Σελή-μπεην ὀνομάζει· καὶ ἄλλα δέ τινα μικρὰ ἁμαρτήματα παρεισέφρυσαν ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ ἐν λόγῳ Γερμανοῦ, τὰ ὁποῖα διώρθωσα, ὡς ὁ ἴδιος ἤκουσα καὶ ἀντέγραψα ἐκ στόματος τῶν ψαλλόντων.

Τρεῖς πᾶνε κατὰ τὸ Χρυσό, καὶ τρεῖς στὸ Γαλαξεῖδι,
Κ' ἡ ἄλλαις δυὸ ξεκίνησαν στὴν Ἁγ-Θυμιὰ παγαίνουν.
Πᾶνε νὰ βροῦν τσ' ἁρματωλούς, τὸν καπετὰν Ἀνδροῦτσο.
Κ' Ἀνδροῦτσος ἐξεκίνησε καὶ πάει στὸ Μαλανδρῖνο.
Πάγ' νὰ βαρέσῃ τὴν Τουρκιά, νὰ πάρ' ἀγάδες σκλάβους.
Δυὸ ὥραις πολεμάγανε μὲ τὰ σπαθιὰ στὸ χέρι·
Ὁ Κώστας ἐσκοτώθηκε κ' ὁ Μῆτρος ὁ Δενδούσης (1).

Μετὰ τὴν μάχην ταύτην, οἱ ἁρματωλοὶ ἤρχισαν ἵνα περιορίζωνται εἰς ἀμυντικοὺς πολέμους, διότι μεγάλως ἐπηρέασεν αὐτοὺς ὁ ἐν Μαλανδρίνῳ θάνατος τῶν δύο ἀνδρειοτέρων συντρόφων αὐτῶν, καὶ διότι τινὲς θέλοντες ἵν' ἀναπαυθῶσιν ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων πολέμων, ἀπῆλθον εἰς τὰς πατρίδας των.

Οἱ ἁρματωλοὶ διαχειμάσαντες εἰς Βουνιχώραν, πατρίδα τοῦ Βλαχοθανάση, ἀνεχώρησαν, ἅμα τῇ ἀνοίξει, πρὸς τὰ μέρη τῆς Ναυπάκτου. Ὁ Βλαχοθανάσης, ὑπέργηρος ἤδη ὤν, ἀπεφάσισεν ἵνα παραιτηθῇ τοῦ ἀγῶνος καὶ *ἀποθάνῃ ἥσυχος εἰς τὰ χώματά του*. Ὁ Ἀνδροῦτσος, γνωρίζων τὴν γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν τοῦ γηραιοῦ ἁρματωλοῦ, θερμῶς παρεκάλεσεν ἵνα μεταβάλῃ σκοπὸν καὶ ἀκολουθήσῃ τοὺς συντρόφους. Αἱ παρακλήσεις ἐκλόνισαν τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἁρματωλοῦ, ὅστις ἁρπάσας τὸ πυροβόλον ἠκολούθησεν αὐτούς, διότι ἦτο πεπρωμένον ἵν' ἀποθάνῃ πολεμῶν, ὁ ἐν πολέμῳ γεννηθεὶς καὶ γηράσας Βλαχοθανάσης.

Στὸ Σάλονα σφάζουν τραγιά, καὶ στὸ Χρυσὸ κριάρια·
Κ' Ἀνδροῦτσος ἐλημέριαζε ψηλὰ στὴ Βενιχώρα.
«Σήκω, ψυχοπατέρα μου, ἡ ἄνοιξι μᾶς πῆρε,
»Νὰ πᾶμε κα' τὸν Ἔπαχτο, νὰ κάψωμε σεράγια,

(1) Κατὰ λάθος οἱ πέντε πρῶτοι στίχοι ἐτέθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πασσοβίου, ὡς προοίμιον τῆς ἐν Πεντεορίοις μάχης, ἐνῷ οὐδεμία σχέσις μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει· οἱ δὲ τρεῖς τελευταῖοι στίχοι παρελήφθησαν ἐν τῇ αὐτῇ συλλογῇ.

»Καὶ τὸ κεφάλ' ἑνοῦ πασσᾶ νὰ βάλλωμε σημάδι» (2).
—«Βρὲ καπετάνιο δὲν μπορῶ, ἐγέρασ' ὁ καϋμένος».

Ἀναχωρήσαντες ἐκ Βουνιχώρας, διῆλθον τὸ Μαλανδρῖνον σφάζοντες καὶ πυρπολοῦντες. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἔφθασαν ἔξω τῆς Ναυπάκτου, προτιθέμενοι ἵνα εἰσβάλωσι καὶ φονεύσωσι τὸν διοικητὴν Μουχτάρ πασσᾶν, καθ' οὗ εὐλόγους ἀφορμὰς μίσους εἶχον· διότι πρὸ ὀλίγου συλλαβὼν οὗτος τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ξυλογαϊδάρας ψυχογυιὸν τοῦ Ἀνδρούτσου, ἀπανθρώπως ἐφόνευσεν. Ὁ Μουχτὰρ-πασσᾶς στρατολογήσας, ἐξῆλθεν ἐπὶ κεφαλῆς μεγάλων δυνάμεων κατὰ τούτων, οἵτινες ὑπεκφεύγοντες τὴν μάχην ἐκαιροφυλάκτουν πρὸς γενναίαν ἐπίθεσιν. Τέλος, μετὰ πολλὰς ὑπεκφυγάς, ἠναγκάσθησαν ἵνα συμπλακῶσι μετὰ τῶν πολεμίων· ἡ μάχη διήρκεσε καρτερικώτατα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἐπὶ πολλὰς ὥρας, καὶ πολλοὶ εἶχον πέσει, χωρὶς ἡ νίκη νὰ κλίνῃ πρὸς οὐδένα. Λυσσῶν ὁ γέρων Βλαχοθανάσης, ὥρμησε ξιφήρης πρὸς τὸ κέντρον τῶν ἐχθρῶν, ἵνα μετρηθῇ μετὰ τοῦ Μουχτὰρ-πασσᾶ σῶμα πρὸς σῶμα· αἱ σφαῖραι διηυθύνοντο κατ' αὐτοῦ βροχηδόν, καύσασαι ὅλην τὴν εἰς τοὺς ἀέρας κυματίζουσαν λευκοτάτην καὶ μακρὰν αὐτοῦ γενειάδα· δύο σφαῖραι τὸν ἐπλήγωσαν εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ ἄλλη ἐπὶ τοῦ τραχήλου· ὁ ἁρματωλός, προφυλαττόμενος ἐπροχώρει, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ γενναιοκάρδου Ἰωάννου Ξυλικιώτη, καὶ μόλις ἐπλησίαζον τὸ πρὸς ὃ διηυθύνοντο κέντρον, ὁ Ἰωάννης κατατρυπηθεὶς ὑπὸ πολλῶν σφαιρῶν, ἔπεσεν ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν αὐτοῦ· ὁ Βλαχοθανάσης ἔστρεψεν ἵνα βοηθήσῃ τὸν ἐκπνέοντα ἀδελφόν του· ἀλλὰ σφαῖρα τρυπήσασα τὴν κεφαλήν, τὸν ἔρριψε κατὰ γῆς. Συνήθροισεν ὅλην τὴν σβεννυμένην ὑπὸ τοῦ θανάτου φωνὴν αὐτοῦ, καὶ μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπαγγείλῃ « *παιδιά, πάρτε μας τὰ » κεφάλια, καὶ νὰ 'χετε τὴν εὐχή μου* », ἐξέπνευσε.

Ὁ Ἀνδροῦτσος ὥρμησε μεθ' ὅλων τῶν ἁρματωλῶν ἵνα κατα-

(2) Ἀντὶ τούτου ἤκουσα τὸν ἑξῆς στίχον παρά τινος χωρικοῦ :
Καὶ στὸ κεφάλι τοῦ πασσᾶ νὰ ῥίξωμε σημάδι.

λάβῃ τὰ πτώματα, τὰ ὁποῖα ἔσπευδον ἵν' ἁρπάσωσιν οἱ Τοῦρκοι. Τὰ πυρὰ διεσταυρώθησαν, πολλοὶ ἔπιπτον ἀμφοτέρωθεν, ἀλλ' οὐδεὶς ἐγκατέλιπε τὸ πεδίον. Οἱ ἁρματωλοὶ ἔχοντες ἀπόφασιν ἢ νὰ λάβωσι τὰς κεφαλὰς τῶν δύο συντρόφων, ἢ ὅλοι νὰ πέσωσι, κραυγάζοντες ὥρμησαν ἀκάθεκτοι.

Ἤρχισεν ἤδη νὰ τρέπηται εἰς φυγὴν τὸ κέντρον τοῦ στρατοῦ τοῦ Μουχτάρ, ὅτε ἐνεφανίσθη ὁ δερβέναγας τῆς Ναυπάκτου Μητσο-Μπόνος μετ' ἀξιολόγου ἐπικουρίας. Οἱ ἁρματωλοὶ ἠναγκάσθησαν ἵνα ὑποχωρήσωσιν ἐγκαταλιπόντες τὰς κεφαλὰς τοῦ Βλαχοθανάση καὶ τοῦ Ἰωάννου Ξυλικιώτη· καταδιωκόμενοι δὲ ὑπὸ τῶν ἀπειραρίθμων ἐχθρῶν, διεσώθησαν εἰς τοῦ Σκορδᾶ τὸ χάνι· ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων Τούρκων ὑπῆρξε σημαντικός· ἐκ τῶν ἁρματωλῶν ἐφονεύθησαν πέντε, ἐν οἷς καὶ ὁ γέρων Βλαχοθανάσης. Τούτους θρηνῶν ὁ Ἀνδροῦτσος λέγει :

Πέντε παιδιά μοῦ σκότωσαν καὶ τὸν Βλαχοθανάση·
Πέντε πλευρὰ μοῦ τσάκισαν, καὶ τὴν δεξιά μου πλάτη.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Βλαχοθανάση ἀποκοπεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων περιῆλθεν ὅλα τὰ πέριξ ἐπιδεικνυομένη ἐν θριάμβῳ, καὶ οἱ Τοῦρκοι, πλήρεις χαρᾶς ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ τρομεροῦ ἁρματωλοῦ, ἔδιδον δῶρα εἰς τοὺς περιφέροντας. Ἀκολούθως δὲ παραδοθεῖσα, ἐπὶ ἁδρᾷ ἀνταμοιβῇ, εἰς τὸν μπέην τῶν Σαλόνων, ὑπέστη τὴν τελευταίαν καταφρόνησιν, κρεμασθεῖσα ἄνω κοπρῶνος.

Τὰ ἑπόμενα τρία δημοτικὰ ᾄσματα εἰκονίζουσι τὰ διηγηθέντα.

Α'.

Διαβᾶτ' ἀπὸ τὸν Ἔπαχτο, τὴν ἄκρ' ἀπὸ τὸν λόγγο,
Ν' ἀκούσετε τὸν πόλεμο, ποῦ πολεμάει Ἀνδροῦτσος.
Ἀνδροῦτσος κ' ὁ Μουχτὰρ-πασσᾶς κ' οὖλα τὰ βιλαέτια.
Οἱ κλέφταις ὅλοι πολεμοῦν, κ' οὖλοι ῥίχνουν τουφέκια·
Κ' ὁ Βλάχος δὲν ἀκούεται κ' ὁ Γιάννης Ξυλικιώτης.
Ὁ Βλάχος ἐσκοτώθηκε, κ' ὁ Γιάννης πάγει στὸν τόπο·

'Ανδροῦτσος ἐχουχθούτιζε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι.
«Πάρτε τοῦ Γιάννη τ' ἄρματα, τοῦ Βλάχου τὸ κεφάλι·
»Νὰ μὴ τὸ πάρῃ ἡ Τουρκιά, τὸ πᾶν στὰ βιλαέτια,
»Βλέπουν ἐχθροὶ καὶ χαίρονται καὶ φίλοι καὶ λυποῦνται·
»Τὸ βλέπει καὶ μιὰ παπαδιὰ καὶ κάθεται καὶ κλαίει».
Στὸ Σάλονα τὸ στείλανε στὴ μέση στὸ παζάρι,
Τὸ πήγανε στοὺς μπέηδες κ' οὗλοι φλωριὰ κερνᾶνε

Β'.

Τρία πουλάκια κάθονται ψηλὰ στὴ Βενιχώρα,
Τὄνα τηράει τὴ Λιάκουρα, καὶ τ' ἄλλο τὴ Κωστάρτσα,
Τὸ τρίτο τὸ καλλίτερο 'ρωτάει τοὺς διαβάταις·
«Διαβάταις ποῦ διαβαίνετε, στρατιώταις ποῦ περνᾶτε,
»Μὴν εἴδετε τσ' ἁρματωλοὺς καὶ τὸ Βλαχοθανάση,
»Ποῦ γέρασε ἁρματωλός, στοὺς κλέφταις καπετάνιος» (1).
—«Ἐμεῖς προψὲς τὸν εἴδαμε στὸν Ἔπαχτο ἀπόξω,
»Δυὸ 'μέραις ἐπολέμαγε μὲ Τούρκους τρεῖς χιλιάδες».
—«'Ανδροῦτσο τί κλεισήκαμε, σὰν νά μαςε γυναῖκες;»
Τὸ γιαταγάνι τράβηξε κ' ἕνα γιουροῦσι κάνει·
Τοῦ πέφτουν βόλια σὰν βροχή, κανόνια σὰν χαλάζι.
Τρεῖς μπάλαις τοῦ ἐῤῥίξανε, πικραὶς φαρμακωμέναις·
Ἡ μιὰ τὸν πῆρε στὸν λαιμό, ἡ ἄλλη μὲς τὸ χέρι,
Κ' ἡ τρίτη ἡ φαρμακερὴ τὸν ηὗρε στὸ κεφάλι.
«Κόψτε μου τὸ κεφάλι μου· νά 'χετε τὴν εὐχή μου...»
Κ' 'Ανδροῦτσος βγάνει μιὰ φωνή, πικρή, φαρμακωμένη·
«Παιδιὰ τραβᾶτε τὰ σπαθιά, κ' ἀφῆτε τὸ τουφέκι,
»Νὰ μὴ μᾶς πάρῃ ἡ Τουρκιὰ τοῦ Βλάχου τὸ κεφάλι·
«Ποῦ γέρασε ἁρματωλός, στοὺς κλέφταις καπετάνιος».
Βλάχο καλὰ καθόσουνε ψηλὰ στὴ Βουνιχώρα,
Θυμήθηκες τὰ νιάτα σου, κ' ἐπῆρ' ὁ νοῦς σ' ἀγέρα,
Καὶ τώρα τὸ κεφάλι σου τὸ πήρανε οἱ Τοῦρκοι.
Τὸ σεργανᾶνε στὰ χωριά, καὶ πέρνουνε μπαξῆσι·
Στὸ Σάλονα οἱ μπέηδες χούφταις φλωριὰ κερνᾶνε.

(1) Παρ' ἄλλου ἤκουσα, ἀντὶ τούτου, τὸν ἑξῆς στίχον :
Ποῦ γέρασε ἁρματωλός, πενῆντα χρόνους κλέφτης.

Γ'.

Ἀνδροῦτσος ἐκατέβηκε μὲς τοῦ Σκορδᾶ τὸ χάνι·
Τὰ παλληκάρια τὸν 'ρωτοῦν, γυρίζουν καὶ τοῦ λένε·
«Ἀνδροῦτσο μ' τ' εἶσαι κίτρινος, καὶ στέκεις μαραμένος;»
—«Μουχτὰρ-πασσᾶς μ' ἐπλάκωσε ςὸν Ἔπαχτο, ςὸν κάμπο.
»Πέντε πολέμους ἔκαμα ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς τὸ βράδυ,
»Πέντε παιδιὰ μοῦ σκότωσαν καὶ τὸν Βλαχοθανάση.
»Πέντε πλευρὰ μοῦ τσάκισαν καὶ τὴν δεξιά μου πλάτη.
»Τώρα μᾶς ἔρχονται κοντά, πέντ' ἔξ, ὀχτὼ χιλιάδες·
»Φκιάστε ταμπούρια δυνατὰ καὶ πολεμᾶτ' ἀνδρεῖα,
»Νὰ πιάσω Τούρκους ζωντανούς, κ' αὐτὸν τὸν Μητσομπόνο» (1).

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βλαχοθανάση, ὁ Ἀνδροῦτσος ἀκολουθήσας τὸν Λάμπρον Κατζώνην μετέβη εἰς Πελοπόννησον (1790), πολεμήσας ἀνδρείως ὑπὲρ τῆς τότε ἐκραγείσης ἀτυχοῦς ἐκείνης ἐπαναστάσεως.

Ὁ Λάμπρος Κατζώνης ἔλαβεν ἐκ Γαλαξειδίου εἴκοσι ναύτας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῶν Καμμένου καὶ Ζυγούρη, οἵτινες συνέπραξαν τὰ μέγιστα εἰς τὰς κατὰ τὸ Αἰγαῖον ἐπιτυχεῖς κατὰ τῶν Τούρκων ναυμαχίας τοῦ ἥρωος ἐκείνου.

Κατὰ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος μνημονεύονται ὡς ἐπίσημοι ἁρματωλοὶ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Παρνασσίδος, οἱ ἐξ Ἁγίας Εὐθυμίας ἀδελφοὶ Γεῶργος καὶ Γιάννος Καραπλαῖοι, ὁ ἐκ Χρυσοῦ Ἀλέξιος Καλόγηρος (2), οἱ ἐκ τῶν χωρίων τῶν Σαλόνων Γεώργιος Πανουργιᾶς καὶ Μανίκας, ὡς καὶ ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Πεντεορίων Κοτσάνος. Πάντες οὗτοι πρότερον ἀπετέλουν μέρος τῆς διαλυθείσης ἁρματωλικῆς συμμορίας τοῦ Ἀνδρούτσου, θεωρούμενοι ὡς *πρωτοπαλλίκαρα* αὐτοῦ.

Μετ' οὐ πολὺ ὁ Πανουργιᾶς, ἀπεσύρθη διορισθεὶς μισθωτὸς

(1) Τὰ δύο (Α'. καὶ Β'.) κατεχωρήθησαν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Πασσοβίου. Εἰς τὸ Α'. παρεισέφρυσαν λάθη τινά, ἅτινα διώρθωσα, ὡς ἤκουσα.

(2) Ὁ ἥρως οὗτος ἐν πρώτοις ὑπηρέτει ὡς μοναχὸς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Προφήτου Ἠλιού· ἐπειδὴ δὲ Τοῦρκός τις ἐπροσπάθησεν ἵνα τὸν βιάσῃ πρὸς αἰσχρουργίαν, φυγὼν ἐγένετο ἁρματωλὸς ὑπὸ τὸν Ἀνδροῦτσον. Τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ ἦτο Ἀλέξιος Ρουμάνης· εἶνε δὲ γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Καλόγερος

ἁρματωλὸς ὑπὸ τοῦ βέη τῶν Σαλόνων· ἀλλὰ διαταχθεὶς ἵνα καταδιώξῃ τοὺς ἁρματωλοὺς δὲν παρεδέχθη, καὶ καθαιρεθείς, ἡνώθη πάλιν μετ' αὐτῶν. Ἀντὶ τοῦ Πανουργιᾶ διωρίσθη ὁ ἐκ Σουλίου Λάμπρος Κασμᾶς, ὅςις ἐκήρυξε λυσσώδη κατὰ τούτων πόλεμον.

Οἱ ἁρματωλοὶ τραπέντες κατὰ τὸ Χρυσὸν ἔθυον καὶ ἀπώλλυον πᾶν τὸ προστυχόν· κατ' αὐτῶν δ' ἐξῆλθεν ὁ τότε διοικητὴς τῶν Σαλόνων Ἀμπασεφένδης, ἐπὶ κεφαλῆς ἀξιολόγων δυνάμεων. Οἱ ἁρματωλοὶ διαμένοντες εἰς τὸ πλησίον τοῦ Χρυσοῦ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἡλιού, ἐπολιορκήθησαν ὑπὸ τούτου· τὸ πῦρ διήρκεσεν ἀμφοτέρωθεν ἐπὶ πολύ· οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ προσεκάλεσαν τοὺς ἁρματωλοὺς εἰς παράδοσιν καὶ ἔλαβον ὑβριστικὴν ἀπάντησιν, ἔβαλον πῦρ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μοναστηρίου· τὸ πῦρ ταχέως διεδόθη, οἱ δὲ ἁρματωλοὶ βλέποντες τὸν ἐπαπειλοῦντα κίνδυνον, ἤνοιξαν τὰς θύρας καὶ ξιφήρεις διῆλθον διὰ μέσου τῶν Τούρκων, κτυπῶντες δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Πεντήκοντα Τοῦρκοι ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν θριαμβευτικὴν ἔξοδον, μεταξὺ δὲ τούτων ἠριθμεῖτο καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀμπασεφέντη. Ἐκ τῶν ἁρματωλῶν ἐφονεύθησαν ἑπτά, καὶ ἐπληγώθη ὁ Γιάννος Καραπλῆς.

Παρασκευὴ τὸ δειλινὸ μέσα στὸ μοναστῆρι,
Ἐκλείσθηκ' ὁ Καλόγερος καὶ πολεμάει τοὺς Τούρκους.
Ἀμπασεφέντης τοῦ μηνᾷ, τοῦ συχνοπαραγγέλνει:
«Ἀλέξη, δός μου τ' ἄρματα καὶ μὴ μὲ τυραγνεύῃς,
»Καὶ σοῦ χαρίζω τὴ ζωή, δερβέναγα σὲ κάνω».
—«Ἐγὼ δὲν δίνω τ' ἄρματα, σὰν τὴν παληοπουτάνα,
»Μηγάρης εἶνε μπρούζινα νὰ πάω νὰ φκιάσω ἄλλα;
»Σὰ σοῦ βαστάει, βρωμότουρκε, κόπιασε νὰ τὰ πάρῃς!»
Τοῦ σώθηκ' ὁ τσιμπιχανές, τοῦ λείψανε τὰ βόλια,
Κ' ἕνα γιουροῦσι ἔκαμε μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι·
Πενῆντα Τούρκους σκώτωσε, τὸ γυιὸ τ' Ἀμπασεφέντη.
Ἑφτὰ νομάτοι τὤλειψαν, κ' οἱ ἑφτὰ 'τανε λεβένταις·
Κ' ὁ Καραπλῆς λαβώθηκε στὸ γόνα καὶ στὸ χέρι (1).

(1) Πανδώρας, τόμ. ΙΕ', σελ. 95. — Ὁ τελευταῖος στίχος παρελήφθη ὑπὸ τοῦ Κ. Οἰκονομίδου.

Μετὰ τὴν νίκην ταύτην, ὁ Ἀμπασεφέντης λυσσῶν ἐξ ὀργῆς, ἐπὶ τῇ μεγάλῃ ἀπωλείᾳ τοῦ τε στρατεύματος καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, διέταξε τὸν ἁρματωλὸν ἢ δερβέναγαν Λάμπρον Κασμᾶν, ἵν' ἀμέσως ἐξέλθῃ πρὸς καταδίωξιν τούτων. Ὁ Λάμπρος, μὴ θέλων ἵνα κινδυνεύσῃ μόνος κατ' ἐχθρῶν τόσον ἐπιφόβων, ἡνώθη μετὰ τοῦ, πρὸς καταδίωξιν τῶν πορθούντων τὰς χώρας του ἁρματωλῶν ἐξελθόντος μπέη, τοῦ Λοιδορικίου. Αἱ συνενωθεῖσαι δυνάμεις ἀμφοτέρωθεν ἀπετέλουν ἀριθμὸν οὐχὶ εὐκαταφρόνητον· ἀλλὰ καὶ οἱ ἁρματωλοὶ εὐάριθμοι δὲν ἦσαν, πρὸς δὲ ἐξήγειρε τὸν ζῆλον καὶ ἡ πρὸ ὀλίγου κερδισθεῖσα νίκη. Ἡ μάχη ἐδόθη ἔξω τοῦ χωρίου Βίδαβι τῆς ἐπαρχίας Λοιδορικίου, καὶ ὑπῆρξεν ἀρκετὰ ἐπίμονος καὶ αἱματηρά· τρεῖς ὁλοκλήρους ὥρας ἐπολέμουν καὶ ἡ πλάστιγξ τῆς νίκης πρὸς οὐδένα ἔκλινεν· ἐξαίφνης ὁ ἁρματωλὸς Γεῶργος Καραπλῆς ξιφήρης ὁρμᾷ καὶ ἀποκόπτει τὴν κεφαλὴν τοῦ βέη τοῦ Λοιδορικίου, Οἱ Τοῦρκοι περίφοβοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ἐγκαταλιπόντες πολλοὺς νεκρούς.

Τὸ ἑπόμενον δημοτικὸν ᾆσμα ἐξυμνεῖ τὴν νίκην ταύτην.

Λάλησ' ὁ κοῦκος στὰ βουνά, κ' ἡ πέρδικα στὰ πλάγια,
Κ' ἀκόμα δὲν ἐβγήκανε ψηλὰ οἱ Καραπλαῖοι.
Σὰν ποῦ νὰ κάνουνε λαμπρὴ καὶ τὸ Χριστὸς ἀνέστη,
Ὁ Γιάννος στὴν Ἁγια-Θυμιὰ γιατρεύει τοὺς γεράδες·
Κ' ὁ Γεῶργος ἐπολέμαγε στὴ Βίδαβη ἀπ' ὄξω·
Τραβάει ὁ Γεῶργος τὸ σπαθὶ κ' ἐσκότωσε τὸν μπέη.
Κ' οἱ Τοῦρκοι πέρνουν τὰ βουνά, καὶ μὲ τρομάρα φεύγουν.

Μετὰ τὴν μάχην ταύτην, καθῃρέθη ὁ δερβέναγας Λάμπρος Σουλιώτης, καὶ ἀντ' αὐτοῦ διωρίσθη ὁ ἁρματωλὸς Μανίκας, ἐκ τῶν περιχώρων τῶν Σαλόνων καταγόμενος.

Ὁ Ἀλέξης Καλόγηρος διορισθεὶς ἁρματωλὸς εἰς Θήβας ἀπεσπάσθη τῆς συμμορίας· ὁ δὲ Καραπλῆς ἡνώθη μετὰ τῶν ἁρματωλῶν Θανάση Βερελῆ ἐκ Πεντεορίων, Μήτρου Μίταλα ἐκ Σιγδίτσας, Ἠλία Βιδαβιώτου, καὶ Κώστα Κραβαρίτη. Ὁ δερβέναγας Μανίκας ἐξῆλθε κατ' αὐτῶν· ἡ συμπλοκὴ ἐγένετο ἔξω τοῦ Γαλαξει-

δίου, ἐπὶ τῆς πρὸς τὸ χωρίον Πεντεόρια ἀγούσης ὁδοῦ. Ὁ Μανίκας ἐτράπη εἰς φυγήν, καὶ πολλοὶ Τοῦρκοι ἐφονεύθησαν. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἔπεσεν ἀνδρείως ἀγωνισθεὶς ὁ λεοντόκαρδος Γεῶργος Καραπλῆς· ὁ δὲ Πανουργιᾶς ἐπληγώθη εἰς τὸν μηρόν.

Μυριολογοῦν ἡ Τούρκισσαις, κλαῖνε ἡ μπεγχοπούλαις·
Μὰ κλαῖνε καὶ τὸν Καραπλῆ, τὸν ξακουσμένο κλέφτη·
Τὸν σκότωσε στὸν πόλεμο ὁ σκύλος ὁ Μανίκας,
Ποῦ τόσα χρόνια φάγανε (1) μαζὴ ψωμὶ κ' ἁλάτι.

Μετ' οὐ πολὺ δέ, δι' ἀπάτης συλληφθέντες, οἰκτρῶς ἐφονεύθησαν εἰς Σάλονα οἱ ἁρματωλοὶ Ἀλέξης Καλόγηρος, Ἠλίας Βιδαβιώτης, καὶ Θανάσης Βερελῆς. Μὴ ἀποτελοῦντες ἀριθμὸν ἱκανὸν πρὸς πᾶσαν ἀντίκρουσιν, διότι πολλοὶ ἀπεχώρησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καραπλῆ, προτροπῇ τοῦ Μανίκα, μεσιτεύσαντος παρὰ τῷ τότε βέῃ τῶν Σαλόνων Τσακῆ-Ὀβάκη, ἀπεφάσισαν ἵνα προσέλθωσι καὶ λάβωσι τὰς ὑποσχομένας θέσεις δερβεναγάδων. Μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, καὶ ὅρκους εἰλικρινείας ἐκ μέρους τοῦ βέη, προσῆλθον ἐν Σαλόνοις, καὶ ὑπεδέχθησαν εὐμενέστατα. Ὁ Ἀλέξης Καλόγηρος διωρίσθη γενικὸς ἁρματωλός, οἱ δ' ἕτεροι ὡς ὑπαρχηγοί. Ὁ βέης, ἵν' ἀφαιρέσῃ πᾶσαν ἀπ' αὐτῶν ὑπόνοιαν προδοσίας, ἀφοῦ συνέφαγον ἐν πάσῃ ἐλευθεριότητι, τοῖς εἶπεν ἵν' ἀναχωρήσωσι. Φυγόντες ἐκ Σαλόνων καὶ μόλις φθάσαντες κάτωθεν τοῦ μοναστηρίου τοῦ Προφήτου Ἠλία, ἔλαβον διαταγήν, δι' ἐκτάκτου πεζοδρόμου, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς Σάλονα καὶ μετὰ τοῦ Μανίκα ἀναχωρήσωσι πρὸς καταδίωξιν τῶν κατὰ τὰ μέρη τοῦ Λοιδορικίου ἀκουσθέντων κλεπτῶν. Ὑπακούσαντες ἐπέστεψαν· ἀλλὰ μόλις εἰσῆλθον εἰς τὸ σεράγιον τοῦ βέη, ἐκλείσθησαν ὄπισθεν αἱ θύραι, καὶ ὁ μὲν Ὀμέρ-κεχαγιᾶς διὰ ῥοπάλου συνέτριψε τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀθανασίου Βερελῆ, ἄλλοι δὲ πυροβολήσαντες ἐφόνευσαν τοὺς Ἀλέξην Καλόγηρον,

(1) Ἀντὶ φάγανε, τρώγανε ἄλλοι λέγουσι.

Ἠλίαν Βιδαβιώτην καὶ Κώσταν Κραβαρίτην· τὰ πτώματα αὐτῶν ἐκρεμάσθησαν ἐπὶ πάλων εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τῆς πόλεως, ὑποστάντα ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τὸν βέβηλον ἐμπαιγμὸν τῶν Τούρκων.

Τὰ ἑπόμενα τρία δημοτικὰ ᾄσματα περιγράφουσι τὴν σκληρὰν αὐτῶν δολοφονίαν.

Α'.

Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποῦ γίνεται στὸ Σάλονα, στὴ χώρα;
Πολλὰ τουφέκια πέφτουνε στοῦ μπέη τὸ σεράγι.
Σκότωσαν τὸν Καλόγερο τὸν καπετὰν 'Αλέξη,
Τὸν Κώστ' ἀπὸ τὰ Κράβαρα, τὸν Βερελὴ Θανάση,
Καὶ τὸν 'Ηλιὰ ἀπ' τὴν Βίδαβη, ποῦχε πέντ' ἀδερφάδες.
«'Εσένα πρέπει μώρ' 'Ηλιά, ποῦχες πέντ' ἀδερφάδες,
»Αἱ δυὸ νὰ κλαῖν' ἀπὸ ταχυά (1), κ' ἡ τρεῖς τὸ μεσημέρι,
»Κ' αὐτοῦ στὸ γύρμα τοῦ ἡλιοῦ νὰ κλαῖν' ἡ πέντ' ἀντάμα.
»'Ηλια μου, ποῦ πολέμαγες σὰν ἄξιο παλληκάρι.
»Δὲν σ' τοῦπα 'Λιά μου μιὰ φορά, δὲν σ' τοῦπα 'Λιά μου πέντε;
»Στὸ Σάλονα νὰ μὴν κλεισθῇς, νὰ πᾷς στὸ Λοιδορίκι,
»Νὰ πᾷς νὰ βρῇς τὴν κλεφτουριὰ καὶ τοὺς Καλλιακουδαίους;»
Στὰ Σάλονα τὸν 'σκότωσαν στοῦ μπέη τὰ σεράγια (2).

Β'.

Κλάψτε πουλιὰ τῆς Λιάκουρας τὸν καπετὰν 'Αλέξη.
Νᾶθε χαοῦν τὰ Σάλονα, τοῦ μπέη τὰ σεράγια.
Σκότωσαν τὸν Καλόγερο, τὸν καπετὰν 'Αλέξη.
Στὴ Φήβα κάν' ἀρματωλός, στὴ Φήβα κάνει κλέφτης.
Κ' αὐτοῦ μέσα στὸ Σάλονα, τὸν κάνουν καπετάνιο.
Μέρα καὶ νύχτα περπατεῖ, μέρα καὶ νύχτα τρέχει·
Καὶ Τούρκους δὲν ἀντάμωσε, Τούρκους δὲν ἀνταμόνει·
Κ' ὁ μπέης τὸν προβόδισε καὶ τῶστειλε καὶ γράμμα,
«Ν' ἀρθῇς, μωρὲ Καλόγερε, καὶ καπετὰν 'Αλέξη,
»Ν' ἀρθῇς μὲς τὰ σεράγια μου, ν' ἀρθῇς ν' ἀνταμωθοῦμε».
—«Σκιάζομαι, μπέη, σκιάζομαι, κ' ἀπ' ἀπιστιὰ φοβᾶμαι».

(1) Ταχειὰ = πρωΐα.
(2) 'Ο Passov ἀνέμιξεν εἰς τοῦτο καὶ στίχους ἄλλων ᾀσμάτων.

—«Βάλλε τὸ φέσι σου στραβά, κακὸ μὴ βάν' ὁ νοῦς σου.
«Δὲν εἶν' ὁ μπέης ἄπιστος· νὰ πάῃ νὰ σὲ σκοτώσῃ,
Μόν' εἶνε μπέης ξακουστός, εἶν' ὁ Τσακη-Ὀβάκης».
Τὸν λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸν λόγον δὲν ἀκούει.
Βλέπει ταῖς πόρταις κ' ἔκλεισαν, καὶ κλοῦν καὶ τὸ σεράγι·
Πέφτουν τουφέκι' ἀπ' ἐμπροςά, τουφέκι' ἀπὸ ταῖς πλάταις.
Σκότωσαν τὸν Καλόγερο, τὸν καπετὰν Ἀλέξη!
Ψηλὴ φωνούλα ἔσυρε σὰν παλληκάρι ποῦταν:
«Ποῦσθε παλληκαράκια μου, λίγα καὶ 'παινεμένα,
»Ν' ἀρθῆτε νὰ μὲ πάρετε ἀπ' τοὺς σκυλοκονιάρους,
»Ποῦ μ' ἔφαγαν μὲ ἀπιστιά, μ' ἐσκότωσαν μὲ μπέσα.

Γ'.

Ἐσεῖς πουλιὰ τῆς Λιάκουρας, κ' ἀηδόνια τοῦ Σαλόνου,
Καὶ σὺ πετρίτη γλήγορε, ποῦ πᾷς σταὶς Καταβόθραις,
Χαιρέτα μου τὴν κλεφτουριά, τὸν Γιάννη Δυοβουνιώτη·
Τούρκους νὰ μὴ πιστέψουνε κ' ἀγάδες Σαλονίταις,
Γιατὶ πιστεύθηκα κ' ἐγὼ στὸ γυιὸ τοῦ Μουσταφάγα,
Καὶ τώρα κοίτομαι στὴ γῆ, κορμὶ χωρὶς κεφάλι,
Δίχως τὰ παλληκάρια μου καὶ δίχως τ' ἅρματά μου (1).

Οἱ ἐν ἔτει 1667 συμπεριηγηθέντες Σπὼν καὶ Βέλερ, ἐπισκεφθέντες τὸ Γαλαξείδιον, *Πεντάγιοι* (2) τότε καλούμενον, ἀναφέρουσιν, ὅτι διετηρεῖτο σῶον τὸ ἀρχαῖον τεῖχος· ἐπὶ μιᾶς ἐκκλη-

(1) Passov, Carmin. Popul.—Τὸ τελευταῖον, τὸν αὐτὸν Ἀλέξιον Καλόγηρον ἀφορῶν, ᾆσμα ἐδημοσίευσε καὶ ὁ Κ. Λελέκος ἐν τῇ Δημοτικῇ Ἀνθολογίᾳ. Ἀθῆναι 1860.

(2) Εἴς τι Τουρκικὸν ταπίον τῆς αὐτῆς περίπου ἐποχῆς, ὅπερ διεκοινώσατό μοι ὁ συμπολίτης Κύρ. Δεδούσης Χαρδαβέλας, καλεῖται ὁμοίως Πενταγιοὶ τὸ Γαλαξείδιον· ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου ἀρύομαι τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἡ πόλις διετέλει ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς ὑψηλοτάτης Χατιτζὲ Σουλτάνας, ἥτις ἔπεμπε ποποτηρητὰς εἰσπράττοντας τὰς προσόδους, καὶ ἐνοικιάζοντας, συγκαταθέσει καὶ τοῦ ἐν Σαλόνοις βοεβόδα, τὰ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γαλαξειδίου ὑπαγόμενα λειβάδια καὶ ἄλλας γαίας.

σίας (τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς) εὗρον ῥωμαϊκὴν ἐπιγραφήν, κεχαραγμένην ἐπὶ κρηπῖδος ἀγάλματος, ἀφιερωτικὴν Ῥωμαίου τινος, Ἀουρουντίου Νοβάτου καλουμένου, τῷ ὑγιαστικῷ (restituri) Διΐ. Οἱ αὐτοὶ περιγράφουσι καὶ τὸ ἔξωθεν τοῦ τείχους, καὶ παρὰ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Προδρόμου, ἐντὸς βράχου λελαξευμένον σπήλαιον, τὸ νῦν κατακεχωσμένον, εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον πέντε κοιλώματα, ἐν εἴδει τύμβων.

Ὁ Βέλερ ἀναφέρει τὸ σωζόμενον ἐκ κέδρων, ἐλαιῶν καὶ κυπαρίσσων δάσος, τὸ καλύπτον ὅλην τὴν πεδιάδα τοῦ νῦν νεκροταφείου· εἰς τοῦτο δ' ἀνεκάλυψε σπάνιά τινα φυτά, καὶ τὸ γιγαντῶδες εἶδος τῶν λεγομένων *κέδρων τῆς Λυκίας*, ὅπερ τότε πρῶτον εἶδεν ὁ ἐν λόγῳ περιηγητής (1).

Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος, σωζόμενον μέχρι τοῦ 1830, ὅτε διαταγῇ τῆς Κυβερνήσεως κατεστράφη πρὸς κατασκευὴν τῆς προκυμαίας, συνέκειτο ἀπὸ τρεῖς περιβόλους ἐκ λίθων τετραγωνικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λελαξευμένων καὶ κανονικῶς ἐπιτεθειμένων· περιγράφουσι δὲ τοῦτο οἱ κατὰ τὰς ἀρχάς του παρόντος αἰῶνος περιηγηθέντες τὴν Ἑλλάδα Ἄγγλοι Δόδουελλ καὶ Λήκ (2).

Ὁ Δόδουελλ λέγει, ὅτι τὸ Γαλαξείδιον ὁμοιάζει τῇ Μιτυλήνῃ ἐν μικρογραφίᾳ. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν, οἱ Γαλαξειδιῶται λαβόντες, ἀντὶ πέντε χιλιάδων γροσίων, τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ, ἔκτιζον τὴν νῦν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς τέως ὑπαρχούσης ὁμωνύμου Βυζαντινῆς. Ἐνῷ δ' ἔσκαπτον οἱ ἐργάται, εὑρέθη ἐπὶ μαρμάρου ἡ ἑξῆς ἐπιγραφή:

ΚΛΕΟΔΑΜΟΣ
ΞΕΝΩ
ΑΜΟΤΙΜΑ.

(1) Voyage du Spon, Lyon, 1678, tom. II, σελ. 46. — Weler, Anvers 1689, tom. II, σελ. 337—339.

(2) Dodwell, travels in Greece.—Leake Travels in Northern Greece, vol. II, σελ. 594.

Ἐνῷ δ' ἀντέγραφεν αὐτήν, οἱ προκριτώτεροι κυκλώσαντες παρεκάλουν ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτοῖς, ἐὰν αὕτη ἀνέφερε περὶ πηγῆς γλυκέος ὕδατος· ἐν τέλει δὲ τὸν προέτρεπον ἵν' ἀνατρέξῃ εἰς τὰ βιβλία του πρὸς ἀνεύρεσιν τοιαύτης, διότι ἡ πόλις αὐτῶν στερεῖται ὕδατος (1).

Ὁ αὐτὸς περιηγητὴς ἀναφέρει τὴν πρὸς τὴν ναυτιλίαν τάσιν τῶν Γαλαξειδιωτῶν, οὓς θεωρῶν εὐδαίμονας ὡς ἀπηλλαγμένους τῆς Τουρκικῆς δεσποτείας, λέγει ποντοποροῦντας μέχρι τῆς Ἱσπανίας.

Ἕτερος σύγχρονος Ἄγγλος, ὁ Σμάρτ-Οὔγκης, λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Γαλαξειδίου: « Θέλγεται ἡ καρδία τοῦ περιηγητοῦ εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παριστάμενον πανόραμα μοναδικῆς εὐδαιμονίας, ἐν μέσῳ τῆς ἀλλαχοῦ παρουσιαζομένης τρομερᾶς καὶ γενικῆς καταστροφῆς. Οἱ Γαλαξειδιῶται, ἀπηλλαγμένοι τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, δραστηρίως καταγίνονται εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν· τὰ δὲ δύο ταῦτα ἐπιτηδεύματα ἐπιδαψιλεύουσι θησαυροὺς μεγάλους εἰς τοὺς φιλέργους τούτους θαλασσοπόρους. Ὁ πληθυσμὸς ηὔξησε ταχύτερον, ἢ ἀλλαχοῦ· τὰ μέσα τῆς πολυτελείας, ἄγνωστα εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, εὑρίσκονται εἰς τὰς οἰκίας τῶν φιλελευθέρων Γαλαξειδιωτῶν, ἐπὶ τοῦ μετώπου τῶν ὁποίων δὲν διακρίνεται ἡ σφραγὶς τῆς δουλείας. Χαίροντες τὴν ἰδιαιτέραν εὔνοιαν τοῦ βεζύρου τῶν Ἰωαννίνων, τοῦ ὁποίου ὁ δεσποτισμὸς οὐδὲν ἐσεβάσθη, ἀπολαύουσι κατ' ἐξαίρεσιν οἱ Γαλαξειδιῶται εἶδός τι ἀνεξαρτησίας, διότι τὴν γῆν αὐτῶν οὐδέποτε ποῦς Ὀθωμανοῦ ἐπάτησε » (2).

Ὁ Πουκεβὶλλ κάλλιον παντὸς ἄλλου περιγράψας τὴν ἐπὶ Τουρκοκρατείας κατάστασιν τῶν Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, ὡς ἐπὶ πολλὰ ἔτη διατελέσας πρόξενος τῆς Γαλλίας παρὰ τῷ Ἀλῆ Πασσᾶ καὶ ἐν Πάτραις, ἀναφέρει, ὅτι τὸ Γαλαξείδιον πρὸ τῆς ἐπανα-

(1) Travels in Greece.

(2) Travels in Greece and Albania, by Rev. Thos. Smart. Hughes, London, 1820.

στάσεως εἶχεν ὀκτακοσίας οἰκίας. Πλοῖα δὲ μεγάλα πεντήκοντα, δι' ὧν ἐνεπορεύοντο μετὰ τῆς Ἰταλίας, Ἰσπανίας καὶ Ἀφρικῆς. Ἕκαστον πλοῖον ἦτο χωρητικότητος τόνων διακοσίων, μετὰ πληρώματος εἴκοσι ναυτῶν καὶ ἓξ κανονίων· ὥστε, ὡς ὑπολογίζει ὁ αὐτὸς περιηγητής, τὸ Γαλαξείδιον εἶχε πλοῖα χωρητικότητος ἐν συνόλῳ δέκα χιλιάδων τόνων, φέροντα χιλίους ναύτας καὶ τριακόσια κανόνια (1).

Ἐν τέλει δ' ἐκτιμᾷ ὁ Γάλλος πρόξενος τὴν ἀξίαν τῶν πλοίων καὶ οἰκοδομῶν εἰς δεκαπέντε ἑκατομμύρια γροσίων· εἰς ἕτερα δὲ δεκαπέντε τὰ χρηματικὰ κεφάλαια· ὑπολογιζομένου δ' ἑκάστου γροσίου, πρὸς δραχμὴν μίαν καὶ ἡμισεῖαν, κατὰ τὸν αὐτόν, τὸ Γαλαξείδιον ἐξετιμᾶτο δι' ἑβδομήκοντα ἑκατομμύρια Ἑλληνικῶν δραχμῶν (2).

Ὁ Μαργαρόλης ἀναβιβάζει εἰς τρεῖς χιλιάδας τοὺς πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κατοίκους τοῦ Γαλαξειδίου. «Galaxidi abitato da 3000 individuti, che si occupano nel commercio marittimo» (3).

Ὁ Ἀλῆ-Πασσᾶς τῶν Ἰωαννίνων, θέλων ἵνα καταρτήσῃ ἐμπορικὸν καὶ ναυτικὸν στόλον, προσεκάλεσε τοὺς Γαλαξειδιώτας ἵνα ὑπηρετῶσιν ὡς κυβερνῆται καὶ ναῦται, ἐπὶ ἁδρᾷ ἀμοιβῇ. Τὸ κατ' ἀρχὰς ὁ φιλάργυρος ἐκεῖνος σατράπης δυστροπῶν, δὲν ἐπλήρονε τακτικῶς αὐτοῖς τὸν συμπεφωνημένον μισθόν· οὗτοι δὲ μὴ παρα-

(1) Νῦν τὸ Γαλαξείδιον ἔχει πλοῖα πρώτης μὲν κλάσεως 151, καὶ δευτέρας 155, ἤτοι τὸ ὅλον 316, χωρητικότητος τόνων 34,561. Εἰς ταῦτα προστιθήτωσαν καὶ ἕτερα δώδεκα νηϊολογημένα εἰς τοὺς λιμένας Πειραιῶς καὶ Σύρου χωρητικότητος τόνων 1,800. Κατοίκους δὲ ἓξ χιλιάδας τετρακοσίους ὀκτώ· προστιθεμένων δὲ δύο χιλιάδων τετρακοσίων πεντήκοντα, τῶν ἀποτελούντων τὸν δῆμον τεσσάρων χωρίων, ὁ δῆμος Γαλαξειδίου περιέχει νῦν ὀκτὼ χιλιάδας ὀκτακοσίους πεντήκοντα ὀκτὼ κατοίκους.

Αἱ πληροφορίαι αὗται ὀφείλονται εἰς τὴν φιλοπάτριδα προθυμίαν τοῦ Κυρ. Νικολάου Λουκέρη.

(2) Pouqueville, Voyage en Grèce.

(3) Margaroli, Dizionario Geografico dell' Impero Ottomano, tom. II. Milano 1809.

δεχόμενοι, ἵνα δωρεὰν ὑπερετῶσιν, ἀνεχώρησαν. Φοβούμενοι ὅμως τὸ φιλέκδικον τοῦ αἱμοβόρου Ἀλῆ, ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ ὁποίου διετέλουν, μετηνάστευσαν πανοικεί, συμποσούμενοι εἰς διακοσίους πεντήκοντα, εἰς Βοστίτζαν (Αἴγιον), ἔνθα μέχρι τοῦ νῦν ὁλόκληρος συνοικία καλεῖται *Γαλαξειώτικα*. Ὁ περιηγητὴς Λήκ, ἀφηγούμενος τὸ γεγονὸς τοῦτο, προστίθησιν, ὅτι ἡ Βοστίτζα, ἕνεκα τῆς σπουδαίας ἐπαυξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τοῦ ἐμπορικοῦ ἐπιτηδεύματος τῶν μεταναστατῶν, ἤρχισεν ἔκτοτε προσκτωμένη ἐμπορικὴν σπουδαιότητα (1). Ὁ Ἀλῆς, στερούμενος πληρωμάτων, προσεκάλεσε μετανοῶν, δι' ἐπανειλημμένων ἐπιστολῶν, τοὺς Γαλαξειδιώτας ὑποσχόμενος τὴν προπληρωμὴν ἑκάστης τριμηνίας· ἔκτοτε δὲ τὰ πληρώματα τῶν πλοίων αὐτοῦ ἀποκλειστικῶς συνέκειντο ἐκ Γαλαξειδιωτῶν. Ναύαρχος τὸ κατ' ἀρχὰς ἐχρημάτισεν ὁ Ζυγούρης, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τούτου ὁ ἀνδρεῖος Ἀναγνώστης Μακρής, φονευθεὶς ἐν τῇ μάχῃ τῆς Πάργας (2). ὡς ὑποναύαρχοι δὲ οἱ Γεωργούλης καὶ Ἰωάννης Καραλίβανος. Ἀναγκαζόμενος, ἵνα κολακεύῃ τοὺς Γαλαξειδιώτας ὁ σατράπης τῶν Ἰωαννίνων ἐχορήγησεν αὐτοῖς καθαρὰν ἀνεξαρτησίαν, ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ μακαρίζει αὐτοὺς ὁ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Σμάρτ-Οὔγγης.

(1) «(Vostitza) it has lately recieved a considerable increase from Galaxidi, from whence many of the habitans have emigrated, to avoid the vexations of Aly Pashà, who required them to work at his vessels without pay; and thus a part of the commerce of Galaxidi has been removed to this place.» (Leake, Travels in the Morea, tom. 3, σελ. 183.)

Ὁ αὐτὸς περιηγητὴς ἀναφέρει, ὅτι καὶ εἰς Πάτρας μετηνάστευσαν οἱ ἐν λόγῳ Γαλαξειδιῶται. (Leake, Northern Greece, tom. 2, σελ. 593—594.)

(2) Κλαῖν' τὰ πουλιὰ τῆς Πρέβεζας, κ' ἡ Παργιναὶς κοπέλλαις,
Μὰ κλαῖνε καὶ τὰ Γιάννινα, Ῥωμαῖοι κ' Ἀρβανίταις.
Σκότωσαν τὸν καπ'τὰν Μακρῆ, τὸν καπετ' Ἀναγνώστη.
Νἄθε καοῦν τὰ Γιάννινα καὶ νὰ 'ρημάξ' ἡ Πάργα,
Νἄθε καῆ κ' Ἀλῆ-πασσᾶς, ποὔφερε τὴν διχόνοια,
(Παρ. Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρωτ. τόμ. Ά. κλπ.)

Οἱ Γαλαξειδιῶται ἀπ' ἀρχῆς καὶ μετὰ ζήλου καταγινόμενοι εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, δι' ὧν ἀπέκτησαν περιουσίας ἐξαρκούσας πρὸς ἄνετον ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, καὶ φιλοτιμούμενοι ἵνα καὶ ἠθικῶς μὴ ὦσι τῶν ἄλλων ὑποδεέστεροι, ἐμισθώσαντο κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος τὸν ἐν Πάτραις εὐδοκίμως ἐπὶ πολλὰ ἔτη διδάξαντα Πριμάρην, ἐξ Ἠπείρου καταγόμενον. Ἅμα ὁ Πριμάρης ἔκαμεν ἐν Γαλαξειδίῳ ἔναρξιν τῶν παραδόσεων, γέροντες καὶ νέοι τακτικῶς ἐφοίτων μετὰ μεγάλης προθυμίας ἀκροώμενοι τῶν παραδιδομένων μαθημάτων. Ὁ Πριμάρης, μετὰ ὀκταετῆ εὔκαρπον διδασκαλίαν, ἐξεφράσθη μετὰ λύπης πρὸς αὐτούς, ὅτι διὰ τὸ ἀκροσφαλὲς τῆς ὑγείας του, ἠναγκάζετο ἵνα παραιτηθῇ τοῦ διδασκαλικοῦ ἐπαγγέλματος· οἱ Γαλαξειδιῶται ἔφερον ἐξ Ἰθάκης ὡς διάδοχον τοῦ Πριμάρη, τὸν Νικόλαον Ἀλευρᾶν. Ὁ Ἰθακήσιος οὗτος διδάσκαλος, ἐξηκολούθησε διδάσκων ἐν Γαλαξειδίῳ τὴν νεολαίαν ἐπὶ τριάκοντα ἔτη (1). ταὐτοχρόνως δὲ ἦλθε καὶ ὁ ἐξ Αἰτωλίας γραμματοδιδάσκαλος Δημήτριος Κραβαρίτης, διδάσκων τοὺς παῖδας καὶ προετοιμάζων αὐτοὺς διὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀλευρᾶ παραδιδόμενα ὁπωσοῦν ὑψηλότερα μαθήματα. Μετὰ τούτους ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσαν ἐν Γαλαξειδίῳ διδάσκοντες ὁ ἐκ Καλαρρυτῶν τῆς Ἠπείρου Γκιούρτης, καὶ ὁ ἐξ Ἀγράφων Κολοκύθας.

Τὸ Γαλαξείδιον, ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀπέλαυεν ἐπὶ τῶν Τούρκων ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνενδότου πρὸς τὸ ἐμπόριον ἐπιδόσεως τῶν κατοίκων, εὑρέθη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας εἰς τὴν μᾶλλον εὐάρεστον κατάστασιν, διότι ἕνεκα τῶν διατιθεμένων χρηματικῶν καὶ ναυτικῶν μέσων, ἐθεωρεῖτο ὡς πυρὴν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος.

Ἐνταῦθα συνῆλθον περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1821, κατὰ

(1) Περὶ τούτου λέγει ὁ συμπολίτης του ἰατρὸς Νικόλαος Καραβίας: «Νικόλαος Ἀλευρᾶς διδάσκαλος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης εἰς Γαλαξείδιον τὸ 1818. Εδίδαξε τὴν νεολαίαν τῆς πόλεως ταύτης ὑπὲρ τὰ τριάκοντα ἔτη.» (Ἱστορία Ἰθάκης, σελ. 132.)

πρόσκλησιν τοῦ Κ. Παπαδιαμαντοπούλου, ἀποσταλέντος ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Γερμανοῦ Παλαιῶν Πατρῶν, οἱ Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος, Ἠσαΐας ἐπίσκοπος Σαλόνων, Πανουριᾶς, Γκούρας καὶ λοιποὶ ὁπλαρχηγοὶ καὶ πρόκριτοι τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ ἀπεφάσισαν περὶ τῆς ἀπὸ κοινοῦ συμπράξεως μετὰ τῶν Πελοποννησίων, πρὸς εὐόδωσιν τῆς μελετωμένης ἐπαναστάσεως. Ὁ Πανουριᾶς ἔλαβε 14 χιλιάδας γροσίων πρὸς στρατολόγησιν, κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν ἀπόδειξίν του· καὶ εἰς Λεβαδείαν (1), Δίστομον, Ὑπάτην, Καρπενήσιον ἔστειλαν ἀρκετὰ βαρέλια πυρίτιδος, καὶ ἄλλα πολεμεφόδια, κατὰ τὰς σωζομένας ἀποδείξεις, ἵνα χρησιμεύσωσι πρὸς τὸν ἱερὸν ἀγῶνα. Ἅμα δὲ ἀναπεταχθείσης ἐν Ἁγίᾳ Λαύρᾳ τῆς σημαίας τοῦ σταυροῦ, οἱ Γαλαξειδιῶται παραχρῆμα πρῶτοι τῆς Στερεᾶς ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα τῶν Πελοποννησίων, καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Γαλαξειδίου Ἰωάννου Μητροπούλου (2) ἐπορεύθησαν, εἰς χιλίους τετρακοσίους συμποσούμενοι, κατὰ τῶν Σαλόνων, ἑνωθέντες μετὰ τοῦ Πανουριᾶ. Παραδοθέντος δὲ τοῦ φρουρίου τῶν Σαλόνων, ἔσπευσαν εἰς Ἀλαμάναν ὑπὸ τὸν Ἠσαΐαν, καὶ ἐκεῖθεν

(1) Εἰς Λεβαδείαν ἔστειλαν καὶ δύο κανόνια.

(2) Ἐν τῇ λιθογραφημένῃ εἰκόνι τοῦ ἥρωος τούτου κατὰ λάθος φέρεται « Ν. Μητρόπουλος » ἀντὶ Ἰωάννης Μητρόπουλος ».

Λεπτομερῆ βιογραφίαν τοῦ Ἰωάννου Μητροπούλου θέλω ἄλλοτε ἐκδώσει. Ὁ ἀνδρεῖος οὗτος ὁπλαρχηγὸς ἀπέθανε δολοφονηθείς·

Βουνά μου μὴν ἀνθίσετε, χορτάρια μαραθῆτε,
Καὶ σεῖς Γαλαξειδιώτισσαις στὰ μαῦρα νὰ ντυθῆτε.
Τὸν καπ'τὰ-Γιάννη σκότωσαν, τὸν πρῶτο καπετάνιο,
Ἐσεῖς πουλιὰ τῆς Λιάκουρας, ὁποῦ ψηλὰ πετᾶτε,
Λίγο γιὰ χαμηλώσετε δυὸ φτερουξαίς, κἂν πέντε.
Κάμτε τὴ θάλασσα χαρτὶ καὶ τὰ φτερά σας πένα,
Καὶ γράψτε μιὰ πικρὴ γραφή, πικρή, φαρμακωμένη,
Νὰ τὴν διαβάσ' ἡ Γιάννινα, καὶ νὰ τὴν ἀναγνώσῃ,
Νὰ μὴ ἀλλάξῃ τὴν λαμπρή, φλωριὰ νὰ μὴ κρεμάσῃ.
Τὸ καπ'τὰ-Γιάννη σκότωσαν, τὸν πρῶτο καπετάνιο·
Τρεῖς μπιστολιαὶς τοῦ ῥίξανε, πικραίς, φαρμακωμέναις,
Ἡ μιὰ τὸν πῆρε στὸ βυζί, κ' ἡ ἄλλαις στὸ κεφάλι.

εἰς Γραβιάν, καὶ πεντήκοντα δύο ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Μητρόπουλον, ἐκλείσθησαν καὶ ἐπολέμησαν ἐντὸς τοῦ *χανίου* μετὰ τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Γκούρα. Μετὰ τὴν δαφνοστεφῆ ἐκείνην ἔξοδον, ἐπορεύθησαν οἱ Γαλαξειδιῶται κατὰ τῆς Ναυπάκτου, τὴν ὁποίαν καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐπολιόρκησαν. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ βαρὺς ἐπέπεσε κατὰ τῆς κεφαλῆς των ὁ πέλεκυς τῆς καταστροφῆς· ἡ πόλις αὐτῶν ἐπυρπολήθη, καὶ τὰ πλοῖά των κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, μετὰ πολύνεκρον καὶ ἀπελπιστικὸν ἀγῶνα. Ἀπέναντι τοσούτων θυσιῶν καὶ πραγματικῶν ἐκδουλεύσεων, οὐδεμίαν ἐζήτησάν ποτε ἀποζημίωσιν παρὰ τοῦ πτωχοῦ Ἑλληνικοῦ ταμείου, ἀλλὰ καὶ θέσεις καὶ συντάξεις εἰς τοὺς κηφῆνας ἐγκαταλιπόντες, κατέγειναν ἐνζήλως εἰς τὸ ἔργον τῶν πατέρων των· καὶ διὰ τοῦτο οὐδέποτε ἤκουσά τινα μετανοήσαντα. Τὸ Γαλαξείδιον, πρὸ τριακονταετείας ἀνακτισθέν, καὶ οὔτε οἰκίαν, οὔτε πλοιάριον ἔχον, σήμερον θεωρεῖται ἡ πλουσιωτέρα καὶ εὐτυχεστέρα πόλις τῆς Στερεᾶς, καὶ ὁ πρῶτος ναυτικὸς λιμὴν τῆς Ἑλλάδος. Κατ' ἔτος διακόσια πλοῖα τοῦ Γαλαξειδίου διαπλέουσι τὸν Ἀτλαντικόν, ἐπιδεικνύοντα ὑπερηφάνως εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν τὴν σημαίαν τῆς Ἑλλάδος· ἕτερα δὲ τοσαῦτα διασχίζουσι τὴν Μεσόγειον.

Ἀναβάλλων ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ τὴν πλατυτέραν ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν, ὅτε καὶ διὰ πλήθους ἐπισήμων ἐγγράφων θέλω πιστώσει ταῦτα πάντα, παρατίθημι τὴν ἑξῆς πρὸς τοὺς Γαλαξειδιώτας ἐπιστολὴν τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, γραφεῖσαν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐκρήξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ δημοσιευθεῖσαν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 358 φυλλαδίου τῆς Πανδώρας.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶνε τὸ ψυχικὸν κάτοπτρον, τὸ τρανῶς διαμαρτυρόμενον ὑπὲρ τῆς εἰλικρινείας καὶ τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρούτσου, καὶ τοῦ ἥρωος τῆς Γραβιᾶς, τοῦ ὁποίου τὰς δάφνας μαῦραι·καρδίαι ἠθέλησαν ἵν' ἀμαυρώσωσιν, ἀφοῦ χεῖρες κακούργων, ἀντὶ πάσης ἀνταμοι-

δῆ,, τῷ προσέφερον τὸν βρόχον τῆς Ἀκροπόλεως!

« Ἠγαπημένοι μου Γαλαξειδιῶταις.

« Ἦτανε βέβαια ἀπὸ τὸν Θεὸ γραμμένο νὰ ἁδράξωμε τὰ » ἅρματα μία ἡμέρα, καὶ νὰ χυθοῦμε καταπάνου στοὺς τυράν- » νους μας, ποῦ τόσα χρόνια ἀνελεήμονα μᾶς τυραγνεύουν. Τί » τὴ θέλομε, βρὲ ἀδέρφια, αὐτὴ τὴν πολυπικραμένη ζωή, νὰ » ζοῦμε ἀποκάτου στὴν σκλαβιά, καὶ τὸ σπαθὶ τῶν Τουρκῶν » νὰ ἀκονιέται στὰ κεφάλια μας· δὲ τηρᾶτε ποῦ τίποτα δὲν » μᾶς ἀπόμεινε· αἱ ἐκκλησιαί μας γενήκανε τσαμιὰ καὶ ἀχού- » ρια τῶν Τουρκῶν· κανένας δὲν μπορεῖ νὰ πῇ πῶς τάχα ἔχει » τίποτα ἐδικότου, γιατὶ τὸ ταχυὰ βρίσκεται φτωχός, σὰ δια- » κονιάρης στὴ στράτα· ἡ φαμελιές μας καὶ τὰ παιδιά μας » εἶνε στὰ χέρια καὶ στὴ διάκρισι τῶν Τουρκῶν. Τίποτα, ἀδέρ- » φια, δὲν μᾶς ἔμεινε· δὲν εἶνε πρέποντας νὰ σταυρώσωμε τὰ » χέρια καὶ νὰ τηρᾶμε τὸν οὐρανό· ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκε χέρια, » γνῶσι καὶ νοῦ· ἂς ῥωτήσωμε τὴν καρδία μας καὶ ὅ,τι μᾶς » ἀπαντυχαίνει ἂς τὸ βάλλωμε γλήγορα σὲ πρᾶξι, καὶ ἂς ἤμεθα, » ἀδέρφια, βέβαιοι τὸ πῶς ὁ Χριστός μας ὁ πολυαγαπημένος » θὰ βάλλῃ τὸ χέρι ἀπάνου μας. Ὅ,τι θὰ κάμωμε πρέποντας » εἶνε νὰ τὸ κάμωμε μίαν ὥραν ἀρχήτερα, γιατὶ ὕστερα θὰ » χτυπᾶμε τὰ κεφάλια μας. Τώρα ἡ Τουρκιὰ εἶνε μπερδευμένη » σὲ πόλεμους, καὶ δὲν ἔχει ἀσκέρια νὰ στείλῃ καταπάνου μας. » Ἂς ὠφεληθοῦμε ἀπὸ τὴν περίστασι, ὁποῦ ὁ Θεός, ἀκούωντας » τὰ δίκαια παράπονά μας, μᾶς ἔστειλε διὰ ἐλλόγου μας· μία » ὥρα πρέποντας εἶνε νὰ ξεσπάσῃ αὐτὸ τὸ μαράζι, ὅπου μᾶς » τρώγει τὴν καρδιά. Στὰ ἅρματα, ἀδέρφια· ἢ νὰ ξεσκλαβω- » θοῦμε ἢ ὅλοι νὰ πεθάνωμε· καὶ βέβαια καλλίτερο θάνατο δὲ » μπορεῖ νὰ προτιμήσῃ κάθε χριστιανὸς καὶ Ἕλληνας.

» Ἐγώ, καθὼς τὸ γνωρίζετε καλότατα, ἀγαπητοί μου Γαλα- » ξειδιῶταις, ἠμπορῶ νὰ ζήσω βασιλικά, μὲ πλούτια, τιμαῖς καὶ » δόξαις· οἱ Τοῦρκοι ὅ,τι καὶ νὰ ζητήσω μοῦ τὸ δίνουνε παρα- » καλῶντας, γιατὶ τὸ σπαθὶ τοῦ Ὀδυσσέα δὲν χωρατεύει· ἔπειτα,

» κοντὰ καὶ στὰ ἄλλα ἐνθυμοῦνται τὸν πατέρα μου, ποῦ τοὺς
» ἐξεμάτισε. Μά, σᾶς λέγω τὴν πᾶσαν ἀλήθεια, ἀδέρφια, δὲ
» θέλω ἐγὼ μονάχα νὰ καλοπερνάω, καὶ τὸ γένος μου νὰ βογ-
» κάῃ στὴ σκλαβιά· μοῦ καίεται ἡ καρδιά μου, σὰ βλέπω καὶ
» συλλογιοῦμαι πῶς ἀκόμα οἱ Τοῦρκοι μᾶς τυραγνεύουν.

» Ἀπὸ τὸ Μωριὰ μοῦ στείλανε γράματα, πῶς εἶναι τὰ πάντα
» ἕτοιμα. Ἐγὼ εἶμαι στὸ ποδάρι μὲ τὰ παλληκάρια μου· μὰ
» θέλω πρῶτα νὰ ἧμαι βέβαιος τὸ πῶς θὰ μὲ ἀκολουθήσετε καὶ
» ἐσεῖς· ἂν ἐσεῖς κάμετε ἀρχὴ ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, καὶ ἐγὼ ἀπὸ
» τὴν ἄλλη, θὰ σηκωθῇ ὅλη ἡ Ῥούμελη· γιατὶ ὁ κόσμος φοβᾶ-
» ται· μὰ σὰ ἰδῇ ἐλλόγου σας, ποῦ ἔχετε τὰ καράβια, καὶ ξέρετε
» καλλίτερα τὰ πράγματα, τὸ πῶς σηκόνετε τὸ μπαεράκι, θανὰ
» ξεθαρέψῃ καὶ τελειώσῃ ὄχι καλλίτερα τὸ πρᾶγμα.

« Περιμένω ἀπόκρισι μὲ τὸν ἴδιον ποῦ φέρνει τὸ γράμμα
» μου. Τὴ μπαρούτη καὶ τὰ βόλια τὰ ἔλαβα, καὶ τὰ ἐμέρασα·
» νὰ μὲ οἰκονομήσετε καὶ στουρνάρια καὶ ἂν σᾶς περισσεύῃ καὶ
» ἄλλη μπαρούτη νὰ μου στείλετε, γιατὶ θὰ τὴν δώσω καὶ
» στοὺς Πατρατσικιώταις.

« Τοῦ Πανουριᾶ τὰ λόγια μὴ τὰ πολυακοῦτε· εἶνε φοβι-
» τσάρης· μὰ σὰ τὸ σηκώσωμε ἐμεῖς, ἀλλέως δὲ μπορεῖ νὰ φκι-
» άσῃ, πάρεξ νὰ ἔρθῃ μὲ τὸ μέρος μας.

« Αὔριο τὸ βράδυ νὰ ἔρθῃ ἕνας στὸ μοναστῆρι καὶ θὰ εὑρῇ
» τὸν Γκούρα γιὰ νὰ μιλήσῃ, σὰν νὰ ἤμουνα ἐγὼ ὁ ἴδιος. Τὸν
» Γκούρα νὰ τὸν ἀγαπᾶτε· εἶνε παιδὶ δικό μου καὶ καλὸ παλ-
» ληκάρι.

» Χαιρετίσματα σὲ ὅλους τοὺς φίλους πέρα καὶ πέρα.

» 22 Μαρτίου 1821

» Σᾶς χαιρετῶ καὶ σᾶς γλυκοφιλῶ.

» Ὁ ἀγαπητός σας

» *Ὀδυσσεὺς Ἀνδρίτσου.* »

Μυωνία (Ἁγία Εὐθυμία).

Μεσόγειος πόλις τῆς ἑσπερίου Λοκρίδος, εἶχεν ἄλσος καὶ βωμὸν τῶν Μειλιχίων θεῶν, εἰς οὓς ἔθυον νύκτωρ, κατεσθίοντες τὰ κρέατα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Ἄνωθεν τῆς πόλεως ὑπῆρχε τέμενος, *Ποσειδώνιον* καλούμενον, καὶ ἐν αὐτῷ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος. Ὁ πολίτης Μυονεὺς, καὶ Μυανεὺς ἐν Δελφικαῖς ἐπιγραφαῖς, καὶ παλαιοῖς χειρογράφοις τοῦ Παυσανίου. Εἰς τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸν τοῦ Διὸς ὑπῆρχεν ἀσπίς, ἀνάθημα τῶν Μυονέων.

Ὁ Στέφανος Βυζάντιος, ἔχων ὑπ᾽ ὄψιν τὸν Παυσανίαν ἐν τοῖς Φωκικοῖς συμπτύξαντι καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν Λοκρικῶν πόλεων, Μυονίαν λέγει τὴν πόλιν, *Φωκικήν*· ὁ δ᾽ αὐτὸς ἐκ τοῦ παρὰ Θουκυδίδῃ ἐθνικοῦ *Μυονεῖς*, *Μύωνα* πόλιν Λοκρίδος ἀναφέρει, ὡσεὶ ἀλλοίαν τῆς πρώτης· Τούτῳ δ᾽ ἑπόμενος καὶ ὁ Μελέτιος, εἰς τὸ αὐτὸ περιέπεσεν ἁμάρτημα.

Οἱ περιηγηταὶ Γκέλλ, Λήκ, Δόδουελλ, Ὄφμαν καὶ λοιποὶ ἐγνωμάτευσαν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Μυωνίας κεῖται τανῦν ἡ Ἁγία Εὐθυμία. Ὁ Πουκεβίλλ, ἄγνωστον πόθεν ὁρμώμενος, εἰκάζει, ὅτι αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἀρχαῖον Λοκρικὸν Εὐπάλιον· ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἀρχαίων, ὅτι τὸ Εὐπάλιον πλησίον τῆς Ναυπάκτου, καὶ οὐχὶ ἐν τῷ Κρισσαίῳ κόλπῳ ἔκειτο (1).

Τὸ ἡμέτερον χρονικὸν λέγει, ὅτι πρὸ τοῦ ΙϚ΄. αἰῶνος ἡ πόλις ἐτήρει τὸ ἀρχαῖον ὄνομα, παραφθαρὲν εἰς *Μονιὰ* ἢ *Μυνιά*.

Ὁ Δόδουελλ περιγράφει οὕτω τὴν πόλιν καὶ τὸ νῦν σωζόμενον τεῖχος τῆς ἀρχαίας Μυωνίας. « Τὰ ἐρείπια τῆς πόλεως κεῖνται ἐπὶ πεδιάδος, περικυκλουμένης ὑπ᾽ ὀρέων. Ἀκρόπολις, φαίνεται ὅτι, δὲν ὑπῆρχεν, ὡς ἐν Μαντινείᾳ καὶ Μεγαλοπόλει. Ἡ περιφέρεια τῆς πόλεως εἶνε μικρά, καί, κατὰ τὸ φαινόμενον,

(1) Ὁ αὐτὸς Πουκεβίλλ ἐν τῇ αὐτῇ περιηγήσει ἀναφέρει, ὅτι τὰ ἐρείπια τοῦ Εὐπαλίου διορῶνται πλησίον τῆς ἐν Ναυπακτίᾳ Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου.

οὐχὶ μείζων ἑνὸς καὶ ἡμίσεως μιλλίου. Τὰ τείχη διατηροῦνται καλῶς, κατὰ τὸν ῥυθμὸν τῶν ἐν Γαλαξειδίῳ. Πύργοι τετραγωνικοί, κατ' ἴσας ἀποστάσεις, ἐγείρονται πέριξ τῆς πόλεως· αἱ βαθμίδες τινῶν ἐκ τούτων διατηροῦνται, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν πυλώνων σώζεται ἀκέραιος. Οἱ συνιστῶντες τὰ τείχη μεγάλοι λίθοι εἰσὶν ἐξεσμένοι κατὰ παραλλήλους καθέτους γραμμάς. Ἐντὸς τῶν τειχῶν δὲν διορῶνται σπουδαῖα λείψανα ἀρχαιότητος· σωροὶ μόνον πετρῶν καὶ ἀρχαίων κεράμων κατάκεινται, ὅπου ὑπῆρχεν ἡ ἀρχαία πόλις » (1).

Τολοφών (Βιτρινίτσα).

Τολοφών, καὶ εἰς χειρόγραφα τοῦ Δικαιάρχου Κολοφών, εἰς δὲ τὰς Δελφικὰς ἐπιγραφὰς καὶ Τολφὼν ὀνομάζεται.

Οἱ περιηγηταὶ παραδέχθησαν, ὅτι ἔκειτο ὅπου τανῦν ἡ Βιτρινίτσα. Τὸ τελευταῖον ὄνομα τῆς πόλεως φαίνεται Φραγγικῆς καταγωγῆς, διότι ἐπὶ τούτων τοὐλάχιστον ἐναφέρεται. Τὸ *Βιβλίον* τῆς *Κουγκέστας* καλεῖ αὐτὴν δὶς Veternice, καὶ φαίνεται ἔχουσα ἐπὶ τῆς Λατινοκρατείας ὁπωσοῦν ἐπίσημον λιμένα. Ὁ Κράμερ ἐσφαλμένως εἰκάζει, ὡς προσαπεδείχθη, ὅτι ἡ ἀρχαία Τολοφών, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ νῦν Γαλαξείδιον. «The site of Tolophon answers probably to Galaxidi, where there are some extensive ruins» (2).

(1) Dodwell, Travels in Greece, tom. I, σελ. 145.
(2) A. Kramer, Geographical of ancicent Greece, tom. II.

Λοιδορίκιον.

Πολλοὶ ἐγνωμάτευσαν ἐσφαλμένως, ὅτι τὸ μεταγενέστερον ἐπώνυμον τοῦτο τῆς Δωρίδος ἐδόθη εἰς τὴν χώραν ἐπὶ τῆς Φραγκοκρατίας, gli Dorici, δηλ. *οἱ Δωριεῖς*. Λέων ὁ Σοφὸς ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἐπισκοπῶν ἀναφέρει καὶ τὴν ἐπισκοπὴν *Λοιδορίκιον*, ὑποκειμένην μετὰ τῶν τοῦ *Ζητουνίου*, Ἐχίνου, Γαρδικίου καὶ ἄλλων ἐπισκοπῶν τῇ μητροπόλει Λαρίσσης ([1]). Ἑπομένως τετρακόσια ἔτη πρὸ τῆς Φραγκοκρατείας ἐπεκράτει τὸ ὄνομα *Λοιδορίκιον*, ὅπερ εἶνε Βυζαντινῆς καταγωγῆς καὶ οὐχὶ Φραγγικῆς, ὥς τινες ἐσφαλμένως ἰσχυρίσθησαν ([2]). Ὁ Λέκιεν **Lodorici** γράφει· ὁ δὲ **Wadding**, ἀναφέρων τὸν ἐπὶ πάπα Ἰωάννου ΚΓ'. (1410 Μ. Χ.) σταλέντα δυτικὸν ἐπίσκοπον Λοιδορικίου, **Lædoricium** ὀνομάζει τὴν πόλιν.

Τὴν περιγραφὴν τῶν τελευταίων πόλεων συνετομεύσαμεν, δι' ἔλλειψιν χρόνου, σκοποῦντες ἵν' ἄλλοτε διεξωδικότερον πραγματευθῶμεν.

(2) Κωδινοῦ, Περὶ Ὀφφικίων, σελ. 383, ἐκδ. Goar.

(3) Ἐπίσης ἐσφαλμένως ἰσχυρίσθησάν τινες, ὅτι Ζητούνιον ὠνομάσθη ἡ Λαμία ἐπὶ τῆς Λατινοκρατείας· ὁ δὲ Λήκ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐστὶν Ἀραβικῆς καταγωγῆς! Μέχρι τοῦ ἔτους 431 Μ. Χ. ἡ πόλις ἔσωζε τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα, διότι εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ συνόδου ἀναγιγνώσκεται ἡ ὑπογραφὴ «Σεκουνδίνου ἐπισκόπου τῆς κατὰ Λαμίαν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας». Πρῶτον ἀπαντᾶται τὸ ἀντικαταστῆσαν τὴν Λαμίαν ὄνομα κατὰ τὸν Θ'. αἰῶνα, διότι εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ὀγδόης οἰκουμενικῆς συνόδου ἀναγινώσκεται ἡ ὑπογραφὴ «Georgii, misericordia dei, episcopi Zetuni.» Καὶ εἰς τὴν ἐπὶ Φωτίου, «Γρηγόριος Ζητουνίου ἐπίσκοπος». Λέων ὁ Σοφὸς (870 Μ. Χ.) ἀναφέρει τὴν ἐπισκοπὴν Ζητουνίου ὑποκειμένην τῇ μητροπόλει Λαρίσσης. Τοὐντεῦθεν δ' ἕπεται, ὅτι τὰ ὀνόματα Ζητούνιον, ὡς καὶ Λοιδορίκιον, Βάριανη, εἰσὶ καθαρῶς Βυζαντινῆς καταγωγῆς, πολλοὺς αἰῶνας πρὸ τῆς Φραγκοκρατείας ἀναφερόμενα,

ΙC ΧΡ.

Ἱστορία Γαλαξειδίου εὐγαλμένη ἀπὸ παλαιὰ χερόγραφα, μεμβράνια, σιζίλια, καὶ χρυσόβουλλα αὐθεντικὰ, ὁποῦ εὑρίσκονται, καὶ εἶνε καὶ σώζονται εἰς τὸ Βασιλικὸν Μοναστῆρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, χτισμένο παρὰ τοῦ ποτὲ αὐθέντη καὶ δεσπότη Κὺρ Μιχαὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, οὗ αἰωνία ἡ μνήμη. Ἀμήν.

Διὰ χειρὸς Εὐθυμίου ἱερομονάχου, ἔτος αψγ (1703) μηνὶ Μαρτίῳ.

Κύριε δόξα σοι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Μ. Χ. 981 ἢ 996.

ΤΟΝ καιρὸν τῆς Βασιλείας Κωνςαντίνου Ῥωμάνου (*), ἀγριωποὶ καὶ χριστιανομάχοι (Α) ἄνθρωποι, Μπολγάροι λεγάμενοι, ἐμπήκασι στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ σπαθίου και κονταρίου ἐχαλάσασι τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐτραβήξασι ἴσα στὸν Μωρέα. Διαβαίνοντας γοῦν ἀπὸ τὸ Σάλονα, ἐπλοκάρασί το· καὶ μισοὶ ἀπὸ δαῦτους ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἔπηραν σκλάβους ἀπὸ τὰ χωρία διὰ καταπατητάδες. Ἐργάμενοι γοῦν οἱ ἄπιστοι στὸ Γαλαξεῖδι, ποῦ ἤτανε χτισμένο παμπάλαια καὶ εὐμορφοκαστρογυρισμένο, ἔχοντας καὶ φλότα καραβίων καὶ σπήτια περίσσα, βουλὴν ἐπήκασιν οἱ ἄπιςοι ἀπὸ σπαθίου νὰ τὸ ἐπάρουσι, καὶ πέρνοντας στὴν αὐθεντεία τους τὰ καράβια, νὰ ἀπεράσουσι στὸν Μωρέα, κουρσεύοντας καὶ τοῦ κόρφου τὰς μεριαίς· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φοβερὸ μήνυμα, ἐτρέξασι σταὶς ἐκκλησίαις, γονατιστὰ παρακαλῶντας τὸ Χριστὸ καὶ τὴν Παναγία καὶ ὅλους τοὺς Ἁγίους νὰ τοὺς βοηθήσουσι εἰς ἐκείνην τὴν φοβερώτατη στιγμή· ἁρματωθήκασι γοῦν καὶ ἐτοιμασθήκασι διὰ πόλεμο· καὶ ἐργόμενοι ἐκεῖνοι οἱ πειράταις ἐπλοκάρασι τὸ κάστρο, καὶ μὲ κάθε λογῆς μηχαναὶς καὶ

(*) Ἰδὲ σελ. 123—129.

συνέργεια τοῦ Σατανᾶ, ποῦ τοὺς διαυθέντευε, ἀνοίξασι μία τρούπα μεγάλη στὸ κάστρο καὶ ἐμπήκασι μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι· ἐτότες γοῦν ἐγενέθηκε μεγάλος σκοτωμὸς καὶ φοβερὴ ἀμάχη, ποῦ τὸ γαῖμα ἔτρεχε στοὺς δρόμους, ὡσὰν ποτάμι χειμωνιάτικο· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, βοηθῶντας καὶ μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, ἐσταθήκασι νικηταὶ καὶ ἐσφάξασι τοὺς ἄπιστους πειράταις καὶ ἐκερδίσασι τὴν ἀμάχη· κάτι γοῦν ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πειράταις, γλύσαντες ἀπὸ τὸ μαχαῖρι καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ, ἐπήγασι, τρέχοντας γοργόν, καὶ ἀφηγηθήκασι στοὺς συντρόφους, ποῦ εἴχασι πλόκο τὸ Σάλονα, τὸν σκοτωμὸ καὶ τὸν χαϋμὸ τῶν ὁμοφύλων μέσα στὸ Γαλαξεῖδι· καὶ ἐκεῖνοι οἱ πανάπιστοι, ἔστοντας νὰ μάθουσι ἕνα τόσο φαρμακωμένο μαντάτο, ὠργισθήκασι περίσσα καὶ ἀφρίζασι ἀπὸ λύσσα ἐκδίκησης· καὶ ἔστοντας νὰ ἐπάρουσι τὸ Σάλονα, μὲ προδοσία ἑνὸς Σαλονίτου, ποῦ τὸν ἐλέγασι Κουτζοθόδωρο, στὰς ιγ΄. Αὔγουστος μῆνας, ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου καὶ μαχαιρίου γέροντους, νέους καὶ γυναικόπαιδα, ξεπληρόνοντας οἱ μιαρότατοι κουρσάροι τὸ γαῖμα τῶν συντρόφων, ποῦ μὲ πόλεμο καλὸ ᾽χύθηκε στὸ Γαλαξεῖδι, ὡσὰν ἀφηγήθηκα ἄνωθες· καὶ ὕστερα, χορταίνοντας τὴ μαύρη ψυχή τους ἀπὸ γαῖμα Χριστιανικό, ἐξεκινήσασι ὡσὰν τὸ μελίσσι μετρημὸν μὴν ἔχοντας, καταπάνω στὸ Γαλαξεῖδι· οἱ γοῦν Γαλαξειδιῶταις, βλέποντας ἕνα τόσο ἀμέτρητο φουσάτο, ἁρματωμένο μὲ κοντάρια μακρυά, καὶ σαΐταις περίσσαις καὶ περικεφαλαίαις, ποῦ ἐλάμπασι ὡσὰν τὸν ἥλιο, ἐμπήκασι στὰ καράβια καὶ ἐμείνασι στὴ πολιτεία καμπόσοι γέροι, ποῦ δὲν ἐχωρούσασι ςὰ πλεούμενα· καὶ ἕνας Γαλαξειδιώτης, ποῦ τὸν ἐλέγασι Χαραλάμπη, δὲν ἐπαραδέχθηκε ν᾽ ἀφήσῃ τὴν πατρίδα· καὶ

μὴ ἀκούωντας ταὶς συμβουλαὶς καὶ παράκλησαις, ἐστάθηκε στὸ Γαλαξεῖδι, διὰ νὰ διαυθεντεύσῃ τὸ κάστρο καὶ ἀποθάνῃ τιμημένα· ἐπῆγε γοῦν στὴν ἐκκλησία καὶ ἐξωμολογήθηκε καὶ μὲ δάκρυα στὰ 'μάτια ἐπαρακάλεσε τὸν Χριστὸ νὰ τὸν βοηθήσῃ· καὶ ἐζώσθηκε τὰ ἅρματα, ποῦ τὰ εὐλόγησε ὁ ἱερέας, καὶ ὕστερα ἐξεκίνησε μονάχος καὶ ἐστάθηκε στὴν πόρτα τοῦ κάστρου· ἐρχόμενοι γοῦν οἱ πειράταις καὶ ἐμβαίνοντας στὸ κάστρο, ηὗρασι τὸν Χαραλάμπη, ποῦ ἐχύθηκε καταπάνου τους, ὡσὰν λεοντάρι λυσσασμένο, καὶ ἔσφαξε κάμποσους καὶ ἕνα ἀπὸ τοὺς κεφαλάδες· καὶ ὕστερα τοῦ ἔπεσε καταπάνω ὅλο τὸ φουσάτο, καὶ πολεμῶντας ἐτσακίσθηκε τὸ σπαθί του, καὶ τὸν ἐπιάσασι ζωντανὸ καὶ τὸν ἐκάμασι χίλια κομμάτια· καὶ τὸ ὄνομά του εἶνε τιμημένο εἰς ἕνα βασιλικὸ χρυσόβουλλο. Ἐμβαίνοντας οἱ πειράταις ἀνεμπόδιστα στὸ Γαλαξεῖδι ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου ὅ,τι εὑρήκασι ζωντανό, καὶ ἀνάψασι φωτιὰ στὰ σπήτια καὶ ἐκρημνίσασι καὶ τὸ κάστρο, ποῦ ἤτανε ἕνα εὐμορφότατο, φυκιασμένο μὲ μάρμαρα μεγάλα ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸν καιρό· ὕστερα ἐμπήκασι καὶ σταὶς ἐκκλησίαις καὶ ἐκεῖ εὑρήκασι τοὺς γέρους γονατιστὰ παρακαλῶντας ταὶς εἰκόναις· ἄλλους γοῦν ἐσφάξασι, ὡσὰν ἀρνία, οἱ ἀντίχριστοι ἐμπροστὰ στὸ Ἅγιο Βῆμα, καὶ ἄλλους ἐπήρασι σκλάβους· ἠθελήσασι γοῦν καὶ ταὶς ἐκκλησίαις νὰ ξεγυμνώσουσι· ἀκούσατε γοῦν τὸ μεγάλο θαῦμα· ἕνας ἀπὸ ἐκείνους τοὺς πειράταις, βλέπωντας ἕνα κανδῆλι εὔμορφο, μαλαματένιο, ποῦ ἔκαιε ἐμπρὸς στὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀνέβηκε μὲ μία σκάλα νὰ τὸ ἐξεκρεμάσῃ, κουρσεύωντάς το· καὶ πρὶν νὰ πιάσῃ τὸ κανδῆλι ἐκόπηκε τὸ μιαρότατο χέρι του καὶ ἔπεσε νεκρὸ καὶ κατάμαυρο, ὡσὰν πίσσα, καταγῆς· καὶ μεγά-

λος σεισμὸς ἐγενέθηκε· ἐτότες ἐφάνηκε ἕνας καβαλάρης μὲ σπαθὶ ξεγυμνωμένο καὶ ἅρματα λαμπερά, καὶ ἄρχισε νὰ σφάζῃ τοὺς πειράταις· καὶ τοὺς ἐπῆρε κυνηγῶντας ὄξω ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, μέσα εἰς τὰ βουνά, καὶ ἐκεῖ ἔγινε ἄφαντος ἀπὸ τὴν γῆ. Ἐτότες οἱ Γαλαξειδιῶταις, κατατρεγμένοι ἐπήγασι καὶ ἐχτίσασι σπήτια στὰ τριγύρω νησύπουλα· ἐκεῖ γοῦν ἐχτίσασι καὶ μία ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου, καὶ ἐμολώσασι καὶ τὸ νησὶ μὲ πλάκαις μεγάλαις, Ὕστερα ἀπὸ πενῆντα χρόνια, ἡσυχάζωντας ὁ τόπος, καὶ τοὺς Μπολγάρους ἐξωλόθρευσε ἡ ὀργὴ τοῦ Κυρίου, ἐβγήκασι οἱ Γαλαξειδιῶταις πάλε στὴ Στερηά, καὶ ἐξαναχτίσασι τὰ σπήτια τοῦ Γαλαξειδίου, ποῦ ἤτανε ὅλο στάχτη καὶ ἐρείπια, καὶ λόγγοι, καὶ ῥουμάνια ἀπάνου ἐφυτρώσασι

M. X. 1054 Ἰουλίου 6.

Ὕστερα ἀπὸ κἄμποσα, μία λοιμικὴ ἀσθένεια, πανοῦκλα διαβολική, ἐρημάζωντας πολλαὶς πολιτείαις, ἔποικε ἐξολόθρεμα καὶ κατὰ τὰ μέρη Σαλόνου, Λοιδορίκι, καὶ Ἔπαχτου καὶ Γαλαξεῖδι· καὶ μὲ πολλαὶς μετάνοιαις, παράκλησαις καὶ ταξίματα, ἔδιωξε ὁ Θεὸς αὐτὴ τὴ πανοῦκλα, ποῦ πολὺν κόσμο ἐξωλόθρευσε (B).

M. X. 1059.

Περνῶντας καιρός, ἤρθασι ἄλλοι πειράταις, ἐνδυμένοι τομάρια, ὡσὰν ἀρκούδαις, καὶ τρώγοντας ἄψητα κρέατα, ὡσὰν θερία, καὶ ἀνθρώπους ζωντανοὺς στὴ σοῦφλα ἐψήσασι· καὶ ἐσκλαβώσασι οὔλη τὴν Ἑλλάδα, ποῦ τὴν ἐλέ-

γασι Ῥουμανία· καὶ σκλαβόνοντας τὸν τόπο ἀπανθρωπινὰ οἱ ἀντίχριστοι, τὸν ἐτυραγνεύσασι· ἐχαλάσασι γοῦν ταὶς ἐκκλησίαις, καὶ ἁρπάξασι ὅ,τι ἐβρήκασι ἀσημικὸ καὶ μάλαμα καὶ ἐβασανίσασι τοὺς Χριστιανούς. Ἐτότες γοῦν τὸ Γαλαξεῖδι καὶ τὸ Σάλονα ἐρήμαξε, καὶ ὅσοι ἐμειναςι Σαλονίταις καὶ ἄλλοι χωριανοί, μαζὴ μὲ τοὺς Γαλαξειδιῶταις ἐπήγασι καὶ ἐκλεισθήκασι στὰ γύρω νησόπουλα, καὶ εἰς κἄτι παράμεραις σπηλιαὶς μέσα εἰς βράχους βαθειούς, κατεβαίνοντας μὲ τριχαίς, και ζῶντας μὲ φόβο καὶ τρομάρα εἰς ἐκείναις ταὶς σπηλιαίς, ὅπου εἶνε κοντὰ ςὰ νησόπουλα τοῦ Γαλαξειδίου κατὰ τὴν στεργιά· γιατί κανένας δὲν ἀπεκοτοῦσε νὰ φανερωθῇ, ἔστοντας ἐκεῖνοι οἱ φοβεροὶ πειράταις νὰ ἐστεκόντασι μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι, σφάζοντας καὶ ἁρπάζοντας· καὶ ἐμεί[νασι κουρ]σεύοντας καὶ ἐξολοθρεύοντας χρόνια δύο· καὶ ὕστερα ἤρθανε καταπάνου τους βασιλικὰ στρατεύματα, καὶ ἐγίνηκε ἀμάχη φοβερή, καὶ βοηθῶντας καὶ μὲ τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἐξωλοθρεύσασι καὶ ἐξεσκλαβώθηκε τὸ γένος (Γ).

Μ. Χ. 1081.

Περνῶντας χρόνια κ′ (*), φλότα ἁρμομέντα ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Νταλμάτζιας καὶ Μπρίντεζι ἐπλοχάρασι τὸν Ἔπαχτο, καὶ μὴ ἠμπορῶντας νὰ τὸν ἐκουρσεύσουσι, ἤρθασι στὴ Βιτρινίτζα· καὶ οἱ Βιτρινιτζῶταις, μὲ ἄλλους, ἐτρέξασι στὸ Γαλαξεῖδι, ζητῶντας βοήθεια. Ἔστωντας γοῦν οἱ Γαλαξειδιῶταις νὰ κάνουσι πόλεμου ἑτοιμασίαις

(*) Δυσδιάκριτον τὸ ἑπόμενον στοιχεῖον· πιθανῶς ἐστιν ὁ τόνος τοῦ κ, δηλοῦντος τὸν ἀριθμὸν 20.

διὰ βοήθεια τῶν Βιτρινιτζώτων, στέλνοντας διαλαλητάδες καὶ στὰ γύρω χωρία, νὰ τρέξουσι γοργὸν βοήθεια, ἦρθε μαντάτο πῶς οἱ κουρσάροι, κάνοντας ντεσμπάρκο στοὺς Γαλαξειδιώτικους κάβους, ἐρχόντασι ἀρματωμένοι καταπάνου στὸ Γαλαξεῖδι· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, ἔστοντας νὰ μάθουνε ἕνα τόσο φοβερὸ μαντάτο, ἀρματωθήκασι καὶ ἐδράμασι μὲ τοὺς Βιτρινιτζώταις καὶ μερικοὺς ἀπὸ τὰ χωρία διὰ νὰ βαρέσουσι τοὺς κουρσάρους· ἔγινε γοῦν πόλεμος φοβερός, ποῦ ἐβάσταξε πολλαὶς ὥραις, καὶ σκοτωμὸς ἀμέτρητος, καὶ ὅσοι [κου]ρσάροι ἐγλύσασι, γοργὸν ἐμβήκασι στὰ πλεούμενα καὶ ἐφύγασι. Ἐκερδίσασι γ[οῦν] οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐτότες τὴν ἀμάχη καὶ ἐσταθήκασι [νικη]ταίς· καὶ ἔστωντας νὰ ἐγίνηκε ἐκείνη τὴν (*) ἀμάχη στὸν Κάβο τοῦ Γαλαξειδίου, ἀπὸ ἐτότες ὁ κάβος ἐτοῦτος φέρνει τὴν ὀνομασία Ἀνδρομάχης, ὡσὰν νὰ λέμε ποῦ γενέθηκε ἀμάχη ἀντρειωμένη (Δ).

Μ. Χ. 1147.

Περνῶντας κάμποσος καιρός, ἤρθανε πάλε πειράταις ἀπὸ μέρη Φραγκίας μὲ ἀρματωμένη φλότα καὶ ἐκουρσεύσασι τὴν Πάτρα, τὸν Ἔπαχτο, τὴ Βιτρινίτζα καὶ τὴ Βοστίτζα· ἐπλοκάρασι καὶ τὸ Γαλαξεῖδι, καὶ τὸ ἐπήρασι· καὶ ἐπεράσασι ἀπὸ σπαθίου ὅσους εὑρήκασι, ποῦ ἐβαστάξασι ἄρματα (Ε). Ἐτότες γοῦν ἐρήμαξε ἡ χώρα καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπήρασι τὰ βουνὰ καὶ τὰ λαγκάδια, καὶ ἐχτίσασι σπήτια ἀπάνου σταὶς κορυφαὶς τοῦ [βουνοῦ], ποῦ εἶνε σήμερα τὸ Βασιλικὸ μοναστῆρι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, χτισμένο ἀπὸ τὸν αὐθέντη Κὺρ Μιχαὴλ τὸν

(*) Ἴσως γραπτέον, ἡ.

Κομνηνό, ὡσὰν παρακάτω θέλω ἀφηγηθῇ καὶ ἀκούσατε.

Σ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἦταν αὐθέντης ἐξακουστὸς σ' αὐτὰ τὰ μέρη, ὁ Κὺρ Μιχαὴλ Κομνηνός, ποῦ ἐξουσίαζε στὸ σπαθί του, κοντὰ σταὶς χώραις, τὰ κάστρα καὶ βιλαέτια, καὶ ὅλα τὰ μέρη ἐτοῦτα, αὐθεντεύωντας ἕως τὸ Σάλονα καὶ Λοιδορίκι. Αὐτὸς γοῦν ὁ θεοφιλέστατος αὐθέντης Μιχαήλ, ποῦ ἦταν δυνατὸς καὶ περιφημισμένος δέσποτας σ' οὔλη τὴ Ῥούμελη καὶ χριστιανὸς βασιλέας, ἀγαπῶντας τὴν πίστη ὑπερτιμημένα παρὰ τὸ δεσποτάτο, ἔχτισε τὸ Μοναστῆρι ἐτοῦτο καὶ ἀκούσατε. Αὐτὸς γοῦν ὁ ὑπερτιμημένος καὶ θεοαγάπητος Δέσποτας Μιχαήλ, τὸν καιρὸν ποῦ ὑπανδρεύθηκε τὴν μακαρίαν καὶ ἁγιωτάτην ὁσίαν Θεοδώραν, τοῦ ἐφανερώθηκε ὁ Σατανᾶς καὶ τὸν ἔβαλε εἰς πείραξη διαβολικὴ νὰ χωρίσῃ τὴν ὁμόζυγον καὶ νὰ πάρῃ μία [ἄλλη] γυναῖκα (*), ποῦ εἶχε πλούτια πολλά, ἀποχτῶντάς τα μὲ ἄτιμαις μεταχείρισαις, καὶ ὤ! τῆς μακροθυμίας σου δέσποτα πολυέλεε Θεέ! [ἔδιωξε] τὴν δούλη σου Θεοδώραν, ἐπέρνωντας στὸ παλάτι του ἐκείνη τὴν διαβολογυναῖκα, ποῦ μὲ μαγγανείαις καὶ μαγείαις περίσσαις, καὶ μὲ χίλια σατανικὰ ποτίσματα καὶ φερσίματα τοῦ ἐσήκωσε τὸ κεφάλι καὶ τὸν ἔκαμε ν' ἀγαπήσῃ ἐκείνη τὴ μάγισσα παρ[απολὺ] καὶ μὲ τρελλαμὸν κεφαλῆς, ξεχνῶντας τὴν πρώτην του γυναῖκα. Ἡ γοῦν ὑπεραγία τοῦ Θεοῦ δούλη Θεοδώρα διωγμένη ἔφυγε μέσα εἰς ἐρημίαις· και ἐκεῖ μέσα εἰς σπήλαια καὶ ἄγρια ῥουμάνια ἀσκήτευε καὶ

(*) Γαγγρηνὴν ὀνομάζει τὴν γυναῖκα ταύτην ὁ βιογράφος τῆς Ὁσίας Θεοδώρας μοναχὸς Ἰώβ, ἐξιστορῶν πλατύτερον τὰ ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Χρονογράφου ἀναφερόμενα.

. . . . (*) εὔμορφα εἶχε συντροφία· καὶ ἔτρωγε ῥίζαις χορταρίων καὶ. . . . . .(**) ἐπαρακαλοῦσε τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὸ ἅγιον στόμα της κανένα παράπονο διὰ τὸν ἄνδρα της Κὺρ Μιχαήλ. Ἔτζι γοῦν διαβαίνασι οἱ χρόνοι· καὶ ἕνα βράδυ, κοντὰ στὰ μεσάνυκτα ἐφανερώθηκε στὸν Μιχαὴλ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, μὲ ὅλη τὴν λάμψη τῆς θεοτικῆς του εὐμορφίας καὶ τοῦ εἶπε αὐτὰ τὰ φοβερὰ καὶ θεοτικὰ λόγια. « Μιχαήλ! » τὸ κακὸ ὁποῦ ἔκαμες, θὰ σοῦ γένῃ ἕνα φοβερώτατο » κρίμα, διατὶ ἀκούωντας τοῦ ἐχθροῦ μου Σατανᾶ τὰ » διαβολικὰ λόγια, ἐδίωξες τὴν ἀγγελικήν σου γυναῖκα· » ἐγὼ θὰ σὲ παιδεύσω παραδειγματικά, ῥίχνωντας ἀπὸ » τὸν οὐρανὸ φωτιαὶς καὶ ἀστροπελέκια, ποῦ νὰ σὲ κα- » ταχάψουνε μαζὴ μὲ τὴν παλλακὴ τὴν μιαρώτατη τοῦ » Σατανᾶ φιλενάδα· καὶ ἂν ἀγαπᾷς τὴν ἀγάπη μου, γορ- » γὸν νὰ πηγαίνῃς νὰ πάρῃς τὴν Θεοδώραν στὸ ἀρχον- » τικό σου, διὰ νὰ σοῦ συγχωρέσω τὸ κακό, ποῦ ἔκαμες ». Καὶ ὁ δέσποτας Κὺρ Μιχαήλ, ἀκούωντας αὐτὰ τὰ θεοτικὰ λόγια, ἐπῆγε ὁ ἴδιος καὶ εὕρηκε μέσα στοὺς λόγγους τὴν πανοσίαν Θεοδώραν, καὶ μὲ χίλιαις παράκλησαις καὶ μετάνοιαις γονατιστὰ καὶ δεόμενος τὴν ἐπῆρε· καὶ ὥρισε γοργὸν νὰ βάλλουν ἐκείνη τὴ μιαρώτατη μάγισσα ἀπάνω εἰς ἕνα γαϊδοῦρι μουντζουρωμένη, καὶ νὰ τῆς κάμουσι χίλιαις προσβολαὶς καὶ καταφρόνησαις, καὶ ὕστερα νὰ τὴν ἐκόψουσι σὲ τέσσερα κομμάτια καὶ νὰ τὴν ῥίξουνε στοὺς σκύλους, διὰ παράδειγμα στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Ἡ γοῦν ὑπεραγία τοῦ Θεοῦ δούλη Θεοδώρα, ὤ! τῆς ὑπεραγίας σου ἐλεημοσύνης! τὸν ἐπαρακάλεσε

(*) Ἐξηλείφθησαν δύο λέξεις.
(**) Ἐξηλείφθη μία λέξις.

νὰ μὴ γένῃ ἕνα τοιοῦτο διαβολικὸ ἔργο, ποῦ φέρνει ἀτιμία στὴν ἅγια τοῦ Χριστοῦ Θρησκεία· καὶ ἔτζι ὁ δέσποτας Μιχαὴλ ἐδίωξε ἐκείνη, χωρὶς νὰ ἐκτελεσθῶσι οἱ ὁρισμοὶ καὶ τὰ διατάγματά του, ἀκούωντας τὰ ἅγια λόγια τῆς γυναίκας του, ὁσίας Θεοδώρας. Ἐκεῖνα γοῦν τὰ χρόνια, ποῦ ἀφηγοῦμαι, οἱ Γαλαξειδιῶταις ἔστοντας νὰ πέσουν αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ ἕνα σεισμὸ φοβερώτατον, ἐπαρακαλέσασι τὸν δέσποταν Μιχαὴλ νὰ χτίσῃ μίαν ἐκκλησίαν· καὶ ὁ δέσποτας, ἀκούωντας καὶ ταὶς παράκλησαις τῆς ὁμοζύγου μακαρίας καὶ πανοσίας Θεοδώρας, διέταξε νὰ χτίσουσι ἐτοῦτο τὸ βασιλικὸ μοναστῆρι, μὲ ἔξοδα ὅλο βασιλικὰ τοῦ Κὺρ Μιχαὴλ, καὶ ὄνομα ἐβάλασι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ποῦ ἔγλυσε τὸν Κὺρ Μιχαὴλ ἀπὸ τὸ φοβερώτατο ἐκεῖνο ἁμάρτημα τοῦ Σατανᾶ. Ἐπιστάτης ἀπάνω στὸ χτίσιμο, ἐστάθηκε ἕνας περίφημος τζινιέρης ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, Νικολὸν Καρούλην τὸν ἐλέγασι, ποῦ εἶδε κόσμο πολὺν καὶ ἐστάθηκε στὴν δούλευσι τῆς Φραγκίας· καὶ ἀφοῦ ἐχτίσθηκε τὸ μοναστῆρι τοῦ Σωτῆρος, τὸ ἐπλούτισε ὁ δέσποτας Κὺρ Μιχαὴλ μὲ πολλὰ βασιλικὰ καὶ ἀνεχτίμητα δῶρα, μανάλια ἀπὸ βασιλικὸ χάλκωμα, κανδήλια ἀσημένια καὶ μαλαματένια καὶ κολῶναις ἀπὸ μάρμαρο περίφημο καὶ κάτασπρο· καὶ διὰ τοῦτο μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Κὺρ Μιχαὴλ σὲ ὅλαις ταὶς λειτουργίαις καθημεριναὶς καὶ ἐπίσημαις, ἔστοντας καὶ τὸ ὄνομά του γραμμένο σὲ μία κολῶνα μαρμαρένια, ποῦ εἶνε ἐμπρὸς στὸν νάρθηκα.

Μ. Χ. 1204.

Σ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐπήρασι οἱ Φράγκοι τὴν

ἐξακουσμένη Κωνσταντινόπολι, καὶ ἐπῆρε καθένας στὸ μερίδι του χώραις καὶ βιλαέτια περίσσα· καὶ ἕνας ἀπὸ τὴ Σαλονίκη Φράγκος βασιλέας ἐπῆρε καὶ τὸ Σάλονα, χώρα παμπάλαια καὶ ἐξακουστὴ στῶν Ἑλλήνων τὸν καιρό, καὶ ἀπὸ ἐτότες λέγεται Σάλονα, λεγάμενη ἀλλέως προτήτερα. Αὐτὸς γοῦν ὁ Φράγκος, ἐπῆρε καὶ τὰ νησόπουλα τοῦ Γαλαξειδίου, ποῦ ἤτανε μερικαὶς φαμίλιαις, ἀπομεινάρια ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς καταδρομῆς, καὶ ἠθέλησε νὰ κουρσεύση καὶ παρέκει. Ἐτότες γοῦν ὁ δεσπότης Μιχαὴλ ἐσύναξε φουσάτα, καὶ πέρνωντας καὶ τοὺς Γαλαξειδιώταις, ἐπῆγαν στὸ Σάλονα, καὶ ἔγινε ἀμάχη φοβερὴ καὶ σκοτωμός, καὶ ἐνικηθήκασι οἱ Φράγκοι, καὶ ἄλλοι ἐσκοτωθήκασι, ἄλλοι ἐπιασθήκασι σκλάβοι· ἐτότες ἐσκοτώθηκε καὶ ὁ αὐθέντης τοῦ Σαλόνου ὁ Φράγκος, Κόντος λεγόμενος (*)· ἐτότες ἐπήρασι οἱ Γαλαξειδιῶταις καὶ τὰ νησόπουλα ἀπὸ τοὺς Φράγκους, διώχνοντάς τους.

Μ. Χ. 1259.

Εἰς ἔτος . . . (**) ἤρθανε πάλε στὸ Γαλαξείδι, ποῦ ἤτανε ὅλο μὲ λόγγους καὶ κλαρία καὶ ρουμάνια σκεπασμένο, οἱ Γαλαξειδιῶταις, ἔστοντας τόσα χρόνια νὰ γυρίζουνε στὰ βουνὰ καὶ σταὶς σπηλιαίς· ἐκάμανε καὶ μερικὰ μικρὰ πλεούμενα διὰ νὰ κουβαλοῦν σιτα-

(*) Κόμης ἦτο ὁ τίτλος, Θωμᾶς δὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν λόγῳ κόμητος (βλέπε σελ. 66.).

(**) Λείπει τὸ ἔτος ἐκ τοῦ Χρονικοῦ. Ἐκ δὲ τῆς σειρᾶς τῆς διηγήσεως εἰκάζεται, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Β΄. (1259 Μ. Χ.) κατῆλθον οἱ Γαλαξειδιῶται ἐκ τῶν ὀρέων, πρὸς συνοικισμὸν τῆς καταστραφείσης ὑπὸ τῶν καταδρομέων τῆς Σικελίας πατρίδος αὐτῶν.

ριαῖς καὶ πραγματείαις μέσα στὸν κόρφο, κάμνοντας καὶ ἕνα μικρὸ ἐμπόριο· καὶ ὕστερα ἀπὸ κάμποσα χρόνια αὐξήσασι τὰ καράβια, καὶ εἴχασι μία φλότα καλούτζικη, διατὶ ἤτανε πάντα δομένοι στὴ θάλασσα, καὶ ἀπὸ τὸ πέλαγο ἐζούσανε, γιατὶ ὁ τόπος δὲν εὔγαινε [πολλὰ μασούλια] εἰς γεννήματα, ὄσπρια, καὶ κάθε λογῆς [τρωγούμενα]· καὶ . . . . . . (*) μὴ ταξειδεύοντας τὴν θάλασσαν ἐκαλλιεργούσανε τὰ κτήματα, ὁποῦ εἴχασι. Ἐτότες γοῦν αὐθέντη εἴχασι τὸν Κὺρ Ἐμμανουὴλ (**), ἀδελφὸν τοῦ Κὺρ Μιχαήλ. Αὐτὸς γοῦν ὁ Κὺρ Ἐμμανουὴλ, ἔστωντας δαιμονισμένο πνεῦμα, ὅλο ἐγύρευε νὰ ἁρπάξῃ χώραις· καὶ συνάζωντας φουσάτα διαλεχτά, τὰ καλλίτερα τῆς Ῥούμελης, ἐπῆρε τὰ ἐμπρός, καὶ πέρνωντας τὴ Θεσσαλονίκη, ἔφθασε ἕως τὸ Βυζάντιον· καὶ ὁ Φράγκος βασιλέας ἐβγῆκε νὰ τὸν πολεμήσῃ· καὶ ἐσκοτώθηκε εἰς μία μάχη· καὶ ὁ Κὺρ Ἐμμανουὴλ, πέρνωντας πολλὰ καὶ ἀμέτρητα δῶρα ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἔπαυσε τὸν [πόλεμον]· ἐτότε ἐδιάλυσε τὸ φουσάτο καὶ τοῦ ἐμοίρασε πολλὰ χαρίσματα· καὶ σὲ μερικοὺς ἔδωκε χώραις· ἐτότες, ἔστωντας νὰ εἶχε σὸ φουσάτο του καὶ διακόσιους πενῆντα Γαλαξειδιώτας, ποῦ ἐδείξασι μεγάλη ἀνδρεία καὶ τάξη, τοὺς ἐχάρισε πολλὰ δῶρα, χαρίζωντάς του ὥςε νὰ μὴ πλερόνῃ τὸ Γαλαξεῖδι κανένα δόσιμο εἰς τὸν Κὺρ Ἐμμανουὴλ, καὶ μόνον αὐθέντης τους νὰ λέγεται, καὶ ὅταν φουσατεύῃ νὰ τὸν ἀκολουθᾶνε.

Μ. Χ. 1222—1259.

Ἔστωντας [γοῦν] καὶ ν' ἀποθάνῃ ὁ Κὺρ Ἐμμανουὴλ

(*) Δυσανάγνωστος ἡ φράσις. Ὁ Κ. Σακκελίων εἰκάζει «τὸν χειμῶνα».
(**) Κατὰ λάθος ἀντὶ Θεόδωρον.

ἐπῆρε τὴν αὐθεντείαν ὁ ἀδελφός (του) (*) Κὺρ Μιχαήλ· καὶ ὕστερα, πεθαίνωντας ὁ Κὺρ Μιχαήλ, ἐπῆρε τὴν αὐθεντείαν τοῦ δεσποτάτου ὁ υἱός του Κὺρ Ἰωάννης· καὶ ἔχωντας στὴ Νεόπατρα τὴν πρωτεύουσάν του, ἐμάζωξε φουσάτα καὶ ἐσηκώθηκε, λέγωντας πῶς δὲν γνωρίζει τὴν αὐθεντείαν τοῦ βασιλέως, ἔχωντας ἐδική του αὐθεντείαν· καὶ ὁ βασιλέας, ἔστωντας καὶ νὰ μάθῃ τὰ μαντάτα, ἔστειλε καταπάνου του φουσάτα μὲ τοὺς καλλίτερους κεφαλάδες· καὶ ὁ Κὺρ Ἰωάννης εὐγῆκε εἰς πόλεμο καὶ ἐνίκησε τοὺς ἐχθρούς του (**)· καὶ ὁ Βασιλέας, μαθαίνωντας τὸ κακὸ μαντάτο, ἔστειλε καταπάνου του ἄλλα φουσάτα καλλίτερα μὲ τοὺς διαλεγμένους περιφημοτέρους κεφαλάδες, καὶ ὁ Κὺρ Ἰωάννης ἔστειλε παραγγελίαις καὶ μπουλετιά, παρακαλῶντας μὲ τὰ δάκρυα στὰ μάτια τοὺς Γαλαξειδιώταις καὶ Λοιδορικιώταις καὶ ἄλλους νὰ τρέξουνε σὲ βοήθειά του, καὶ αὐτὸς θὰ τοὺς πλερώσῃ μὲ τὸ παραπάνου· καὶ ἐδράμασι διακόσιοι Γαλαξειδιῶταις, καὶ διακόσιοι Λοιδορικιῶταις, καὶ διακόσιοι ἀπὸ ἄλλα χωρία, οἱ πλέον διαλεχτοί, καὶ ἀνδρειότερα παλληκάρια μὲ ἀπόφασι νὰ ζήσουνε ἢ νὰ πεθάνουνε· καὶ ἤρθασι γοργὸν σὲ βοήθεια· καὶ ὁ Κὺρ Ἰωάννης βλέπωντάς τους πολὺ ἐχάρηκε καὶ ἐπῆρε θάῤῥος· καὶ τὴν ἄλλη ἡμέρα ἐπιάσθηκε φοβερὰ μάχη κάτω στὸ ποτάμι τοῦ Ζητουνίου, καὶ ἐσκοτωθήκασι πολλοὶ ἀπὸ ταὶς δύο μεριαὶς· καὶ [ὕστερα ἀπὸ] τὸ ἀπόγευμα ἐξαναπιάσθηκε ὁ πόλεμος· καὶ οἱ Γαλα-

(*) Οὐχὶ ἀδελφός, ἀλλ' ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφοῦ ἦτο ὁ Μιχαὴλ Β'. υἱὸς Μιχαὴλ τοῦ Α. Ὁ ἐν λόγῳ Μιχαὴλ εἶνε ὁ τῆς ὁσίας Θεοδώρας σύζυγος, κτίσας καὶ τὴν μονὴν τοῦ Σωτῆρος. Ἴδε, πρὸς διασάφησιν τῆς ἐξαισίας τῶν ὀνομάτων συγχύσεως, τὴν ἐν τῷ περὶ Γαλαξειδίου προεισαγωγικῶς ἐκτεθεῖσαν ἱστορίαν τῶν δεσποτῶν τούτων.

(**) Περὶ τοῦ δεσπότη Ἰωάννου τοῦ Νόθου, ἴδε σελ. 140—145.

ξειδιῶταις πρῶτοι ξεσπαθωμένοι ἐκάμασι γιουροῦσι, θαῤῥῶνταις πῶς θὰ τοὺς ἀκολουθήσουνε καὶ ἄλλοι· μονάχα οἱ Λοιδορικιῶταις τοὺς ἀκολουθήσανε, καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ πανάπιστοι καὶ δολεροί, τοὺς ἀφήκασι τραβῶντας χέρι καὶ μὴ τρέχοντας σὲ βοήθεια, καθὼς ἐμπροστήτερα μὲ ὅρκους φοβεροὺς εἴχασι ἀποφασισμένα νὰ κάμουσι· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, ἔστωντας καὶ νὰ μείνουν μονάχοι, καὶ μὴ ἠμπορῶντας νὰ γυρίσουσι πίσω, ἐτραβήξασι τὰ σπαθιὰ καὶ ἐπέσασι μέσα στὸ βασιλικὸ στράτευμα· καὶ ἐγίνηκε ταραχὴ μεγάλη καὶ πόλεμος φοβερός, ποῦ ἐγέμωσε ὁ κάμπος ἀπὸ κουφάρια· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, μαζῆ μὲ πενῆντα Λοιδορικιῶταις, ἐσκοτωθήκασι ὅλοι τιμημένα μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι, καὶ κανένας δὲν ἐκαταδέχθηκε νὰ μείνη ζωντανός, καὶ τὸν πιάσουσι σκλάβον· καὶ ἔτζι γοῦν ἐχαλασθήκασι τὰ παλληκάρια ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, διὰ τὴν προδοσιὰ καὶ ἀντιχριστιανικὸ φέρσιμο τῶν συντρόφων, ποῦ τόσο ἄνανδρα τοὺς ἐπαραδώσασι στοῦ ἐχθροῦ τὰ χέρια· ἐσκοτωθήκασι καὶ ἀπὸ τὰ βασιλικὰ φουσάτα ἄνθρωποι ἀμέτρητοι, ποῦ ἐγεμίσανε οἱ κάμποι ἀπὸ κουφάρια· καὶ θαῤῥεύωντας μὲ αὐτὴ τὴν νίκη, τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ὕστερα ἐπέσασι καταπάνου στὰ φουσάτα τοῦ Κὺρ Ἰωάννη, τὰ ἐτζακίσασι καὶ ἐκατανικήσασι, σκοτόνοντας καὶ πιάνοντας σκλάβους περίσσους· καὶ αὐτὸς ὁ Κὺρ Ἰωάννης μὲ πολὺ κίνδυνο ἠμπόρεσε νὰ ξεφύγῃ καβαλικεύωντας ἄλογον γοργόν.

Μ. Χ. 1310.

Ὕστερα γοῦν περνῶντας χρόνια πολλά, ἦρθασι γραφαὶς καὶ χρυσόβουλλα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Βασιλέα, λέγων-

τας πῶς κουρσάροι περίσσοι καὶ φοβεροί, ποῦ τοὺς ἐλέγασι Ταραγωνάταις (Ζ), μὲ ἅρματα καὶ φουσάτα διαλεχτὰ ἤρθασι νὰ ἐπάρουσι ταὶς χώραις τοῦ Βασιλέα· [καὶ ὁ] Βασιλέας, ἔστωντας καὶ νὰ πάρῃ σὲ μεγάλο φόβο [αὐτοὺς τοὺς πει]ράταις, ἔστειλε γραφαὶς καὶ μπουλετιὰ σὲ ὅλαις ταὶς χώραις Ῥούμελης καὶ Μωρέως, παραγγέλνωντας νὰ ἁρματωθῶσι ὅλοι γέροι καὶ νέοι, καὶ νὰ ἔρθουσι βιαστικὰ καταπάνου στοὺς κουρσάρους· καὶ ὅποια χώρα ἀκούσει τοὺς βασιλικοὺς ὁρισμοὺς [καὶ βα]στάξει ἅρματα στοὺς Ταραγωνάτας νὰ μὴ πλερόνῃ κανένα δόσιμο καὶ νὰ κυβερνιέται ἀπὸ κεφαλιοῦ της, πέρνωντας πολλὰ χαρίσματα βασιλικὰ καὶ χάραις καὶ δωρεαίς. Καὶ ὅλοι ἀκούσασι τοὺς βασιλικοὺς ὁρισμοὺς καὶ ἁρματωθήκασι ἕως τρεῖς χιλιάδες ψυχομέτρι, Ἐπαχτίταις, Γαλαξειδιῶταις, Λοιδορικιῶταις καὶ ἄλλοι χωριανοὶ καὶ ἐδράμασι καταπάνου στοὺς κουρσάρους· καὶ ἐργάμενοι στὸ κάμπο τοῦ Ζητουνίου, δὲν ἐσυμφωνήσασι διὰ τοὺς κεφαλάδες, καὶ ὑβρισθήκασι ἀδιάντροπα, καὶ ὕστερα ἐσκορπισθήκασι, καὶ ὀλίγο ἔλειψε νὰ ἔρθουνε στὰ χέρια (Η)· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐπήγασι στὴ δούλευσι τοῦ Κὺρ Ἀνδρέα (Θ), ποῦ ἦτανε ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους κεφαλάδες τοῦ Βασιλέα, καὶ ἐκάμασι δύο πολέμους καλούς, σκοτώνοντας περίσσους κουρσάρους· καὶ ὕστερα ἐσκορπισθήκασι καὶ ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι μὲ πολλὰ δῶρα τοῦ Κὺρ Ἀνδρίκου· καὶ ὕστερα οἱ κουρσάροι, διὰ τὴν ἀσυμφωνίαν καὶ ταὶς διχόνιαις τῶν Γραικῶν ἀνεμπόδιστα ἐμπήκασι καὶ ἐσκλαβώσασι χώραις περίσσαις καὶ τὸ Σάλονα (*).

(*) Ἰδὲ σελ. 69—84.

Μ. Χ. 1397.

Περνῶντας καιρὸς κἄμποσος, ἤρθασι οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐπήρασι ἀπὸ [σπ]αθίου στὴν αὐθεντεία τους ὅλη τὴ Ῥούμελη, ἄλλη μὲ πόλεμο καὶ ἄλλη μὲ δίχως ἀμάχη. Ἐτότες γοῦν ἐπήρασι τὸ Ζητοῦνι. Στὸ Σάλονα ἦταν ἕνας Φράγκος αὐθέντης, Κόντος τὸ παράνομα, κατὰ πολλὰ κακὸς ἄνθρωπος, κλέφτης, ἁρπαγός, καὶ κακό[τροπ]ος· καὶ ἐξεγύμνονε, καὶ ἔδερνε καὶ ἐβασάνιζε μὲ ἀγγαρείαις καὶ βασανίσματα τοὺς Σαλονίταις, καὶ τελευταῖον μαθαίνωντας τὸ πῶς ὁ δεσπότης Σαλόνου Σεραφεὶμ εἶχε πολλὰ πλούτια καὶ μία ἀνεψιὰ ὡραιότατη, βουλὴν ἐπῆρε νὰ τὴν πάρῃ στὸ παλάτι του, πέρνωντας ὕστερα καὶ τὰ πλούτια τοῦ δεσπότη Σεραφείμ· καὶ ὁ δεσπότης, μαθαίνωντας τὸ ἅρπαγμα τῆς ἀνεψιᾶς του, ἐσήκωσε μὲ λόγους τοὺς Σαλονίταις ἐναντίο τοῦ τύραννου· καὶ ἔγραψε στοὺς Τούρκους νὰ ἔρθουσι νὰ τοὺς ἐπαραδώσουσι στὰ χέρια τους τὸ Σάλονα, λέγοντας καλλίτερα νὰ δουλεύωμε Τούρκους παρὰ Φράγκους· καὶ ὁ Κόντος, μαθαίνωντας τὸ πῶς τὸ ἀσκέρι τῶν Τουρκῶν ἔρχεται καταπάνου του, ἐκλείσθηκε στὸ κάστρο μὲ τοὺς ἐδικούς του διὰ νὰ βαστάξῃ πόλεμο· καὶ ὁ πανάπιστος, διὰ πεῖσμα, ἔσφαξε τὴν ἀνεψιὰ τοῦ δεσπότη, φοβερίζωντας ἂν γλύσῃ νὰ ἐκδικηθῇ παραδειγματικά· καὶ ἐρχόμενοι οἱ Τοῦρκοι ἐπήρασι τὸ Σάλονα· καὶ ἕνας Σαλονίτης, ποῦ ἤτανε στὸ κάστρο, ἔσφαξε τὸν Κόντο καὶ πέρνωντας τὸ κεφάλι του τὸ ἐπαρουσίασε στὸν αὐθέντη τῶν Τουρκῶν, καὶ λαβαίνωντάς το ὁ αὐθέντης τοῦ ἔδωκε πολλὰ χαρίσματα, καὶ ὕστερα τὸ ἐπέταξε μὲ καταφρόνεσι ποδοπατῶντάς το. Ἐπήρασι γοῦν οἱ Τοῦρ-

κοι ὅλους τοὺς Φράγκους σκλάβους· καὶ τὴ γυναῖκα τοῦ Κόντου ἐπαράδωκε ὁ αὐθέντης στὸ ἀσκέρι νὰ τὴν ἐξεντροπιάσῃ· καὶ τὴ θυγατέρα του, ποῦ ἤτανε εὐμορφώτατη κόρη, τὴν ἐκράτησε διὰ λόγου του (*).

Μ. Χ. 1397—1404.

Ἀναχωρῶντας ὁ ἄρχοντας τῶν Τουρκῶν, ἄφησε στὸ Σάλονα, στὸ ποδαρικό του ἀντιπρόσωπο, ἕνα ἀπὸ τοὺς κεφαλάδες, ποῦ τὸν ἐλέγασι Μουράτ-μπεη· καὶ αὐτὸς ὁ Μουράτ-μπεης ἐσήκωσε κεφάλι, θέλωντας νὰ γένῃ αὐτοκέφαλος αὐθέντης· καὶ ὁ ἄρχοντας τῶν Τουρκῶν, μαθαίνωντας τέτοια παράξενα μαντάτα, ἐγύρισε καταπάνου του μὲ πολλὰ φουσάτα, καὶ τὸν ἔπιασε ζωντανὸ καὶ τοῦ ἔκοψε τὸ κεφάλι· καὶ τὴ φαμίλια του τὴν ἔδιωξε σ' ἕνα χωριό, ποῦ εἶνε κοντὰ στὸ Σάλονα· καὶ ἀπὸ ἐτότες τὸ χωριὸ ἐκεῖνο λέγεται Σεργοῦνι, ὡσὰν νὰ λέμε ἐξορία, βάλλωντας καὶ ἄλλον ἄρχοντα στὸ Σάλονα.

Ἐτότες ὁ Κὺρ Παλαιολόγος, ἔστωντας αὐθέντης τοῦ Μορέως, ἐβουλήθηκε νὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους, καὶ ἐβγαίνωντας ἀπὸ τὰ Ἑξαμίλλια ἐπῆρε ὅλα τὰ χωρία στὸ μέρος του· καὶ ἦρθε καταπάνου στὸ Σάλονα καὶ ἔγινε φοβερὴ ἀμάχη, καὶ οἱ Τοῦρκοι νικηθήκασι καὶ ἐχαλαςήκασι μαζὴ μὲ τὸν μπέη τους. Καὶ ὁ Κὺρ Παλαιολόγος ἐξουσίαζε τὸ Σάλονα, τὸ Λοιδορίκι, Γαλαξεῖδι καὶ ἄλλα ἀχαμνότερα χωρία. Μαθαίνωντας αὐτὰ τὰ κακὰ μαντάτα ὁ μπέης τοῦ Ζητουνίου ἐξεκίνησε καταπάνου του μὲ ἀμέτρητο ἀσκέρι, καὶ ὁ Κὺρ Παλαιολόγος μὴν ἠμπορῶντας νὰ ἐξαναντιάσῃ, ἔφυγε γοργὸν καὶ ἐκλείσθηκε στὸ Ξαμίλλι, ποῦ ἦταν

(*) Ἰδὲ σελίδα 81—85.

καστρογυρισμένο· καὶ ἐτότες, ἔστωντας ἀδύνατος νὰ βαστάξῃ ταὶς χώραις, ἐπούλησε τὸ Σάλονα, τὸ Γαλαξεῖδι, τὸ Λοιδορίκι καὶ τὴ Βετρινίτζα εἰς κάτι Φρακγοπαπάδες, ποῦ ἐλέγοντο ἀδελφάτο τῆς Ἱερουσαλήμ, ποῦ εἴχανε ἅρματα καὶ πλεούμενα καλά· καὶ οἱ Φραγκοπαπάδες ἤρθανε μὲ τρεῖς γαλιόταις ἁρματωμέναις, γιὰ νὰ πάρουν ςὴν αὐθεντεία τους τὰ μέρη· καὶ φοβούμενοι τοὺς Τούρκους, ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι καὶ μὲ χίλιαις παράκλησαις, ὅρκους καὶ ταξίματα, τοὺς ἔδωκαν οἱ Γαλαξειδιῶταις δύο νησία τοῦ ἁγίου Κωνςαντίνου καὶ Ἁγίου Δημητρίου μὲ τὴν ὑπό[σχεσιν . . . . . (*)] τῶν Τουρκῶν, καὶ νὰ ἐπάρουνε τὸ Σάλονα καὶ τὰ ἄλλα χωρία, ποῦ ἀγοράσασι ἀπὸ τὸν Κὺρ Παλαιολόγο. Ἐτότες ἐχτίσασι διὰ δωρεὰ καὶ χάρισμα μία ἐκκλησία στὸ Γαλαξεῖδι μὲ ἔξοδα τοῦ ἀδελφάτου· καὶ ὄνομα τῆς ἐβάλλασι Ἅγιος Ἰωάννης τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ ὕστερα οἱ Γαλαξειδιῶταις τὴν ἐξαναωνομάσασι Παντελεήμων (**), διὰ τὴν συμφωνία τοῦ ὀνόματος. Καὶ τὸ ἀδελφάτο, ἀφοῦ ἐκάθησε στὰ νησία, γ'. μῆνας καὶ εἶδε πῶς δὲν ἠμποροῦσε νὰ κάνῃ τίποτες, μήτε νὰ ἐπάρουσι καὶ ταὶς χώραις ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐμισεύσανε χολιασμένοι, χάνοντας καὶ κἄμποσα φλωρία, ποῦ τοὺς ἐφάγασι οἱ Λοιδορικιῶταις καὶ Βιτρινιτζιῶταις, καὶ ἀκούσατε: ἐργάμενοι κρυφὰ ἐπέσασι σὲ κουβέντα μὲ τοὺς [Λοιδορι]κιῶταις νὰ ἐσφάξουσι τοὺς Τούρκους, σηκόνοντας καὶ παντιέρα ῥεμπελίας· καὶ διὰ τοῦτο μὲ μεγάλη χαρὰ τοὺς ἔδωκε τὸ ἀδελφάτο χρήματα καὶ φλωρία διὰ νὰ κάμουσι τὴ ῥεμπελία· καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις, γελῶντας τοὺς Φράγκους τοὺς ἐπήρασι καὶ ἄλλα φλωρία τάχα

(*) Ἀπηλείφθησαν τέσσαρες περίπου λέξεις.

(**) Σώζεται ἄχρι τοῦδε κατακεχωσμένη κατὰ τὸ ἥμισυ.

πῶς θὰ τὰ μερ άσουνε καὶ στοὺς Βιτρινιτζιώταις καὶ στὰ ἄλλα χωρία, διὰ νὰ σηκωθῇ τὸ ῥεμπελιὸ σύμφωνα σὲ πολλὰ μέρη καὶ νὰ ἐπετύχῃ· καὶ ἐκάμασι ὅρκους· καὶ ἀπερνῶντας κἄμποσος καιρός, οἱ Λοιδορικιῶταις μήτε ἐκινούσανε τὸ πόδι· καὶ τὸ ἀδελφάτο τοὺς ἐπαράγγειλε νὰ θυμηθοῦν τοὺς ὅρκους· καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις γελῶντας τοὺς ἐπαραγγείλασι πῶς νὰ μὴ τοὺς πειρά ουνε, διατὶ θὰ τοὺς προδώσουνε στοὺς Τούρκους· καὶ τὸν ὅρκο, ποῦ ἐκάμασι, δὲν πιάνεται, διατὶ οἱ Φράγκοι δὲν πιστεύουνε ἀληθινὸ Χριστό, καὶ εἶνε Ἀντίχριστοι, καὶ ὅποιος τοὺς ἐγελάσει θὰ ἦναι συγχωρημένος ἀπὸ τὸν Θεό· καὶ ἔτζι τοὺς ἐφάγασι τὰ φλωρία οἱ Λοιδορικιῶταις, μασκαρεύοντάς τους καὶ ὕστερα. Ἀλλὰ τέτοιοι κουτοὶ ποῦ εἶνε οἱ Φράγγοι τέτοια καὶ χερότερα ἔπρεπε νὰ πάθουσι.

Ἐξουσιάζωντας ἕνας Τοῦρκος, Πριλεμπὲς τὸν ἐλέγασι, τὸ Λοιδορίκι, τὸ Γαλαξεῖδι καὶ τὰ ἄλλα χωρία καὶ τὴν χώρα τοῦ Ἐπάχτου ἐγενέθηκε στὸ ἀναμεταξὺ μία διχόνοια σὲ Ῥωμαίους καὶ Τούρκους, καὶ ἐσηκώσασι οἱ Ῥωμαῖοι ἅρματα στοὺς Τούρκους, καὶ ἐσκοτώσασι καμπόσους ζ ο ρ π ά δ ε ς, ποῦ δὲν εἴχασι βασταμὸ διὰ ταὶς κακαίς τους πράξαις και φερσίματα· καὶ ἔστοντας νὰ ἔρθουσι πολλὰ ἀσκέρια Τουρκῶν καταπάνου τους, οἱ Λοιδορικιῶταις καὶ καμπόσοι Σαλονίταις ἐδράμασι στὸ Γαλαξεῖδι καὶ ἐπαρακαλέσασι τοὺς Γαλαξειδιώταις, ποῦ εἴχασι πλεούμενα, νὰ ἐμβοῦσι στὰ πλεούμενα καὶ νὰ μισεύσουσι στῆς Φραγκιᾶς τὰ μέρη, φεύγοντας τοὺς Τούρκους· καὶ ἐκεῖ, ποῦ ἐλογαριάζασι ἐτοῦτα ἦρθε ἕνα μπουγιουρντὶ μπουλετὶ ἀπὸ τὸν ἄρχοντα τοῦ Σαλόνου, τὸν Τοῦρκον, ποῦ τοὺς ἔλεγε τὸ πῶς δὲν θὰ πειράξῃ στὸ τίποτα μήτε τοὺς Σαλονίταις, μήτε τοὺς Γαλαξειδιώταις,

μήτε τοὺς Λοιδορικιώταις, μονάχα νὰ γυρίσουνε στὰ γονικά τους· καὶ αὐτοί, ἔστοντας καὶ νὰ ἔχουσι φόβο ἀπιστιᾶς, ἐστείλασι ἕνα Γαλαξειδιώτη, τὸν καπετὰν Γιαννάκη Καβάσιλα, ποῦ ἤτανε ἕνας πολὺ προκομμένος ἄνθρωπος, λαλῶντας πολλὰ ἄφοβα καὶ σκεφτικά· καὶ ἐπῆγε στὸ Σάλονα ἀπὸ μέρους Γαλαξειδιώτων, Σαλονίτων καὶ ἀλλωνῶν, διὰ νὰ κάμῃ ταὶς συμφωνίαις, μὲ ὅρκους τρομερούς· καὶ αὐτός, πέρνωντας πολλὰ δῶρα, ἐπῆγε στὸ Σάλονα, καὶ ἐπαρουσιάσθηκε στὸν ἄρχοντα τῶν Τουρκῶν, καὶ ἐσυντύχασι πολλὰ πράγματα· καὶ ὁ μπέης τοὺς ἔκαμε ὅρκους στὸ κοράνι καὶ στὸ Μωχαμέτη, ποῦ ἐπίστευε, τὸ πῶς νὰ ἦναι συχωρεμένοι καὶ ἀπείραχτοι, καὶ νὰ γυρίσουνε στὰ γονικά τους, καὶ νὰ τηράγουνε τὴ δουλιά τους. καὶ ἔτζι ἐτελείωσε ἡ φέςα αὐτὴ μὲ χαραίς, καὶ ἐγλύσασι τὸν τρομερὸ κίνδυνο, ποῦ τοὺς ἐπερίμενε.

Πέρνοντας οἱ Τοῦρκοι τὸ Γαλαξεῖδι, τὸ εἴχανε στὴν αὐθεντεία τους καὶ τὸ ὥριζε ὁ μπέης, ποῦ ἤτανε στὸ Σάλονα· καὶ ὕστερα, πλοκάροντας οἱ Τοῦρκοι τὸν Ἔπαχτο, ποῦ τὸν εἴχασι οἱ Βενετζάνοι, ἦρθε ὁ μπέης καὶ ἐκάθησε στὸ Γαλαξεῖδι· αὐτὸς γοῦν ὁ μπέης, τὸν ἐλέγασι Χατζῆ-Μπαμπᾶ, καὶ ἤτανε καλὸς ἄνθρωπος· καὶ ἔστωντας αὐτὸς ὁ μπέης, νὰ θέλῃ νὰ χτίσῃ τζαμὶ καὶ μιναρέ, πολὺ ἐκακοφάνηκε στοὺς Γαλαξειδιώταις, μὴ θέλοντας νὰ ἔχουνε τζαμὶ κοντὰ σταὶς ἐκκλησίαις· καὶ μὲ χίλιαις παρακάλεσαις, ταξίματα καὶ δοσίματα, ἐκαταφέρασι τὸ Χατσῆ-Μπαμπᾶ νὰ μὴ χτίσῃ τζαμὶ καὶ μιναρέ, και ὁ μπέης πέρνοντας καὶ πολλὰ χρήματα, δὲν ἔχτισε τζαμὶ καὶ μιναρέ· ἔμεινε γοῦν ὁ μπέης αὐτὸς τέσσερα χρόνια ςὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἀπὸ μία βαρειὰ ἀρρώστια ἀπέθανε· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις πολὺ τὸν ἐλυπηθήκασι κατάκαρδα, καὶ τὸν ἐθάψασι

μὲ παράταξαις, ὡσὰν νὰ ἤτανε Χριστιανός, ἔστωντας καὶ νὰ ἦνε καλὸς ἄνθρωπος. Καὶ ὕστερα ἐστάλθηκε ἕνας ἄλλος μπέης, πολλὰ κακὸς ἄνθρωπος, καὶ μάχωντας τοὺς χριστιανούς· καὶ ἔπερνε καὶ ἔδερνε, καὶ ὕβριζε τὴν πίστι και τὸ Χριστὸ, ὅπου νὰ ἐστεκότανε· καὶ μένωντας δύο χρόνια, ἦρθε φερμάνι νὰ πηγαίνῃ στὸν πλόκο τοῦ Ἐπάχτου· καὶ ἐκεῖ μία μπάλα θεοτικὴ τὸν ἐσκότωσε, γιατὶ ἤτανε πολλὰ κακὸς ἄνθρωπος, ἐχθρεύωντας τοὺς Χριστιανούς. Καὶ ἦρθε ἄλλος μπέης, ποῦ τὸν ἐλέγασι Ἰζάρμπεη, πολλὰ καλὸς ἄνθρωπος, καὶ αὐτὸς ἔφκιασε μὲ ἐδικά του ἔξοδα τὸ κανάλι τὸ λιθαρένιο, ποῦ κατεβαίνει ἀπὸ τὸ μετόχι τῆς Ἁγίας Τριάδος τὸ γλυκὸ νερὸ ἕως τ' ἀμπέλια· καὶ ἔφκιασε καὶ μία βρύσι, ποῦ φαίνεται ἀκόμα τὸ ὄνομά του μὲ Τούρκικα γράμματα καὶ Ῥωμέϊκα, λέγοντας; «Αὐτὴ τὴν βρύσι τὴν ἔφκιασε μὲ ἐδικαίς του ἐξόδεψαις ὁ Ἰζάρ-μπεης, γιὰ σεμπάπι τῶν γονικῶν του· καὶ ὅποιος στρατοκόπος πίνει διψασμένος νὰ τὸν συγχωράῃ μνημονεύωντάς τον· αυπ'. (1480), μῆνας Γεννάρης κθ'. (29)» Καὶ ἔμεινε γοῦν ὁ Ἰζάρ-μπέης αὐθέντης στὸ Γαλαξεῖδι, αὐθεντεύωντας καὶ τὸ Σάλονα καὶ τὸ Λοιδορίκι καὶ μέρος ἀπὸ τὸ Βενέτικο· καὶ ὕστερα, πέρνωντας οἱ Τοῦρκοι τὸν Ἔπαχτο, (*) ἦρθε προσταγὴ βασιλικὴ νὰ σηκωθῇ ὁ μπέης ἀπὸ τὸ Γαλαξεῖδι, καὶ νὰ πηγαίνῃ στὸ Σάλονα· καὶ ἔτζι ὁ Ἰζάρ μπεης ἐπῆγε στὸ Σάλονα, καὶ ἐλυπηθήκασι πολλὰ οἱ Γαλαξειδιῶταις, γιατὶ ἤτανε ἕνας καλὸς ἄνθρωπος. Καὶ δὲν ἔμεινε Τοῦρκος κανένας στὸ Γαλαξεῖδι· μονάχα κάθε χρόνο ἐρχόντασι τρεῖς Τοῦρκοι καὶ ἐμαζόνασι τὸ χαράτζι, ποῦ τὸ Γαλαξεῖδι ἐπλέρονε, καθὼς καὶ τὴν σήμερα γένεται.

(*) 1497 Μ. Χ.

Μ. Χ. 1571—1574.

Ἐκεῖ ποῦ διηγᾶμαι θὰ σᾶς εἰπῶ καὶ ἕνα κακό, ποῦ ἐγενέθηκε μὲ ἀπιστία τῶν Φραγκῶν, ποῦ πάντα πολεμᾶνε τὴ Ῥωμέϊκη πίστι. Ἔστοντας οἱ Φράγκοι νὰ νικήσουνε τὴν Τούρκικη ἀρμάτα, ἐπαραγγείλασι σὲ ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς πῶς νὰ σηκώσουνε ἄρματα κατὰ τοὺς Τούρκους, καὶ αὐτοὶ θὰ τοὺς συντρέξουνε. Ἀκούοντας γοῦν τέτοια παρηγορητικὰ λόγια, οἱ Χριστιανοὶ μὲ μεγάλη χαρὰ καὶ πολὺ κρυφὰ ἑτοιμασθήκασι γιὰ νὰ βαρέσουνε τοὺς Τούρκους. Ἤρθασι γοῦν πολλοὶ Μωραΐταις στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ μέσα στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐκάμασι μὲ τοὺς Γαλαξειδιώταις ταὶς συμφωνίαις μὲ ὅρκο γιὰ νὰ σηκωθοῦνε τὴν ἴδια ἡμέρα· καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις τὸ ἐπαραδεχθήκασι, καὶ οἱ Σαλονίταις, ὅσοι ἤρθασι κρυφὰ στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἐμείνασι σύμφωνοι πῶς ἄλλοι τῆς στεργηᾶς καὶ ἄλλοι τοῦ πελάγου νὰ βαρέσουσι τοὺς Τούρκους, λέγοντας· ἢ νὰ πεθάνωμε ἢ νὰ ξεσκλαβωθοῦμε· καὶ ὅποιος μετανοιώσει ἢ προδώσει αὐτά, ποῦ εἴπαμε νὰ μὴν ἰδῇ Θεοῦ πρόσωπο»· καὶ ἐβά[λασιν ὅλοι] τὰ χέρια ἀπάνου σταὶς εἰκόναις, καὶ ἐπήκασι φοβερὸν ὅρ[κον]. . . . συμφωνημένος καιρός, ἕνας Βοστιτζ[άνος] [ἐπρόδω]κε τὸ μυστικὸ στοὺς Τούρκους . . . . , ... (*), ἐβάλανε χάψι· καὶ ἐκεῖ μὲ ἀδιήγη[τον . . ?] τοὺς ἐσκοτώσασι μὲ σπαθιὰ καὶ πιστολιαίς, βιάζοντάς τους νὰ μαρτυρήσουνε τοὺς συντρόφους. Καὶ ὅσοι Μωραΐταις ἐγλύσασι, ἐπήγασι στὴν Μάνη, καὶ ἐκεῖ ἐσηκώσασι

(*) Ἐξειλήφθησαν.

σεφέρι, σφάζοντας τοὺς Τούρκους. Τρεῖς Μωραΐταις, ἐρχάμενοι κρυφὰ στὸ Γαλαξεῖδι, ἀφηγηθήκασι τὰ τρεχάμενα καὶ τοὺς ἐλέγασι νὰ σηκώσουνε σεφέρι· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐστείλασι γοργὸν τὴν νύχτα στὸ Λοιδορίκι, στὴν Βιτρινίτζα καὶ στὸ Σάλονα παραγγέλνοντας στοὺς συντρόφους τὰ μαντάτα· καὶ ἤρθασιν οἱ Λοιδορικιῶταις, Βιτρινιτζῶταις στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἀποφασίσασι νὰ σηκώσουνε σεφέρι, καὶ νὰ σκοτώσουσι τοὺς Τούρκους, θαῤῥῶντας καὶ στὴ βοήθεια τῶν Φραγγῶν· καὶ ἐμαζωχθήκασι τρεῖς χιλιάδες καὶ ἐπήγασι κατ[απάνω] στὸ Σάλονα, στέλνοντας μαντατοφόρους νὰ σηκωθοῦνε καὶ οἱ ἄλλοι ἀπὸ τὸ Βενέτικο· καὶ ἀπόξω ἀπὸ τὸ Σάλονα ηὕρασι τὸ Τούρκικο ἀσκέρι, ποῦ μαθαίνοντας τὰ μαντάτα ἐβγῆκε νὰ τοὺς βαρέσῃ. Ἐκεῖ ἤρθασι οἱ μαντατοφοροι, τὸ πῶς ἀπὸ τὸ Βενέτικο κανένας δὲν σηκόνει ἄρματα, καὶ οἱ Φράγκοι πουθενὰ δὲν φαίνονται, καὶ πῶς τοὺς ἐγελάσασι καὶ βοήθεια δὲν στέλνουνε. Ἀκούοντας αὐτὰ τὰ μαντάτα, ἄλλοι ἐδειλιάσασι καὶ ἐφύγασι, καὶ τὸ ἀσκέρι τῶν Ῥωμαίων ἐδιαλύθηκε ἄταχτα. Περνῶντας δύο ἡμέραις, ἤρθασι στὸ Γαλαξεῖδι γράμματα ἀπὸ τὸν μπέη, τὸ πῶς τοὺς συμπαθάει, καὶ νὰ ἔρθουσι στὸ Σάλονα οἱ κεφαλάδες γιὰ νὰ εἰποῦσι στὸ μπέη τὸ πῶς ἐγίνηκε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ νὰ μὴν ἔχουνε κανένα φόβο, καὶ τοὺς ἔβαλλε ὅρκο τὸ σπαθὶ καὶ τὸ κεφάλι του, Οἱ γοῦν Γαλαξειδιῶταις ἐμπήκασι σὲ μεγάλη ἔννοια· καὶ ἐκεῖ ἤρθασι καὶ οἱ Λοιδορικιῶταις καὶ τοὺς ἀφηγηθήκασι τὰ ἴδια. Ἐτότες ἀποφασίσασι νὰ πηγαίνουσι στὸ Σάλονα, ἐλπίζοντας στοὺς ὅρκους τοῦ μπέη τὸ πῶς δὲ θὰ τοὺς πειράξῃ. Ἐξεκινήσασι γοῦν εἰκοσιτρεῖς οἱ πρῶτοι νοικοκυραῖοι Γαλαξειδιῶταις, μαζῆ μὲ τοὺς Βιτρινι-

τζιώταις καὶ Λοιδωρικιώταις, καὶ ἐπήγασι στὸ Σάλονα. καὶ ὁ μπέης τοὺς ἐδέχτηκε μὲ τιμαὶς καὶ χαρὰ ψεύτικη· καὶ ἀφηγῶντας τὸ πῶς ἐγελασθήκασι ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ ἐσηκώσανε ἅρματα, μὰ κανένα κακὸ δὲν ἐκάμασι, ὁ μπέης τοὺς ἐσυχώρησε καὶ ἐσυβούλεψε νὰ ἦνε πάντα φρόνιμοι καὶ νὰ τηράγουν τὴ δουλειά τους, καὶ τὸ πουρνὸ σύνταγα νὰ μισέψουσι. Ἀκούσατε γοῦν τὸ τρομερὸ γέλασμα, ποῦ τοὺς ἔκαμε ὁ μπέης, καὶ τὸ μαρτυρικό τους θάνατο· τὸ βράδυ ἐδιάταξε καὶ τοὺς ἐπιάσασι ἕνα ἕνα, καὶ τοὺς ἐδέσασι μὲ σίδερα, καὶ τοὺς ἐβάλασι σὲ ἕνα σκοτεινὸ μ π ο υ ν τ ρ ο ῦ μ ι· καὶ ἐκεῖ μὲ τὰ σπαθιὰ τοὺς ἐσφάξασι ὅλους, ὀγδοῆντα χωρὶς νὰ λείπῃ κανένας· καὶ ἕνας μονάχα ἀπὸ χωριὸ Βουνοχώρα, ποῦ τὸν ἐλέγασι Δημήτρη Λυκοθανάση, ἔστωντας ἀνδρειωμένος ἄνθρωπος, ἔσπασε τὰ σίδερα, καὶ ἁρπάζωντας τὸ σπαθὶ ἑνοῦ τζελάτη, ἔσφαξε δύο Τούρκους καὶ τὸν πορτιέρη, καί, τρέχωντας ὡσὰν ἐλάφι, ἔγλυσε ἀπὸ τὸ μακελειό· καὶ ὕστερα ἀπὸ πέντε ἡμέραις, ἐρχάμενος στὸ χωριό του, ἐπέθανε. Ἐσκοτωθήκασι γοῦν μὲ χίλια βασανιστήρια οἱ ἄλλοι ὀγδοῆντα, οἱ πρῶτοι κεφαλάδες καὶ τὰ ἀνδρειότερα παλληκάρια, μὲ ἀπιστιὰ μεγάλη· ἀκούσατε· εἴκοσι δύο Γαλαξειδιῶταις· τρεῖς Βουνοχωρίταις· δύο Πεντεορίταις· τρεῖς Ἁγιαθυμιῶταις· δέκα Βιτρινιτζῶταις· τρεῖς Κισσελίταις· δύο Βιδαβίταις· εἴκοσι Λοιδορικιῶταις, καὶ δέκα τέσσερες Σαλονίταις· ὅλοι γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκεία, συμπαθημένοι ἀπὸ ὅλαις ταὶς ἁμαρτίαις! (*)

Εἰς ἔτος αφπ' (1580), σεισμὸς μεγάλος καὶ τρομερὸς ἐγκρέμνισε πολλὰ σπήτια στὸ Γαλαξεῖδι, Σάλονα, Λοιδο-

(*) Ἰδὲ σελ. 146—153.

ρίκι καὶ Ἔπαχτο. Ἐτότες γοῦν ἐπέσασι οὖλα τὰ κελλία τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Σωτῆρος, καὶ ὡς ἐκ θαύματος ἡ ἐκκλησία δὲν ἔπεσε, οὔτε καὶ ἐσείςηκεν, ἀλλὰ οὔτε καὶ πέτρα ἐῤῥαγίςη· ἐπλακωθήκασι γοῦν τρεῖς μοναχοὶ μέσα εἰς τὰ κελλία τους· καὶ ὕστερα ἐχτίσασι ἄλλα κελλία μὲ πέτραις προσωρινά, ὁποῦ καὶ τώρα εἶνε ἀκόμα τριγύρω· ἐτότε γοῦν σύῤῥιζα ἐχάλασε ἕνα χωριό, ποῦ τὸ ἐλέγασι Μυνιά (*), καὶ οἱ ἐγκάτοικοι, ποῦ ἐγλύσασι, ἐπήρασι τὰ βουνὰ κλαίοντας· καὶ ἐκεῖ ἐφανερώθηκε ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, καὶ τοὺς ἐπαρηγόρησε καὶ τοὺς εἶπε νὰ πηγαίνουσι πίσω στὸ χωριό, καὶ νὰ καθήσουνε, καὶ νὰ μὴ φοβῶνται τίποτες, καὶ αὐτὸς τοὺς διαυθεντεύει· καὶ ἀκούωντας ἐκεῖνα τὰ λόγια, ἐγυρίσασι καὶ ἐξαναχτίσασι πίσω τὰ πεσμένα σπήτια, καὶ τὸ χωρίον ὠνομάσασι Ἁγίαν Εὐθυμίαν, πρὸς δόξαν καὶ τιμὴν τοῦ Ἁγίου, ποῦ τοὺς ἐγκάρδιωσε, καὶ τοὺς εἶπε τὸ πῶς θὰ τοὺς διαυθεντεύῃ. Ἐπάθασι στὸ σεισμὸ ἐκεῖνο καὶ τὰ χωρία Καλοπετρίτζα, καὶ Βουνοχώρα καὶ Πέντε-Ὄρνια καὶ τὰ ἄλλα τοῦ Σαλόνου.

Μ. Χ. 1660;

Ἐκείνους τοὺς χρόνους, πολλοὶ κουρσάροι κατατρεμένοι ἀπὸ τὰ μέρη Μπαρμπαριᾶς καὶ Ἀλτζέρι, ἐμαζωχτήκασι στὸν Ἔπαχτο (Θ). Ἕνας ἀπὸ τούτους τοὺς κουρσάρους, ἔχωντας μάνα χριςιανὴ καὶ πατέρα Τοῦρ[κον, ποῦ] τὸν ἐλέγασι Ντουρατζίμπεη, εἶχε τὴν αὐθεντεία τοῦ κόρφου καὶ αὐθέντευε ἀπάνου σὲ οὖλα τὰ καράβια τοῦ κόρφου μὲ φερμάνι Βασιλικό· μίαν ἡμέρα δυὸ Γαλαξειδιώτικαις γαλιόταις, θεληματικῶς ἢ ἀνήξερα, δὲν τὸν ἐχαιρετήσασι στὸ πέλαγο μὲ σινιάλο καὶ κανονιαίς· καὶ αὐτὸς πολὺ

(*) Ἰδὲ σελ. 188.

θυμωμένος στέλνει ἀποκρισάρην στὸ Γαλαξεῖδι γιὰ νὰ πάρῃ αὐταὶς ταὶς γαλιόταις καὶ ταὶς παραδώσῃ στὰ χέρια τοῦ πειράτου· οἱ Γαλαξειδιῶταις δὲν τὸ ἐπαραδεχτήκασι, καὶ ὁ κουρσάρος τοῦ Ἔπαχτου μὲ δέκα γαλιόταις, ποῦ εἴχασι ὅλο κανόνια μπρούντζινα καὶ φοβερά, ἦρθε ἀπόξω στὸ λιμάνι, καὶ τοὺς ἐπαραπονέθηκε διὰ τὸ ἀφρόντε (*), ποῦ τοῦ ἐκάμασι, καὶ ἐγύρεψε νὰ τοῦ πλερώσουσι τρεῖς χιλιάδες βενέτικα, ἀλλέως θέλει κάψει οὖλα τὰ καράβια καὶ τὰ σπήτια· οἱ Γαλαξειδιῶταις δὲν τὸ ἐπαραδεχτήκασι· καὶ ὁ Μουράτζ-μπεης, ἔστωντας καὶ νὰ στοχάζεται τὸ πῶς πολλὰ νὰ ἐζήτησε, ἐξανάστειλε, κατεβαίνωντας σὲ δυὸ χιλιάδες βενέτικα, χίλια μετρητὰ καὶ χίλια σὲ διάστημα μιᾶς χρονιᾶς, μὲ ντεσκερὲ χρεωστημιᾶς. Καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐστείλασι μὲ μιὰ λάντζα (**) τὸν καπετὰν Θεοδωρῆ Μπαμπαδῆμο, ποῦ ἤτανε ἕνα περιφημισμένο παλληκάρι, γιὰ νὰ εἰπῇ τοῦ πειράτου τὸ πῶς ἄφελα ἀκαρτερεῖ, καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις στανικῶς καὶ μὲ φοβέραις δὲν δίνουνε μήτε κάλπικο ἄσπρο· καὶ ὁ κουρσάρος θυμόνωντας ἔβγαλε τὸ σπαθὶ καὶ ἐχύθηκε στὸν καπετὰν Θοδωρῆ, γιὰ νὰ τοῦ κόψῃ τὸ κεφάλι· καὶ ὁ καπετὰν Θεοδωρῆς ἐσταύρωσε τὰ χέρια καὶ δείχνωντας τὰ στήθια του « χτύπα, παληομουρτάτη, τοῦ εἶπε, ἕνα ἄνθρωπο ξαρμάτωτο, ποῦ θαῤῥεύωντας στὸν ὅρκο σου, ἦρθε χωρὶς σπαθὶ και ἄρματα· σὰν ἦσαι παλληκάρι δέσε μου τὸ ἕνα χέρι, καὶ στὸ ἄλλο δῶσέ μου ἕνα μαχαῖρι, καὶ ἐλᾶτε τρεῖς ἀπάνου μου, καὶ σὰν μὲ σκοτώσετε νὰ σᾶς ἦνε χαλάλι ». καὶ ὁ πειράτος, ἀκούωντας ἀνέλπιστα [αὐτὰ] τὰ παλληκαρήσια λόγια, ἐκατέβασε τὸ

(*) Affronte = προσβολή.
(**) Βέρκυκ

σπαθί του καὶ τραβῶντας τὰ γένεια του ἔφυγε· ἐτότες ἤρθασι δύο κουρσάροι ἀράπιδες καὶ εἴπασι τοῦ καπετὰν Θοδωρῆ νὰ κατέβῃ στὸ ἀμπάρι, ἔστωντας σκλάβος· καὶ ὁ καπετὰν Θεοδωρῆς ἁρπάζωντας ἕνα σίδερο, ποῦ ηὗρε ἐκεῖ κοντά του, ἐχτύπησε τὸν ἕνα κουρσάρο στὸ κεφάλι καὶ τὸν ἐσκότωσε, καὶ χτυπῶντας καὶ τὸν ἄλλον, ἔπεσε στὴ θάλασσα, καὶ βουτῶντας εὐγῆκε στὸ Γαλαξεῖδι, καὶ ἐδιηγήθηκε τὰ τρεχάμενα. Ἐτότες πλὴν ἀρχίνησε μία φοβερὴ ἀμάχη ἀπὸ τὸ πουρνό, ὡς τὸ δειλινό, ποῦ ἐπέσασι μπόμπαις καὶ τόπια περίσσα, καὶ κάμποσα σπήτια Γαλαξειδιώτικα, ἔστοντας στὸ περιγιάλι, ἐπέσασι ἀπὸ τὸν βρόντο καὶ τὸ σείσιμο τῶν κανονιῶν· καὶ πολεμῶντας, μιὰ μπόμπα Γαλαξειδιώτικη, μεγάλη καὶ βροντερή, ἐπῆγε καὶ ἐχτύπησε μέσα στὸ τζιμπιχανὲ (*) τοῦ πειράτου, καὶ πετιέται στὸν ἀέρα ἡ γαλιότα, καὶ καίονται καὶ ἄλλαις τρεῖς· ἐτότες ὁ κουρσάρος μὲ τὴν ἐντροπὴ στὰ μοῦτρα καὶ μὲ χολιασμένη καρδιά, ἔφυγε μέσα σὲ μία γαλιότα μισοκαϋμένη, ποῦ ἐμπόρεσε νὰ γλύσῃ, γιατὶ αἱ ἄλλαις τέσσαρες καήκανε, καὶ ἡ ἀποδέλοιπαις πέντε πιαστήκασι πρέζα (**). Ἐσκοτωθήκασι κουρσάροι ἑκατὸν τριάντα, καὶ Γαλαξειδιῶταις πενῆντα ὀχτώ, καὶ κοντὰ στοὺς ἄλλους καὶ ὁ καπετὰν Θοδωρῆς Μπαρμπαδῆμος, ποῦ παραπάνου ἀφηγήθηκα. Αὐτὸς γοῦν ὁ καπετὰν Θοδωρῆς, ἔστωντας νὰ ῥίχνῃ ἕνα κανόνι, ἔσκασε τὸ κανόνι καὶ τὰ κομμάτια τὸν ἐσκοτώσασι μαζῆ μὲ ἄλλους δυό· ἔζησε δύο ὧραις, καὶ τελειόνωντας ἡ ἀμάχη καὶ μαθαίνωντας τὸ πῶς ἐνικήσασι οἱ Γαλαξειδιῶταις εἶπε· «τώρα Θεέ μου, πεθαίνω εὐχαριστημένος!» καὶ ἐξεψύχησε· καὶ

(*) Πυριτιδοθήκη.
(**) Presa = λάφυρον.

ῶντας λαβωμένος, λησμονῶντας ταὶς πληγαίς του ἐγκάρδιωνε τοὺς γειτόνους του λέγωντας· «χτυπᾶτε, μωρὲ παιδιά, τοὺς παληο-μουρτάτιδες!»

Αὐτά, ποῦ ἀφηγᾶμαι, ἐγενήκασι 'μέρα παρασκευή, τὸν Μάρτη μῆνα, 'σαρακοστῆς μεγάλης πρώταις 'μέραις· καὶ ἔστωντας ἐκεῖνος ὁ πειράτος, χολιασμένος καὶ κατάκαρδα ἐντροπιασμένος, μὲ συνέργεια διαβόλου, ποῦ πάντα ἀμάχεται τοὺς χριστιανούς, ἐγύρευε ὥρα καὶ στιγμὴ γιὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸ Γαλαξεῖδι, ποῦ τῶκαμε τόσο μεγάλο ἀφρόντε, ποῦ δὲν εἶχε μοῦτρα νὰ προβοδίσῃ στὸν κόσμο, γιατὶ ὅλοι τὸν ἐπεριγελούσασι· καὶ ἀκούσατε τὶ μηχανᾶται ὁ τρισκαταραμένος κουρσάρος· ἐκείναις ταὶς ἡμέραις ἤτανε μεγάλη ἑβδομάδα, ποῦ κάθε χριστιανός, ἀφίνοντας ταὶς δουλειαίς του καὶ κάθε μεταχείριση, πηγαίνει μὲ εὐλάβεια σταὶς ἐκκλησίαις γιὰ νὰ προσκυνήσῃ τὰ ἅγια καὶ θεοτικὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ, ποῦ γιὰ λόγου μας τοὺς ἀνθρώπους, ἐκαταδέχθηκε καὶ ἐγίνηκε ἄνθρωπος σωστός, καὶ ἐσταυρώθηκε ἀπὸ τὸ παράνομο γένος τῶν Ἑβραίων. Ἐτότες γοῦν πιάνει καὶ ἁρματόνει ὁ Ντουρατζίμπεης ὀχτὼ γαλιόταις, καὶ ἐμπαρκάρει ἀσκέρι ἁρματωμένο, ὅλο ἀπὸ ἄπιστους Μουσουλμάνους. Ἐτότες, ἔστωντας νὰ ἐξημερόνῃ κυριακὴ ἡμέρα, ποῦ ὅλοι μὲ χαραὶς καὶ ἀγαλλίασι γιορτάζουσι τὴν Ἀνάστασι καὶ τὴ Λαμπρὴ τοῦ Σωτῆρος, ἀπὸ πρωῒ σύνταχα, δύο ὥραις πρὶν νὰ ἐξημερώσῃ, οἱ Γαλαξειδιῶταις ἐπήγασι σταὶς ἐκκλησίαις γιὰ νὰ δοξάσουνε τὴν Ἀνάστασι, καὶ κανένας δὲν ἀπόμεινε στὰ σπήτια καὶ στὰ πλεούμενα, γιατὶ ὅλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἄνδρες, γέροι καὶ γυναικόπαιδα ἐπήγασι σταὶς ἐκκλησίαις· ἐτότες γοῦν ὁ πανάπιστος καὶ μιαρότατος πειράτος ξεμπαρκάρει τὸ ἀσκέρ

του καὶ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι ἐμπαίνει στὴν πολιτεία, καὶ καίωντας τὰ σπήτια, μπλοκάρει ταὶς ἐκκλησίαις και ἐπέρασε ἀπὸ σπαθίου ἄνδρες, γέρους καὶ γυναικόπαιδα, ποῦ ἐσκούζασι καὶ ἐβελάζασι· ἀμὴ ἐκεῖνος ὁ ἀντίχριστος κανένα ἔλεος καὶ συμπάθειο εὐσπλαγνίας δὲν εἶχε· καὶ μέσα σταὶς ἐκκλησίαις ἐμπῆκε καταματωμένος καὶ ξεσπαθόνωντας, καὶ ἐμπροστὰ στὴν ἁγία τράπεζα ὁ παμμιαρότατος Σατανὰς ἔσφαξε δύο παπάδες, τὸν Παπαχρῆστο καὶ τὸν Παπαθανάση· καὶ ἐτότες ἐγίνηκε μεγάλος σεισμὸς καὶ ἔπεσε ἡ ἐκκλησία καὶ ἐσκότωσε πέντε κουρσάρους.

Ἔστοντας καὶ νὰ γίνη τέτοιο μεγάλο καὶ ἀδιήγητο φονικό, ποῦ στόμα ἀνθρώπινο καὶ κοντήλι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ζωγραφίσῃ, ὡσὰν πρέπει, ὅσοι ἀπομείνασι Γαλαξειδειῶταις, γλύσαντες ἀπὸ τὸ μακελειό, ἐπήρασι τὰ βουνὰ καὶ τὰ πλάγια καὶ τοὺς λόγγους, καὶ ἐχτίσασι ʼδῶ καὶ ʼκεῖ καλύβαις καὶ δύο ἐκκλησίαις, μία τῆς Παναγίας καὶ ἄλλη τοῦ Προφήτου Ἠλία· καὶ ἐκεῖ, ὁποῦ ἐμαζωχτήκασι, τὸ λένε Παλῃο-Γαλάξειδο, ὡσὰν νὰ λέμε παλῃὰ χώρα. Καὶ ἐκεῖ ἐμείνασι κατατρεμένοι χρόνια δέκα τρία· ὕστερα ἐφανερώθηκε ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ Βαπτιστὴς καὶ τοὺς εἶπε νὰ πᾶνε καὶ νὰ καθήσουνε στὴ παλαιὰ χώρα, γιατὶ ἐκεῖνος, ποῦ ἐφοβόντασι, ὁ κουρσάρος, τὸν πῆρε μπάλα, ποῦ ἤτανε ὀργὴ θεοτική, καὶ βράζει στὰ κατράμια τῆς κόλασης (1)· καὶ νὰ χτίσουσι καὶ πέντε ἐκκλησίαις, καὶ νὰ βάλλουνε ὀνομασία ἀπάνου στὴ χώρα Πενταγίοι, ὡσὰν νὰ λέμε ποῦ εἶχε πέντε ἐκκλησίαις, ποῦ τοὺς διαυθέντευαν· καὶ νὰ μὴ κάμουσι ἄλλο τίποτε ἀπὸ κεφαλιοῦ τους, γιατὶ ἐκεῖνος ὁ πειράτος ἤτανε ὁ ἴδιος ὁ Σατανάς, ἔχωντας μοῦτρα ἀνθρωπινά,

καὶ νὰ κάμουνε δέησαις στὸ Θεό, γιὰ νὰ ἔβγῃ ἀπὸ τὴ χώρα τὸ δαιμόνιο, ποῦ ἐμπῆκε, καὶ τοὺς ἔκαμε ἕνα τόσο μεγάλο κακό· καὶ οἱ Γαλαξειδειῶταις, ἀκούοντας αὐτὰ τὰ ἅγια καὶ θεοτικὰ λόγια, ἐκάμασι κατὰ τὸ ὄρτινο τοῦ Ἁγίου καὶ τὴν ὁρμήνεψη, καὶ παγαίνοντας στὸ Γαλαξεῖδι, ποῦ ἦτανε ἕνας σωρὸς ἀπὸ παλαιὰ χαλάσματα καὶ πέτραις, ἐξαναχτίσασι τὰ σπήτια· καὶ κάνοντας τὴ δέησι καὶ ταὶς λιτανίαις, κατὰ τὴν ὁρμήνεψη τοῦ Ἁγίου, ἐβάλασι τὸ ὄνομα τὸ καινούργιο Π ε ν τ ά γ ι ο ι· καὶ τὴν στιγμὴ ἐκείνη ἀκούστηκε μία βροντὴ ἀπὸ τὸν κάτου κόσμο, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐμαύρισε, καὶ ἡ θάλασσα ἐφούσκωσε, καὶ τρία δαιμόνια ἐπέσασι στὴ θάλασσα καὶ ἐπνιγήκασι· καὶ ἕνας ἅγιος ἐφάνηκε μὲ μαῦρα ράσα, περπατῶντας ἀπάνου στὴ θάλασσα, καὶ εὐλόγησε σὲ τρεῖς μεριαίς· καὶ ἔπαψε τὸ φούσκωμα τῆς θάλασσας, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐξαστέρωσε, καὶ ἐγίνηκε χαρὰ Θεοῦ (*)· καὶ οἱ Γαλαξειδιῶταις, βλέποντας ἕνα τέτοιο μεγάλο θαῦμα, ἐπροσκυνήσασι τὸν Κύριο, εὐχαριστῶντάς τον διὰ τὴν διαυθέντεψη ποῦ τοὺς ἔδειχνε τόσο ὁλοφάνερα.

Μ. Χ. 1690.

Ἦτανε φαμίλιαις ψυχομέτρι, ποῦ ἤρθασι, ἐννενῆντα· καὶ σὲ δέκα χρόνια ἐγενήκασι μὲ τὴν εὐλογία τοῦ Κυρίου διπλαῖς, καὶ ἐφυκιάσασι κάμποσα μικρὰ πλεούμενα, γιατὶ ὅλα τὰ ἄλλα τὰ ἔκαψε καὶ τὰ ἐπῆρε ἐκεῖνος ὁ διαβολοπειράτος· καὶ περνῶντας χρόνια τριάντα τρία, ἐδώκασι πάλε τὴν παλαιὰ ὀνομασία στὸ Γαλαξεῖδι, γιατὶ ἔτζι ἐπρόσταξε ὁ ἴδιος Ἁγιάννης, φανερονόμενος τὸ βράδυ

(*) Φράσις τῆς κοινῆς = τελεία γαλήνη.

στὸν ὕπνο τοῦ καπετὰν Μήτρου Βαρνάβα, ποῦ ἤτανε θεοφοβούμενος ἄνθρωπος καὶ κοσμογυρισμένος, πηγαίνωντας σὲ πολλὰ μέρη Φραγκίας· καὶ βλέπωντας αὐτὸ τὸ θεοτικὸ ἐνύπνιο, ἐπούλησε ὅ,τι καὶ ἂν εἶχε, καὶ ἐπῆγε μὲ ἕνα καράβι Φράγκικο στὰ Ἱεροσόλυμα, ὅπου καὶ ἐγενέθηκε καὶ Χατζῆς.

Αὐτὴ γοῦν εἶνε ἡ ἀληθινὴ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου, ἔστωντας πατρίδα μου, καὶ γιὰ χατίρι της ἐκόπιασα πολλαὶς νύχταις διαβάζωντας παλαιὰ βιβλία, ποῦ εἶνε καὶ σώζονται στὸ μοναστῆρι τοῦ Σωτῆρος, ποῦ ἄλλαις φοραὶς ἤτανε δοξασμένο καὶ μὲ πολλαὶς χάραις πλουτισμένο, καὶ τὴν σήμερο ἡμέρα εἶνε ἔρημο, ἔχοντας μονάχα πέντε ἀσκητάδες, τὸν ἀδελφὸ Νικόλαο, τὸν ἀδελφὸ Ἰωάννη, τὸν ἀδελφὸ Μῆτρο τὸν Χατζῆ-Βαρνάβα, ποῦ παραπάνου ἀφηγήθηκα, τὸν πάτερ Σωφρόνιο, καὶ ἐλόγου μου· ὅλοι ἀπὸ χώρα Γαλαξεῖδι.

Κύριε, φύλαττε τοὺς δούλους σου, συγχωρῶν αὐτῶν πάντα τὰ ἁμαρτήματα· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ δόξα, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Κύριε † δόξα σοι.
Ἀμήν.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΝ ΤΩι ΧΡΟΝΙΚΩι.

(Α) Χριστιανομάχους καλεῖ τοὺς πρὸ πολλοῦ τὸν ἐθνισμὸν ἀποπτύσαντας Βουλγάρους, ἢ διὰ τὰ ὑπὸ τῶν *χριστιανῶν* τούτων ἐπενεχθέντα εἰς τοὺς χριστιανοὺς Ῥωμαίους κακά, τὰ ὁποῖα ὁ τότε πατριαρχεύων Νικόλαος *οὐ μέλανι ἀλλὰ δάκρυσι γέγραφε* (*), ἢ διὰ τὸ χριστιανοὺς κατ᾽ ἐξοχήν, ὡς ἄχρι τοῦδε, τοὺς Ἕλληνας καλεῖσθαι.

(Β) Αἱ ἀκόλουθοι λοιμικαὶ ἀσθένειαι μνημονεύονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν συγχρόνων ἀλλογλώσσων χρονογράφων:—

(*) Γράφων ὁ θειότατος ἐκεῖνος ἀνὴρ πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας, ἵνα κάμψῃ διὰ προτροπῶν τὸ σκληροτράχηλον τοῦ αἱμοβόρου Συμεών, ὃν ματαίως πολλάκις παρήνεσε, «Παράστησον, λέγει, αὐτῷ τῆς γῆς ὅσης διῆλθε » τὴν ἐρημίαν, τὴν ἀντὶ τῆς ὁρωμένης ἄχρι τοῦ νῦν ὡραιότητος τῶν χωρῶν » τὴν ἐλεινὴν ἀμορφίαν. Ἀνάμνησον αὐτὸν τῆς καταστροφῆς τῶν ἁγίων τοῦ » Θεοῦ οἴκων· πρόσθες τὴν ἀπώλειαν τῶν σεμνῶν διαιτημάτων, ἐν οἷς μονάζοντες, ἐν οἷς παρθένοι διὰ παντὸς ὕμνους ἀνέπεμπον τῷ Θεῷ, καὶ νῦν ἐν » ἐρειπίοις λέλειπται κατακείμενα· πρόσθες ἐπὶ τούτοις τὰς πολυτρόπους τῶν » ἀνθρώπων σφαγάς, τῶν ἱερέων, τῶν μοναζόντων ἀνδρῶν, γυναικῶν ἐῤῥιμμένα σώματα, καὶ μηδ᾽ αὐτὸ τοῦτο ταφῆς ἠξιωμένα, ἀλλὰ κυσὶ καὶ θηρίοις εἰς βρῶσιν προτιθέμενα. κλπ.» Ἰδὲ τὰς πρὸς Συμεών, τὸν τῶν Βουλγάρων ἄρχοντα, τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου πατριάρχου ἐπιστολάς, δημοσιευθείσας ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Αὐγούστου Μαΐου, ἐν αἷς θρηνεῖ ὁ μακάριος Νικόλαος « διὰ τὴν ἄπειρον τῶν αἱμάτων χύσιν, καὶ τὴν τοσαύτην ἐρημίαν, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀπώλειαν, τὸν φόνον τῶν ἱερέων, τὴν φθορὰν τῶν παρθένων, τῶν μοναζόντων τὴν ὕβριν », καὶ τόσας ἄλλας ἐπενεχθείσας κακώσεις ὑπὸ τῶν ἀγρίων Βουλγάρων πρὸς ἀδελφοὺς ὁμοθρήσκους. (Spicilegium Romanum, tom. X. σελ. 170—287. Romæ, 1844.

Καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν βίῳ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, λέγει: «Τὸ γὰρ τοιοῦτον ἔθνος (τῶν Βουλγάρων), εἰ καὶ πρὸ τούτου τὴν πρὸς » εὐσέβειαν μεταβολὴν εἰσδέξασθαι ἔδοξεν, ἀλλ᾽ ὅμως ἀπαγὲς ἦν ἔτι πρὸς καλόν, καὶ ἀνίδρυτον, ὡς ὑπὸ ἀνέμων φύλλα σαλευόμενον καὶ μετακινούμενον ».

α) Ἐπὶ Θεοδοσίου Β'. (409 Μ. Χ,) ἐν Ῥώμῃ ἐνσκήψασα (Ζωσίμου ἱστ. Ἑ, 39.). — β) Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (446) ὑπὸ Ἀμμιανοῦ Μαρκελίνου μνημονευομένη. — γ) Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ (537)· ἴδε Θεοφάνους Χρον. 6026. — δ) Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ (541)· ἴδε Προκοπ. ἱστορ. Ἡ, 4. Μαλαλᾶ, Χρον. 481, 3· Θεοφάν. 6034· Γλυκᾶ 499, 16· καὶ Κεδρηνοῦ Ἰ, 18. — ε) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος (555)· Μαλ. 448, 4· Θεοφάν. 6048· ἐπιταθεῖσα ἐν ἔτει 558 (Ἀγαθία Σχολ. ἱστορ. Ἑ, 1, 10· Μαλ. 489, 15· Εὐάγρου ἱστορ. Δ'. 28· Θεοφάν. 6050· Κεδρ. Ἰ, 31.). — ς) Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰουστινιανοῦ (561) ἐν Ἀντιοχείᾳ ἐνσκήψασα· Θεοφάν. 6053· Miscella Historia· Κεδρ. Ἰ, 34. — ζ) Ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Β'. (567), Barhebraeus, ἔκδ. Pococke, 1663. — η) Ἐπὶ Τιβερίου (580), αὐτόθι. — θ) Ἐπὶ Μαυρικίου (600) εἰς τοὺς Ἀβάρους ἐνσκήψασα· Σιμόκκατα, ἱςορ. Ζ'. 14· Θεοφ. 6092· Misc. Κεδρ. Μ'. 18. — ι) Ἐπὶ Ἡρακλείτου (618), Νικηφ. Πατρ. Hamza. — ια) Ἐπὶ Κωνσταντίνου Πωγωνάτου (684), τὴν Συρίαν μαστίσασα· Θεοφ. 6176· Miscel. C, 16. — ιβ) Ἐπὶ Τιβερίου (700), Θεοφ. 6192· Κεδρ. Ἀ, 2. — ιγ) Ἐπὶ Λέοντος Γ'. (726), Θεοφ. 6218· Miscel. Κεδρ. L, 10. — ιδ) ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ (733), εἰς Συρίαν· Θεοφ. 6225.— ιε) Ἐπὶ Κωνσταντίνου Κοπρωνύμου (747), Νικηφ. Πατρ. 70, 11· Θεοφ. 6238· Κέδρ. Γ'. 6· Ζωναρᾶ, XV, 6· Θεόδωρος Στουδίτης ἐν βίῳ Πλάτωνος· Λέων 184, 8· Γλυκᾶς 527, 1· Κωνστ. Πορφυρ. Θεμ. Β'. 6. — ις) Ἐπὶ Ῥωμανοῦ Γ'. (1032) τὴν Ἀσίαν μαστίσασα· Κεδρ 499, 17· Ζωναρᾶ, XVII, 2· Barhebraeus· — ιζ) Ἐπὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου (1044), Κεδρ. 609, 22· Γλυκᾶ, 598, 16. — ιη) Ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Στρατιωτικοῦ (1057) ἡ τὴν Ἀνατολὴν μαστίσασα, Barhebraeus κλπ.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ Χρονικὸν τάσσει τὴν εἰσβολὴν τοῦ λοιμοῦ πρὸ τῆς τῶν Οὔζων ἐπιδρομῆς, ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Ῥωμανοῦ Βουλγαρικῆς ἐπιδρομῆς, μέχρι τῆς Οὐζικῆς, τρεῖς λοιμοὶ

μνημονεύονται: ὁ ἐπὶ τοῦ Ῥωμανοῦ, ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου καὶ ὁ ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Στρατιωτικοῦ, βεβαίως ὁ ἐν λόγῳ λοιμὸς εἶνε ὁ κατὰ τὴν 16 Ἰουλίου 1054, ἐπὶ τοῦ Μονομάχου, καθ' ὅλον τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐνσκήψας, διότι οἱ δύο ἕτεροι, ῥητῶς μνημονεύονται, ἐν μόνῃ τῇ Ἀνατολῇ περιοσθέντες. Τοῦ λοιμοῦ τούτου ἰδὲ περιγραφὴν ἐν Γλυκᾷ 598, 16. καὶ Κεδρηνῷ, 609, 22.

(Γ) Ἀναμφιβόλως τὸ Χρονικὸν ἐννοεῖ τὴν ἐν ἔτει 1059, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Δούκα, βαρβαρικὴν ἐπιδρομὴν τῶν Οὔζων, Οὐνικοῦ ἢ Σκυθικοῦ φύλου, ὅπερ *τῆς Ἑλλάδος κατέδραμε καὶ κατεληΐσατο, καὶ λείαν ἤλασε οὐκ ἀριθμητήν.* (Ἀτταλιάτου, ἱστορ. σελ. 83—85, ἔκδ. Βόννης. — Μιχαὴλ Γλυκᾶ, σελ. 505.)

(Δ) Τὴν ἐν ἔτει 1081, ἐπὶ τῆς βασιλείας Νικηφόρου Βοτονειάτου, λῃστρικὴν ἐπιδρομὴν τῶν Νορμανδῶν τῆς Ἀπουλίας ἀναφέρει καὶ Ἄννα ἡ Κομνηνή: *Ὁ μέντοι Ῥομπέρτος* (δοὺξ τῆς Ἀπουλίας) *πᾶσαν δύναμιν συναγηοχὼς κατὰ τὸ Βρεντήσιον, τάς τε ναῦς αὐτῷ καὶ τοὺς στρατιώτας. Αἱ μὲν γὰρ νῆες εἰς ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα συνηρίθμηντο, οἱ δὲ στρατιῶται εἰς τριάκοντα χιλιάδας ἐτύγχανον συμποσούμενοι, ἑκάστης νηὸς ἄνδρας ἀπολαμβανούσης διακοσίους μεθ' ὅπλων καὶ ἵππων. Ἐδόκει μὲν γὰρ ἐξ Ὑδροῦντος πρὸς τὰς Νικοπόλεις διαπερᾶν, καὶ τήν τε Ναύπακτον καὶ τὰ ξυμπαρακείμενα χωρία καὶ φρούρια πάντα κύκλῳ περιλαβεῖν.* (Ἀλεξιάς, Α. σελ. 17, ἔκδ. Παρισίων, 1651.)

(Ε) Ἐν ἔτει 1147 Μ. Χ., ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, Ῥωγῆρος ὁ τῆς Σικελίας καὶ Νεαπόλεως δυνάστης, υἱὸς τοῦ προμνησθέντος Ῥοβέρτου, ἐξαρτύσας μέγαν στόλον ἐφώρμησε κατὰ τῆς Ἑλλάδος. *Τὸν ἐπέχοντα πορθμὸν ἀνάγεται καὶ τὰ τούτῳ ἑκατέρωθεν εἰσιών, οὐ τὰ εὐχείρωτα μόνον κατέδραμε λείαν τιθέμενος, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλως ἐπικαιρότατα καὶ δυσάλωτα, τὰ μὲν ὁμολογίᾳ χειρούμενος, τὰ δὲ πολέμῳ δου-*

λούμενος, Ἀκαρνᾶνάς τε καὶ Αἰτωλούς, καὶ ὅσα παράλια ἀμαυρῶν, τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἐπέπλευσε, καὶ τῷ Κρισσαίῳ λιμένι προσορμισθείς, τοὺς ἐν μεσογείῳ ἐθάῤῥει προσβαλεῖν, οὐδένα ἔχων ἀντίπαλον ἰσοστάσιον. Ἀποβὰς δ' ἐλαφυραγώγησε πᾶσαν τὴν Λοκρίδα, Φωκίδα, καὶ Βοιωτίαν, καὶ ἔμπλεως λαφύρων ἀνεχώρησε. Τοσαύτην δὲ λείαν ἐξεκομίσατο, ὥστε τὰ βαρέως πεφορτωμένα πλοῖα αὐτοῦ, ἐκινδύνευον ἵνα καταποντισθῶσι κατὰ πᾶσαν τῆς θαλάσσης ταραχήν. (Νικήτα Χωνιάτου, ἱςορ. Διήγ. Β'. σελ. 97—99.—Ἰωάννου Κιννάμου, ἱστορ. Γ'. § 2.—Tafel, Republik Venedig. σελ. 180. κλπ.)

(Ϛ) Ταρακῶνας ὀνομάζει τοὺς Καταλάνους καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης (Χαλκ. Ά. σελ. 9 καὶ 10, ἔκδ. Παρισίων.).

(Ζ) Τὴν ἐπελθοῦσαν ταύτην μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν στρατευμάτων διαίρεσιν ἀναφέρει ὁ σύγχρονος Θεόδουλος ὁ Μάγιστρος. Ἀρχηγὸς τῶν κατὰ Καταλάνων ([1]) συλλεχθεισῶν δυνάμεων διωρίσθη ὁ Ἄγγελος Παλαιολόγος, ἀδελφιδοῦς τοῦ βασιλεύοντος Ἀνδρονίκου. « Οὗτος πρὶν μὲν ἢ Χανδρηνὸν ἀφικέσθαι » ἐχρῆτο μέν τισι λοχαγοῖς, ἐχρῆτο δ' οὐ μάλα πρέπουσιν, » οὐδ' ἀξιόχρεως ὑπὸ τούτῳ τετάχθαι, ἀμέλει καὶ τοῖς πο» λεμίοις τοσοῦτον εἶχον αὐταρκεῖν, ὥστε καὶ τούτους, ὡς ἐγὼ » φαίην ἄν, δι' ὧν ἐμαλακίζοντο πρὸς τὰς μάχας, τὸ γοῦν *καθ'* » *αὐτοὺς ἐστρατήγουν*, ἀγαπῶντες εἰ σώζοιντο, κυσὶν ἐοικότες » ἐῤῥαστωνευμένοις πρὸς μάχην. κλπ. »

(Η) Ἀνδρέαν καὶ Ἀνδρῖκον ὀνομάζει τὸν κατὰ τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς Ἱσπανίας παραταχθέντα Χανδρηνόν, ἐξ Ἀσίας καταγόμενον, καὶ διακριθέντα εἰς πολλὰς πρὸς τούτους ἐπιτυχεῖς συμπλοκάς, ὅτε τὰ ἐκεῖσε ἦγον καὶ ἔφερον. Ἡ παρουσία τοῦ ἀνδρείου τούτου στρατηγοῦ, καὶ τὴν ὑφισταμένην διαίρεσιν διέλυσε, καὶ θάῤῥος μέγα ἐνέπνευσε τοῖς ἀπηλπισμένοις. «Τοῦ

(1) Ἰταλοὺς τοὺς Καταλάνους, καὶ Πέρσας τοὺς συμμαχοῦντας αὐτοῖς Τουρκοπούλους ὀνομάζει ὁ Θεόδουλος.

» Χανδρηνοῦ δ' εἰς τὴν ἐκείνου (Ἀγγέλου) τάξιν ἰόντος, καὶ
» προσλαβόντος Ἡρακλέους Ἰόλεων, ἀθρόον ἅπαντ' ἐκεῖνα πρὸς
» τοὐναντίον μετέστη, καὶ τοὺς ὑβριστὰς καὶ μείζω φρονοῦν-
» τας (Καταλάνους) διεδέξατο φόβος... Ὅσους μὲν οὖν ἀνεῖ-
» λε τῶν πολεμίων αὐτίκα φανείς, καὶ πλῆθος αἰχμαλώτων
» ὧν εἶλε, καὶ σκύλα καὶ ὅπλα καὶ λάφυρα, καὶ ἵππους καὶ
» βόας καὶ ὄϊς, καὶ πανθ' ὅσα ταυτησὶ τῆς μερίδος, τί τις ἂν
» λέγοι;.. Οὐδ' αὐτοῖς ἀμύνειν ἠδύναντο Θετταλοί, καὶ πρὸς
» τοσοῦτον παραβάλλεσθαι πλῆθος. Οὐ μὴν ἑτέρου πρὸς ταῦτ'
» ἐδεήθησαν· ἀλλὰ καὶ τούτοις κακῶς πράττουσι καὶ θορυβου-
» μένοις, ἐλθὼν ὁ Χανδρηνὸς συνεμάχει.

» Τοσαῦτα γοῦν κἀνταῦθα κατ' αὐτῶν ἔστησε τρόπαια καὶ
» οὕτω περιφανῆ, νῦν μὲν ἀθρόοις ἐμπίπτων, νῦν δ' ἐκ πολ-
» λῶν ὀλίγοις καὶ πολλοῖς κατ' ὀλίγους, ὥστ' ᾄδουσι μὲν εἰς
» δεῦρο ταυτὶ Θετταλοί, ᾄδουσι δὲ σχεδὸν πάντες ἄνθρωποι.
» Ἕστηκε δέ, ὥσπερ τις στήλη περιφανής, ἐν ταῖς ψυχαῖς ἑ-
» κάστων ἡ μνήμη, ὁμοῦ τε τὸν εἰργασμένον κοσμοῦσα, τούς
» τε ἄλλους εἰς εὐψυχίαν παρακαλοῦσα ».

Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ εὐδοκίμως κατὰ τῶν Καταλάνων ἠγωνίσθη ὁ Χανδρηνός, ὅστις φθονηθεὶς κατηγορήθη παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, καὶ εἰς τὴν βασιλικὴν ὑπέπεσε δυσμένειαν. (Ἰδὲ **Boissonade, Anecdota Græca, tom. II, Paris, 1830,** σελ. **188—211.**)

(Θ) Ἡ Ναύπακτος τοὐντεῦθεν ἀπεκαλεῖτο, *Μικρὸν Ἀλγέριον*, *φωλεὰ πειρατῶν* (nido de' corsari), *Ἀλγέριον τῆς Ἑλλάδος*. (Βλ. Coronelli· Garzoni· Pouqueville· Sagredo, κλπ.)

(Ι) Ὁ τρομερὸς οὗτος πειρατής, ὁ τοσαύτας κακώσεις εἰς τοὺς χριστιανοὺς διαπράξας, μνημονεύεται ὑπὸ πάντων τῶν ἱστορικῶν καὶ περιηγητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ὁ περιηγητὴς Βέλερ λέγει: « Naupacte était la residence de ce fameux
» corsaire, Durac-Bey, qui faisait trembler les vais-

» seaux et les barques des Chretiens » (Weler, voyage. σελ. 326.)· ταῦτα δὲ περίπου λέγει καὶ ὁ Σπὼν ἐκτενέστερον, καὶ ὁ Ἐνετὸς γερουσιαστὴς Βρουζόνης.

Ὁ Ντουράτζ-μπεης ἐφονεύθη τὴν 8 Μαρτίου 1668, ἐν τῇ πολιορκίᾳ τῆς Κρήτης. Ἡ ἱκανότης καὶ ὁ ἄγριος αὐτοῦ χαρακτὴρ τὸν ἀνύψωσαν εἰς βαθμὸν ναυάρχου (capitan-bassa). Ἀκράτητος, καὶ ἀκούων μόνην τὴν φωνὴν τοῦ ἀγρίου φανατισμοῦ, ἠθέλησεν ἵνα προσβάλῃ πρῶτος τὴν γαλέραν τοῦ Ἐνετοῦ Πολάνη· κυκλωθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τῆς δημοκρατίας, μετ' ἀπελπιστικὴν καὶ λυσσώδη πάλην, ἐφονεύθη ὑπὸ βολῆς κανονίου· τὸ πτῶμα αὐτοῦ ἐῤῥίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ὑπὸ τῶν ἑταίρων του, διότι οὕτως εἶχε διατάξει ζῶν, φοβούμενος μήπως πέσῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ζῶν λυσσωδῶς κατέτρεχε (Brusoni, Historia di Venezia, 1673. σελ. 216, livr. XXIV. — Spon, voyage en Gréce, σελ. 34.— Hammer, Empire Ottoman, tom. XI, σελ. 309. — Memorie istorico Geographiche. Venezia 1687. σελ. 71.).

Οἱ Σπὼν καὶ Βέλερ ἀναφέρουσιν, ὅτι μέχρι τοῦ 1680 ἐσώζετο ἐν Ναυπάκτῳ ἡ οἰκία τοῦ Ντουράτζ-μπεη, μεγαλειτέρα πασῶν τῶν ἄλλων.

ΠΕΡΙ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΑΛΟΝΩΝ.

Πρὸς τὸν Κύριον Κωνσταντῖνον Ν. Σάθαν.

Ἀγαθὲ φίλε.

Ἡ παρὰ σοῦ ἀνακάλυψις τοῦ χειρογράφου, ὅπερ, πραγματευόμενον περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Γαλαξειδίου, περιέχει καὶ πολλὰ γεγονότα μέχρι τοῦδε ἄγνωστα, ἐνέπλησε χαρᾶς μεταξὺ τῶν φίλων σου καὶ ἐμέ. Αἱ πρὸς διαφώτισιν τῆς πατρίου ἱστορίας ἔρευναι, εἰς ἃς μετὰ τοσούτου ζήλου καὶ τοσαύτης ἐμβριθείας ἐπεδόθης, φέρουσι, κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου σου, ἀγλαοὺς καρπούς, οἵτινες πέποιθα θέλουσι σὲ παροτρύνει ὅπως καὶ εἰς τὸ μέλλον ἐξακολουθήσῃς τὸ ἔργον, ἐφ' ὃ ἐκλήθης, περιποιῶν τιμὴν εἰς σεαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα.

Κοσμῶν τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀνακαλυφθέντος χειρογράφου διὰ προλεγομένων, διαφωτιζόντων τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν αὐτῷ μνημονευομένων πόλεων, ἐπεθύμησας σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ πληροφορηθῇς ἐὰν ὑπάρχωσι γνωστὰ καὶ νομίσματα Μιχαὴλ τοῦ Α'. δεσπότου τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν κομήτων τῶν Σαλόνων, περὶ ὧν ἀναφέρει τὸ χειρόγραφον. Μετὰ προθυμίας λοιπὸν ἀπαντῶ καταφατικῶς εἰς τὴν ἐρώτησιν, δίδων σοι τὴν περιγραφὴν καὶ τὰ ἀπεικονίσματα ὅσων νομισμάτων γινώσκω, τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος δυναστῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Δεκεμβρίου 1864.

Ὁ φίλος σου

Π. Λάμπρος.

ΜΙΧΑΗΛ Α΄.

ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ.

1204—1215.

Α΄.

1. Ἔμπροσθεν. Ὁ δεσπότης Μιχαὴλ καὶ ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐν προτομῇ, κρατοῦντες ὁ μὲν διὰ τῆς ἀριστερᾶς ὁ δὲ διὰ τῆς δεξιᾶς δόρυ, ἐφ' οὗ ὑπάρχει σταυρὸς ἐντὸς κύκλου. Ὁ Μιχαὴλ κρατεῖ ἐν τῇ δεξιᾷ σκῆπτρον, ὁ δὲ ἅγιος ἐν τῇ ἀριστερῇ φέρει ξίφος. Ἐπὶ τοῦ ἐμβαδοῦ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Μιχαὴλ M̽.

Ὄπισθεν. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὄρθιος. Ἐπὶ τοῦ ἐμβαδοῦ X.

Χαλκός. Ἐκ τῆς Συλλογῆς μου.

---

2. Ἔμπροσθεν. Ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὄρθιος, κρατῶν ἐν μὲν τῇ δεξιᾷ ξίφος, ἐν δὲ τῇ ἀριστερᾷ τὸν κολεόν. Ἐπὶ τοῦ ἐμβαδοῦ δεξιόθεν μὲν τοῦ ἀρχαγέλου ΑΡ̽, ἀριστερόθεν δὲ Μ̽.

Ὄπισθεν. [C]ΦΡΑΓΙΔΑ
ΤΗΝ CΗΝ ΜΙ
ΧΑΗΛ ΠΡΩΤΟ
CΤΑΤΑ ΠΟΘΕΙ
CΕΒΑCΤΟC ΜΙ
ΧΑΗΛ Ο ΤΟΥ
ΔΟΥΚΑ.

Μόλυβδος. Ἐκ τῆς Συλλογῆς μου.

Τὸ Η καὶ Ν ἐν ταῖς λέξεσι ΤΗΝ CΗΝ καὶ τὸ C καὶ Τ ἐν ταῖς λέξεσι ΠΡΩΤΟCΤΑΤΑ καὶ CΕΒΑCΤΟC εἰσὶ συμπεπλεγμένα.

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 νόμισμα εὑρεθὲν ἐν Ἠπείρῳ ἐξεδόθη παρ' ἐμοῦ πρὸ δεκαετίας ἐν τῷ φυλλαδίῳ 102 τῆς Πανδώρας. Εἶναι ἐκ λεπτοῦ ἐλάσματος καὶ ὁμοιάζει τὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης βυζαντινὰ νομίσματα, πλὴν τῆς ἐργασίας, ἐχούσης ἴδιόν τινα χαρακτῆρα, πείθοντα εὐθὺς ὅτι τοῦτο δὲν ἐκόπη ἐν Βυζαντίῳ. Ἡ διατήρησίς του εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν εἶναι καλλίστη καὶ

διακρίνεται ἐντελῶς ὁ τύπος καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότου, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ τοῦ ἁγίου· εἰς δὲ τὸ ὄπισθεν ὁ τύπος τοῦ ἀγγέλου εἶναι ὁπωσοῦν βεβλαμμένος, μετακινηθέντος τοῦ πετάλου κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐκτυπώσεως· διὸ ὅτε κατὰ πρῶτον ἐδημοσίευσα αὐτὸ δὲν ἠδυνάμην νὰ διακρίνω τὸν ἅγιον. Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς πραγματείας μου ὁ ἐν Βερολίνῳ δεινὸς νομισματολόγος K. Friedlaender, μοὶ ἔγραψεν ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ τοῦ Βερολίνου μουσεῖον ἕτερόν τι νόμισμα ὅμοιον τοῦ παρ' ἐμοῦ ἐκδοθέντος, εἰς καλητέραν ὅμως κατάστασιν, εἰς ὃ διακρίνονται παρὰ τῷ ἁγίῳ τὰ γράμματα Α. ΔΗ. καθὼς καὶ εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ ἀρχαγγέλου Μ. Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι ὁ μετὰ τοῦ δεσπότου ἅγιος εἶναι ὁ ἅγιος Δημήτριος.

Ὁ K. Sabatier (1) δίδει τὰ ἀπεικονίσματα δύο νομισμάτων τοῦ δεσπότου Μιχαὴλ, διαφέροντα κατά τι ἀλλήλων, καὶ ἀποδίδει αὐτὰ εἰς Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, τὸν ἀνακτητὴν Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ἀποδόσεώς μου κρινέτωσαν οἱ εἰδότες· ἀρκοῦμαι μόνον ὑποδεικνύων ἐνταῦθα ὅτι ὑπέπεσεν εἰς λάθος ὁ σοφὸς ἐκεῖνος συγγραφεύς, ἐκλαβὼν τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου Δημητρίου ὡς τὴν τῆς Θεοτόκου, πλάσας μάλιστα καὶ τὴν ἐπιγραφὴν ΜΡ ΘΥ ἐπιγραφὴν μὴ ὑπάρχουσαν βεβαίως εἰς τὰ ἐν λόγῳ νομίσματα.

Τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2 εἶναι μολυβδόβουλλον εὑρεθὲν ἐν Κερκύρᾳ, ὅπερ ὡς ἐπίσημος σφραγὶς τοῦ δεσπότου Μιχαὴλ προσηρτᾶτο διὰ μηρίνθου εἰς τὰ διπλώματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα, διὰ τὸ ἔγκυρον, κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὁ ἐν τῷ νομίσματα καὶ τῷ μολυβδοβούλλῳ εἰκονιζόμενος ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ἀναφέρεται εἰς τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότου Μιχαήλ· δύναται ὅμως νὰ ἐκληφθῇ καὶ ἁπλῶς ὡς ἄγγελος, καὶ τότε αἰνίττεται τὴν ἐξ Ἀγγέλων καταγωγὴν τοῦ δεσπότου. Ἔχομεν δὲ ὡς πρὸς τοῦτο προηγούμενον παράδειγμα τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον τὸν Ἄγγελον, χαράξαντα ἐπὶ τῶν νομισμάτων τὸν ἀρχάγγελον πρὸς ὑπόδειξιν τοῦ ἐπωνύμου του. Βλέπομεν δὲ ἐπίσης καὶ εἰς τὰ νομίσματα Θεοδώρου καὶ Μανουήλ, τῶν ἀδελφῶν τοῦ δεσπότου Μιχαήλ, αὐτο-

(1) Description générale des monnaies Byzantines. Τομ. Β'. Πίναξ LIX, ἀρ. 10 καὶ 11.

κρατορευσάντων βραδύτερον ἐν Θεσσαλονίκῃ, τὸν αὐτὸν ἀρχάγγελον, ὅστις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὰ ὀνόματα τούτων, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπώνυμον Ἄγγελος.

Ἀνήκει πιθανώτατα εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ καὶ ἕτερόν τι νόμισμα χαλκοῦν, ἀποδιδόμενον ὑπὸ τοῦ Κ. Sabatier εἰς τὸν προμνησθέντα αὐτοκράτορα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, καὶ φέρον τὸν ἑξῆς τύπον.

Ἔμπροσθεν. $\frac{\text{M}}{\text{X}}$-ὁ ἀρχάγγελος Μιχαὴλ ὄρθιος κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ πύργωμα ἔχον τρεῖς πυργίσκους.

Ὄπισθεν. Ο ΑΓ. ΧΜΗΛ. προτομὴ ἀντωπὸς τοῦ Ἁγίου Μιχαήλ.

Χαλκός (1).

Ὁ Κ. Sabatier παραδέχεται, ὅτι ὁ εἰς τὸ ὄπισθεν τύπος παριστᾷ τὸν ἀρχάγγελον Μιχαήλ· ἀλλ' ἐν τῷ ἀπεικονίσματι πτέρυγες δὲν φαίνονται πρὸς χαρακτηρισμὸν ἀγγέλου, ἄλλως τε δὲ τὸ πρόσωπον φέρει πώγωνα. Ἐν συνόλῳ συγκέχυται ἡ παράστασις, ἑπομένως δικαιοῦταί τις ν' ἀμφιβάλλῃ μήπως, κακῆς οὔσης τῆς διατηρήσεως, παρεμορφώθη ἡ εἰκών, καὶ ἀντὶ τοῦ ἀρχαγγέλου ὑπάρχει ἴσως προτομὴ τοῦ δεσπότου Μιχαήλ, ἢ ἄλλου τινὸς φερωνύμου ἁγίου. Ὅπως δήποτε ὅμως φρονῶ, ὅτι τὸ νόμισμα τοῦτο ἀνήκει εἴς τινα τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἠπείρου, καὶ ἰδίως εἰς Μιχαὴλ τὸν Α'. ἢ τὸν Β'., καὶ ὅτι ὁ πρὸς ὑπαινιγμὸν τῆς ἐπωνυμίας παριστάμενος ἄγγελος φέρει εἰς τὴν δεξιὰν τὸ *κάστρον* τῆς Ἄρτης.

Β'.

Ἡ ἔρευνα περὶ τῶν νομισμάτων, ἅτινα ἐκόπησαν ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν Μεσαιῶνα ὑπὸ τῶν Φράγκων δυναστῶν, εἶναι ἔργον πολύμοχθον, οὐ μόνον διὰ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν ἐπισήμων ἐγγράφων ἀφορώντων τὴν ἵδρυσιν τῶν διαφόρων νομισματοκοπείων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ διότι πολλάκις αἱ διασωθεῖσαι ἱστορικαὶ εἰδήσεις εἶναι τοσοῦτον συγκεχυμέναι καὶ ἀνεπαρκεῖς, ὥστε οὐδ' ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ ὁδηγηθῶμεν πρὸς τὸν σκοπόν. Οὐχ ἧττον ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἐποχὴ

(1) Sabatier, τόμος Β'. πίναξ LXIX, ἀρ. 12.

εἶναι εἰσέτι, καὶ ὡς πρὸς τὴν νομισματικὴν, πεδίον ἀγεώργητον· διὸ οἱ μετ' ἔρωτος καταγινόμενοι εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης γλυκεῖς καὶ πλουσιοπαρόχους ἀπολαμβάνουσι τοὺς καρπούς. Γλυκυτάτην λοιπὸν αἰσθάνομαι κἀγὼ τὴν ἀμοιβὴν τῶν κόπων μου δυνάμενος νὰ κοινοποιήσω τοῖς νομισματοφίλοις τὰ λίαν ἐνδιαφέροντα νομίσματα, ἅτινα ἐκόπησαν ὑπὸ τῶν κομητίσκων τῶν Σαλόνων, καὶ μοναδικὰ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἐμῇ Συλλογῇ.

ΘΩΜΑΣ Α'.

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἡγεμόνευε τῶν Σαλόνων ὁ κόμης Θωμᾶς Α'. οὐδ' αὐτοὶ οἱ πρίγκηπες τῆς Ἀχαΐας, πρὸς οὓς διετέλουν ὑποτελεῖς οἱ κόμητές τῶν Σαλόνων, εἶχον ἔτι ἀρχίσει νὰ κόπτωσι νομίσματα. Κατὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως, Γοδοφρέδος Β'. ὁ Βιλλαρδουῖνος ἐκέκτητο τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νομίσματα, ἕνεκα τῶν γάμων του μετ' Ἀγνησίας, ἀδελφῆς τοῦ Βαλδουίνου Β'. Δὲ Κουρτεναί, Λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πρῶτον τὸν δίδει ὁ βασιλεὺς διὰ δωρεὰν καὶ προῖκα
Ὅλην τὴν Δωδεκάννησον νὰ τὴν κρατῇ ἀπ' αὗτον,
Δεύτερον τὸν ἐτίμησε πρίγκηπα νὰ τὸν λέγουν,
Τρίτον μέγαν Δομέστικον ὅλης τῆς Ῥωμανίας,
Καὶ τέταρτον νὰ πολεμῇ εἰς τὸν τόπον τὸν ἐκράτει.
Τὸ χαραγειὸν τῶν τουρνεσιῶν μετὰ τῶν δηναρίων·
Τὸν τόπον, τὸν αὐθέντευε, νὰ τὸν κρατῇ ἀπ' αὗτον.

Τὴν λέξιν τοῦ χρονογράφου *τουρνέσια* δὲν πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ἐνταῦθα ὡς σημαίνουσαν τὸ εἶδος τῶν νομισμάτων, διότι, ὡς παρακατιόντες θέλομεν ἴδει, τὸ σύστημα τῶν τουρνεσίων τῆς Γαλλίας εἰσήχθη βραδύτερον, ἀλλ' ἐν γένει νομίσματα. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἔζη εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ τορνέσια ἐκόπτοντο εἰς μέγαν ἀριθμόν· ὅθεν τὸ ὄνομα *τορνέσιον* ἔλαβε γενικωτέραν σημασίαν δηλοῦσαν τὰ χρήματα. Ἀπόδειξις τούτου ἔστω καὶ τὸ μέχρι τῆς σήμερον διασωθὲν ἐν Ζακύνθῳ ἀπόφθεγμα:

Τῶν κουμέσσων τὰ τορνέζια, τῆς μαμμῆς, τοῦ μυλωνᾶ
Καὶ τῶν σταροπουλητάδων εἶν' ἀράχνη καὶ κλωνά.

Καὶ νῦν ἔτι εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ ἄσπρα, γρόσια, γαζέται,

σολδία, παράδες, λεπτά, δὲν σημαίνουσιν εἶδος τι νομίσματος, ἀλλὰ γενικῶς τὰ χρήματα.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν Θωμᾶν Α'. συμπεραίνομεν ὅτι, ἐπειδὴ οὗτος ἐφονεύθη πρὸ τῆς εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀχαΐας ἀναγορεύσεως τοῦ Γοδοφρέδου Β'. δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔκοψε νομίσματα. Ἐξαιρουμένου δὲ τοῦ Θωμᾶ Α'. ἐκ τῆς νομισματικῆς σειρᾶς τῶν κομήτων τῶν Σαλώνων, ἔρχεται κατὰ συνέπειαν ὁ Θωμᾶς Β'. πρὸς ὃν δύναται ν' ἀποδοθῇ ἀνενδοιάστως τὸ ἑπόμενον νόμισμα.

ΘΩΜΑΣ Β'.

3. Ἔμπροσθεν. † THOMAS. Σταυρός.

Ὄπισθεν. †: DELLA SOLA: Θυρεὸς διατεμνόμενος ὁριζοντίως ὑπὸ ταινίας.

Κρᾶμα (Billon).

Ὅτε ἐκόπη τὸ νόμισμα τοῦτο δὲν εἶχεν εἰσαχθῇ ὑπὸ τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας τὸ νομισματικὸν σύστημα τῶν τορνεσίων δηναρίων τῆς Γαλλίας· διὸ βλέπομεν τὸν θυρεὸν ἀντὶ τοῦ πυργώματος, ὅπερ στερεοτύπως παρουσιάζουσι βραδύτερον τὰ ὑφ' ὅλων τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν κοπτόμενα νομίσματα. Ὁ τύπος, ὃν παριστάνουσι τὰ τορνέσια δηνάρια τὰ κοπέντα ἐν Γλαρέντσᾳ, Ναυπάκτῳ, Ἀθήναις καὶ Θήβαις, εἶναι ἐντελὴς ἀπομίμησις τοῦ τύπου τῶν ἐκ κράματος νομισμάτων Λουδοβίκου Θ'. βασιλέως τῆς Γαλλίας, τῶν φερόντων τὴν ἐπιγραφὴν TVRONVS CIVIS κύκλῳ τοῦ πυργώματος. Ἐν τῇ ἀνεκδότῳ ἱστορίᾳ τῆς Ῥωμανίας Μαρίνου τοῦ Σανούδου ἀπαντῶμεν σπουδαιοτάτην τινὰ εἴδησιν, δι' ἧς δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν πότε τὸ πρῶτον ἐκόπησαν ἐν Ἀχαΐᾳ τὰ τορνέσια. Ὁ Σανοῦδος λέγει, ὅτι, τῷ 1249, ὅτε Γουλιέλμος Β'. ὁ Βιλλαρδουῖνος συνώδευε τὸν Λουδοβῖκον Θ'. εἰς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐκστρατείαν του « Il Re li fece gragia che'l potesse battere torneselli della lega del Re, mettendo in una libra tre onze e mezza d'argento » (1). « Ὁ βασιλεὺς τῷ ἀπένειμε τὴν χάριν νὰ δύναται

(1) Sanudo, Istoria di Romania, foglio 2.

νὰ κόπτῃ τορνεσέλλια κατὰ τὸ κρᾶμα τοῦ βασιλέως, τιθέμενος εἰς μίαν λίτραν τρεῖς οὐγγίας καὶ ἡμίσειαν ἀργύρου ». Ὁ Γουλιέλμος ἐπανῆλθεν εἰς Ἀχαΐαν περὶ τὸ 1250. Μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο λοιπὸν ἤρξατο ἡ κατασκευὴ τῶν νομισμάτων τῆς Ἀχαΐας τῶν φερόντων τὸν τύπον τῶν τορνεσίων.

ΘΩΜΑΣ Γ΄.

4. Ἔμπροσθεν. † : THOMAS : Σταυρός.
Ὄπισθεν. † : DEL : LA SOLA : Πύργωμα.
Κρᾶμα.

Τὰ τορνέσια περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ΄. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄. αἰῶνος ἐκυκλοφόρουν, κατὰ προτίμησιν παντὸς ἄλλου νομίσματος, οὐ μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας πόλεις ἐχούσας ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῆς Γλαρέντσης, πόλεως ἀκμαζούσης κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν διὰ τὸ ἀνθηρὸν αὐτῆς ἐμπόριον. Διὸ ἐκόπτοντο τὰ τορνέσια ἐν τοῖς διαφόροις νομισματοκοπείοις τῆς Ἑλλάδος εἰς μέγιστον ἀριθμόν. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἐκτὸς τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἕτεροι μικροὶ δυνάσται, ὅσοι ἔκοψαν νομίσματα ἀπεμιμήθησαν τὸν τύπον τῶν τορνεσίων. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγεται καὶ ὁ κόμης τῶν Σαλόνων Θωμᾶς Γ΄., οὗτινος περιεγράψαμεν ἀνωτέρω τὸ νόμισμα.

Ἰδοὺ δὲ καὶ τίνες ἄλλοι ἀπεμιμήθησαν τὸν τύπον τῶν τορνεσίων κόψαντες νομίσματα, ἅτινα ἀνέκδοτα ἔτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ συλλογῇ μου, καὶ περὶ ὧν ἄλλοτε θέλω διαπραγματευθῆ ἐν ἐκτάσει.

Ἑλένη, βαρωνὶς Καρυταίνης.
Γεώργιος Α΄. ἢ Β΄, δυνάστης τῆς Τήνου.
Ἰωάννης δεσπότης τῆς Ἄρτης.
Μαρτῖνος Ζαχαρίας, κύριος τῆς Χίου.

Περὶ τῶν τορνεσίων καὶ ὁ Φραγκῖσκος Balducci Pegolotti

ὅστις ἔγραψε περὶ τὰ 1335 τὸ ἀξιόλογον αὐτοῦ σύγγραμμα Pratica della mercatura (1), ἀναφέρει τὰ ἑπόμενα.

« In Chiarenza e per tutta la Morea vanno a perpero sterlini 20. E gli sterlini non vi si vendono, ne vi si veggiono, ma spendonvisi torneselli piccioli che sono di liga d'once 2 e 1/2 di argento fino per libbra ed entrano per libbra soldi 33, denari 4 a conto. E ogni denari 4 de'detti tornesi piccioli si contano per un sterlino; e gli tre sterlini un grosso veneziano di zecca di Vinezia, e gli 7 grosso un pipero. La moneta di Chiarenza chiamasi tornisella picciola.

« Ἐν Γλαρέντσᾳ καὶ καθ' ὅλον τὸν Μωρέαν ἐμβαίνουσιν εἰς ἓν ὑπέρπυρον στερλίνα 20. Τὰ δὲ στερλίνα οὔτε πωλοῦνται οὔτε φαίνονται (δηλαδὴ εἶναι νόμισμα ἁπλῶς ὀνομαστικόν), ἀλλ' ἐξοδεύονται τορνεσέλλια μικρὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐκ κράματος οὐγκιῶν 2 καὶ 1/2 ἀργύρου τὴν λίτραν, καὶ ἐμβαίνουσιν εἰς ἑκάστην λίτραν σολδία 33, δηνάρια 4 εἰς λογαριασμόν. Καὶ κάθε δηνάρια 4 τῶν εἰρημένων μικρῶν τορνεσίων λογαριάζονται ἓν στερλίνιον καὶ τὰ τρία στερλίνα ἓν γρόσσον ἑνετικὸν τοῦ νομισματοκοπείου τῆς Ἑνετίας, καὶ 7 γρόσσα ἓν ὑπέρπυρον. Τὸ νόμισμα τῆς Γλαρέντσας, καλεῖται τορνεσέλλιον μικρόν ».

Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκόπησαν τὰ τορνέσια, ἔπρεπε, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σανούδου, νὰ περιέχηται ἄργυρος οὐγκιῶν 3 1/2 ἐν ἑκάστῃ λίτρᾳ, ἐν ᾧ ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Πεγολόττου ἐμπεριείχοντο μόνον οὐγκίαι 2 1/2. Ὥστε βλέπομεν ὅτι ἐν διαστήματι ὀγδοήκοντα ἐτῶν ὑπέστησαν σημαντικὴν ἔκπτωσιν.

Ἐν τῷ νομισματοκοπείῳ τῆς Γλαρέντσης ἐκόπτοντο κατὰ συνέχειαν τὰ τορνέσια ἐπὶ ὅλων τῶν ἀπὸ Γουλιέλμου τοῦ Βιλλαρδουΐνου ἐν Ἀχαΐᾳ ἡγεμονευσάντων μέχρι Ῥοβέρτου τοῦ ἐξ Ἀνδηγαυῶν, ὅστις ἡγεμόνευσεν ἀπὸ τοῦ 1332—1364, μεθ' οὗ ἔπαυσε καὶ ἡ πραγματικὴ ὕπαρξις τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας. Τὰ νομίσματα ὅμως τοῦ Ῥοβέρτου εἶναι σπάνια· ὥστε

(1) Τὸ σύγγραμμα τοῦ Pegolotti ἀποτελεῖ τὸν Γ'. τόμον τῆς συλλογῆς τοῦ Gian Francesco Pagnini, Della Decima e delle altre gravezze imposte dal Commune di Firenze κτλ. Lisbona (Firenze) e Lucca 1745—1745.

πρέπει νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ἐκόπτοντο συνεχῶς μέχρι τέλους τῆς τριακονταετοῦς ἡγεμονείας του. Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι οἱ Ἐνετοὶ περὶ ταύτην τὴν ἐποχὴν, ἐννοήσαντες τὴν ἐκ τῆς μεγάλης κυκλοφορίας τῶν τορνεσίων ὠφέλειαν, ἔκοψαν παραπλήσια νομίσματα διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς, ὀνομάσαντες αὐτὰ τορνέσια. Τὸ ἀρχαιότερον τῶν ἐνετικῶν τορνεσίων φέρει τὸ ὄνομα τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Δανδόλου, ἡγεμονεύσαντος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1343 μέχρι τοῦ 1354. Φρονοῦμεν λοιπὸν ὅτι εἶχον παύσει ἐν Γλαρέντσᾳ κοπτόμενα τὰ τορνέσια, ὅτε ἤρξατο ἡ κατασκευὴ αὐτῶν ἐν τῷ νομισματοκοπείῳ τῆς Ἐνετίας. Ὥστε δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν περὶ τὸ ἔτος 1350 τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντας ἔπαυσε τοῦ νὰ ἐργάζηται.

Διὰ νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τῆς μεγάλης πληθύος τῶν τορνεσίων, ἅπερ ἐκόπησαν ὑπὸ τῶν πριγκήπων τῆς Ἀχαΐας καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν ἀρκεῖ νὰ εἴπω ὅτι ὑπὲρ τὰς 18,000 τοιούτων νομισμάτων διῆλθον ἐκ τῶν χειρῶν μου, εὑρεθέντων ἐν Ἑλλάδι κατὰ διαφόρους καιρούς. Καὶ ἐν τούτοις 2 μόνον τῶν Σαλόνων ηὐτύχησα νὰ εὕρω, 4 τῆς Ἑλένης βαρωνίδος τῆς Καρυταίνης, 5 τοῦ Γεωργίου Γκίζη, 20 περίπου τοῦ Ἰωάννου δεσπότου τῆς Ἄρτης, 4 τοῦ Μαρτίνου Ζαχαρία καὶ 1 τῶν Δαμαλῶν, φέρον εἰς ἀμφότερα τὰ πρόσωπα τὴν ἐπιγραφὴν **CASTE. DAMALA.**

Περαίνων τὴν πραγματείαν ταύτην ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστήσεις μου πρὸς τὸν ἐν Ἐνετίᾳ ἄριστον νομισματολόγον φίλον μου Κύριον Κάρολον **Kunz**, ὅστις μετὰ τοσαύτης ἐντελείας καὶ ἀκριβείας ἐσχεδίασε καὶ ἐχάραξε τὰ ἀπεικονίσματα τῶν νομισμάτων ἐν τῷ ἐπισυναπτομένῳ πίνακι.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ.

Ὁ ἐν Καινισβέργῃ τῆς Πρωσσίας διάσημος μεσαιωνοδίφης Κ. Κάρολος Χὸπφ μᾶς ἐπέστειλε τὰς ἑξῆς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν Σαλόνοις Γάλλων δυναστῶν.

Δύο γενεαὶ ἦρξαν τῆς κομητείας τῶν Σαλόνων, ἡ μὲν Γαλλικὴ (1205—1311) καὶ αἱ περὶ τῆς ὁποίας πηγαὶ εἰσὶν ἐλλειπέσταται· ἡ δὲ Καταλανικὴ μέχρι τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς, περὶ ἧς τὰ ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ Πανόρμου σωζόμενα ἔγγραφα παρέχουσι πληθὺν μαρτυριῶν, συμπληρουμένων ἐν μέρει ὑπὸ τῶν τῆς Ἑνετίας.

Εἰς τὴν πραγματείαν μου (De fontibus Histor. Duc. Atheniensis) προσεπάθησα ἵνα δώσω τὴν γενεαλογίαν τῶν ἐν Σαλόνοις δυναστευσάντων ξένων, ἀλλὰ πολλά μοὶ φαίνονται εἰσέτι ἀμφισβητήσιμα.

Οἱ Γάλλοι τῶν Σαλόνων κύριοι, περὶ ὧν, ὁ λόγος, οὐδέποτε ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ *κόμητος*, ἀλλ' οἱ μετὰ τούτους ἄρξαντες Ἱσπανοί.

Πρῶτος τῶν Σαλόνων δυνάστης ἀναφέρεται ὁ Θωμᾶς Στρομογκοῦρτος (1210—1259). Μετὰ τοῦτον μνημονεύεται ὁ Γουλιέλμος *κύριος τῶν Σαλόνων*. Ὁ Γουλιέλμος οὗτος, ὡς φρονῶ, ἐστὶν ὁ αὐτὸς τῶν Σαλόνων κύριος, ὅστις κατὰ Μαρῖνον Σανοῦδον Τουρσέλλον, (Istoria del Regno di Romania, Cod. San Marco, Italiano, clas. VII, 712. fol. IV.), ἐνυμφεύθη μίαν ἀνεψιὰν Γουλιέλμου τοῦ Βιλλαρδουΐνου, καὶ ἔσχεν ἕνα υἱὸν (τὸν Θωμᾶν) καὶ δύο θυγατέρας· τῆς μὲν ἀγνοεῖται τὸ ὄνομα, ἡ δ' ἑτέρα, Agnesia de la Sola, θυγάτηρ τούτου «Guglelmo domino de Salona in Romania» ἐνυμφεύθη, συναινέσει Καρόλου Α. τοῦ ἐξ Ἀνδηγαυῶν, ἐν ἔτει 1276, τὸν *μαρεσάλιον* Δρόγωνα Δὲ Βωμὸν (Drogone de Beaumont), κύριον διαφόρων βαρονιῶν ἐν Νεαπόλει, γενικὸν Καπιτάνον τῆς Ἀχαΐας (1270—1272), ἀποθανόντα δ' ἐν ἔτει 1277. Ὁ γάμος οὗτος ἔμεινεν ἄγονος. Ὁ ἐκ τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Δρόγωνος υἱὸς Ἀδὰμ

ἀπέθανε πρὸ τῆς 14 Φεβρουαρίου 1278 (Reg. 28, 1277, F. fol. 65.). Εἰς τὴν χήραν Ἀγνησίαν τὴν ἐκ Σαλόνων ἐπεκυρώθη ἡ κληρονομία τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1279. (Reg. 26, 1276, B, fol. 200.). Ἴδε τὰ ἔγγραφα τοῦ Νεαπολιτανικοῦ Ἀρχείου (Reg. 22, 1275, A. fol. 76.—B. fol. 197—Reg. 23, 1275, B. fol. 133.—Reg. 1268, A. fol. 28.).

Εἰς τὸ *Βιβλίον τῆς Κουγκέστας* (σελ. 122, στ. 1967) ἀναφέρεται ὁ *Θωμας αὐθέντης τοῦ Σάλονος* συμμαχῶν ἐν ἔτει 1259 πρὸς Γουΐδωνα Α'. κατὰ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα *Θωμᾶς* λείπει ἐκ τοῦ Livre de la Conqueste (σελ. 109—110)· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ πρῶτον βιβλίον (σελ. 134, στ. 2306) δὲν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ μνημονευομένου *αὐθέντου τῶν Σαλόνων*. Πιθανῶς δὲ τοῦ ὀνόματος *Θωμᾶς* κατὰ λάθος ἐγένετο χρῆσις, καὶ ὁ περὶ οὗ πρόκειται αὐθέντης ἴσως ἐστὶν ὁ αὐτὸς Γουλιέλμος.

Μετὰ τὸν Γουλιέλμον μνημονεύεται τρίτος τῶν Σαλόνων κύριος, δεύτερος Θωμᾶς, ἀναφερόμενος ἐνἐγγράφοις ἀπὸ τοῦ 1294 μέχρι τοῦ 1309.

25 Ἰουλίου 1294. Παρίσταται τιμαριώτης τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, καὶ, ὡς τοιοῦτος, διατάσσεται παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως ἵνα προσφέρῃ μετὰ τῶν ἄλλων ὑποταγὴν εἰς Φλωρέντιον τὸν ἐξ Ἀννονίας (Floris d'Hairault), πρίγκηπα τῆς Ἀχαΐας (Reg. 69, 1294, F. fol. 247. Arciv. Neapol.).

1. Ὀκτωβρίου 1296. Νέα διαταγὴ περὶ τῆς ὑποταγῆς ταύτης (Reg. 86, 1296, F, fol. 29, V—Reg. 1295—96, V. fol. 95, V. αὐτόθι.).

1298 ἢ ἴσως 1299. Ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Κάρολος Β'. ἀναγγέλλει εἰς τὸν Θωμᾶν καὶ τοὺς ἄλλους τὸν διορισμὸν τοῦ Γοδοφρέδου Δὲλ Πόρτο, ὡς τοποτηρητοῦ τῶν ἠπειρωτικῶν χωρῶν Φιλίππου τοῦ ἐκ Τάραντος, παραγγέλλων ἐκεῖνον ἵνα συμπράξῃ πρὸς συνομολόγησιν τῆς μετὰ τῶν Παλαιολόγων ἀνακωχῆς (Reg. 96, 1299, A, fol. 115, V. Napoli.).

1300. Αἱρετικοί τινες ἀδελφοὶ τοῦ τάγματος τῶν Ἐλασσόνων ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν Λιβεράτον, διατρέξαντες τὴν Ἀχαΐαν ἔλαβον παρὰ τοῦ Θωμᾶ νῆσόν τινα πρὸς κατοίκησιν. (Waddingus, tom. II, σελ. 647.).

1301. Ὁ Πάπας Βονιφάτιος Η΄, διατάσσει ἵν' ἀποπέμψῃ τούτους ἐκεῖθεν (Αὐτ. III, σελ. 8.) ὁ δὲ Θωμᾶς τοὺς ἀπεδίωξεν. Ὑπάρχει περὶ τούτου ἐπιστολὴ Φιλίππου τοῦ Ταραντίου πρὸς τοὺς *καπιτάνους* αὐτοῦ, καὶ ἑτέρα πρὸς Ἰσαβέλλαν Βιλλαρδουΐνου, πριγκήπισσαν τῆς Ἀχαΐας (Reg. 100, fol. 100 καὶ 110—Reg. 97, fol. 153, V. Ἀρχ. Νεαπ.).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Θωμᾶς εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ *κόπτειν νομίσματα*, ὡς βλέπομεν ἐκ τῆς ἑπομένης πράξεως (Reg. 119, 1301—1302. A. fol. 72), τῆς 20 Δεκεμβρίου 1301 γεγραμμένης ὑπὸ Καρόλου Β΄. πρὸς Ῥαϊμοῦνδον στρατιωτικὸν διοικητὴν (militi capitaneo) καὶ γενικὸν τοποτηρητὴν τοῦ Φιλίππου ἐν Ῥωμανίᾳ (in partibus Romanie fideli suo ec.):

« Inter alia quæ per litteras tuas nostræ curiæ noviter intimasti continebatur, quod Thomasius de Salona miles habet in terra sua siclari in qua Turonenses parvos cudi hactenus faciebat, et dux Athenarum sibi prohibuit exercicium dictæ siclœ, quodque dictus Thomasius vult secum per parti curiœ concedare, ut exercendi siclam sibi licentia concedetur. Super quo rescribo tibi nostram beneplacitum; postulasti, utrem dictus Thomas pro dicta sicla faciende in civitati Nepahti (Ναύπακτον) sit ad predictam concendiam admichandus, et dicta sicla sit cum aliis mercantoribus Clarenciæ de capite pro parte curiæ ordinanda, ad quod tibi prœsentiam respondentes volumus tibique committimus et mandamus ut sive de concendando cum prædicto Thome per faciendo pro tum sicla prædicto scoisilla cum mercatoribus pro curia ordinanda id exinde facias quod pro ipsius curiæ comodo melius et utilius expedire, cum id tuo arbitrio reliquamus » etc.

1302. Ὑπάγει μετὰ τοῦ δουκὸς Γουΐδου Γ΄. εἰς τὴν Βλαχίαν (Livr. d. Conqu. σελ. 407.).

4. Νοεμβρίου 1303. Διαδοθείσης ἐν Νεαπόλει τῆς ψευδοῦς φήμης τοῦ θανάτου Γουΐδου Β΄. δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, Κάρολος ὁ ἐκ Λαγονέσσης, ὡς ἐγγύτερος κληρονόμος, ζητεῖ τὸ δουκάτον. Εἰς τὸν Θωμᾶν, κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἀνατίθεται

ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν (Reg. 1303, A, fol. 14, V. Νεαπ.).

5. Δεκεμβρίου 1305. Μάρτυς εἰς πρᾶξίν τινα Γουΐδου Β'. καὶ τῆς συζύγου τούτου Ματθίλδης ὑπὲρ τοῦ κόμητος Γουλιέλμου τῆς Ὀλλανδίας (Archives de Mons I. 50. Saint-Genois Monumens anciens I. 335.)—Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὁ Θωμᾶς σημειοῦται ὡς μάρτυς πράξεώς τινος περὶ κληρονομίας Φλωρέντου τοῦ ἐξ Αὐνονίας (Mons I. 25. S. Genois I, 335.).

2. Ἀπριλίου 1309. Μάρτυς διὰ τὰ προεισόδια τῶν γάμων μεταξὺ Καρόλου, υἱοῦ Φιλίππου τοῦ ἐκ Τάραντος, καὶ Ματθίλδης χήρας τοῦ δουκὸς Γουΐδου Β'. (Mons B, 18. Saint-Genois I, 215.)

11 Αὐγούστου 1309. Ὁ Θωμᾶς ἐκπληροῖ καθήκοντα *μαρεσαλίου* τῆς Ἀχαΐας, (ζῶντος τοῦ κληρονομικοῦ μαρεσαλίου Νικολάου Γ'. τοῦ Σάντ-Ὀμέρ.). Ἡ Βενετία γράφει πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ Πέτρου Τάντου κανονικοῦ τῶν Θηβῶν, οὗτινος τὰ κτήματα κατεσχέθησαν ὑπὸ τοῦ πράκτορος αὐτοῦ, τοῦ Ἕλληνος ἡγουμένου Lastor (Ἐπιστολαί. Ἀρχ. Βενετίας φυλ. 512.).

Ὁ ἐν λόγῳ Θωμᾶς ἐτελεύτησεν ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κηφισσοῦ συμμαχῶν τῷ δουκὶ τῶν Ἀθηνῶν Γωλτιέρῳ Βρυεννίῳ, τῇ 15 Μαρτίου 1311 (1). Ἡ χήρα αὐτοῦ ἐνυμφεύθη Ῥογήριον τὸν Δελάουρον ἀπὸ τοῦ 1311—1313 διατελέσαντα ἀρχηγὸν τῶν ἐν Ἀθήναις Καταλάνων (Muntaner, κεφ. 240.).

K. HOPF.

ΤΕΛΟΣ.

(1) Τοῦτο εἶνε τὸ ἀληθὲς ἔτος τῆς ἐν Κηφισσσῷ μάχης, κατὰ τὸ μηνολόγιον καὶ τὰ ἔγγραφα τοῦ Lecce, τηρούμενα ἐν τῇ Βραγκακιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Νεαπόλεως. Αἱ ἄλλαι δοξασίαι, ὡς καὶ ἡ ἐδική μου, τῶν ἀναγόντων τὴν μάχην ἐκείνην εἰς τὸ ἔτος 1309, 1310 ἢ 1312 εἰσὶν ἐσφαλμέναι. Ἐν τῷ ἐλέγχῳ τῶν ἐν Ἑλλάδι κυριαρχούντων ἀπὸ τοῦ 1313, σωζομένῳ ἐν Βιέννῃ (Patti vol. I, fol. 120. ἑπ.) ἀναφέρεται οὗτος ὡς «Ser Thomas de la Sola dominato Salonæ et principatu Achayæ Marescalius, mortuus».

Ἐπειδὴ παρεισέφρυσαν τυπογραφικά τινα λάθη διορθοῦμεν τὰ κυριώτερα.

Σελ. 34. *λιβυρνίδας*.

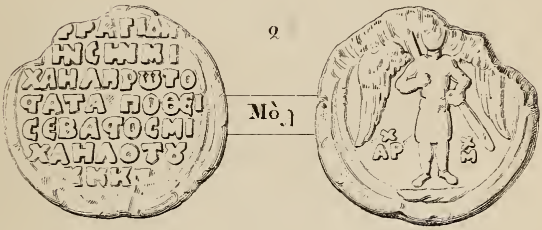
» 94. *sacellum*.

» 157. *σημ. ἐγγονὸς* τοῦ Βλαχχρμάτα.

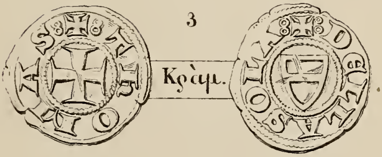
1

2

3

4

